

ҚАЙРОЛЛА МҰҚАНОВ

Асыл мұрағат 2-ші рет
сыйластың Астана қызы
8.4.2014 ж

МАҒЖАН ІЗІМЕН ПО СЛЕДАМ МАҒЖАНА

Петропавл – 2013

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3 (5Қаз.)

М 84

Мағжан Жұмабаевтың туғанына 120 жыл толуына арналады
Посвящается 120-летию со дня рождения Магжана Жумабаева

Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану мұражайы
«Асыл мұра» орталығы

Солтүстік Қазақстан облыстық әкімдігінің қолдауымен шығарылды

Редакторы – Кәрібай Мұсырман

Ақылдастар алқасы: Кәкімбек Салықов, Тана́т Сүгірбаев, Социал
Жұмабаев, Кәрібай Мұсырман, Кемел Оспанов

М 84 Мұқанов Қ. **МАҒЖАН ІЗІМЕН** (Аса көрнекті ақын өмірі мен
шығармашылығы жайлы) / **ПО СЛЕДАМ МАГЖАНА** (О жизни
и творчестве выдающегося поэта) – қазақша-орысша.
Петропавл – 2013. – 440 б.

ISBN 978-601-7230-36-4

Қазақстан Журналистер одағының мүшесі, «Асыл мұра»
орталығының қызметкері, Мәдениет қайраткері, Қайролла Мұқановтың
бұл кітабына халқымыздың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаевтың өмірі мен
шығармашылығы туралы әр жылдары баспасөз бетінде жарияланған
зерттеу мақалалары енгізілді. Кітап қалың оқырман қауымға арналған.

В книгу члена Союза журналистов Казахстана, сотрудника центра
«Асыл мұра», Мәдениет қайраткері, Қайролла Муканова вошли
исследовательские статьи о жизненном пути и творчестве великого
казахского поэта Магжана Жумабаева, опубликованные в разные годы в
периодической печати. Книга рассчитана на широкий круг читателей.

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3 (5Қаз.)

ISBN 978-601-7230-36-4

© Облыс әкімдігінің аппараты
Аппарат областного акимата

«Құрманғазының ғажайып күйлері, Мағжан-ның мөп-мөлдір асыл лирикасы, Мұхтардың эпикалық көркем прозасы, Шоқанның барша әлемді таң қалдырған жаңалықтары, ұлы Абайдың философиялық толғаулары ынта-ықылас қойған әрбір адамның жан дүниесін байыта түсері анық».

Нұрсұлтан Назарбаев.

АЛАШ АРЫСТАРЫ МАҒЖАН ЖАЙЛЫ

«Мағжандай ақыны бар, бір жерде тізе қосып отырған 5 миллион қазақтың тілі қалай жоқ болады?!»

Әлихан Бөкейханов.

«Мағжан сыршылдығымен, суретшілдігімен, сөзге еркіндігімен, тапқыштығымен күшті, маржандай тізілген, торғындай үлбіреген нәзік үнді күйімен, шерлі, мұнды зарымен күшті.

Олай болса, ақындық жүзінде Абайдан соңғы әдебиетке жаңа түр кіргізіп, соңына шәкірт ерткен, мектеп ашқан күшті ақын Мағжан екенінде дау жоқ».

Жүсіпбек Аймауытов.

«Қазақ жазушыларынан, әрине, Абайды сүйемін. Менің бала күнімнен ішкен асым, алған нәрімнің барлығы да Абайда... Бұдан соң Мағжанды сүйемін. Еуропалығын, жарқыраған әшекейін сүйемін.

Бүгінгі күннің бар жазушыларының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз – Мағжанның сөзі. Одан басқамыздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін».

Мұхтар Әуезов.

«Абай – ақылдың ақыны, ал Мағжан – ақынның ақыны. Мағжан ақын ретінде Абайдан күштірек. Біз Мағжаннан үйренуіміз керек».

Сәбит Мұқанов.

«Әдебиет жаңа аяқтанып, әдебиет тілі енді жасалып келе жатқан жұртта Мағжандай ақындарының қызметі зор екені анық».

Сұлтанбек Қожанов.

«Ағылшындар үшін Шекспирдің, орыстар үшін Пушкиннің рөлі қандай болса, қазақ халқы үшін Мағжанның рөлі сондай».

Әлкей Марғұлан.

СӨЗ БАСЫ

Жарты ғасыр бойы қазақтың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаевтың шығармалары қамауда болды, тек өткен XX ғасырдың 80-ші жылдарының соңында ғана халқымен қайта табысты. Ақынның есімін атауға тыйым салынған жылдардың өзінде халқы оны ұмытпады. Біздің бала кезімізде ел ішінде үлкендер жан-жақтарына қарап алып, «Шіркін, Мағжанның өлеңдері-ай!» – деп, оның өлеңдерін ақырын жатқа айтып отыратын еді. Осының өзі-ақ Мағжанның тек қатардағы ақын емес, есімі, өлеңдері халық жүрегінде мәңгі сақталатын ұлы ақын екенін білдірмей ме?!

Ақын, жазушы, журналист, фольклоршы, тарихшы, философ, аудармашы, ұстаз, қоғам қайраткері, саясаткер – Мағжан Жұмабаев артында мол мұра, өшпес із қалдырды. Мағжан қазақ әдебиеті мен мәдениетінің өзге елдер әдебиетімен, мәдениетімен тең болуын қалады. Қазақ елінің мәдениеті мешеу, тарихы белгісіз «бұратана» ел атануына намыстана қарады. Мұның өзі халқымыздың тарихын білмегендіктен екенін аңғарды. Сөйтіп, халқымыздың тарихы мен мәдениетін терең зерделеп зерттеуге кірісті. Өткен тарихымызға терең бойлаған ақын орыстың және әлем әдебиеті мен ғылымын меңгеруге тырысты. Елінің тарихы мен мәдени мұраларына қызығушылығы мен сүйіспеншілігін өмірінің соңына дейін сақтады. Ол қазақ халқының асыл мұраларын келешек ұрпақ үшін, тарих үшін қажет деп санады. Сондықтан да өзінің шығармаларында ел тарихын, халықтан шыққан ұлы тұлғалардың (Абылай, Кенесары, Сыздық...), ел қорғаған батырлардың ерен еңбегі мен ерлігін көрсетуге ұмтылды.

Мағжан өзінің қысқа өмірінде көп қалада болды. Өзінің Сасықкөл жағасындағы туған ауылынан Қызылжар, Уфа, Қазан, Омбы, Орынбор, Ташкент, Мәскеу қалаларына сапар шекті. Сол қалалардың қайсысында болса да, туған халқын

еш ұмытпай, қалтқысыз қызмет етуге тырысты, тамаша өлеңдер, поэмалар, ғылыми еңбектер жазып, өз ізін қалдырып отырды. Осы жолдарында ақын Алаш партиясының басшылары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатовтан бастап көптеген зиялы азаматтармен танысып, жолдас болды. Оның ақындығын, білімділігін, отансүйгіштігін Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Мұхтар Әуезов, Сәбит Мұқанов жоғары бағалады.

Кеңес үкіметі орнағаннан кейін, әсіресе Қазақстанға бірінші басшы болып Ф.И. Голощекин келгеннен кейін оның шығармаларын сынап, өзіне ұлтшылсың, байшылсың, түрікшілсің, менменсің деген сияқты кінә тағу көбейіп кетті. Соның өзінде ол мойымады, өз бағасын білді:

Күннен туған баламын,
Жарқыраймын, жанамын,
Күнге ғана бағынам.
Өзім – Күнмін, өзім – от,
Сөзім, қысық көзім де – от.
Өзіме - өзім табынам,

– деп қыр көрсетті.

Ұлы ақын қандай қыспақ көрсе де, халқына сыйлы екенін, өзі өлсе де, есімі, шығармалары өлмейтінін, ел жадында сақталатынын сезді.

Мен өлмеймін, менікі де өлмейді,
Надан адам өлім жоғын білмейді.
Өзім – патша, өзім – қазы, өзім – би,
Қандай ессіз не қылдың деп тергейді?

– деуі де сондықтан.

50 жылдан астам сергелдеңі көп үзілістен кейін Мағжандай ұлы ақынымыздың азаматтық арда келбетімен халқымен қайта табысып, ақындық өр дауысының жаңадан жаңғыра естілген үнін бүгінгі ұрпақ зор қуанышпен қабыл

алды. Ақын ақталып, шығармалары жарыққа шығуы еліміздің талай ақындарының шабытын оятып, оған арналған көптеген өлеңдер, поэмалар туды.

Көрнекті ақын, жерлесіміз Кәкімбек Салықов ақын есімінің халқына қайта оралуына арнаған бір өлеңінде:

Есесін ессіз күннің тағдыр берсін,
Қайтадан Мағжан атты жаңғырды есім.
Жетеді ет-жүрекке әрбір сөзі,

Кетеді еске оралтып тағдыр көшін
– деп өзінің де, халықтың да зор қуанышын білдірді.

Ұлы ақын ақталғаннан бері оның қасіретті тағдыры мен артына қалдырған мұрасы зерттелген көптеген еңбектер жарық көрді. Дегенмен, ақынның өмір жолы мен шығармашылығы толық зерттеліп болды деуге болмайды. Өлі талай жылдар бойы талай әдебиетші, тарихшы ғалымдар Мағжантану саласында еңбектенері хақ.

Біз де өз әлімізше ақын өмірі мен шығармашылығын зерттеп Мағжанның әр қалада болғанда шығармаларымен қалдырған ізін тануға күш салдық. Сонымен қатар оның Міржақып Дулатов, Жұмағали Тлеулин, Нәзір Төрекұлов, Сәкен Сейфуллин, Сәбит Мұқанов, т.б. сияқты қазақтың зиялы азаматтарымен қарым-қатынасын көрсетуге тырыстық. Осыған орай, кітабымыздың атауын «Мағжан ізімен» деп қойдық. Бұл еңбекте мұрағат көмбесінде бұғып жатқан құжаттарды, баспасөз бетінде жарияланған материалдарды екшеп, зерделеп пайдаландық. Бұған қоса Мағжанның ататегі, туыстары туралы және басқа да мәліметтер келтірдік.

Еңбегіміз Мағжанды қастер тұтатын барша қауымға ұлы ақынның өмірі мен шығармашылығынан аз да болса қажетті мағлұмат берсе, мақсатымыздың орындалғаны деп санаймыз.

Автор.

МАҒЖАННЫҢ «ТАҢДАМАЛЫСЫ»

Біз Мағжан Жұмабаевтың шығармаларын оқымай-білмей өстік. Тек 1988 жылдың қараша айында Мағжан өзі сияқты бір топ қазақ зиялыларымен бірге толық ақталғаннан кейін ғана оның шығармаларын жарыққа шығаруға мүмкіндік туды.

1989 жылы «Жазушы» баспасынан Мағжанның бір томдық шығармалар жинағы шыққан болатын. Мұнда ақынның 192 өлеңі, 6 поэмасы, 10 мақаласы, 19 аудармасы жарық көрді. Әрине, бұл басылым ақынның мол мұрасын түгел қамти алмады. Соның өзінде бұл жинақ Мағжанның өлеңдерін сағынған жұртқа, әсіресе оның шығармаларын бұрын мүлде білмеген біздерге шөліркегенде қолға тиген сусындай әсер етті. Ақынның бұл жинағындағы шығармаларын оқыған біз оның өлеңдері мен дастандарының мінсіз сұлулығына, сыршылдығы мен әуезділігіне, ақынның суретшілігі мен өз халқына деген сүйіспеншілігіне тәнті болдық. Сөйттік те оның бұл жинаққа кірмей қалған шығармаларының жарық көруін асыға күттік.

Бірақ біз асыққанмен, астанадағы кітап шығарушылар асықпады. Обалы не керек, Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясының М.О.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты филология ғылымының кандидаты Батырхан Дәрімбетовтың құрастыруымен Мағжанның таңдамалы шығармаларын әзірлеп, баспаға 1990 жылдың 16-шы наурызында тапсырады. Бірақ бұл «Таңдамалы» кітап болып тек 1992 жылы шықты. Бұған да тәуба деп, енді осы кітапта басылған Мағжан шығармаларын саралап көрейік.

Кітапта ақынның таңдамалы 66 өлеңі, 4 поэмасы, 2 зерттеуі, 2 аудармасы және соңғы кезде табылған 3 өлеңі басылған. Аталған өлеңдердің ішінде 1989 жылғы жинаққа кірмеген 3 өлең бар. Олар – «Ақсақ Темір сөзі», «Сәлем хат», «Адастым». «Ақсақ Темір сөзі» атты өлеңінде Мағжан

Ақсақ Темірдің қабірінің басына қойылған көк тасқа жазылған сөзді жырға айналдырған. Онда көк тәңірісі Құдай болса, жер тәңірісі – Темір деген ой айтылады. Өлең:

«Көк тәңірісі–Тәңірінің
Тұқымы жоқ, заты жоқ.
Жер тәңірісі – Темірдің
Тұқымы – түрік, заты – от!»

– деп аяқталады. Осындай сөздер үшін кезінде қарсыластары Мағжанды түрікшілсің деп айыптағаны белгілі.

«Сәлем хат» атты өлеңі алғаш 1924 жылдың аяғында жарық көрген. Бұл кезде Мағжан Москвада оқуда болатын. Ақын Москвада сол кезде 1923 жылы Ташкентте басылып шыққан жинағындағы өлеңдері үшін ауыр сынға ұшырап, ұлтшыл, түрікшіл, байшыл сияқты сөздерді естіп, қамығып жүргенде туған елін сағынып жазған көрінеді:

Сәлем сөзім алыстағы еліме,
Алыстағы ақ селеулі беліме.
Айдан да айқын сендерді іздеп қайтуым,
Күнім бітіп кіргенімше көріме.

Қар қаланың тастап қызыл-жасылын,
Сар даланың аңсап жусан-сасырын.
Қайтуым хақ бір күн қонып іңірде,
Қар қаладан қашып шығып жасырын...

Ақын өлеңін еліне арналған мынадай жүрек сөздерімен аяқтайды:

Қайтуым хақ. Белді будым тас қылып,
«Кет!» деме елім, енді мені басқа ұрып.
Дейтін болсаң: «Қой жырыңды, жырауым!»
Қобызымды қиратармын тасқа ұрып.

Сөзім осы алыстағы еліме,
Алыстағы ақ селеулі беліме.
Жатсың демей, өзімсің деп баурыңа ал,
Қолың беріп мендей саяқ серіңе.

«Адастым» деген өлеңі, сірә, Қазан төңкерісі және Азамат соғысы кезінде жазылса керек. Оны мына жолдардан байқауға болады:

Әлдеқайдан шу шықты,
Қып-қызыл қан – ту шықты.
Жердің жүзін түн басты –
Шегір көзді, сары шаш
Бәрі тырдай жалаңаш,
Жан-жағымды жын басты.
Әлденені бөлісіп,
Ыржиысып күлісіп,
Ән жер, мін жер жалт та-жұлт.
Жел ұлиды өкіріп,
Жындар жалп-жалп секіріп...

«Ертегі» атты поэмасында Мағжан Кенесарының ұлы Сыздықтың батырлығын, батылдығын ертегі-аңыз түрінде мадақтайды. Бұл шығармасын ақын 20-шы жылдардың басында Қызылжарда жазып, осында өзі қызмет істеп жүрген «Бостандық туы» газетінде бастырған екен. Бұл да ақынның жабығып жүрген кезі. Оны поэманың кіріспесіндегі мына жолдардан-ақ көруге болады:

Бүгін жаным өртке оранған жанға ұсап,
Бүгін жаным тым аңсады от құшақ.
Жынды жүрек тығылады аузыма,
Тілім-тілім тілсе келіп у пышақ...

Аласұрад, жынданады жас жүрек
Қарақ керек. Арақ керек! Не керек!
Бәрі де жоқ, жалғыз жолдас – қиялым,
Жұбатады айтып маған тәтті ертеке...

Осындай өзінің жабығып жүрген кезінде ақын поэмасын
Сыздық батырдың әкесінің жолын қуып, елін азаттық
күреске шақырғанда соңынан ешкім ермегеніне өкініш
білдірумен бастайды. Дастаннан Мағжанның Сыздықты
жақтайтыны анық көрінеді.

Жап-жас Сыздық қорғамақ боп қазағын,
Ту көтеріп, қарға іледі садағын.
Балаусасың қанды майдан көрмеген,
Құтты қадам болғай еді, қарағым!

Сыздық батыр тұлпар атын ерттеген,
«Алты алашым, енді маған ер!» – деген.
Көп соққы жеп, сүле болған сорлы алаш!
Алты алаштан алты адам да ермеген.

Алты алаштан алты адам да ермеген...
Алаш сорлы келешегін көрмеген.
Патша алды, қимылдаған қазақ жоқ,
Қайран Сыздық құса болды шерменен...

«Толғау» атты дастаны 1927 жылы «Тоқсанның
тобымен» қатарлас жазылса керек. Мұнда ақын халқының
отаршылықта күйзелген қалпына жаны ашып, не көрсем де
еліммен бірге көремін дейді. Ақынды сол үшін «ұлтшыл»
деп сынағандарға ол өз өлеңінде «мен мұны айып деп
білмедім» деп ағынан жарылады:

Бұл айып деуші дей жатар,
Мен мұны айып деп білмедім.

Мен еліме басшы емен,
Мен еліме қосшымын.
Күлкісін күлге бөлейтін,
Жыласа бірге жылайтын,
Жаны бір жолдас жыраумын.
Жылағанда жалпы жұрт,
«Жылама, күл!» - дегенде
Көне алмадым, көнбедім.

Ақын өлеңінің аяғында өзін кеңес еліне «жау» деп пәле жабатындарға өзінің «жау» еместігін айтып дәлелдейді:

«Жау» деген жаудың жаласы,
Әділ болсаң өмірімді,
Ақтарып әділ қарашы.
Отыз жыл өмір бойында
Жазғанымды жайып сап,
Екі жар ғып санашы...
Мен толқынға жау болсам,
Жеті жыл бұрын осыдан,
Төңкерістің таңында
Алты алашқа әйгілеп:
Не бостандық, не құлдық,
Не езілу, не теңдік,
Не патшалық, не кеңес –
«Екіден бір» – дер ме едім.

Ақынның соңғы кезде табылған жырларының ішінде «Жас Мағжанға» атты өлең бар. 1936 жылы айдаудан қайтқан Мағжан Омбы жағындағы нағашыларына қонаққа барады. Сол күндердің бірінде сол жақта тұратын Баймұқан деген кісінің әйелі босанып, ұл табады. Баланың атын шілдеханаға жиналған жұрт Мағжан қояды. Бұл ілтипатқа

Мағжан осы өлеңімен жауап береді. Өлең жас сәбиге арналған мынадай сөздермен аяқталады:

«Мен туғанда ақын ағам келді», - де,
«Келіп маған ақ батасын берді», - де.
Өс, бөбегім, жас балауса құрақтай,
Өмір-керуен, бір сәт тоқтап көрді ме?!

Сол соңғы табылған өлеңдерінің қалғаны ақынның нағашыларына арнап жазылған. Сонымен қатар, бұл кітапта Мағжанның Мамин-Сибиряктан аударған «Ақбозат» деген әңгімесі мен П.Дорохов деген орыс жазушысының «Сын большевика» деген әңгімесінің аудармасы басылған.

Осы кітапта Мағжанның 1922 жылы Орынборда жеке кітап болып шыққан ғылыми еңбегі – «Педагогика» оқулығы да берілген. Оқулыққа 1922 жылғы 15 қыркүйекте жазған алғы сөзінде Мағжан: «Бұл кітап 2-3 жыл бұрын қысқа уақыттық мұғалімдер курсына оқылған дәрістерден тізілген еді» – дейді. Соған қарағанда бұл оқулықты ақын-педагог Омбыда бастап, Қызылжарда бітіргенге ұқсайды. Одан әрі Мағжан өзінің бұл кітапты қалай жазғанын баяндайды: «Кітапты бір орыс кітабынан тура тәржіма деуге болмайды... Тәрбие ғалымдарының пікірлерін тандап алуға ұмтылдым. Шамам келгенше қазақ қанына қабыстыруға тырыстым». Бұл оқулық шынында да қазақ тұрмысына, қазақтың халық педагогикасына бейімделіп жазылған. Кітаптың әр бетінен білімді ұстаз бен тілге шебер суреткердің еңбегі көрініп тұр. Газет бетінде бұл оқулыққа тереңірек талдау жасауға мүмкіндік болмағандықтан, онымен кеңірек танысуды оқырмандардың өздеріне ұсынамын. Айтайын дегенім, бұл оқулықты облысымыздың барлық қазақ мұғалімдері, оқу-ағарту қызметкерлері, балабақшалар тәрбиешілері, ата-аналар оқып пайдалануы қажет.

Бір өкініштісі, «Таңдамалы» небары 10 мың дана ғана болып шығыпты. Ақынның 1989 жылғы бір томдығы 25 мың данамен шыққанда да жұртқа жетпей қалып еді. Енді мына «Таңдамалы» кімге жетеді? Меніңше, қазір біздің облыста бұл кітаптың көп болса оншақты ғана данасы бар. Дегенмен, ақынның «Педагогикасы» бұдан бұрын «Үйелмен және балабақша» және «Жұлдыз» журналдарында басылып шыққан болатын. Іздеген оқырмандар сол журналдардан тауып алып оқуларына болады.

Тағы бір қуанышты жай, жуырда Алматыда «Ана тілі» баспасынан М.Жұмабаевтың «Педагогика» оқулығы жеке кітап болып шықпақшы және ол кітап жоғары, арнаулы орта және кәсіптік-техникалық оқу орындарында халық педагогикалық негізінде жүргізілетін сабақтарда қолға тиюге тиіс.

Сонымен Мағжан Жұмабаевтың «Таңдамалысынан» оқырмандар қауымы ақынның тағы бірсыпыра бұрын оқымаған шығармаларымен танысады.

1993 жыл.

АҚЫН. АЗАМАТ. ПЕДАГОГ

(Мағжан Жұмабаевтың 100 жылдығына арналған
облыстық ғылыми-практикалық конференцияда
1993 жылғы 25 наурызда жасалған баяндама)

Қазақ әдебиетінің XX ғасыр басындағы жарық жұлдыздарының бірі – Мағжан Бекенұлы Жұмабаев. Өмірі мен өлеңі бір кезде аңызға айналған ақынның аты соңғы жарты ғасыр бойы айтылмайтын, аталмайтын болып кеткен еді. Бірақ, ол заманның жүзін көрген, егде азаматтар, немесе солардан үйренген көңілі ояу жандар Мағжанды білген, оның өлеңдерін жатқа айта жүрген.

Мысалы, жазушы Жайық Бектұров былай деп жазады: «Біз жас шағымызда, 20-шы жылдарда Мағжан өлеңдерін жаттап өстік, алғашқы совет мектептерінде оның термелерін тақпақ етіп айттық. Алғаш бала кезімізде молда алдынан «әліп-би» «Әптиек», «Иманшарт» оқып хат таныған біздерге Мағжан өлеңдері мен әндері соқыр адамның айналасындағы жарық дүниені алғаш көзін ашып көргеніндей әсер етіп еді. Содан да Мағжан ерте күннен көңілімізге қонған ақын еді». (Бес арыс. Естеліктер, эссе және зерттеу мақалалар. Алматы. «Жалын» 1992 жыл. 306 бет).

Ал біздің буын ақынның кітаптарын соңғы 3-4 жылға дейін көрсіп алмады, өйткені Мағжан кітаптары аузы ашылмайтын құлыптаулы сандықта сарғайып, тозып, жыртылып, жоғалып жатты. Өйткені оның атын атауға да, кітаптарын оқуға да тыйым салынған еді.

Ақын бір кездегі ақты қара, қараны ақ деп түсіндірген зорлық-зомбылық дәуірдің құрбаны болған еді. Сонда бұл Мағжан Жұмабаев кім? Қайдан шыққан, қандай еңбегімен аты аңызға айналған? Не үшін қудаланған? Не себепті оның атын атауға, шығармаларын оқуға тыйым салынған? Оның «Мен кім?» деген өлеңінде мынадай жолдар бар:

«Арыстанмын, айбатыма кім шыдар?
Жолбарыспын, маған қарсы кім тұрар?
Көкте – бұлт, жерде – желмін гулеген,
Жер еркесі – желдің жөнін кім сұрар?...

Жалынмын мен, келме жақын, жанарсың,
Тұлпармын мен, шаңыма ермей қаларсың.
Күл болсын көк, жемірілсін жер, уайым жоқ,
Көз қырымен күліп қана қарармын...

Мен өлмеймін, менікі де өлмейді,
Надан адам өлім жоғын білмейді.
Өзім – патша, өзім – қазы, өзім – би,
Қандай ессіз не қылдың деп тергейді?»

Осы романтикалық асқақ шумақтардан ақынның өз күшіне, өз талантына, өз тағдырына кәміл сенгенін байқаймыз. Бұл жолдардан асып-тасуды, астамдықты – емес, асылдықты, тектілікті, мықтылықты көреміз. Ақын сөзі ащы шындықтың айнасы болып отырған. Өзі оны түсінген де, білген де. Асыл сөздерінің ардақты иесі бар екенін, ол иесі – ақыл-парасатты, мейірімді, үлкен жүректі туған халқы екенін де білген. Өйткені Мағжан ақын бар өмірін, өнерін, білгенін туған халқына, еліне арнаған, арнаған да сарнаған. «Жан сөзі» деген әйгілі өлеңінде (1920 ж.):

Қазақ елі, бірауыз сөзім саған:
Болғайсың, сыншы болсаң әділ сыншы,
Кінәні жүрекке қой, қойма маған,
– деуінің де төркіні сонда жатыр.

Мағжан өз тегін де, өз жерін де мадақтаумен өткен, өміріндегі азаматтық орнын ардақтауға ұмтылған, өлең сөздің асыл маржанын төгілген, сұлу жырымен оқырманын егілген, өне бойы қапаста, қайғы мен қасіретте

өмір кешіп, ақырында мүлт кеткен, өзі айтқандай, соры арылмаған халқының зарлы перзенті. «Мен өлмеймін, менікі де өлмейді» дегенде қауіп-қатер жоқ демегені белгілі, бірақ сонда-дағы қылша мойын талша қиылатынын біліп пе? Жалпы алып қарағанда, «Мен өлмеймін» деген сөздерде терең шындық жатыр. 60 жылдан аса уақыт бойғы деспотизм ақын үнін шығартпай, тұмшалап келсе де, енді естіліп, ақыры жалғастық тапқаны шындық. Философиялық мағынада алсақ, ақын өлеңі мен дана сөзі өлмек емес.

Осы орайда ақын тағдырына біраз тоқталайық. Ғасыр басынан-ақ ел-жұртына мәшһүр болған Мағжан Жұмабаев 1988 жылдың желтоқсанында ғана ақырғы рет ақталды. Ақырғы рет деуіміз – ол ресми түрде 1960 жылы-ақ ақталған еді. Бірақ сол кезде оның есімін атауға, шығармаларын жариялауға рұқсат болмады. Себебі, бұлай жасауды тоқырау заманының басшылары мақұл көрмеді, жабулы қазан жабулы күйінде қала берді.

Тек ақын қазасынан соң жарты ғасыр өткенде ғана аты аңызға айналған есім халқына қайта оралды. Мұны жалпы қауым қуана, тебірене қарсы алды. Өйткені, бұл мәдени өміріміздегі үлкен оқиға еді. Бір кездері нақақтан күйген есім ақталып қайта оралса, оған қалай қуанбаймыз?! Кешелері дүлей қара күш ақыл-парасатты ауыздықтап, шідерлегенін, ата-баба жолын ұмыттырып, теңсіздікке сүйрегенін білеміз. Бүгіндері өткендегі орасан қателерді жөндеп, рухани байлықты, талант сөздерін халықтың өз иелігіне қайтаруға мүмкіндік туып отырғаны, әрине, қуанарлық жай. Өйткені, Мағжан Жұмабаевтың, Жүсіпбек Аймауытовтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Шәкәрім Құдайбердиевтің, Міржақып Дулатовтың бай мұрасының ұлттық мәдениетімізге қайта оралуына ризашылық білдірмей, бейтарап қалу мүмкін емес.

Енді ақынның өмір жолына қысқаша шолу жасап көрейік: Мағжан Жұмабаев 1893 жылы 25 маусымда

Ақмола губерниясының Петропавл уезіндегі Полуде-новский болысында (қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Булаев ауданы, М.Жұмабаев атындағы совхоз) Сасықкөл деген көлдің жағасында әулетті отбасыда туған. Мағжан төрт жасында ауыл мұғалімінен хат танып, сауат ашады. Мағжанның оқуға зеректігін көрген әкесі оны 1905 жылы Қызылжар қаласындағы медресеге оқуға береді. Бұл медресені Стамбул университетінде оқып дәріс алған, араб, парсы, түрік тілдерін еркін меңгерген жергілікті зиялы Мұхамеджан Бегішев ашқан екен. Ол өзі шығыс халықтарының тарихы жөнінде де сабақ берген. Мағжан бұл медресені 1910 жылы 17 жасында жақсы үлгеріммен бітіреді. Ол арабша, парсыша, түрікше үйреніп, сол тілдердегі әдебиетпен таныса бастайды. Оның ақындық талантының ояна бастағаны да осы жылдар болса керек.

Сол 1910 жылдың күзінде өзінің ауылдасы әрі мектептес досы, талапкер жазушы Бекмұхамбет Серкебаевпен (КСРО халық артисі, белгілі әнші Ермек Серкебаевтың әкесі) бірге Уфа қаласындағы атақты «Медресе – Ғалияға» оқуға барып түскен. Бұл сол кездегі мұсылмандық бағыттағы жоғары оқу орны болатын. Мағжан сол медреседе сабақ беретін ұстаз, белгілі татар жазушысы Ғалымжан Ибрагимовпен, медресенің жетекшісі Сәлімгерей Жантуринмен, жерлесі, болашақ көрнекті жазушы Бейімбет Майлинмен, болашақ башқұрт жазушысы Сайфи Құдашпен танысады.

Мағжан бұл медреседе көп оқымайды. Мағжанның білім деңгейін байқаған және оның ақындық талантын таныған Ғалымжан Ибрагимов; «Мұнда сен оқитындай оқу жоқ, сен білімнің жолын басқа жерден ізде», - деп ақыл береді. Кейіннен осы Ғалымжан Ибрагимов өзінің көпшілікке таныс «Қазақ қызы» атты романына Мағжанның мына бір шумағын эпиграф қып алады:

Кең дала, көресің ғой ана жатқан,
Жібектей жасыл шөптер бетін жапқан.
Асқар тау, балдан тәтті сулары бар,
Әне сол анам еді мені тапқан.

Бұдан соң Мағжанға ұстаз болған – оның аға замандасы сол кездің өзінде «Оян қазақ!» атты жинағы шыққан қазақтың белгілі ақыны, әрі публицисі, қоғам қайраткері Міржақып Дулатов бір қыс бойы Мағжанға орыс тілін үйретеді, орыс және шет ел ақындарының өлеңдерін аударттырып, орыс тілінің нәрімен сусындатады. Бұл Міржақыптың «Оян қазақ!» кітабы үшін қуғынға түсіп, 1910 жылдан бері Қызылжарға келіп паналаған кезі болатын. Өзінің ағасы Асқарға жазған бір хатында Міржақып былай дейді:

«...Осы қалаға келгелі орысша оқытып жүрген шәкіртім, Мағжан Жұмабаев сынды ақыным бар. Оның менен жасы кіші, жазған өлеңдері тамаша, ақындығы күшті, өте дарынды жігіт. Екеуміздің өмірге деген көзқарасымызда айырмашылық жоқ десе де болады, сырласып, достасып кеттік».

Осы кезде Мағжанға Орынборда Ахмет Байтұрсынов шығарып тұрған «Қазақ» газетінің де ықпалы зор болған. Ол өзі де осы газет жұмысына белсене атсалысқан.

1909 жылы Уфа мен Петербург баспаханаларынан Қазақ даласын дүр сілкіндірген 3 кітап шықты. Олар: Абайдың өлеңдерінің алғашқы жинағы, Ахмет Байтұрсыновтың «Қырық мысалы», Міржақып Дулатовтың «Оян, қазағы» еді. Мағжан, әрине, бұлардың бәрін де оқыған.

1912 жылы Қазан қаласында Мағжанның «Шолпан» атты тұңғыш өлеңдер жинағы басылып шығады. Оны шығаруға Ғалымжан Ибрагимов көп көмек көрсеткен. Бұл өлеңдер жинағы өзінің соны сөзімен, қазақ поэзиясындағы жаңа өрнегімен көзге түседі. Мағжанның бұл кітабы қазақ

поэзиясында 1909 жылы шыққан Абай жинағының жалғасындай әсер етті. Мағжан сол өзінің тұңғыш жинағында ұлы ақынға арналған «Алтын хакім Абайға» атты өлеңін бастырған. Бұл өлеңде жас ақынның бәрінен бұрын ойға көбірек көңіл бөлгені көрінеді:

Ай, жыл өтер, дүние көшін тартар,
Өлтіріп талай жанды, жүгін артар.
Көз ашып, жұртың ояу болған сайын
Хакім ата, тыныш бол, қадірің артар,
– дейді.

1913 жылы Мағжан Ахмет, Міржақып сынды жаңа достарының ықпалымен Еуропа біліміне жақындаспақ ниетпен Омбыға келіп, оқытушылар семинариясына оқуға түседі. Семинария қабырғасында ол Сәкен Сейфуллинмен танысады.

Осы 1913 жыл Мағжанды жаңа сапалық биікке көтереді. Ол халқының осындай мүсәпір болуының себебін табады, көп нәрсеге көзі ашылады. Қазақты жан-жағынан қысып, ерік бермей, тұншықтырып отырған патша үкіметі екенін түсінеді. Ол кезде қазақ баласы ең шығандап шыққанда болыс болуы мүмкін, орысша оқығанның шығар биігі оязға тілмаш болу ғана. Өз алдына ел болмай, халықтың бордай тозып, быт-шыты шығатынын сезе бастайды. Сонда да болса ол болашақтан үміт күтеді. Сонымен бірге халқының өткен күндеріне де көз тігеді. Сонау қантөгіс жорықтарға толы хандар мен бектер дәуірі оған нағыз еркіндік заманындай көрінеді. Ол кезде қазақтар өзімен-өзі болып, бұлғақтап өмір кешкендей болады. Ақын қиялы өткен күндерді шарлайды, жаралы жүрегіне тағат іздейді. Кешегі күннің кейбір суреттерін жанына жалау етіп, сонан жарасына ем тапқандай болады. 1913 жылы жазған «Орал тауы» атты өлеңінде ақын былай дейді:

Бір күнде сенің иең түрік еді,
Орын ғып көшіп-қонып жүріп еді.
Қорықпайтын таудан, тастан батыр түрік
Қойныңа жайыменен кіріп еді...
Ер түрік ен далаңа көрік еді,
Отырса, көшсе, қонса – ерік еді,
Тұрғанда бақыт құсы бастарында,
Іргесі жел-күн тимей берік еді.

Осылайша ол түрік елінің сонау біртұтас болып тұрған кезін еске түсіреді. Бірақ артқа қанша бұрылғанмен, өткен қайтып келмейтінін білген ақын енді өз заманын ойлап, елдің қамын жейді. Сондықтан ол бұдан былайғы жерде өлеңдерінде көбінесе өз заманының сан қилы кескін-келбетін суреттеуге бет бұрады. Ол азаттық жолын өткеннен де, кеткеннен де, Батыстан да, Шығыстан да іздемейді, өз халқының ұмтылатын, арпалысатын, аяусыз күреске түсетін шаруасы деп біледі:

Мезгілше, мейлі келсін, тісі батсын,
Сұр жылан, өзі оятар, қатты шақсын.
Жаңадан жолбарыстай ұмтылармыз,
Көрелік төңіректі, тек таң атсын!

«Есімде... тек таң атсын!» деген өлеңіндегі осы бір сөздер Мағжанның нағыз әлеумет ақыны бола бастағанының белгісі еді. Патша үкіметін сұр жыланға теңей отырып, сол жылан қазақты қаттырақ шаға түссе, қазақ та қарсы қимылдар еді, бостандыққа ұмтылар еді дегенді айтқысы келген.

Бірнеше ғасыр бойы елін-жерін тонап, еркінен, елдігінен айырған патша өкіметін бостандық сүйгіш ақын қалай жақсы көрсін?! Құрықты алыстан салып, әуелі елдігінен, сонан соң дінінен, ақыр аяғы тілінен айырмақ болып

отырған өкіметті ақын жүрегі қабылдай алар ма? Сондықтан да ол аяқ-қолы шырмалған туған елін бейғам отырмауға шақырады.

Қарманбай, қарап жатып бақ күтуге,

Ізденбей, аласұрып, тақ күтуге.

Тағдырда бір тақтайға жазулы деп,

Әр іске, кім үйретті, шақ күтуге?

– деп өзіне де жұртқа да сұрақ қояды «Дін үйреткенге» деген өлеңінде. Ол болмыстың осындай қасіретті құбылысын айтып қана қоймайды, күреске шақырады:

Жоқ енді, жату болмас бос еңбексіз,

Жалбарып: «Жасаған!» – деп жас төкпеспіз.

Өзің де, сөзің де кет бізден аулақ,

Жаны өлген, жүрегі өлген, мұндар кексіз – деп, дін үйреткен молдалардың патша өкіметінің езгісіне шыдау керек деген үмітін сынай отырып, одан әрі:

Біз жаңа көрдік таңның желі ескенін,

Салқынмен сескендірмек боп өскенін.

Сылдырлап су, сыбдырлап жапырақтар:

«Есіңді жи енді, алаш, тұр!» - дескенін!

– деп халқын оянуға, есін жиып, күреске шығуға үндейді.

1913-1916 жылдар Мағжанның ақын және азамат ретінде әбден қалыптасқан кезеңі, атаның баласынан адамзаттың баласы болуға біржола ойысқан кезі. Ол осы жылдарда Омбы мұғалімдік семинариясында оқып жүріп, орыс және Батыс Еуропа ақын-жазушыларын құныға оқиды, өзіне жаңа да тосын ой, идеалдарды көңіліне тоқи береді. Оның алдында жаңа бір әлем ашылады. Гете мен Толстой, Гейне мен Горький, Верлен мен Мережковский, Бальмонт пен Брюсов, Блок пен Сологуб сынды сан қилы, сан қырлы таланттар енді Мағжанмен бірге, оның жүрегінде өмір сүре

бастайды. Немістің Шпенглері мен орыстың Соловьеві секілді философтарды да Мағжан түсінуге тырысады, солардың әлдебір ойлары, тұңғыық тылсым толғаныстары жанына әсер етеді.

1916 жылғы маусым айындағы патша жарлығы бұрын әскерге алынуды білмеген қазақтарға аспан айналып жерге түскендей, дүние төңкерілгендей әсер етті. Жұрт нағыз қыспаққа түскенін енді ғана білгендей болды. Бар ауыртпалық байғұс кедейге түсті. Мындаған жас эшелонға тиеліп, көз көріп, құлақ естімеген алыс қиырларға аттанды, соғыстың қанды ауызына жөнелді. Осы оқиғалардың әсерінен Мағжан “Орамал” атты өлеңін жазды:

Солдатша сымдай киініп,
Шекпені оның сұр ма екен?
Күрегіне сүйеніп,
Суықта жаурап тұр ма екен?

Жатқан шығар ор қазып,
Жауға ма, әлде өзіне?
Бұрыла алмай бой жазып,
Қайғы шығып жүзіне,

— деп соғысқа сүйген жарын аттандырып, артынан күтіп қалған жас келіншек болып сөйлейді.

1917 жылғы ақпан революциясы қазақ оқығандары үшін аса қуанышты оқиға болды. Мәңгі мызғымастай көрінген патша өкіметінің құлауы қазақтарды тағы бір дүр сілкіндірді. Мағжан да басқа ақындар сияқты бұл оқиғаны қуанышпен қарсы алды. Нағыз таң атты деп есептеген Мағжан 1917 жылдың көктем-жаз айларында құрылған «Алаш» партиясы басшыларының Қазақстан Россия федерациясы құрамында автономия алуы тиіс, құрылтай жиналысынан жер мәселесінің қайта, әділетті шешілуін сұрауымыз керек деген ұранына елікті. «Алаштың»

құрылтай съезінде Мағжан оқу комиссиясына мүше болып сайланды,

“Ақпан өзгерісінен кейін Мағжан өлеңінің көбін елге арнап жазатын болды... Әлеумет мұңын қолға алғаннан бері Мағжанның алатын қаһармандары: Абылай, Кенесары, Сыздық, Ақсақ Темір, Қорқыт, Қойлыбай, Баян сықылды хандар, батырлар, ақындар болса да, ақынның ізгі мақсаты көрінбесе де, енді ол елдің уәкілі, елдің аузымен сөйлейді. Енді ол азамат міндетін көрсетеді... Азаматқа ұран салады. Халыққа қызметке шақырады”, – дейді Жүсіпбек Аймауытов 1923 жылы Ташкент студенттеріне Мағжанның ақындығы туралы оқыған лекциясында.

Азамат, анау қазақ қаным десең,
Ұжмақтың суын апар жаным десең.
Болмаса ібіліс бол да у алып бар,
Тоқтатам, тұншықтырам зарын десең.

Азамат болсаң қазағыңа пайда тигіз, өйтпесең “ібіліссің” деп, ауыр міндет артады. Азаматқа сын тағады. Қазақ азаматы саясат жүзінде пікірі шынықпаған бала екенін көреді, белгілі пікір, жол тұтына алмай, бас қамын ойлап, боялып жүрген кейбір азаматтарды сөгеді:

«Біреуіне» сен Тәңірім деп табынад,
«Біреуіне» мен құлың деп бағынад,
«Біреуіне» садақа бер деп жалынад,
«Біреуіне» құйрық болып тағылад.

Ылғи сорлы сағым қуып сабылад
Ылғи түссіз бір сұр нәрсе жамылад.
Қазағы - қой, артынан оның ағылад.
Азаматқа қонақтық қой табылад.

Қазақ қой сықылды, кім бастаса соған ере береді, қазақта білім, сана, әлеуметшілік, жұртшылық сезім жоқ. Сол қазаққа «ұлық» болғанына мастанбай, шын жүрегіңмен тура бастап, адал қызмет ет дегені.

1917 жылы 24 жасында Мағжан Омбының мұғалімдер семинариясын алтын медальмен бітіреді.

Мағжан 1917 жылы «Алаш» басшыларының өзіне тапсырған істерінен ешнәрсе өндіре алмады. Аз ғана қазақ оқығандарының басы бірікпеді. Бірі мен бірі билікке таласты. Ақыры «Үш жүз» партиясы 1917 жылдың 19 қазаны күні Мағжанды абақтыға жапты. Осы түрмеде отырып, Мағжан әйелі Зейнепке, ұлы Гражданға, шешесі Гүлсімге арналған жаңа басқа да бірнеше өлеңдер жазған. «Үш жүздің» түрмесінде Мағжан 1918 жылдың мамыр айына дейін отырған. Ұлы қазан революциясы күндері ол – жазушы Шерияздан Елеукеновтың тілімен айтқанда – сахнада не болып не қойып жатқанын түсінбеген көрермен халін кешеді. Түрмеден ол Чехословак бүлігі кезінде босайды.

Абақтыдан шығысымен ол ауылын сағалайды. Сол 1918 жылдың аяқ шенінде қылышынан қан тамған Колчак үкіметі дүрілдеді. Адмирал «Алаш Орда» үкіметін әу дегенде мойындамады. Қазақ автономиясы деген сөзді естігісі де келмеді. Елдің бостандық деген үміті күл-талқан болды. Қазақ басына түскен жаңа қасіретті Мағжан жаны күйзеле отырып мойындады. Міне, осы кезден бастап М. Жұмабаев бұрынғы біраз теріс көзқарасынан айнаиды. Оның бір үлкен дәлелі Мағжанның өзі Ташкентте шыққан өлеңдер жинағында арнайы сілтеме жасап, 1918 жылы «Сібірде реакция дәуірінде жазылды» деген «Бостандық» атты өлеңі. Бұл кезде Мағжан Омбыда екі жылдық педагогтік курсқа жетекшілік етеді.

Колчак қуылып, өкімет тізгінін большевиктер партиясы алғаннан соң «Алаш» үкіметі таратылады. 1919 жылғы 4-ші

сәуірде Бүкілодақтық атқару комитеті (ВЦИК) «Алаш» партиясының басшыларына кешірім жариялайды. «Алаш» партиясының басшыларының бірі Ахмет Байтұрсынов РКП(Б) қатарына кіріп, Орынборда сайланған алғашқы қазақ үкіметінің мүшесі, оқу-ағарту халық комиссары болады. Әлихан Бөкейханов Москваға қызметке шақырылады. Мағжан Жұмабаев Ақмола губерниялық «Бостандық туы» газетіне қызметке тағайындалады.

Мағжан жаңа өмірге белсене араласады. Өлең-жырмен шектеліп қалмай, өмірдің әр саласын қамтитын мақалалар жазады. «Бостандық туы» газетінде оның “Бірінші май мейрамы”, «Сайлау», “Жазылашақ оқу құралдары һәм мектебіміз” т.б. мақалалары жарық көреді.

Сонымен қатар, сол кезде Қызылжарда қазақ-татар жастарына арналған «Қазақ-татар клубы» жұмыс істейді. Оны ұйымдастырушылардың бірі Мағжан болады. Ол осы клубта жиналған жастарға өзінің өлеңдерін оқиды. Клуб жұмысына жазушы Мәжит Дәулетбаев, Оспан Қашағанов, Тауық Бердіқожин, Жәмшит Нұрмұхамбетов және қыздардан Хадиша Жаналдикова, Зылиха Серкебаева (Ермек Серкебаевтың шешесі), Әмина Қуанышева, Жамал Бақшилова (Сырғабековтың әйелі), Гүлшара Жалтырова, Әмина Нұрымова, Жамал Тастемірова, Мағжанның болашақ жұбайы Зылиқа т.б. белсене қатысады.

1921 жылы Мағжан Көкшетауға келіп, Бурабай төңірегін аралайды. Осы жолы ол Ақан серінің өмір тарихынан материалдар жинап, «Оқжетпестің қиясында» атты поэмасын жазады.

1922 жылы Мағжанның «Шолпаннан» (1912 ж.) кейінгі екінші өлеңдер жинағы Қазан қаласында басылып шығады. Сол жылы Орынборда «Педагогика» деген еңбегі жарық көреді.

Сол жылы Мағжан белгілі қазақ кеңес қайраткері Нәзір Төрекұловтың шақыруымен Ташкентке қоныс аударады.

Ташкентке ол өзінің жаңа қосылған жұбайы Зылихамен бірге келеді.

Ташкентте ол оқу-ағарту халық комиссары Сұлтанбек Қожановтың көмегімен қазақ оқу-ағарту институтына оқытушы болып орналасады әрі қазақ-қырғыз ғылыми білім комиссиясына мүше болып сайланады. Сонымен қатар, ол Түркістан Компартиясы Орталық Комитетінің органы «Ақ жол» газетінде істейді және Ташкентте сол кезде шығып тұрған «Шолпан», «Сана» журналдарының жұмысына да белсене араласады.

Бұл фактілер М.Жұмабаевқа сол кездегі кеңес өкіметі орындарының үлкен сенім көрсеткенін де аңғартады. Осының бәріне ақынның көңілі көтеріліп, шабыты тасыды. Ташкентте Мағжан бірінші рет Мұхтар Әуезовпен жүзбе-жүз танысады.

1920-1927 жылдары Мағжан Жұмабаев шығармашылығы ең шырқау биігіне көтеріледі. Атақты «Батыр Баян» поэмасы осы Ташкент қаласында дүниеге келді. Осында Түркістан мен Сыр циклдары жазылды. Ақан сері, Базар жырау Әбубәкір Диваев туралы мақалалары жарыққа шықты. Осы кезде оның Кольцовтан, Горькийден, Лермонтовтан, Гетеден, Феттен, Мамин-Сибиряктан, т.б. жасаған аудармалары, әртүрлі педагогикалық еңбектері жарық көрді. 1923 жылы Ташкентте оның үшінші өлеңдер жинағы басылып шықты. Мағжан жаңа өмір көшіне 1924 жылы «Ақ жол» газетінде басылып шыққан «Қызыл жалау» өлеңін тудай желбіретіп қосылды.

- Жалынды жалау кімдікі?
- Тұрағы тарғыл тас қия,
Арбаңдаған Азия –
Жалынды жалау сонікі –
Ендеше, қазақ, сенікі!...

- Қанды жас жалау кімдікі?
- Кімнің ұлы құл болса,
Тұлымдысы тұл болса,
Қанды жас жалау соныкі, –
Ендеше, қазақ, сенікі!

- Азаттық жалау кімдікі?
- Көре алмаса кім теңдік,
Тепкі көрсе кім кемдік,
Азаттық жалау соныкі, -
Ендеше, қазақ, сенікі!

Мағжан жаңа өмір өркендеріне шын жүректен қуанды. «Жердің жұмырлығы», «Алатау», «Оқудағы қарындас» т.б. өлеңдерінде ол ауылдағы жақсылық, жаңалықтарды жырлады.

Осы жылдардың шуағында Мағжан балалар үшін әдемі өлеңдерді өндіре жазды. Революция тақырыбына «Өтірік ертек», «Шын ертек» («Жүсіп хан») поэмаларын туғызды. Мағжан етектен тартқан ескілікті шенеді. Жаңаны тек жаңалығы үшін төпеп мақтай берген жоқ, оған да сын көзбен қарады. Ол сонау 20-шы жылдары экологиялық мәселені көтерді. Қаланың демалысы, от-түтін жайын сынады. Кең сахараның жұпар иісін сақтап қалуға шақырды. Экологиялық мәселені биік моральдық, адамгершілік категория өресіне көтерген жазушы ол кезде кемде-кем екенін ескерсек, Мағжанның ақындық жүрегінің алғырлығына бас иесің.

20-шы жылдары Мағжан сол кездегі өмірді жырлап қойған жоқ. Ол сонымен бірге, өткен күн өрнектерін естен кетпес ертек етіп тамылжытып, тарихтың тар жол, тайғақ кешулерінде тайсалмай алаштың ала туын көтерген хан Абылай, батыр Баян, күрделі Кенесарыларды аялап, асқақтата жырлады. Ол бұған неге барды? Мұның басты

себебі ақын 20-шы жылдары бастан кешкен аласапыран заман сипатында жатқаны күмәнсіз. Сол себепті де ол «Батыр Баян» дастанында:

«Жүрегім, мен зарлымын жаралыға,
Сұм өмір абақты ғой саналыға.
Қызыл тіл қолым емес, кісендеулі,
Сондықтан жаным күйіп жанады да.
Қу өмір қызығы жоқ қажытқан соң,
Толғанып қарауым сол баяғыға»,

— деп жазып еді.

Ақын Мағжан отаршылдық езгі мен надандықтың темір-кұрсауында, азаматтық соғыстың алапатында қырылып, құрып бара жатқан алашы үшін арыстан Абылай мен батыр Баяндарды үлгі етеді. Халқы тап болған тығырықтан шығар жол ерлік күресте, тәуелсіздікте, туысқан халықтардың бірігуінде деп біледі. Ол құлданушы Ресейге, қанқұйлы патшаға қарсы шыққан Кенесарыны, оның баласы Сыздықты сондықтан да ағыл-тегіл жалын жыр құдіретімен ел үшін еңіреген ерге айналдырып жібереді. Бірақ ол бәрібір әділдіктің, адалдықтың ақ жібін аттамайды, халықтар достығы тұрғысынан танбайды. Яғни ол: «Оқжетпестің қиясында» «Мынау орыс — обыр ол еміп жатқан», - десе, оның бұл кейіпкері — жаулаушы, мылтықты зорлықшының бейбіт орыс халқына түк қатысы жоқтығын дәлелдеп жатудың қажеті шамалы. Тағы да ол:

Біле алмай надандықпен ердің ойын,

Сорлы қырғыз мерт қылды арыстанды,

- десе, мұнда да ақынның ойында бауырлас халықты мұқату жоқ, зұлмат жауға, батыстан қаптап келе жатқан қара бұлт — қауіпке бірігіп қарсы тұруды ойламаған қос халықтың көрсоқырлығына күйініп отыр. Өйткені “көп ерлер жаумен бірге елін шапқан” қазақтың өз арасында да қаптап жүр ғой.

Болып жатқан шытырман, қайшылықты өмір шындығына көңілі толмаған ақын қазақ ескілігінен рухына медет боларлық мысал іздейді. Сонда оның ойына XVIII ғасырда жоңғар жаулаушыларына қарсы елді бастап, ерлік көрсеткен батырлар Бөгенбай, Қабанбай, Жәнібек, Қазыбек би, Абылай хан есімдері түседі. Ақын олардың өз заманында ел ұйытқысы бола білгенін, қазақ халқының тәуелсіздігі үшін жан аямай күрескенін мадақ етеді. Тарихтың айбынды, нұрлы беттерін парақтайды:

Еділ, Жайық, Сырдария,
Белгілі жұртқа ескі су.
Тәтті, дәмді, тартымды,
Ұзын Ертіс, Жетісу.

Осы бес су арасы,
Сарыарқа деген жер еді.
Туып өскен баласын
Айбынды Алаш дер еді...

Ақынның ұғымында «алаш» деген сөз қазақ елінің екінші аты. «Алты алаш», «алаштың баласы», «атамыз алаш» тәрізді тіркестер сөздік қорымызда сақталып келуі бұл атаудың халыққа ежелден қанықты екенін көрсетеді.

Мағжан қазақ халқының бақытқа жетер жолы тек ұлттық тәуелсіздікке, өз тағдырын өзі шешетін жағдайға жету деп біледі. Оның ертедегі ерлер істеріне қайта оралып келе беретін себебі осыдан.

Күңіреніп ойлағанда Алаш жайын
Жанымды улай берді ұлы уайым
Кеудеме күннің нұры толғандай боп
Жырлаймын алты алаштың Абылайын...
Арсыға асқандаймын тауап қылсам,

Кебедей Абылайдың Бурабайын.
Күңіренген жырымменен мен ризамын
Алаштың жоқтай білсем Баян – айын.
Жырлаймын, күңірепемін өткенді ойлап,
Кеудеме ұлы уайым толған сайын,
– деп толғанады Мағжан «Батыр Баянда».

1923 жылы Мағжан Ташкенттегі қазақ ғылыми білім комиссиясының жолдауымен Москвада жаңа ашылған Жоғары әдеби-көркемөнер институтына оқуға түседі. Әрі Ағарту халық комиссары Луначарскийдің шақыруымен астанадағы Күншығыс еңбекшілерінің университетінде сабақ береді. Сонымен қатар Нәзір Төреқұлов басқарып отырған Күншығыс баспасында редактор болып қызмет істейді. Москвада болған 3,5 жылда Мағжан орыс және Батыс Еуропа әдебиетін терең зерттеп оқиды. Жоғары әдеби-көркемөнер институтының басшысы В.Я. Брюсовпен бірнеше мәрте кездесіп әңгімелеседі. Брюсов та Мағжан өлеңдерімен танысады, ол Мағжанды «Қазақтың Пушкині» деп, әрине, тегін айтпаған. Мағжан, сонымен қатар, ағылшын тіліндегі, неміс тіліндегі мықты ақындардың жазу машығымен, ойлау, ырғақ табу жүйесімен егжей-тегжейлі танысады. Луначарскиймен бірнеше рет кездесіп, пікірлеседі. Ерте уақытта өткен Бердяев, Соловьев секілді қиялшыл философтардың көзқарасымен танысып, өзінің ойлау шеңберін, шеберлік жолындағы ізденістерін әрі соны, әрі күрделі жолға салып алады.

Күншығыс еңбекшілері университетінің қасында ашылған «Жерлестік» атты студенттер ұйымының 1924 жылғы қарашаның 24-і күні аяқ астынан жиналысы болады. Оған Москвада оқып жүрген 60 шақты жастар қатысады. Не боп қалды десе – М. Жұмабаевтың 1923 жылы Ташкентте шыққан өлеңдер жинағын талқылау керек екен.

Жиналыстың ақын ұстанымын әділ талдау үшін шақырылмағаны, көріне пәле іздеуге жиналғаны бірдей

сезілді. Жиналысқа жинақтың авторы – сол кезде Москвада тұратын Мағжан ақын қатыстырылмады. Баяндамашы Нәзір Төрекұлов Мағжанды салған жерден қаралай жөнелді. Жиналыс: «Мағжан өлеңдерінің көбінде өткенді көксейді, ескілікті іздейді, ұлтшылдықты жырлайды, өзімшілдік, менмендікті дәріптейді» - деген сындар айтып, «Мағжанның өлеңдері бұдан былай газет, журнал бетіне тексерусіз басылмасын» деген қаулы қабылдайды. Сол кездегі «Еңбекші қазақ» газетінде жаңағы Мағжан кітабы туралы «Жерлестік» жиналысының есебінен бастап, жыл бойы (1925 ж.) Мағжанға қарсы материалдар жарияланады. Сөйтіп, күлдікөмеш тұжырым көрінеу заңдастырылады. Осы кезден бастап-ақ ҚазАПП басшылары Мағжанға қарсы ұйымдасқан түрде шабуыл бастайды. Құлаш-құлаш мақалалар жазылып, оған ұлтшылсың, түрікшілсің, байшылсың, өзімшілсің деген айыптар тағыла береді. «Қазағым» – деп жазса - ұлтшыл, «елім-жұртым» деп жазса – түрікшіл, «Жалынмын мен, келме жақын, жанарсың» - десе – өзімшіл, менмен деген айдарлар тағылады.

Міне, осындай жағдайда 1927 жылы жазда Мағжан Москвадағы оқуын бітіреді. Ол Қазақстан астанасына келгісі келіп, сол кездегі республика партия ұйымының басшысы Ф.И. Голощекинге хат жазады. Ол хатты тексеріс органдарына жібереді. Ондағылар бұл алаш партиясының белсенді мүшесі, ұлтшыл, байшыл деп сыбырлайды. Мағжанға ешқандай жауап бармайды. Содан соң ақын өз туған жері – Қызылжарға келіп, орын іздейді. Мұнда ол кеңес-партия мектебі мен қазақ педагогикалық техникумында алма-кезек дәріс беріп жүреді.

Сол 1927 жылы 17 тамызда «Еңбекші қазақ» газетінде Мағжанның «Тоқсанның тобы» атты шағын поэмасы басылып шығады. Бұған дейін Мағжан өлеңдерінде қазақты тапқа бөлу болмайды. Ол өлеңдерінде барлық қазақ ұлтына жаны ашып, барлық қазақты отаршылдыққа қарсы күреске

шақыратын. Москвада 3,5 жыл болып келген Мағжан кеңес өкіметінің ыңғайына көшіп, халықтың көпшілігін құрайтын кедейлер жағын қолдайтынын білдіреді. Бұл поэмасында Мағжан оларды 90 деп, азын-аулақ байларды онға теңейді:

Жырладым елді жалпылап,
Жасырман жүзді жақтадым,
Тоқсанға енді тоқтадым,
Толғанып, ойлап, талқылап...
Тоқсаннан сонау он аулақ,
Сонау оннан мен аулақ,
Мен тоқсанмен біргемін!

– деген сөздері бірқатар шындықты көрсетеді. Саяси бетін түзеп алған Мағжан шығармашылығының жаңа бетін ашты. Бірақ тағдыр бұл беталысымен қалам тартуға жазбады. Ел басын сталинизмнің қара бұлты торлай бастады. Оның көлеңкесі алдымен халқымыздың Мағжан сынды мандайалды боздақтарына түсті.

Басқа пәле қайдан дерің бар ма? Ол Москвада оқып жүргенде «Алқа» деген әдеби үйірме ұйымдастырған болатын. Бұл 1925-ші жыл еді. Содан төрт жыл өткен соң осы ұйым «контрреволюция ұясы» болып шыға келді. Сол жаламен Мағжан 1929 жылы шілденің басында Қызылжар қаласында тұтқындалып, одан Алматыға, Алматыдан Москва қаласындағы атақты «Бутырка» түрмесіне камалады. Онда біраз тергеліп, ақыры он жылға концлагерьге кесіліп Карелия ормандарына айдалады. Мағжанға ұлтшыл, байшыл, жат, еңбекші халыққа жау деген атақтар жамалады. Мұндай пәлелердің жабылуы Мағжанға оңай соққан жоқ. Бұл оған енді басар жер, барар тауың қалған жоқ дегенмен бірдей еді.

Басқасын былай қойғанда «Тоқсанның тобы» мен «Толғау» сияқты соңғы шығармалары да мансұқталды.

Бұларды «бояма» атады. Боямалары қазақ байының өліп бара жатқанын сипаттайды делінді.

Сол кездегі Қазақстан өлкелік партия ұйымының бірінші басшысы Голощекин Мағжанды орыстың “сменовеховшыл” жазушыларының қатарына қосып, аластауға тырысты. 1927 жылғы қараша айында болған өлкелік партия ұйымының Бүкілқазақстандық VI конференциясында Голощекин былай деген:

«Ескі интеллигенцияның арасында сменовеховшыларды еске түсіретін қозғалыс бар. Сіздер Жұмабаевтың «Тоқсан» жөніндегі әйгілі өлеңін білетін шығарсыздар, ол өзі тоқсан жағында болғандықтан, тоқсан туралы жазады. Ал көпшілік бұл сан шынайы екен деп алданып қалады. Олар жүз деп еді, жеңіліп қалды, енді тоқсан деп күңіренуде. Бізге жақсы істерімен келсе арқасынан қағамыз, алайда тоқсанды басқалардың қолдауы қажет екенін аңғарту үшін біз арқасын сипап қана қоймай, бір мезгіл соққыға да жығып аламыз» («Советская степь», 1927 ж. 21-қараша).

Бұл сөздерден ұғатының — сол кездегі заңсыздықтың шегі жоқтығы. Голощекин секілді жарты патшалар жергілікті жерде «халықтар көсемінен» кем түспеген. Мұндайлар басқа халықтың аяулысын қайтсін?! Голощекин айғайы ақыры Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатов сияқты алаштың зиялы азаматтарына қара індет болып жабысты. Олар шетінен ұстала бастады.

Кеңес тақырыбына беттеуге жолы кесілген Мағжан өзінің сол уақыттағы тұйыққа тірелген жайын 1929 жылы абақтыда тергеушіге берген жауабында былай сипаттайды:

«...К моему несчастью, я жестоко был отвергнут тогдашними погододелателями в казахской литературе, впоследствии оказавшимися настоящими подлецами... Меня буквально парализовала поднятая этой кучкой в печати кампания...»

Әйтсе де Мағжан зауал шағым туды деп жүнжіген жоқ. Ізденді, күресті. Түбінде әділет жеңетініне сенді. Солай болады да. Алыстағы Карелия лагерінен Мағжан әйелі Зылиха арқылы Максим Горькийге хат жолдайды. Сөйтіп ұлы гуманист жазушының және оның әйелі Е.Пешкованың көмегімен Мағжан 1936 жылы қамаудан мерзімінен бұрын босанып шығады.

Абақтыдан босанып елге келген соң Мағжан Қызылжар қаласындағы А.С. Пушкин атындағы № 5 орыс орталау мектебінде орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Мағжанның сабағы жөнінде сол мектепте аз уақыт Мағжаннан дәріс алған сол кездегі Мағжанның оқушысы, соңынан көп жылдар өзі де мұғалім болған қазіргі кезде зейнеткер Татьяна Павловна Нетесова былай дейді:

«...Когда Магжан Бекенович в первый раз вошел в наш класс на урок, мы невольно засомневались, сможет ли он вести на соответствующем уровне уроки русского языка и литературы? Но уже после первого занятия все сомнения рассеялись, а после нескольких уроков мы просто полюбили нового учителя...» («Ленинское знамя», 29 июня 1990 г. Т. Нетесова. “Учитель! Именем твоим”).

Бұнымен бірге Мағжан педтехникумда да сабақ береді. Ақын шын көңілден «Социалистік еңбек еліне» қызмет етпекке барын салады. Осы ниетімен не күн туса да айнымаймын деп «Қаламыма», «Жамбылға» деген өлендер жазады. Бірақ НКВД маза бермеген соң, Мағжан Алматыдағы Қазақстан Жазушылар одағын басқарып отырған Сәбит Мұқановқа жағдайын айтып хат жазған. Ұлы ақынның ақырғы тілегі іспетті бұл хат мынадай:

«Құрметті жолдасым Сәбит!

Сіз менің Петропавловскідегі орыс мектебінде орыс тілі мен әдебиеті пәнінен сабақ беріп жүргенімнен хабардар боларсыз. Январдың басында мені қызметімнен босату туралы мәселе қозғалғанымен де, біраз уақытқа басылып

қалған еді. Бірақ январьдың соңында бұл жай тағы әңгіме болды да, мені жұмыстан шығарып жіберді. Не себепті босатылғанымды сұрасам, қалалық оқу ісінің меңгерушісі жалпы саяси себептерге байланысты дегенді айтты. Міне 20 шақты күн болды жұмыссыз отырмын... Ол жақтан мен өте қиын халде оралдым. Әсіресе, жұмыссыздығым жаныма жаман батады.

Мен Қазақстанға жаңа жолға түскенімді өзімнің қалам күшіммен көрсетсем деген жалғыз тілекпен оралдым. Қалай болғанда да орталыққа жетуім керек деп шештім. Егер жолға қаражат тапсам, орталыққа баруды ойлап отырмын. Әрине, өз халімнің мүшкілдігін айта отырып, Сізді де бірдемеге міндеттегім келмейді. Сізге осылай жазуға қазіргі халім мәжбүр етіп отыр. Кешіріңіз. Бұл хатты қыдырып келген туыстарым жақтан, Степняктан жазып отырмын.

Құрметпен Мағжан. 20 февраль. 1937 жыл».

Қасіретті хат екенін, уақыт ызғарын сездіретін хат екенін өздеріңіз де байқап отырсыздар. Бұл хатқа Сәбең Мағжанға Алматыға келіңіз деп жауап қайтарған.

Сөйтіп, 1937 жылдың наурыз айында Алматыға келген Мағжанды Сәбит Мұқанов өзі жападан жалғыз қарсы алады. Ол жөнінде «Қазақ әйелдері» журналындағы естелігінде Мағжанның зайыбы Зылиха жазды. Сол күні Мағжан мен Зылиха Сәкен Сейфуллиннің үйінде қонақ болады. Сәкен сол жылы 24 қыркүйекте тұтқындалды, ал «Сәбит өзінің қателерін мойнына әлі толық алып болған жоқ» деп тапқаннан кейін 3 қазанда Қазақстан Жазушылар одағы төрағалығынан босатылып, көп кешікпей партиядан шығарылды. Сонда Сәкен мен Сәбитке ашық қойылған айып – Мағжан Жұмабаевты қанаттарының астына алып, байшыл-ұлтшылдармен ауыз жаласуларын қоймай келеді деген жала болатын.

Ал Мағжан Алматыға келгенмен, ешқандай жұмысқа орналаса алмай, көп қиыншылық көреді. Бұрынғы таныс

жолдастарының көбі одан ат-тонын ала қашады. Өйткені, бұл әйгілі 1937 жыл еді. Ақыры сол жылдың 30 желтоқсанында Мағжан ежовшылардың қанды шеңгеліне түсті. Бұл жолы арашалайтын кісі табылмады. НКВД-ның 1938 жылғы 11 ақпандағы № 377 іс хаттамасында жалғыз ауыз сөз жазылған: «Мағжан Жұмабаев қылмысты істер кодексінің 58 бабының 7, 8, 10, 11-тармақтары бойынша қылмысты деп табылып, ату жазасына кесілсін».

Мағжанды “Жапон шпионы” деп айыптаған. Ақын оны алғашында мойнына алмаған. Бірақ Сталиннің жендеттері ақыры «Жапон жансызы» екенін «мойындатқан».

Мағжанды соңғы рет 1938 жылғы 20 ақпанда тергеп, тергеу хаттамасына қол қойғызып алған. Ал, ату туралы үкім 11 ақпанда, яғни сотқа дейін, ақ-қарасын айырады-ау деген тергеу ісінен аттай 9 күн бұрын шығарылып, әзірленіп қойылған. Яғни, тергеу аяқталмай тұрып үкім шыққан. Екіншіден, Мағжан Жұмабаевтың ісі я сотта, я болмаса «үштік» мәжілісінде каралмапты. Іс құжатының соңына тілдей қағаз тіркелген – бұл атылу туралы акт:

«Жұмабаев Мағжан Бекенұлы, № 377 хаттаманың қаулысы бойынша үкім жүзеге асты. 1938 жылғы 19 наурызда атылды», – делінген. Кіші лейтенант Гайковичтің қолы бар.

Сөйтіп Мағжан Жұмабаевтың өмірі 45 жасқа жетпей қиылған. Ал оның шығармашылық мұрасы өлмек емес. Мағжан рухы асқақтап, өз халқына қайта оралды.

МАҒЖАННЫҢ АҚЫНДЫҚ ШЕБЕРЛІГІ

Мағжанның ақындығын сөз еткенде, алдымен, Жүсіпбек Аймауытовтың 1923 жылы айтқан мына пікірін есте ұстаған жөн:

«Мағжан – сыршылдығымен, суретшілдігімен, сөзге еркіндігімен, тапқыштығымен күшті, маржандай тізілген, торғындай үлбіреген нәзік үнді күйімен, шерлі, мұңды зарымен күшті. Мағжан – алдымен сыршыл ақын. Мағжан сөзіндей «тілге жұмсақ, жүрекке жылы тиетін» үлбіреген нәзік әуез қазақтың бұрынғы ақындарында болған емес. Ол жүректің қобызын шерте біледі, оның жүрегінен жас пен қаны аралас шыққан тәтті сөздері өзгенің жүрегіне тәтті у себеді. Мағжан не жазса да сырлы, көркем, сәнді жазады. Оқушының жүрегіне әсер ете алмайтын құрғақ өленді, жабайы жырды Мағжаннан таба алмайсыз. Ол табиғатты суреттей ме, әйелді жаза ма, тарихи адамдарды ала ма, ертегі айта ма, ұран сала ма – бәрінде де ақынның ойлағаны, сезгені, жүрегінің қайғыруы, жанының күйзелуі, көңілінің кірбіңі көрініп тұрады. Қай өлеңін оқысаң да, не ақынмен, не өз жүрегіңмен, не ел жүрегімен сырласқандай боласың. Ақынның өзі көрінбейтін өлеңдерін оқысаңыз да, еріксіз, бір сезім туғызады. Әлде өкіндіреді, әлде мұңайтады, әлде аятқызады, әлде есіркетеді, әлде жігер береді.

Шер батса кім іздемес туған елін?

Тұлпар да көздемей ме туған жерін?

Арқаның ардагері қалың алаш!

Тұран да біле білсең, сенің жерің,

– деген тәрізді сөздер еріксіз бір сезімді тудырады. Ауыз толатын айбынды асқақ сөз Мағжаннан шығады. Оның сөздері жүректі қытықтап, жыбырлатып қана қоймайды, түбімен суырып, мейіріңді қандырады. Еркін балуан қан майданда жарқ еткізіп шалып соққанда «Па, сабаз-ай!» деп

отырған жұрттың айызы қанбай ма? Кейде Мағжан желдетіп, бір сөзінен бір сөзін асырып, түйдек-түйдегімен тастап кеткенде сен де «Па, сабаз-ай!» дегің келеді.

Суретті, кестелі, көркем сөз Мағжаннан табылады. Мағжанды ақындық жағынан сөзсіз суретші деп айтуға болады. Суретшілік жағынан Мағжанды Пушкинге теңеуге ауыз барады. Міне ашуланған батырдың суреті:

Түкті қабақ жауып түскен көзіне,
Ұшқын шашып, от ойнап тұр көзінде.
Қырлы мұрын, қырмызы ерін, қап-қара
Тікенектей түк шығып тұр жүзіне.

Міне Көкшетаудың суреті:

Көкшені күндіз, түнде мұнар басқан,
Қап-қара бұлттарменен құшақтасқан,
Алдында бұйра жалды Бөлек тау тұр
Көкшеге қосылмаққа қойнын ашқан.
Мөп-мөлдір, дөп-дөңгелек көл ортада,
Жел ойнап, ақ бетіне меруерт шашқан.

Мұндай айқын сурет қазақ ақындарында болып көрген жоқ... Мұндай суреттер толып жатыр... Басқа жұрт өз өнерпаздарымен мақтанса, қазақ әдебиеті де бір кезде суретшілдік жөнінен Мағжанымен мақтануында сөз жоқ». Жүсіпбектің бұл сөзі асқан көрегендікпен айтылғанын қазіргі кез дәлелдеп отыр. Біз қазір Мағжанмен бүкіл дүниежүзіне мақтана аламыз!

Одан әрі Ж.Аймауытов:

«Қазақ әдебиетіне Мағжанның кіргізген жаңалығы аз емес, орыстың символизмін (бейнешілдігін) қазаққа аударды, өлеңді күйге (музыкаға) айналдырды, дыбыстан

сурет тұрғызды, сөзге жан бітірді, жаңа өлшеулер шығарды. Романтизмді күшейтті, тілді ұстартты.

...Мағжан нәзік сезімнің, тәтті қиялдың ақыны, ол кедейдің ақыны емес, ұлт ақыны».

Мағжан сөзінде кездесетін әдемі әуез, сыршыл ырғақ, кейде жүректі тебіrentіп, толқытатын, кейде мұңға батыратын, алыс арманға құлаш ұрғызатын, кейде мына әлемнен басқа әлемді ұғындыратын, тылсым дүниенің қаттылығы мен тәттілігіне тәнті ететін сыбызғы поэзия Мағжаннан бұрынғы ақындарда некен-саяқ. М. Горький: «Әдеби тіл – халықтың тілі, бірақ оның шеберлер арқылы сұрыпталған түрі», – деп еді. Мағжан өзінің бай ана тіліндегі сөздік қорды сұрыптап, поэзияның керегіне жаратқан шеберлердің бірі болды. Ғасырлар бойы дамып жетілген әдеби тілді ол жетік меңгерді.

Оның 1912 жылы жазған «Жазғытұры» атты өлеңінен үзінділер алып оқып көрейік:

Су ақты, жетті апрель қырдан ойға,
Секіріп арық-тұрақ кетті тойға.
Жас бала: «Жазғытұры туды» – десіп,
Қуанып жан-жануар алшаң басып,
Қалмады қайғы-уайым ешбір ойда.
Нұрлы күн алтын нұрын шашты аямай,
Шықсын деп қысқы ызғар өткен бойға.
Су ақса, тау жаңғырар сылдыр қағып,
Дәл сұлу бұраңдаған шолпы тағып.
Түрлі үнмен жаңа келген жылдың құсы
Тұрғандай қобыз ойнап, әнге салып...
Май келді, жер құлпырды, гүлдер жайнап,
Жібектей көкорайлар жатқан жайнап.
Сұлудай бұраңдайды бұтақтар да
Ән салса әр түрлі құс тұрған сайрап,

– деп шалқытады. Осындай жолдарды оқығанда қалай «Па, сабаз-ай!»– демейсің?!

Немесе «Жазғы таң» деген өлеңінен үзінді оқиық:

Жып-жылы түн маужырап,
Көтерілген жерден бу.
Саф күмістей жарқырап,
Тыныш жатыр тұнық су.

Көкке тиген биік тау
Құшақтасқан тұманмен,
Қосылысып есен-сау
Бал алысқан құмармен...

«Махаббат не?» атты шағын өлеңінен бір шумағын алып көрейік:

Махаббат бір тәтті у,
Ішер жүрек, болар мас.
Дүниедегі у мен шу
Мас жүректі оятпас.

Атақты «Шолпы» өлеңінен үзінді алайық:

Сылдыр, сылдыр, сылдыр,
Қанымды қайнатты құрғыр,
Шық-шық жүрекке тиеді,
Күлпәрә талқан боп сынғыр.

Сылдыр, сылдыр, сылдыр,
Өзекті өртеді құрғыр.
Әдейі іргеден жүреді,
Сұлу қыз санадан солғыр.

Шолпының сынғыры, ойнатқан күйі сан ақын жырлаған
бұлбұл әуезінен несі кем?

Мағжан махаббат лирикасын сезім тасқынына құрған.

Сүй, жан сәулем, тағы да сүй, тағы да,
Жылы тәтті у тарады қаныма.

Бұл ләззаттың бір минутын бермеймін
Патша тағы, бүкіл дүние малына.

«Ақынның бұл секілді өлеңдері ел жадында нағыз құдіретті өлең ешқашан ұмытылмайтынын дәлелдеп, халық мұрасына айналып кеткен болатын. Осылайша ақын өлеңдерінің жұртшылық арасына ауызша тарап келгені әлем әдебиеті тәжірибесінде сирек кездесетін құбылыс», – дейді белгілі әдебиетші-ғалым Рахманқұл Бердібаев.

Мағжан өлеңдеріндегі сөзбен өрілген сырлы суреттер оқушының көңіл көкжиегін от боп, сәуле боп серпілтіп, жарқыратып аша түседі. Ақын өзінің таным-талғамы бедерлі сөз, көрмек оймен, тіл өнерінің, мейлінше айқын бояуларымен жеткізіп, сезім пернелерін дөп басады, шын мәнісіндегі өлең құдіретін еріксіз мойындатады.

Кешкі ескен жібек жылы жел сұлу,
Хош иісті түрлі-түсті гүл сұлу.
Әдемі аспан – төбедегі көк шатыр,
Асқар тауы, дариясымен жер сұлу.

Сылқ-сылқ күліп, сылдыр қаққан су сұлу,
Көлге қонып қаңқылдаған қу сұлу.
Бейне айнадай жарқыраған айдыннан
Күн шығарда көтерілген бу сұлу.

Осы өлеңде ақынның айналасына ессіз ғашық, саф алтындай таза да пәк жан сұлулығы мен көркем ойда

кестеленген табиғат сұлулығы іштей тоғысып жатқан жоқ па?! Сондықтан да болса керек, ақын жүрегіне шабыт нұрын құйып, нәзік те сырлы дүниеге іңкәр еткен жар сұлулығына:

Толып жатыр түрлі сұлу дүниеде,
Бәрінен де маған, сәулем, сен сұлу,
— деген соңғы жолдардың шынайылығына тәнті боласыз.
Хор сипатты қарындас,
Оттан сұлу, ыстық жас.

Жалт-жұлт жалынымен, ойнаған оттай әсер ететін көрікті бойжеткен көзге елестеп, көңіл төрінен орын тебетін жолдар емес пе?

Ақын қазақ жерін, табиғатын, өзенін, көлін суреттеуге өте шебер, «Еділде» атты өлеңінің бірінші шумағына зер салайықшы:

Бүктетіліп жатқан бел
Сүтке тойған марқадай.
Бұйра қою қарағай
Белге біткен шалқалай.

Су жеп қойған жұмыр тас —
Түйір-түйір малтадай.
Арнада өзен қылықты —
Қылмандаған қалқадай.

Тайызға біткен құба тал —
Мойындағы алқадай.
Жер еркесі жер мынау,
Шер қалар ма тарқамай?!

Мұндағы ақынның қолданған эпитеттері мен салыстырулары сондай, егер «осы өлеңді қай халықтың, қай ұлттың ақыны жазған?» – деген сауал қойсақ, көзі қарақты, көңілі сергек оқырманның кез келгені «қазақ ақынының сөзі» деуі хақ.

Теңеулердің небір ұшқырларын Мағжанның «Батыр Баян» дастанынан ұшыратамыз:

Найзасын нажағайдай ойнататын
Жас барыс Бәсентиін Сарымалай.

Екі жол өлең бойында – ердің портреті! Нажағай – бетін қайтаруға келмейтін қаһар. Сарымалайдың найзасы да нажағаймен бірдей екен. Ендеше кесек мінезді кеуделі батыр Сарымалай жау үшін албасты алапат күш! Оқырман зердесінде өшпестей бейне қалады. Әрі мақтаныш сезімін тудырады. Екінші бір батыр да осал емес:

Майданда от шашқандай оқ шашатын
Сырттаны Бәсентиін ер Сырымбет.

Ірі қайрат ажары деген осы ғой! Қарсыласқандарын қарша бораған немесе топан-тасқындай қаптаған жебенің астында қалдыратын батыр қайтіп осал болсын? Ұтымды теңеулер, тапқыр орамдар.

Мағжан жеке өлеңдер шығарумен ғана шектелмей, бір тақырыпқа бірнеше өлеңдер шығарып, өлеңдер топтамасын, яғни цикл өлеңдер жазған, және бір цикл емес, бірнеше цикл.

«Алатауда» атты циклдың (1924 ж.) бірінші қымбаттылығы – қазақ поэзиясындағы халықтар достығына арналған алғашқы цикл екендігі. Циклдың екінші құндылығы – қырғыз табиғатына тән, қырғыз болмысына

тән, бауырлас халықтың жан-жүрегіне тән, басым сипаттарды дөп басып, табуы, тап басып тануы:

Ай шырайлы аяшың
Күн болып, күйіп солмасын.
Бозаға толып шанашың,
Күн болып, күйіп аяшын,
Семетей мен Манасың
Қысыр бір қисса болмасын.
Ай шөректтей аяшың
Күн болып, күйіп солмасын.

Өлеңнің лексикалық құрылымының өзі-ақ қырғыз болмысын көңіліне ұялатқандай. Аяш, шанаш, Семетей мен Манас, Айшөрек – бәрі де қандастарымыздың халықтық өшпес белгісіндей. Туыстық, тілектестік қандай риясыз, шын жүректен айтылған.

«Ескі Түркістан» циклы (1924 ж.) діндар шаһардың ежелгі үйреншікті өмірін әр қырынан өрнектейді. Осы циклдегі «Әйел» деген өлеңде:

Пәренжі үсте - бітеу қап,
Бетінде перде - шімбеті.
Шімбетінің астында
Гүл шырайлы шын беті.

Желпіне алмай, жамылып,
Быршып тұрған тер беті.
Шаңырақ сырға құлақта,
Мөлт-мөлт еткен меруерті...

— деген жолдар бар. Осындағы басқа теңеулерді айтпай-ақ «Шаңырақ сырға құлақта» - дегенді ғана алайықшы. Құлаққа тағылар дүниеліктің ең үлкенін бұдан артық суреттеуге бола ма?! Бұл әсірелеудің асқан түрі емес пе?!

М. Әуезов 1929 жылы сыршыл ақынды Біріккен бас саяси басқарма (ОГПУ) тергеушілері ұстап абақтыға жауып, басын істі етіп жатқанда былай жазыпты:

«Мағжан мәдениеті зор ақын. Сыртқы кестенің келісімімен күншілдігіне қарағанда, бұл бір заманның тегінен асқандай, сезімі жетілмеген Қазақ қауымынан ертерек шыққандай, бірақ түбінде әдебиет таратушылары газетпен қосақталып күндегі өмірінің тереңін терген ақын болмайды, заманнан басы озып, ілгерілеп кеткен ақын болады... Сондықтан бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз – Мағжанның сөзі. Одан басқамыздың бәріміздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін».

Мұхтар Әуезовтің сол кездегі асқан көрегендікпен айтқан болжамының өміршендігі бүгіндері дәлелденіп отырған жоқ па?!

МАҒЖАН – ПЕДАГОГ

Мағжан Жұмабаев өз заманының ең білімдар адамдарының бірі болған. Бар білімін де, ақындық талантын да ол туған халқына қызмет етуге жұмсаған.

Мағжан өз халқының сол кездегі тұрмысы мен мәдениетінің орыстармен, басқа да еуропалық ұлттармен салыстырғанда көп артта қалғанын көрді. Көріп қана қойған жоқ, қазақ халқын басқа жұрттан қалмай ілгері басуға шақырды. Ал, сол ілгері басудың дұрыс жолы оқу, білім деп білді. Сондықтан да ол ақындық сапарының алғашқы қадамдарынан-ақ ағартушылық дүниетанымының аясында толғанды.

Мағжанның 1912 жылы Қазан қаласында шыққан бірінші өлеңдер жинағы – «Шолпанда» ақынның сол кездегі ағартушылық сарындағы өлеңдері басылды. («Жазғы таң», «Сорлы қазақ», «Өнер - білім қайтсе табылар», «Ләззат қайда?», «Қазағым» т. б).

Мысалы «Ләззат қайда?» деген өлеңінде ақын жас жанына тыншу берер әуестіктің бәрін тізіп келіп, ойын-сауық, жүйрік ат, алғыр тазы, сұлу қыз бен қызойнақтың ешбірінен де тиянақ таппай, тек кітап сөзінен ғана ләззаттанғанын айтады. Өлең былайша аяқталады:

Айтар сөзім мінекей,
Аласұрған көңілге:
Оқу оқы, өнер қу,
Басқалардан түңіл де!
Жұрттың қамын көп ойла,
Уайым-қайғы жеп ойла!
Артта қалған сорлы жұрт
Алға бассын деп ойла!

XX ғасырдың басында Мағжан ауылына ең жақын Қызылжар мен Омбыға темір жол келуімен бірге Еуропа ғылымының жаңалықтары да ел тірлігіне ене бастап еді. Техниканы еркін меңгеріп, өнер-білімнің пайдасын көрген озық елдермен салыстыра келіп, өз елінің тым аянышты халін көрген ақын жаны ширыға түседі. Бұл ширығу Мағжанның, әсіресе, «Жатыр» атты өлеңінде шегіне жеткен:

Басқа жұрт аспан – көкке асып жатыр,
Кілтін де өнер-білім ашып жатыр.
Бірі ай, бірі жұлдыз, бірі күн боп,
Жалтылдап көктем нұрын шашып жатыр.
Таласып өнер-білім алып жатыр,
Күнбе-күн алға қарай барып жатыр.
От жегіп, көкте ұшып, суда жүзіп,
Тәңірінің рахметіне жарып жатыр,

– деп Ыбырай Алтынсариннің «Өнер-білім бар жұрттар» өлеңімен сарындас бастаған жырында қыр қазағының бар тегіс, надан қылығын түйрей сынап, еліне жәрдемге дәрменсіз, тек төре болып шен алғанына мәз қазақтың оқыған азаматтарын да түйреп өтеді:

Біреулер оқып төре болып жатыр,
Шен алып, бақыт құсы қонып жатыр.
Ұмытып өзін-өзі бұл сабаздар
Жұртына қарсы таяқ соғып жатыр.

Өлеңнің аяғында сөз семсерін ақын тағы да сол дәрменсіз, халқына жаны ашымайтын оқыған азаматтарға сілтейді:

Сезінбей өзгенікін, өзінікін
Аты өшкір оқығандар нетіп жатыр?

Осыған ұқсас келесі өлеңін ақын «Сорлы қазақ» деп атапты. Мұнда ол қазақтың қараңғылығы мен надандығын айта келіп, оны оқуға, білімге шақырады:

Қозғал, қазақ, білім іздер кез келді,
Қылыш алып, «надандық» саған кезенді.
Шетке лақтыр, тымақтай алып, елден ку,
Ертелі-кеш басыңа мініп езгенді.

Кітап әпер, оқысын балаң қолына,
Малды аяма оқу-білім жолына.
Өнер алып басқалармен қатар бол,
Қосыл бірдей адамзаттың тобына!

«Өнер-білім қайтсе табылар» атты өлеңінде Мағжан жастарды оқуға жұмылдыру мақсатымен өнер-білімге барар жол сілтейді, ақылын айтады. «Жақын, туған бауыр» – деп ауылға айналмай, жастардың қалаға барып, оқып, білім алғанын қуаттайды. Ойын-сауық, өсекшілік пен менмендіктің өрге бастырмасын ұғындыра келіп, жалықпай талпынып іздеген адамға «өнер-білім жер астында болса да табылады», – деп ағалық ақылын айтады. «Қазағым» деген өлеңінде Мағжан:

Жетті енді қам жер мезгіл, жатпа бекер,
Ойламау келешекті түпке жетер.
Надандық қоршап алған тұс-тұс жақтан,
Жан қорқып, дене тітіркеп есің кетер,
– дей келіп, одан әрі:

Кел, қазақ, қолдағыдан құр қалмайық,
Отырайық жиылып, оңдалайық.
Мың жылғы өткен кумай ата заңды,
Өнерден кеш қалармыз, ойланайық,
– деп жалпы қазаққа үндеу тастайды. Тіпті жылдың бір мезгіліне арналған «Күз» деген өлеңінің өзінде де Мағжан

күздің көріністерін суреттеумен қатар, тағы да туған халқының қараңғылығы мен надандығын, оқуға ынта-сыздығын айтып реніш білдіреді:

Баласын оқытумен жоқ жұмысы
Ел бұзу, малын шашу – барлық ісі.
Ойлаған бір күн бұрын таңдағы істі,
Япырым-ау, айтыңдаршы, бар ма кісі?
– деп назаланады.
“Осы күнгі күй” деген өлеңінде ақын өнер-білімнен кенже қалған елдің күйін:

Ортаға қамап алып қырып жатыр
Қара жүрек надандық қолмен сансыз,
–деп шебер бейнелей келіп:
Қазағым, арыстаным, қайратты ерім,
Тұрдың ба қару қылмай құр амалсыз.
Білімсіз ит надандық жеңгені ме?
Буының қалтырайды болып әлсіз,
– деп бүкіл қазақтардың намысына тигізе, батыра сынайды.
Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығын, әсіресе, ағартушылық шығармаларын әңгімелегенде оның балалар әдебиетін жасауға ерекше көңіл бөлгенін, өнер-білімді жастардан күткенін айтуымыз керек. Ол балаларға арнап көп еңбегін сарп еткен, сындарлы, жүйелі жұмыс істеп, көптеген кітаптар шығарған. Балаларға арналған өлеңдері өз алдына бір төбе. «Шолпан» жинағында ақынның «Балалық шақ», «Қарағым», «Мен сорлы» (Шәкірт зары) атты өлеңдері жарияланған. Бұлар Ыбырай Алтынсариннің «Кел, балалар, оқылық!» атты өлеңімен орайлас.

Ауылдағы ойын балаларына арналған «Балалық шақ» деген тамаша өлеңінде Мағжан оларға балалық шағынан бастап оқу-білімге көңіл бөлуге, бойға тек асылды ғана сіңіруге кеңес береді.

Жастық – алтын,
Құрып қал салтын.
Салты оның – үйрену!
Өнер қуып,
Бел бекем буып,
Надандықтан жирену!
Тұрма, қарғам, ұмтыл!
Аты өшкірден құтыл!

«Аты өшкірден құтыл» дегені – надандықтан құтыл дегені. Баланың құлағына жағымды «қарағымды» қолдана отырып, ақын өз ойын сәби санасына ұялатады. Ақынның бұл сияқты өлеңдері қазіргі кезде де өз мәнін жоғалтқан жоқ.

Осы өлеңге ұқсас «Қарағым» деген өлеңінде Мағжан:
Қарағым, оқу оқы, босқа жүрме!
Ойынға, құр қаларсың, көңіл бөлме.
Оқымай, ойын қуған балаларға
Жолама, шақырса да қасына ерме.
Кідірме, аялдама, алға ұмтыл,
Алам деп көктен жұлдыз қолың серме!

– деп жас жеткіншектерді оқу білімге шақырады. «Ақ қала» өлеңі ойынға құрылса да елеулі тақырыпты тамаша жеткізген:

Қарды соғып төрт бұрыш,
Төрт бұрышты қып кірпіш,
Үй іргесін қаласты,
«Мен оям!» – деп біреуі,
«Мен қоям!» – деп біреуі,
Терезеге таласты.
Терезелер ойылды,

Қардан құрсау қойылды.
Шаттықтың енді шегі жоқ.
Беттері болды бүлдірген,
Сар даланы күлдірген.
Күлкілері меруерт...

«Әже» атты өлеңінде ақын ертегіге елтіген Кенжебай деген баланы суреттейді. Бұл әже мен немересі арасындағы мерейлі, нәзік, қымбат сезімді мадақтайтын өлең. Әжесі сұрмерген туралы ертегі айта бастағандағы немересінің жайын ақын былай көрсетеді:

Қоя қойды Кенжебай,
Жылаған жаңа нан сұрап,
Тындап отыр тентектер,
Алма беті албырап,
Ауыздары аңқиып,
Сілекейі салбырап.

Қандай ғажайып көрініс! Өттең осы күні немерелеріне ертегі айтып отыратын мұндай әжелер азайып кетті ғой!

Осыған ұқсас Мағжанның тағы бір өлеңі «Немере мен әжесі» деп аталады. Мұнда немересі әжесінен: «Көк деген не, жұлдыз не, жер не, теңіз, шөл, тау дегендер не деп көптеген сұрақтар қояды. Әжесі бұл сұрақтарға анық жауап бере алмай, мектепке оқуға бар, сонда бәрін білесің деп ақыл береді. Бар әңгіме Мағжанға тән жеңіл де көркем, әзіл тілмен жүреді. Осы сияқты «Қойшы бала мен күшік» деген өлеңінде де ақын мектептен қандай білім алуға болатынын насихаттайды.

Қазақтың мал десе ішкен асын жерге қоятыны ежелден белгілі. Мал бағу оның қанына сіңген кәсібі. Міне, осы ата кәсібіне баулуға арналған Мағжанның «Бөбектің тілегі» атты өлеңінің орны бөлек.

Тоқтышағым, тоғыз тап,
Саулық қойым, сегіз тап.
Сегізін де семіз тап,
Құла бием, құлын тап,
Құлын таппа, құнан тап,
Құнан тапсаң, егіз тап!

- деп кете береді. Әр төл үшін көркем де мерейлі сөз табады. Өлеңнің әр жолы өзінен өзі жатталып, дауыстап айтуға қызықтырады. Тоқырау жылдары еліміздегі жастардың көбі малды бағаламауға айналғаны көрініп қалды. Нәтижесінде тіпті ауылды жердің өзінде мал басы азайып кетті. Рас соңғы 3-4 жылда малдың бағасы қайта көтеріліп келеді. Жас бөбектерді малды бағалап, оны күтуге баулуға Мағжанның осындай өлеңдерінің ықпалы зор. Бұл өлеңдерді барлық мектептерде төменгі сыныптар оқушыларына, тіпті балабақшалардағы бөбектерге оқып жаттатсақ, нұр үстіне нұр болмақ.

Балаларға арналған ақынның мына бір жолдарын да айта кетпеске болмайды:

Сал-сал Білек, сал Білек,
Балдан тәтті бал Білек,
Мектепке бар бір мезгіл.
Әжеңнің тілін ал, Білек.

Сал-сал Білек, сал Білек,
Сабағыңа бар, Білек.
Қыдыра берме қалтиып,
Етегіңмен қар күреп.

Сал-сал Білек, сал Білек,
Сұлу талдай тал Білек,
Оқып-оқып бір асқан
Ғалым болып қал, Білек.

Жас бөбекті оқуға үгіттеген осы шағын өлеңнің тілге жеңіл, оқуға, жаттауға ыңғайлы, әрі сондай көркем жазылғандығына таңданбасқа болмайды!

Мағжан шығармаларындағы ағартушылық бағыт оқу-білімге үндеумен ғана шектеліп қалмайды. Мысалы, «Әдемі қыз» өлеңінде ауыл бойжеткеніне моральдық тазалықты сақтай білу қажеттігін ұғындырса, «Жас келін» атты өлеңінде ұлттық ізгі дәстүрлердің бәрі сақталып, әдеп пен инабаттылық аяқасты болмауына шақырады.

Бұл текті жырларының қайсысынан болсын Мағжанның биік парасаты, кемеңгер ойы мен шалқар білімінің лебі еседі. Өзінің «От» атты өлеңінде ол:

Жарқырап от боп туғаннан,

Белімді бекем буғаннан,

Қараңғылық – дұшпаным.

Сол жауызды жоюға,

Соқыр көзін оюға

Талай заулап ұшқанмын,

– деп өзінің қараңғылыққа, надандыққа қарсы күрескерлік ұстанымын білдіреді.

Мағжан Жұмабаев ағарту ісіне үндеуші ретінде ғана қатыспай, педагогикалық қызметті қайраткерлік тірегінің негізгі саласы етіп қалап алған.

1917 жылы Омбының мұғалімдік семинариясын бітірген Мағжан 1918-1919 жылдары осы қалада қазақ жастары үшін қазақ тілінде ашылған мұғалімдер курсына алғаш мұғалімдік сапарын бастап, тарих және әдебиет пәндерінен сабақ береді әрі сол курсты басқарады. Осы курста Мағжаннан сабақ алған шәкірттердің бірі – жерлесіміз, академик Сәбит Мұқанов. Ондағы оқығаны туралы Сәбен «Өмір мектебінің» екінші кітабында жазған болатын.

1920 жылы Мағжан Омбыдан Қызылжарға көшіп келген мұғалімдер курсын басқарады. Әрі осы курста педагогикадан және қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Соны-

мен қатар сол кезде Қызылжарда жұмыс істеген «Қазақ-татар клубында» жастарға өз өлеңдерін оқиды. Губерниялық «Бостандық туы» газетінде қызмет істеп жүріп өмірге белсене араласады. Әсіресе оқу-ағарту ісіне ден қояды. 1921 жылғы «Бостандық туы» газетінің 5-санында Мағжан «Жазылашақ оқу құралдары һәм мектебіміз» атты мақаласын жариялады. Онда мынадай ғажайып сөздер бар:

«Әр ел келешегіне негізді балаларын тәрбиелейтін, даярлайтын мектебінде салмақ... Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізге құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, сау, берік һәм өз жанымызға қабысатын, үйлесетін негізге құра білсек, келешегіміз үшін тайынбай-ақ серттесуге болады. Сондай негізге құра алмасақ, келешегіміз күңгірт».

1921-1926 жылдары Мағжан республика көлемінде мектептердің жұмысын жолға қоюға атсалысады. 1922 жылы Орынборда оның «Педагогика» атты кітабы шығады. Сол жылдары «Бастауыш мектепте ана тілін оқыту жолы», «Бала тәрбиелеу жолдары», «Сауатты бол» сияқты оқулықтары мен әдістемелік құралдары шығады.

1922 жылы Ташкентке келіп, онда қазақ-қырғыз студенттеріне сабақ береді, әрі қазақ-қырғыз білім комиссиясының мүшесі ретінде қыруар іс бітіреді, одан кейін 1923-27 жылдары Москвада әдеби-көркем институтта оқи жүріп, сондағы Күншығыс еңбекшілерінің университетінде сабақ береді.

1927 жылы Москвадан Қызылжарға қайтып келген Мағжан әуелі Бурабайдағы орман шаруашылығы техникумында орыс тілі мен әдебиетінен ұстаздық етеді. Келесі жылы Қызылжардағы педагогикалық техникум мен кеңес-партия мектебінде оқытушы болады.

1936 жылы Карелия лагерінен айдаудан келген Мағжан алдымен жазды күнгі облыстық мұғалімдер курсына орыс әдебиетінен дәріс оқиды. Содан кейін Қызылжардағы № 5-

ші А.С. Пушкин атындағы орталау мектепте орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Бұл оның ең соңғы педагогтік қызметі еді.

Сөйтіп, қазақ әдебиетінің классигі, ұлы ақын, ардақты азамат, білімді педагог Мағжан Жұмабасов өзінің қысқа да қысталаң өмірін туган халқының қараңғылықтан, надандықтан арылып, алдыңғы қатарлы елдер санатына қосылуы жолындағы күреске бағыштады. Ол өзінің өлеңдерінде оқу-білімді, өнерді насихаттады. Өзі де әрдайым ізденіп, оқып сол кездегі ең білімді адамдардың қатарында болды. Және өз білімімен кейінгі толқын жастармен бөлісті. Ол ақындығымен қатар ағарту, педагогика саласында қызмет жасады, ғылыми еңбектер жазды. Оның бұл еңбектері осы күнге дейін өз құндылығын жойған жоқ. Олар қазіргі ұстаздар мен ағарту саласында істеп жүрген барлық қызметкерлерге өз пайдасын тигізуде. Оның шығармалары жас ұрпақты тәрбиелеу жолында қазақ қауымына әлі талай еңбек етері сөзсіз.

МАҒЖАН – ҚЫЗЫЛЖАРДА

Ақиық ақын Мағжан Жұмабаев өзінің қысқа өмірінде бірсыпыра қалаларда болды. Дегенмен Қызылжар қаласында ол бәрінен де көбірек болды, шығармаларының көбін осы қалада жазды. Оның махаббаты да осы қалада тұтанып, лаулады.

Ең алғаш 1905 жылғы күзде 12 жасар Мағжанды әкесі Бекен Қызылжардағы «шалақазақ» медресесіне оқуға береді. Бұл медресе ол кезде кейін «Восход» қонақүйі орналасқан орында болған. Ал осы күнгі облыстық мәслихат тұрған ғимараттың орнында Қуанышев, Жалтыров сияқты қала байлары салдырған мешіт болған. Медреседе Стамбул университетін бітіріп келген Мұхамеджан Бегішев және оның туысы Ғазиз Бекішев сабақ берген. Мұнда діни сабақтармен қатар араб, парсы, түрік тілдеріне, шығыс елдерінің әдебиеті мен тарихына көп көңіл бөлінген. Мағжан бұл медреседе бес жыл оқып, оны 1910 жылы үздік бағамен бітіріп шыққаны белгілі.

Медреседе оқып жүрген жас Мағжан Шығыс әдебиетінен, әсіресе поэзиясынан еркін сусындаған. Сонымен бірге ол сол кезде ел арасында қазақ тілінде көп тараған өлең-жырларды, қиссалар мен батырлар жырын, ертегілер мен әңгімелерді тыңдап, оқып жүрген.

Оның үстіне 1909 жылы Уфа мен Петербург баспаханаларынан шыққан Абайдың өлеңдер жинағын, Ахмет Байтұрсыновтың «Қырық мысалын», Міржақып Дулатовтың «Оян, қазағын» оқып, ой таразысынан өткізген.

Міне, осының бәрі талантты жас Мағжанды толғандырмай қойған жоқ. Мағжан да өлең жаза бастады. Оның алғашқы өлеңдері өзінің туған жеріне, оның тамаша табиғатына, даласы мен қаласына арналды.

Жас ақынның алғашқы өлеңдерінің бірі— «Айда атыңды, Сәрсенбай». Мұнда ол 1910 жылғы көктемде медресені

бітіріп, қаладан ауылына бара жатқандағы көңіл күйін суреттейді, қала мен ауылдың айырмашылығын көрсетеді. Қазақтың кең даласында саф ауасын жұтып еркін өскен жас өскін қаланың қапас ауасынан, ызыңдаған у-шуынан қашады, сағынған ауылына асығады:

Шу-шу-шу...
Өтгең ғана бір оқу!
Келмес едім қалаға.
Қарашы кейін бұрылып:
Таудай болып созылып
Қала – бір жатқан дәу пері.
Айналасы – тұман, түн,
Дем алысы – от, түтін,
Жарқ-жұрқ етер көздері.
Сөзі у-шу, ың да-жың,
Сасық иіс ауыр тым
Тұншықтым ғой, Құдай-ай!
Кейін қарап нетеміз?
Ауылға қашан жетеміз?
Айдашы атты, Сәрсенбай!

Немере інісі Ғаділша Қаһармановтың айтуынша, Мағжан 1910 жылы жазда «Ғалия» медресесіне оқуға түсу алдында Қызылжардың қалалық кітапханасында күнімен дайындалып, өзі тұрған Хәрім нағашысының үйіне кешке бір-ақ келеді екен.

1912 жылы Мағжанның бір топ өлеңдері «Шолпан» деген атпен Қазан қаласында басылып шығады. Бұл жинаққа кірген өлеңдердің басым көпшілігі, әрине, Қызылжарда жазылды. Мұндағы өлеңдердің көпшілігі туған жер табиғатын суреттейді, ақынның туған халқының жағдайын көріп, оған жаны аштынын көрсетеді. Ақын

халқын надандықтан арылып оқу оқып, өнер-білімді меңгеруге шақырады.

1910-1913 жылдары Мағжан қазақтың сол кездегі белгілі қайраткерлері Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатовтан көп үлгі алады. Осы үлкен дарынды адамдардың ықпалымен Мағжан орыс тілін жете үйренуге, еуропалық білім алуға ұмтылады, сөйтіп ол 1913 жылы Омбы қаласындағы мұғалімдік семинарияға оқуға түседі. Оны 1917 жылы үздік бағамен бітіріп шығады.

Әрине, Мағжан жазғы демалыс айларында Қызылжарға соғып тұрған. Ал 1920-1922 жылдары ол Қызылжарда орнығып қызмет жасаған. Бұл жылдары Мағжан өмірінде қиыншылықтар көп болды. Бір кезде Мағжанның «Алаш» үкіметінің мүшесі болғаны белгілі (Омбыда). 1919 жылғы 4 сәуірде Бүкілроссиялық атқару комитеті (ВЦИК) «Алаш» партиясының басшыларына кешірім жасады.

Мағжан 1920 жылы Омбыдан Қызылжарға көшіп келген мұғалімдер даярлайтын курста әрі директор, әрі қазақ тілі мен әдебиеттен және педагогикадан сабақ беретін мұғалім болып істеген. Кейінірек ол «Бостандық туы» газетінің қызметкері болып тағайындалады.

Мағжан жаңа өмірге белсене араласады. Ол өлең-жырмен ғана шектеліп қалмай, өмірдің әр саласын қамтитын мақалалар жазады. 1921 жылы «Бостандық туы» газетінде оның «Бірінші Май мейрамы», «Сайлау», «Жазылашақ оқу құралдары һәм мектебіміз», т.б. мақалалары жарық көреді.

Сол кезде Қызылжарда қазақ-татар жастарына арналған «Қазақ-татар мәдени клубы» жұмыс істейді. Оны ұйымдастырушылардың бірі Мағжан болады. Бұл клуб осы күнгі Совет көшесінде, Ұлттық банк филиалының жанындағы Сақау Баймағамбет деген байдың сол кезде тәркіленген бір қабатты қызыл кірпіштен салынған үйінде жұмыс істеген. Клуб жұмысына жазушы Мәжит Дәулетбаев, Оспан Қашағанов, Тауфик Бердіғожин,

Жәмшит Нұрмұхамбетов және қыз-келіншектерден Қадиша Жаналдинова, Зылиха Серкебаева (Ермек Серкебаевтың шешесі), Әмина Қуанышева, Жамал Тастемірова, Гүлшира және Әшишарап Жалтыровалар, Зылиха Құрманбаева (Мағжанның болашақ әйелі), т.б. белсене қатысады. Бұлармен бірге татар жастарынан Вали Хабсәлімов, Шәрифолла Рахимов, Саид Богданов белсене қатысқан.

Әрине, Мағжан бұл кезде әлі де большевиктер партиясының жалаң үгітіне ермей, халықты тапқа бөлмей, жалпы қазақ қауымының жағдайы туралы жазды, «Қазақ-татар мәдени клубында» да осы тектес өлеңдері мен поэмаларын оқыды. Қазақтың сол кездегі тұрмысына көңілі толмай, оның өткен тарихына көз салып, жастардың санасына қазақтың өткен хандары мен батырларын, бұрынғы еркін тұрмысын кіргізгісі келді. Бірақ бұл кезде бұлар туралы ашық жазуға болмайтын еді. Сондықтан, ол өзінің атақты Кеңесарының баласы Сыздық батыр туралы поэмасын «Ертегі» деген атпен шығарған. Бұл поэмасын ол әуелі «Қазақ-татар мәдени клубында» оқып, кейінірек «Бостандық туы» газетінде басып шығарған.

«Ертегінің» бастапқы жолдарынан-ақ біз Мағжанның сол кездегі аяулы да ауыр жағдайдағы көңіл күйін көреміз:

Бүгін жаным өртке оранған жанға ұсап,
Бүгін жаным тым аңсады от құшақ,
Жынды жүрек тығылады аузыма,
Тілім-тілім тілсе келіп у пышақ.
Күңіреніп күрсін де, алаш, тыңдай бер,
Ертегі айтады дертті балаң Жәжекең...

Ақынның көңіл күйінің мұндай болуының себебі көп еді. Кеңес үкіметі «Алаш орда» мүшелерін кешіргенімен, жергілікті жерде Мағжан шығармашылыққа еркін беріле алмады. Оның әр сөзіне, әр өлеңіне сол кездегі тапшыл

ақын, жазушылар мен саяси қайраткерлер күдіктене қарады, оны алашордашыл, байшыл, ұлтшыл, үкіметке қарсы адам деп көзге шұқып отырды. Оны мұғалімдер даярлайтын курстан аластады. Міне, осының бәрі нәзік жанды сезімтал ақынға өте ауыр тиді. Сондықтан оның осы кезде жазған өлеңдері уайымшыл болды. Мәселен, «Алдамшы өмір» деген өлеңінде ақын былай дейді:

Алдамшы өмір ылғи ғана у береді,
Өмір шіркін шамдай ақырын сөнеді.
Қара қайғы қалыңдады тым бүгін,
Мөлт-мөлт етіп көзіме жас келеді...

Өмір шіркін бықсып ақырын сөнеді,
Үміт шіркін тотығады, өледі.
Өлді үміт, мен де ұзамай өлемін,
Соққы жеген сорлы жүрек біледі.

Осы сарында Мағжан бұл кезде «Жан сөзі», «Ой», «Күзді күні», «Мені де, өлім, әлдиле», «Болса гүлсіз» сияқты өлеңдерін жазған. Мысалы, «Ой» деген өлеңінде ақын:

Ой улады – жаным ессіз, жаным мас,
Ой улады – жүректе зар, көзде жас.
Ой улады – көмір болды жүрегім,
Ой улады – сарғаямын, сөнемін,

– деп қайғырады. Бірақ бұл айтқандардан Мағжан өне бойы осындай сары уайымда ғана жүрді, оның сол кездегі өмірінде ешқандай қуаныш, жарық сәуле болмады десек зор қателесер едік. Осы 20-шы жылдардың басында оның шабытын жандандырып, ақын жүрегімен тамаша махаббат жырларын тудырған уақиғалар да болды.

1920 жылдың көктемінде Гүлсім Камалова деген жас келіншек сонау Башқұртстаннан Қызылжарға көшіп келеді. Ол Мағжан басқарған мұғалімдер курсына математикадан сабақ беретін мұғалім болып орналасады. Міне, осы кезде Гүлсім мен Мағжан арасында махаббат оты лаулайды. Мағжан Гүлсімге арнап «Гүлсім ханымға», «Гүлсімге», «Г-ге», «Сүй, жан сәулем», «Тірілдім», «Айрылғанда» деген махаббаттық лиризмге толы тамаша өлеңдерін жазады.

Мәселен, Гүлсімге арналған ең бірінші «Гүлсім ханымға» атты өлеңі:

Бота көз, сиқырлы сөз, Гүлсім ханым,
Әр жерде өткізсек те өмір таңын,
Кей уақыт көзіңізге көзім түссе,
Ойнайды аласұрып неге жаным?!

– деп басталады. «Тірілдім» деген өлеңінде ақын қиын кезеңде сары уайымда жүргенде махаббат күшімен қайта тірілгенін сөз етеді:

Сансыз күндер ой астына көмілдім,
Қор болып ем, көңілін таппай көңілдің.
Жаспен жасып, оймен азып-тозып ем,
Өліп едім, бүгін тағы тірілдім...

«Сүй, жан сәулем» деген өлеңіндегі мына жолдар махаббаттық лириканың биік шыңы десек, қателеспеспіз:

Шашың қара, денең – ақ бұлт, жүзің – ай,
Тісің меруерт, көзің, сәулем, құралай.
Ләззат, рахат, бақыт – бәрі қойнында,
Сұрамаймын енді ұжмақ – жақсы жай!

Мағжан осы 20-жылдың басында бұлардан басқа да жүрегін жарып шыққан махаббатты жырлаған өлеңдер

жазды. Мысалы: «Жәмила», «З-ға», «Р-ға», «Махаббат не?», «Төгілген шашы», «Хор сипатты қарындас», «Сүйгенім анық», «Күміс нұрлы сен сұлу», т.б.

Мағжан Зылиха Құрманбайқызымен алғаш «шалақазақ» медресесінде оқып жүргенде танысады. Одан кейін де кездесіп жүреді. Ақыры 1920-1921 жылдары бұлар бірін-бірі түсініп, ғашықтық оты қайта маздайды. Бірақ қосылып, шаңырақ құруына Қызылжарда мүмкіндік болмағандықтан, бұлар 1922 жылғы күзде Челябі арқылы Орынборға барып отбасын құрып, одан Ташкентке барып орнығады. Бұл туралы Ғаділша Қаһарманов толық жазған болатын.

Мағжанның орыс ақын, жазушыларының шығармаларын көп оқығаны белгілі. Ол, әсіресе, Пушкинді, Лермонтовты, Фетті, Блокты ұнатып оқыған. 1921 жылы Блок қайтыс болғанда Мағжан Қызылжар қаласында «Александр Блок» атты өлеңін жазған.

Мағжан 1911-1922 жылдары орысшадан және арабшадан 15 шақты өлеңдер аударыпты. Меніңше, олардың көпшілігін ақын осы Қызылжар қаласында аударған. Бұлардың ішінде Лермонтовтан, Кольцовтан, Гетеден, Гейнеден аударған өлеңдер бар.

1922 жылы Орынбор қаласында жарық көрген Мағжанның әрі оқулық, әрі әдістемелік сипатты «Педагогика» кітабы да Қызылжарда жазылған. Бұл туралы осы кітаптың алғы сөзінде автордың өзі былай дейді: «Бұл кітап 2-3 жыл бұрын қысқа уақыттық мұғалімдер курсына оқылған дәрістерден түзілген еді. Бұл күнге шейін басылып шығып, жарық көре алмады. Бұл айып менікі емес, бүлінген замандікі».

1927 жылы Мәскеудегі В. Брюсов басқарған көркем әдебиет институтын бітірген Мағжан туған еліне қайтып оралады. Сол жылғы күзден бастап ол Қызылжардағы Ақмола губерниялық кеңес – партия мектебінде және қазақ

педтехникумында қазақ және орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді.

Көп жыл бойы облысымызда партия, кеңес және шаруашылық органдарында қызмет атқарған, қазіргі кезде Көкшетау қаласында тұратын дербес зейнеткер Өмірбай Ыбыраевтың айтуынша, 1927-1929 жылдары ол осы мектепте Мағжан Жұмабаевтан дәріс алған. Бұл мектеп осы күнгі облыстық аурухананың жаңа корпусының орнында соңғы кезге дейін болған ауыл шаруашылығын механикаландыру техникумының үйінде орналасқан екен. «Мағжанның сабағын біз ұйып тындайтын едік, – дейді Өмекең, – Мағжан екі сөзінің бірінде: жігіттер, сіздер кітапты көп оқыңыздар, көп оқысаңыздар, көп білесіздер, халыққа пайдаларыңыз тиеді дейтін. Мағжан өте көркем, сал жігіт еді. Киімі өте таза болатын. Басынан жазда шляпа, қыста бөрік түспейтін. Қолына сәндікке әдемі асатаяқ (тросточка) ұстап жүретін».

Қайыр Мұсылманов – көкшетаулық. Көп жыл бойы Көкшетау аудандық. Қарағанды облыстық оқу бөлімдерін басқарған. Осы кісі 1990 жылы 86 жасында жазған естелігінде былай дейді: «Мен Мағжаннан оқыған кезімде ол маған алыптай көрінетін, ал мен оның қасында жай бір мегежін сияқты көрінетінмін. Сол кезде оған қызығып, шіркін Мағжандай болар ма едім деген сезім болатын.

Мен сол совпартшколаға түсерде Мағжан кішкентай ғана диктант жазғызды. Әлі есімде: «Ор айнала үріп жүрген итті көрдім, үріп еді, ұрып жібердім», – деп жаздырды. Сол кездегі емле бойынша: ор, ер, ұр, үр деген сөздерді бір сөйлемге сыйғызған екен. Осыдан бірінші әсер алдым. Бұдан кейін «Жыл құсы» журналына жазылған оның өлеңдерін үзбей оқу, кейбіреулерін жаттап алу әдетіме айналған еді».

Осы кеңес-партия мектебін жерлес ақынымыз Ғалым Малдыбаев 1927 жылы бітіріп, одан кейін біраз жыл

«Бостандық туы» газетінің редакциясында қызмет істепті. Мағжаннан тікелей оқымаса да, онымен бір қалада тұрғандықтан және екеуі де ақын болғандықтан, олар сол кезде жиі кездесіп әңгімелесіп жүргендері хақ. Әттең не керек, Ғалекен де бұл дүниеден өтіп кетті. Мағжан туралы ол кісінің құнды естеліктерін біз ести алмай қалдық.

Ал қазақ педтехникумына келсек, 1927-1929 жылдары Мағжан Жұмабаев сабақ берген кезде оның директоры Уфадағы «Ғалия» медресесінің түлегі, Бейімбет Майлинмен, Сайфи Құдашпен бірге оқыған Жиенғали Төлепбергенов еді. Сондықтан Мағжан мен Жиенғалидың ой бөлісетін ортақ әңгімелері болғаны сөзсіз.

Мағжанның алдынан осы кезде 16 жасар Зағипа Садуақасқызы Тінәлина оқыған. Ол ақынға ғашық болған. Бұл туралы Ғаділша Қаһарманов толық жазған болатын («Ленин туы», 6 қазан, 1992 ж.).

Осы кезде Мағжан көп ойланып, көп толғанып, партияның тапқа бөлу әдісін қабылдап, осы тұрғыдан өлеңдер жазады. Тіпті сол 1927 жылы республикалық «Еңбекші қазақ» газетінің 17-ші тамыздағы санында «Токсанның тобы» атты шағын поэмасын бастырып шығарады. Бұған дейін Мағжан өлеңдерінде қазақты тапқа бөлу болмайтын. Ол өлеңдерінде барлық қазақ ұлтына жаны ашып, барлық қазақты отаршылыққа қарсы күреске шақыратын. Мәскеуде үш жарым жыл болып келген Мағжан кеңес өкіметінің ыңғайына көшіп, халықтың көпшілігін құрайтын кедейлер жағын қолдайтынын білдіреді. Бұл поэмасында Мағжан оларды «Токсан» деп азын-аулық байларды «оңға» теңейді.

Жырладым елді жалпылап,
Жасырман жүзді жақтадым.
Токсанға енді тоқтадым,
Толғанып, ойлап, талқылап...

Тоқсаннан сонау он аулақ,
Сонау оннан мен аулақ,
Мен тоқсанмен біргемін!

Поэмасындағы осындай сөздермен Мағжан саяси бетін түзеп өз шығармашылығының жаңа бетін ашты. Бірақ тағдыр бұл беталысымен қалам тартуға жазбады. Ел басын сталинизмнің қара бұлты торлай бастады. Оның көлеңкесі алдымен халқымыздың Мағжан сынды боздақтарына түсті. 1929 жылғы шілденің басында Мағжан Қызылжардағы үйінде тұтқынға алынды. Ол Қызылжардан Алматыға, одан Мәскеудегі Бутырка түрмесіне, одан он жылға концлагерге кесіліп, Карелия ормандарына айдалды.

1936 жылы жазда А.М. Горькийдің және оның әйелі Е.П. Пешкованың көмегімен Мағжан айдаудан мезгілінен бұрын босанып шығып, Қызылжарға келеді. 1936-1937 оқу жылынан бастап, ол қаладағы № 5 А.С. Пушкин атындағы орталау мектепте орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді.

Бұл кезде ақын шын көңілден «Социалистік еңбек еліне» қызмет етпек болады. Осы ниетте ол не күн туса да айнымаймын деп «Қаламыма», «Жамбылға» деген өлеңдер жазады. Мысалы, «Қаламыма» деген өлеңінде ақын:

Осы бетім – ақ ниетім, келдім бастап,
Жанымнан бар жараны сылып тастап.
Еңбекші ел, ашуы – ұшан, мейірімі – мол,
Жанымды тарттым саған жалаңаштап,

– деп ағынан жарылады. Бірақ ақынның бұл толғанысын кеңес үкіметінің өкілдері тыңдамайды. Жазушылар одағы да оны қабылдамайды. Оның есесіне НКВД қайта-қайта тексеріп маза бермейді. Ақыры 1937 жылғы қаңтардың аяғында оны мектепте істеп жүрген қызметінен босатып шығарып жібереді. Жұмыссыз қалған Мағжан Алматыға кетуге мәжбүр болады. Бірақ оған Алматыда жұмыс

берілмейді, берілген күнде де ұзатпай шығарып жібереді. Ақырында сол 1937 жылдың 30 желтоқсанында қайтадан тұтқындалып, 1938 жылғы 19 наурызда атылады. Бұдан кейін «халық жауы» деп танылған ақынның есімін де, шығармаларын да атауға тыйым салынды. 1960 жылы Мағжан ақталса да, оның шығармаларын жарыққа шығаруға рұқсат берілмеді. Тек 1988 жылдың аяғында ғана Мағжан шығармаларын жарыққа шығаруға, оларды оқуға рұқсат берілді. Содан кейін ғана Мағжан еліне қайта оралды.

Республикамыздың барлық халқы сияқты Қызылжар жұрты да ұлы жерлесінің елге қайта оралуын зор қуанышпен қарсы алды. Қызылжар қаласындағы өзі бұрын қызмет атқарған бұрынғы «Бостандық туы» – «Ленин туы» (қазір «Солтүстік Қазақстан») газетінің редакциясының қабырғасына Мағжанға ескерткіш тақта орнатылды. Қаладағы бұрын 1-ші және 2-ші Коммунистік деп аталатын көшелер біріктіріліп, осы ұзын көшеге Мағжан Жұмабаев аты берілді. Осы көше мен Интернационал көшесінің қиылысындағы үлкен алаң Мағжан алаңы деп аталады. Осы алаң туралы жергілікті ақын Зейнолла Әкімжанов «Мағжан алаңы» деген өлең жазып шығарды («Ленин туы», 22.09.1990 ж.). Онда мынадай тамаша жолдар бар:

...Жарасады-ау бұл алаң ұлы адамға,

Енді Мағжан бейнесі тұрады онда:

Жүрегінде толқындап ақық өлең,

Дана Мағжан жүргендей бұл алаңда.

Мағжанның 100 жылдық мерейтойы кезінде осы алаңның қақ ортасында ақынның ескерткіші ашылды.

МАҒЖАН – ОМБЫДА

Мағжан Жұмабаев Қызылжардағы Мұхамеджан Бегішев басқарған медресені бітірген соң Уфа қаласындағы әйгілі «Ғалия» медресесіне оқуға түседі. Сонда оқып жүріп, 1910 жылы демалысқа елге келгенде Қызылжарда сот кеңсесінде тілмаштық қызмет істеп жүрген Міржақып Дулатовпен кездеседі. Бұл Міржақыптың атақты «Оян, қазақ!» өлеңдер жинағын шығарғаннан кейін патша тыңшыларынан бой тасалап, осы қалаға келген кезі болатын. Міржақып Мағжанның өлеңдерімен танысып, оның дарынды ақын болғалы тұрғанына көзі жетеді және оның Шығыс поэзиясын жақсы меңгергенін байқайды. Дегенмен енді оның еуропалық білім алуына кеңес береді. Өзі оған орыс тілінен дәріс беріп, Пушкиннің, Лермонтовтың, Крыловтың шығармаларымен таныстырады.

Медресенің оқытушысы, белгілі татар жазушысы Ғалымжан Ибрагимов та: «Мағжан, сенің біліміңмен бұл медреседе оқудың қажеті шамалы, сондықтан сен басқа оқу ізде», – деп ақыл қосады. Осындай екі бірдей білімпаздың кеңесінен кейін Мағжан Еуропа мәдениетімен жақынырақ танысып, білімін көтеру үшін 1913 жылғы күзде Омбы қаласындағы мұғалімдер семинариясына оқуға түседі. Бұл семинария осы қаладағы баяғы Шоқан оқыған кадет корпусынан кейінгі екінші әйгілі оқу орыны болатын. Мұнда ол кезде А.П. Васильев, И.В. Волков, А.И. Покровский, А.В. Россихин, А.Н. Седельников сияқты білімді ұстаздар сабақ беретін еді. Мысалы, география пәнінің оқытушысы Александр Никитич Седельников сол кездің өзінде оңтүстік-сібір қазақтарының өмірі мен тұрмысын зерттеп жүрген белгілі ғалым, орыс география қоғамының мүшесі болатын.

Семинарияда Мағжан мен бірге әр сыныпта Сәкен Сейфуллин, Нығмет Нұрмақов, Әбдірахман Байділдин,

Таутан Арыстанбеков, Бекмұхамбет Серкебаев, т.б. қазақ жастары оқиды. Мұнда ақын қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Уәлихановтың досы Г.Н. Потанинмен кездеседі. Алғашқы кездесулерден-ақ ол Мағжанның біліміне, алғырлығына сүйсініп, оны «Болашақ Шоқан» деп атайды. Оның бұл болжамы келді де. Мағжан семинарияда үздік оқып, Потанин атындағы арнайы стипендия алып тұрды. 1917 жылғы жазда семинарияны алтын медальмен бітірді.

Мағжан семинарияда оқып жүріп, туған халқын ағартуға, мәдениетін көтеруге бағытталған істерге белсене атсалысты. Ол 1914 жылы құрылған Омбыдағы қазақ жастарының «Бірлік» атты ұйымының белсенді мүшелерінің бірі болды. Ол ұйым мүшелерінің қатарында Омбының әр түрлі оқу орындарының оқушылары: Сәкен Сейфуллин, Нығмет Нұрмақов, Әбдірахман Байділдин, Таутан Арыстанбеков, Асылбек Сейітов, Мұсылманбек Сейітов, Қошке Кемеңгеров, Смағұл Сәдуақасов, Ғаббас Тоғжанов, Ахмет Баржақсин, т.б. болды. «Бірліктің» басқарушысы Шәймерден Әлжанов еді. Бұл ұйым өзінің алдына мәдениетін, өнерін, әдебиетін көтеру арқылы қазақ халқының ұлттық санасы мен сезімін оятуды мақсат етті. Осы мақсатқа жету үшін ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, оларды бастырып шығаруды, ауыл мектептерін оқулықтармен қамтамасыз етуді, қаражатқа мұқтаж оқушыларға көмек ұйымдастыруды қолға алды. 1916 жылы «Балапан» атты қолжазба журнал шығарып тұрды. Оның редакторы Қошке Кемеңгеров болды. Осы журналдың шығуына арнап Мағжан «Балапан қанат қақты» атты аллегориялық туындысын жазды. Қара сөзбен жазылған бұл өлеңінде ақын көзі қарақты оқушыға «Балапанмен» бірге жаңа еуропалық бағыттағы әдебиеттің туғанын айтуды мақсат еткен.

«Балапан» заманында ауызға ілініп, жастарға көрсеткен оның қызметі көп болды», – деп жазды «Бірліктің» белсенді

мүшелерінің бірі – Смағұл Сәдуақасов. Өкінішке қарай, бұл журналдың бірде-бір саны әлі табылған жоқ.

Мағжан өстіп әрі оқуын оқып, әрі өлең жазып, түрлі қызмет атқарып жүргенде 1917 жылғы ақпан төңкерісі келіп жетті. Сол тұстағы қазақтың бір шоғыр демократ, ағартушы зиялы өкілдерімен бірге ол да бостандық туды, халқымның бағы ашылды деп қуанышқа бөленді. Омбы қаласында 1917 жылғы сәуірдің 25-і – мамырдың 7-сі аралығында өткен Ақмола облыстық қазақ съезіне қатысты. Бұл съезге Ақмола, Атбасар, Көкшетау, Омбы, Петропавл уездерінен 250 делегат қатысты. Оған Орынбордан арнайы келген Міржақып Дулатов қатысты. Съезде Қазақстанның барлық аймақтарында қазақ комитеттерін құрып, билікті қолға алу, жалпықазақтық съезд өткізу, жалпыресейлік мұсылмандар съезіне делегаттар сайлау, т.б. мәселелер қаралды. Онда он адамнан Ақмола облыстық қазақ комитеті құрылды. Олардың ішінде Мағжан да бар. Съездің соңғы мәжілістерінде Мағжан болған жоқ, өйткені ол 1-11 мамыр аралығында өтетін Бүкілресейлік мұсылмандар съезіне қатысуға Ақмола облысының делегаты ретінде Мәскеуге жүріп кеткен болатын.

Мағжан Орынбор қаласында шілде айында өткен 1-ші Бүкілқазақтық съезге және желтоқсан айында өткен 2-ші Бүкілқазақтық съезге қатысады. Осы кезде ол Бүкілресейлік құрылтай жиналысына депутаттыққа кандидат болып және алашорда үкіметінің оқу комиссиясының мүшесі болып сайланады. «Алаш» партиясына кіреді.

Осылай ол «Алаш» партиясының белсенді мүшесі атанып жүргенде елде көптеген өзгерістер болады. Қазан төңкерісінен кейін біресе чехтар көтерілісі, біресе Колчак әскері, біресе Совдеп билік құрып тұрған кезде «Алаш» пен «Үш жүз» партияларының айтысы басталады. Осы кезде Мағжан «Алаш» партиясының мүшесі ретінде 1917 жылдың қазан айы мен 1918 жылдың мамыр айының аралығында

Омбының түрмесінде отырады. Түрмеде зарығып отырған ақын бірнеше мұнды өлеңдер шығарады: «Түс», «Жан жарымды бір көрейін түсімде», «Ғазизаға», «Сарғайдым», «Сағындым», т.б. Соңғы аталған өлеңнің бастапқы шумағы мынадай:

Абақтыда айдан, күннен жаңылдым,
Сарғайдым ғой, сар даламды сағындым.
“Қарашығым, құлыным!” — деп зарлаған
Алыстағы сорлы анамды сағындым.

Бірақ ақын мүлде мойымайды, қайта асқан жігер көрсетіп, былай дейді:

Не көрсем де алаш үшін көргенім,
Маған атақ ұлтым үшін өлгенім!
Мен өлсем де, алаш өлмес, көркейер,
Істей берсін қолдарынан келгенін!

Қалың елім, қалың қара ағашым,
Қайраты мол айбынды ер алашым!
Өзі-ақ құлар, сырың берме, сабыр қыл,
Ақымақтар байқамаған шамасын.

1917-1918 жылдары Мағжандардан кейінгі қазақ жастары да халық азаттығы үшін қызмет атқаруға тырысып, Қазақстанның әр жерінде өздерінің ұйымдарын құрып жатты. Мысалы, Қызылжар қаласында «Талап» атты қазақ жастарының ұйымы құрылады. Бірақ, 20-дан астам ұйымдардың әрқайсысы өз бетімен жұмыс жасап жатты. Сол жастар ұйымдарын біріктіріп, біртұтас мықты күшке айналдыру мақсатымен «Бірлік» ұйымының мүшелері 1918 жылдың 5-13 мамыр күндері Омбы қаласында жалпы қазақ жастарының 1-ші құрылтайын өткізеді. Құрылтайдың шешімі

бойынша, қазақ жерінде бір ғана жастар ұйымы болуы керек деп ұйғарылды. Ұйымның атын құрылтайшылар «Жас азамат» деп қойды. Ұйымның төрағалығына Ғазиз Мурзин, басқарма мүшелігіне Асылбек Сейітов, Гулия Досымбекова, Әбдірахман Байділдин бекітілді. Смағұл Сәдуақасов ұйымның хатшылығына сайланды. Ұйымның «Жас азамат» атты газетінің редакторы болып Қошке Кемеңгерұлы тағайындалды. Газеттің бірінші саны 1918 жылдың 30-шілдесінде Қызылжар қаласында жарық көрді.

Қазақ баспасөзінің тарихында елеулі орыны бар «Жас азамат» газеті ұлт тәуелсіздігін жақтап, отаршылдық езгіге қарсы тұрған қазақ жастарының тұңғыш қоғамдық-саяси газеті болды. Газеттің алғашқы саны «Жас тілек» деген басмақаламен ашылды. Онда мынадай тамаша сөздер келтірілген: «Жас азаматтың» алтын идеалы, әулие мақсұты, негізгі жолы – ұлт бостандығы, ұлт теңдігі». Газеттің осы санында «Алаш» партиясы атынан «Алаш азаматтарына!» деген ашық хат жарияланған. Онда Алаш партиясының басшылары жастарға үндеу тастап: «Алаш орда» тігілді, ақ ту көтерілді. Енді әркім шамасына қарай ұлтына қызмет қылуы тиіс» деп тарихи міндет қояды.

Осы санда Мағжан «Мен жастарға сенемін» деген өлеңін бастырады. Бұл өлең сол кездегі қазақ жастарының ел-жұрт алдындағы тарихи міндетін көрсетіп берген бағдарлама іспетті. Өлеңнің беташары ретінде ақын мынадай сөздер келтіріпті:

“Жастар! Алда жүрген Алаш жолына аянбай қызмет қылған адал жүрек ағалардан үлгі, өнеге алыңдар. Елдіктен, ерліктен айырылып, екі жүз жылдай еңсесі түскен елді ойлаңдар! Күнді – түн, жақынды – жат, пайданы – зиян деп жүрген, толық саяси құқықтарын іздеп алуға ер жетіп, есі кірген елді ойлаңдар!” – дейді де өзінің атақты “Мен жастарға сенемін!” деген өлеңін береді. Осы өлеңнің кейбір шумақтарын келтірейік:

Арыстандай айбатты,
Жолбарыстай қайратты.
Қырандай күшті қанатты,
Мен жастарға сенемін!

“Алаш” – айбынды ұраны
Қасиетті Құраны.
Алаштың олар құрбаны,
Мен жастарға сенемін!

Тау суындай гүрілдер,
Айбынды Алаш елім дер,
Алтын арқа жерім дер,
Мен жастарға сенемін!

Мен сенемін жастарға!
Алаш атын аспанға
Шығарар олар бір таңда!
Мен жастарға сенемін!

Осы жолдарды жазған Мағжанның өзі де әлі 25-ақ жаста болатын. Үлкен тебіреніс пен жан толқынының қуатынан туған бұл жолдар қазір де өз құндылығын жойған жоқ.

Мағжан 1918 жылдың күзінен 1919 жылдың көктеміне дейін Омбы қаласында қазақ мектептеріне мұғалімдер даярлайтын екі жылдық курс ашып, өзі соның директоры болды әрі қазақ тілінен, орыс тілінен, әдебиеттен, тарихтан сабақ берді. Осы курста оның алдынан Сәбит Мұқанов та оқыған.

Мағжан үшін 1919 жыл ауыр жыл болды. Осы жылғы 10-шы ақпанда сүйген жары Зейнеп баладан қайтыс болды. Тоғыз айдан кейін одан туып қалған Граждан есімді ұлы шетінеді. Міне, осы кездері ақын көңілі құлазып мұңды, қайғылы өлеңдер жазады. «З-ға» («Зейнепке»), «Баланың

қабір тасына», «Мені де, өлім, әлдиле» деген өлеңдер осы тұста жазылады. Осындай жағдайда оның үстіне кеңес өкіметінің алашордалықтарға қарсы жүргізген саясаты жігерін жасытып, ақынды саяси-әлеуметтік ынтасыздыққа, депрессияға соқтырды.

Алайда, Мағжан ақын ой мен сезімнің адамы еді. Сондықтан ол өз тұсындағы қазақ қоғамына, замандастарының қалпына бейжай қарай алмады. Ол аз уақыт құлазыған көңілін қайта көтеріп, азаматтық белсенділігін танытты. 1919 жылдың соңында кеңес өкіметінің мықтап орныққаны белгілі болғанда, Мағжан өзге зиялы замандастарымен бірге елдікті, ұлттықты сақтаудың жаңа тәсілдерін іздестіреді. Ол енді жаңа өкіметке қызмет етуге бет бұрады.

Мағжан 1920-1922 жылдары Омбы, Қызылжарда жүріп, Сібір төңкеріс комитеті мен Қазақ АКСР өкілдігінің газеті – «Кедей сөзі» мен Ақмола губерниялық партия комитетінің газеті «Бостандық туымен» тығыз байланыста болып, осы басылымдарда қызмет жасады.

Мұрағат деректеріне қарағанда, 1920 жылы Сібір төңкерісі комитеті мен Қазақ Республикасындағы болып жатқан өзгерістерді халыққа кеңінен насихаттау үшін құрамына М. Жұмабаев, Ғ. Тоғжанов, Т. Телжанов, Б. Айбасов, Б. Серкебаев, Қ. Кемеңгеров, М. Сейітов, Қ. Кәкенов, Қ. Фазылов кірген «Кедей сөзінің» әдеби алқасы құрылған.

«Кедей сөзі» газетінде Мағжан өз пікірін білдіріп, бірнеше көкейкесті мақалалар жариялаған. Солардың ішінде құнды мақаланың біреуі – газеттің 1921 жылғы 12 қаңтардағы №3 (37) санында шыққан «Автономия кімдікі?» деген мақала. Бұл мақалада Мағжан бұрынғы «Алаш» автономиясын құрғандардың жаңа кеңес автономиясына селсоқ қарап, бұл біздікі емес, «жолдастікі» деуін де, большевиктердің бұл өзгелердікі емес, біздің автономия деп қорғаштауын да дұрыс саясат деп есептемейді, екі жақты да

түсінісуге, бірлікке шақырады. Сөйтіп, ол газет арқылы халыққа сөз тастап, қазақтың осы мемлекеттік құрылымын нығайтуға бірлесіп атсалысуға шақырады.

«Автономия кімдікі?» деген сұраққа Мағжан өзі былай деп жауап берді: «Алаш елінің бостандығы ешбір уақыт алаш мырзасының, яки бірлі-жарым жолдастың бостандығы емес. Бостандық елдікі! Автономия елдікі! Аязды күні айналған, бұлтты күні толғанған, құрығын найзадай таянған, қу толағай жастанған, ер қазақтың автономиясы бұл!». Елдің әр азаматының өзінің бар күшін, қабілетін қазақ мемлекеттігін нығайтуға жұмсауы қажеттігін жан-жүрегімен сезінген нағыз отансүйгіш патриот қана осылай жаза алады.

1921 жылғы 7 наурыздан бастап «Кедей сөзі» енді «Бостандық туы» деген атпен Омбыда шыға бастады. Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағатында 1921 жылы 21 наурызда жазылған №727 анықтама-куәлік сақталыпты. Онда Мағжан Жұмабаевтың «Бостандық туы» газетінің редакция алқасының мүшесі екендігі айтылған (З. Тайшыбай. «Кешегі шешек жарған қазақ гүлі» – «Солтүстік Қазақстан», 5 мамыр, 2003ж.) Ресей Федерациясынан бөлініп, Қазақстан құрамында Ақмола губерниясы құрылып, оның орталығы Петропавл болғаннан кейін «Бостандық туы» осы қалаға көшкенде де Мағжан оның редакция алқасының мүшесі болып істей береді және 1921-1922 жылдар аралығында бұл газетте де көптеген проблемалық мақалалар жариялайды.

1920 жылы Мағжан ұстаздық және халық ағарту жұмыстарымен де айналысқан. Омбының губерниялық оқу бөлімі 1920 жылғы 15 қаңтардан бастап жұмыс істей бастаған екен. Оның қарамағында Омбы, Ақмола, Атбасар, Көкшетау, Петропавл уездік оқу бөлімдері болыпты («Солтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағаты. 254-қор, 1-тізім, 2-іс. Омбы губерниялық оқу бөлімі

мәжілісхаттарының көшірмелері және оның 1920-1921 жылдардағы есептері.

Ал Омбы облыстық мемлекеттік мұрағатындағы Омбы оқу бөлімінің құжаттарында Мағжан туралы мынадай мәліметтер кездеседі: «Мағжан Бекенович Жумабаев, 1893 г.р., инструктор татаро-киргизской секции подотдела нацменьшинств Омского губоно распоряжением от 10 мая 1920 г. за № 4552 откомандирован в г. Петропавловск для организации трехмесячных курсов по подготовке учителей казахских школ». (ООГА, фонд р-318, оп.1, д.73). Бұл құжаттан байқайтынымыз: Мағжан Омбы губерниялық оқу бөлімінде қызмет істеген. Ал Қызылжар қаласына сол оқу бөлімінің бұйрығымен келіп «Қызыл мұғалімдер» курсын жүргізген. Тамыз айында курс жұмысы аяқталғаннан кейін қайтадан Омбы губерниялық оқу бөліміндегі өз орнына оралып, жұмысын жалғастырады. Осында жұмыс істеп жүргенде оның қызмет дәрежесі өседі. Егер 1920 жылғы 10 мамырдағы құжатта ол татар-қырғыз (қазақ – Қ.М.) секциясының қатардағы нұсқаушысы болса, сол оқу бөлімінің 1920 жылғы қазан айындағы мәліметінде: «Заведующий школьной подсекцией татаро-киргизской секции подотдела нацменьшинств губоно тов. Жумабаев М. в течение октября – декабря в распоряжении Губстатбюро на работах по переписи. Зав. губоно А. Рассолев», – делінген.

1921 жылғы қаңтар айындағы аз ұлттар бөлімінің тізімінде былай көрсетіліпті: «Зав. подотделом нацменьшинств – Арсланов Махмут, зав. школьной подсекцией татаро-киргизской секции – Жумабаев Мағжан, разъездной инструктор – Айтхожин Сабыр». Ал ақпан айындағы мәліметте: «Жумабаев М. выбыл в Сибстаткомиссию» десе, наурыз айында: «Выбыл в Петропавловск» – делінеді. Яғни Мағжан 1921 жылғы наурыз айынан бастап, біржола Қызылжарға көшкен.

Мағжан өмірінің Омбы кезеңінде (1913-1921 жылдары) бірсыпыра өлеңдер жазып, «Айқап» журналы (1915 жылға дейін) мен «Қазақ» газетінде (1913-1918) жариялап тұрды. Ақындық жолдың осы кезеңінде Мағжан Жұмабаев өзінің шығармашылық бетін әжептәуір айқындаған, алдыңғы дәстүрді игере келе, өз үнін де сездіре бастаған суреткер ретінде танылады.

Мағжан поэзиясының осылай ерте қанаттануына орыс әдебиетінің де үлесі мол. А.Пушкин, М.Лермонтов, В.Фет, К.Бальмонт, А.Блок – оның соншалық сүйіп, ғибрат алып оқыған ақындары. Мағжан орыс әдебиеті арқылы Шекспир, Гете, Гейне сынды дүниежүзі классикасы тудырған әдебиетпен де мейірі қана сусындады.

Мағжанның Омбы қаласында болған кезеңі осындай қуанышы да, қайғысы да мол әрқилы жағдайда өткен. Бірақ, бұл жылдар ақынның білімін толықтырады, шығармашылығын бір саты жоғары көтереді. Оның еліне, халқына жасаған қызметі де өсе түсті.

2006 жыл.

МАҒЖАН – ТАШКЕНТТЕ

1922 жылдың қараша айында ұлы ақын Мағжан Жұмабаев Түркістан Республикасының Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы Тұрар Рысқұлов пен Түркістан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы Сұлтанбек Қожановтың шақыруымен Қызылжардан Ташкентке келді. 1920 жылы Ресей Федерациясының құрамында Қазақ автономиялы республикасы құрылғанда (орталығы Орынбор қаласы) қазақ жері оның қарамағына түгел кірмеген еді. Сырдария, Жетісу облыстары Түркістан Республикасының (орталығы Ташкент) құрамында қалып қойған болатын. Орынбор билігінен пана таппаған қазақ зиялылары, әсіресе, бұрынғы "Алаш" партиясының мүшелері Ташкентке жиналды. Түркістан Республикасы басшылығының демократтығын, ұлт мүддесіне тілектестігін пайдаланып Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Халел Досмұхамедов, Хайретдин Болғанбаев, Мырзағазы Есболов сияқты Алашорда көсемдері осында келді. Ташкент кеңес өкіметінің жеңілдіктерін ұлт мүддесіне пайдалануға тырысқан қазақ зиялыларының орталығына айналды.

Мағжан келісімен осы қаладағы қазақ-қырғыз ағарту институтына оқытушы болып орналасты. Сонымен қатар, ол осында шығып тұрған "Ақ жол" газетінің және "Шолпан", "Сана" атты журналдардың жұмысына белсене қатысты. Бұл басылымдарда ақын өзінің шығармаларын жариялады. Осында Мағжан өзінің "Түркістан" және "Сырдария" өлеңдер топтамасын жазды. Оларда ақын бұрынғы өткен заманда барлық түрік халықтарының тату-тәтті өмір сүргенін, Түркістанның ертеде Тұран деп аталып, бүкіл түріктерді біріктірген орталық болғанын жырлайды. Бұған дәлел ақынның "Түркістан" атты өлеңіндегі мына шумақтар:

Түркістан екі дүние есігі ғой,
Түркістан ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған
Түріктің Тәңір берген несібі ғой.

Ертеде Түркістанды Тұран дескен,
Тұранда ер түрігім туып-өскен.
Тұранның тағдыры бар толқымалы,
Басынан көп тамаша күндер кешкен.

Осы өлеңде Мағжан Тұранның жері мен ержүрек ерлерін
былайша асқақтата жырлаған:

Тұранға жер жүзінде жер жеткен бе?
Түрікке адамзатта ел жеткен бе?
Кең ақыл, отты қайрат, жүйрік қиял -
Тұранның ерлеріне ер жеткен бе?

Аталған Түркістан топтамасына ақынның "Түркістан",
"Ескі Түркістан", "Ақсақ Темір сөзі", "Алыстағы
бауырыма", "Тұранның бір бауында", т.б. өлеңдері жатады.
Мағжанның бұл өлеңдері тұнып тұрған сурет. Мысалы,
оның "Ескі Түркістан" топтамасындағы "Ескі шаһар" деген
өлеңін оқығанда "Қаланың қалың мазарын, мазар сайын
сопылары саулатып тұрған ғазалын, мәлиген мешіт ажарын,
ондағы молдалардың аңыратып салған азанын, ыңғыл-
жыңғыл базарын, бүлкілдетіп әр жерде қайнатып жатқан
қазанын" көреміз.

Мағжан Жұмабаевтың түрік аламандығын жырлаған
тағы бір шағын туындысы "Ақсақ Темір сөзі". Мұнда Әмір
Темірдің "Көкте – тәңір, жерде – мен" деген ой-толғанысы
дәйектелген. Осылай жиһан жүзін қаймықтырған
билеушінің "тұқымы – түрік, заты – от еді", – дейді ақын.
Мағжанның Ақсақ Темір тұлғасына оралудағы мақсаты,

әрине, түріктерде осындай билеушілер болған деп түрік рухын көтеру екені сөзсіз.

Мағжан Ташкентте жүргенде өзін бостандықта сезініп, зор шабытпен махаббат тақырыбында лирикалық өлеңдер де жазды. Солардың бірі 1923 жылғы қаңтар айында "Сана" журналында жарияланған "Жұлдызды – жүзік, Айды алқа ғып берейін" атты өлеңі. Осы өлеңнің екі шумағын келтіре кетейін:

Келші, көзім, күн бетінді көрейін,
Сүйші, сәулем, тұншығып мен өлейін.
Кел, жұлдызым, жылжып қана жібектей,
Жұлдызды – жүзік, Айды алқа ғып берейін.

Сөзің – сиқыр, есті тұман басқандай,
Ессіз жүрек дария болып тасқандай.
Күлкің, күнім, күндей күміс табакқа
Мінсіз сұлу меруертті шашқандай.

Туған халқын бақытты өмірге жеткізудің жолын таба алмаған Мағжан өзінің бірсыпыра шығармаларында өткен күндерге, ертедегі аңыздардың сюжеттеріне сүйенеді. Соның бірі - "Қойлыбайдың қобызы" атты поэмасы. Поэмадағы оқиғаның Шоқан Уәлихановтың "Тәңірі" деген (Ш.Ш. Уәлиханов 5 томдық шығармалар жинағы, 1-ші том. Алматы, 1984) мақаласындағы Қойлыбай бақсы жөніндегі мәліметтермен ұқсастығын байқауға болады. Шоқан Қойлыбайды барлық бақсылардың атасы десе, Мағжан да:

Қалың Найман ішінде Бағаналы
Қазақта бақсы асқан жоқ Қойлыбайдан,
– дейді. Шоқан бір тойда Қойлыбайдың өз қобызын бәйгеге қосқанын айтса, Мағжан поэмасының негізгі оқиғасы да осы бәйге. Бұдан біз Мағжанның Шоқанның 1904 жылы

Петербургте шыққан бір томдық шығармалар жинағымен таныс болғанын көреміз. Бұл поэманың біз үшін құндылығы, әсіресе, оның мына соңғы жолдары:

Ертеде ел бар екен қалың Найман.
Қазақта бақсы асқан жоқ Қойлыбайдан.
Найманның арыстаны батыр Барақ,
Өмірінде жан ба Барақ жаудан тайған'

Жарасқан бай мен биі, батыр, бақсы,
Алыста елестейсің заман қайран!
Айрылдық балпаң басқан батырлардан,
Аузынан уыз төгілген маңғаз байдан.

Құдай-ау, албастының ойнағындай
Мынау сұм заманға кез қылдың қайдан?
Шіркін-ай, кер заманды күл қылар ем,
Бата алсам Бағаналы Қойлыбайдан.

"Қорқыт" поэмасында өмір мен өлім арпалысы, мәңгілік үшін күрес, өнердің өлместікке апарар киелі қасиеті жырланған.

Мағжанның Ташкентте жазып, жариялаған поэмаларының ең күрделісі, көркемдік тұтастығы жағынан да, сюжет желісі мен сұлулығы жағынан да ерекше асып тұрғаны - "Батыр Баян". Шығарма халық аузында айтылып жүрген аңыздардың негізінде туған, поэманың басты кейіпкерлері Абылай хан да, Батыр Баян да өмірде болған адамдар. Баянның Абылай ханның сүйікті батыры болғаны да рас. Мағжанның бұл поэманы жазуына Шоқанның әсері болғаны да байқалады. Өйткені, Шоқанның "Исторические предания о батырах XVIII века" деген шығармасындағы (Ч. Валиханов. Собр. соч. в 5-ти томах. Том 1. Алма-Ата. 1984, с. 216) Абылай мен Баянға байланысты айтылған

жайлардың көпшілігі поэманың өне бойынан көрініп отырады.

Поэманың тақырыптық арқауы елін қорғаған Абылайдай ел данасының тірегі болған халықтың біртуар ұлдарының бірі - Баян жайлы. Поэмада Мағжан батыр тұлғасын дәріптеп, бар шындық болмысын, батырдың жан күйзелісін шебер келтірген. Поэмадағы оқиға Баян батыр мен оның айналасы, Абылай хан, Ноян, қалмақ қызы арқылы өрбиді. Ақын Баян батырдың соғыс өртіндегі сәтін суреттегенде батыр рухының биіктігін барлық құндылықтан жоғары қояды. Баян үшін елдің мүддесі бәрінен де қымбат. Халқының тағдыры жау табанында басылмауы үшін жан аямай күрескен Баян батыр – ерліктің, отаншылдықтың үлгісі.

Поэмадағы ерекше шабытпен жырланған эпизод – Баянның қалмақтармен соңғы айқасы. Алапат атыс-шабыс суреті, батырдың сол айқастағы қимылы ешкімді бейжай қалдырмайды. Осындай жан алысып, жан беріскен алапат айқаста Баян бастаған жүз кісіден құралған шағын жасақтың қалмақтың мыңдаған жауынгерлерімен ерлік шайқасын ақын былай суреттейді:

Аз қазақ көп қалмаққа салды тойды,
Көк аспан қара түнек шаңға толды.
Алдаспан ажалменен бәсеке боп,
Қанішер қайқы қара қанға тойды.

Қалың қол ортасында батыр Баян,
Баянның батырлығы Алашқа аян.
Екі көз екі қызыл шоқ боп кеткен,
Аузында көбік болып бұрқырап қан.

Оң-солға алдаспанды сілтегенде
Бұлақтай қалмақ қанын бұрқыратқан.

Поэманың соңғы жолдарын оқып отырып, жүрегінді дір еткізер, мұңға толтырар Мағжан жырының әуеніне елітесің. Сөйтіп, от та, су да, шөл де, жел де, сел де, дала да ер Баянын жоқтап тұрғандай әсерге бөленесің. Иә, бұл поэманы бейжай оқи алмайсың.

Ел үшін төккен ерлер қанын жұтқан,
Ерлерді ұмытса да ел, жер ұмытпас.
Арқаның селі, желі, шөлі, белі,
Ерлерді ұмытпаса, ел де ұмытпас,

– деп аяқтайды Мағжан поэмасын. "Батыр Баян" поэмасы – болашақ жас ұрпақты елі мен жерін сүйуге, ұлттық рухын ұштауға тәрбиелейтін тамаша тағылымдық шығарма.

Ташкентте болған кезінде Мағжан әңгіме жазуға да шебер екендігін көрсетті. "Шолпан" журналының 1923 жылғы 4-8 сандарында оның "Шолпанның күнәсі" атты әңгімесі жарық көрді. Бұл әңгімесінде қаламгер сол кездегі қазақ әйелінің трагедиялық ауыр халін көрсеткен.

Мағжан Ташкентте ғылыми-зерттеу мақалалар да жазды. Олар – Ақан сері, Базар жырау, Әбубәкір Диваев туралы ғылыми еңбектері. Ақан сері туралы материалды Мағжан Қызылжарда Ақмола губерниялық аштарға көмектесу комитетінің төрағасының орынбасары болып істеп жүрген кезінде 1922 жылдың жазында Көкшетау уезінде бір ай іссапарда болғанда жинаған. Ташкентке келгесін сол материалдарды сұрыптап, Ақан сері туралы көлемді ғылыми-зерттеу мақаласын "Сана" журналында жариялайды.

Мағжан Ташкентте XIX ғасырдың екінші жартысы - XX ғасырдың басында өмір сүрген көрнекті суырып салма ақын Базар жыраудың еңбектерін жинап, зерттейді. Нәтижесінде жыраудың өмірі мен шығармашылығы жөнінде мақала

жазып, "Ақ жол" газетінің 1923 жылғы 374-ші санында жарыққа шығарады.

Халықтың әдеби мұрасын жинауға атсалысқан Мағжан сол ұлттық рухани дүниелерді жинаушыларды да кеңінен насихаттаған. Ол, әсіресе, сол кездегі Орта Азия Мемлекеттік университетінің қазақ фольклоры мен этнографиясының оқытушысы, профессор Әбубәкір Ахметжанұлы Диваевтың шығармашылығына көп көңіл бөлді. Әбубәкір Диваевтың фольклоршылық жұмысы қазақ халқының этнографиясын зерттеуімен тығыз байланысты. Оның 1915 жылы жарияланған "Этнографиялық материалдар" атты еңбегі күні бүгінге дейін құндылығын жойған жоқ. Ол 45 жыл бойы қазақ ауыз әдебиетінің үлгілерін жинаған. 1923 жылғы 22 наурызда Ташкент жұртшылығы қазақ ауыз әдебиетінің атасы Әбубәкір Диваевтың қоғамдық қызметінің 40 жылдығын атап өтті. Осы тойдан кейін Мағжан Жұмабаев Әбубәкір Диваев жинаған ауыз әдебиетінің үлгілерін құрастырып, "Тарту" деген атпен жеке кітап етіп шығарды және осы жинаққа "Әбубәкір ақсақал Диваев" деген тақырыпта алғы сөз жазды. Онда мынадай сөздер бар:

"Елге еңбегін сіңірген ер қымбат. Ердің елге бағасы қаны бір болуда емес (Ә. Диваевтың ұлты башқұрт – Қ.М.), жаны бір болуда, қуаныш-қайғысы ортақ болуда. Ердің бағасы елге еткен еңбегінің зор яки кішілігінде емес, ел деген жүрегінің таза болуында, тілегінің елмен ортақ болуында, ер өмірінің өрі мен көрі ел өмірінің өрі-көрімен бір болуында. Әбубәкір ақсақал – қазақ-қырғыз елімен қаны дәл бір болмаса да, шамасы келгенше еңбек қылған адам. Қырық жыл бойына арымай, жапанда жатқан қазақ-қырғыз елін шет жұртқа танытқан адам, қырық жыл қазақ-қырғыз елімен қуаныш-қайғысын ортақ қылған адам". Бұл кітап Ташкентте 1924 жылы баспадан шықты.

Мағжан Ташкентте қоғамдық жұмысқа да белсене қатысты. Ол Түркістан халық ағарту комиссариаты жанындағы қазақ-қырғыз білім комиссиясының мүшесі болды.

1922 жылғы 4 желтоқсанда Ташкентте "Талап" атты қазақ-қырғыз мәдениетін көркейтушілер қауымы дүниеге келді. Бұл қауым өз мақсаты жөнінен бүкіл кеңестік Орта Азиядағы тұңғыш ұйым еді. Қоғамның жарғысын Түркістан Мемлекеттік Халық ағарту комиссариаты бекіткен. Қауымның төрағасы болып белгілі дәрігер, педагог, ғалым, журналист, қоғам қайраткері, бұрынғы "Алаш орда" басшыларының бірі, профессор Халел Досмұхамедов сайланған. Қоғамның жұмысына Мұхаметжан Тынышбаевпен, Мұхтар Әуезовпен, Әбубәкір Диваевпен, Мырзағазы Есболовпен бірге Мағжан Жұмабаев та белсене қатысады.

"Талап" қоғамы өзінің жұмысын тарихи маңызы бар лекциялар оқудан бастайды. 1923 жылдың 23 наурызында "Ақ жол" газеті "Талап төңірегінде" деген редакциялық мақаласында:

"Талап" қауымында соңғы өткен екі жұмада екі лекция болып өтті. Бұның бірі Мырзағазының баяндамасы - "Алтынсариннің өмірі һәм істеген істерінің жайынан", екінші лекция - Мағжандікі "Абай өлендері туралы". Баяндамашылардың екеуі де алған мәселелерін жете тексеріп, толық мағлұмат жинағандықтан, жиылған жұртқа ескі қазақ заманының екі ардақты адамы — Алтынсарин мен Абай жайында бірталай жаңа сөздерді айтып берді... Мағжан баяндамасы бұл күнге шейін Абай жайынан сөйленіп жүрген сөздердің ең толығы болды", - деп жазды.

Мағжан Жұмабаев Ташкентте бір жылдай ғана - 1922 жылғы қарашадан 1923 жылғы қыркүйекке дейін тұрды. Осы аз уақытта ол ерекше шабытпен көптеген аса көркем өлендер, бірнеше поэма, әңгіме, ғылыми-әдеби зерттеулер

мен мақалалар жазды. Бұл кезді ақын шығармашылығының шарықтау кезі, Пушкиннің Болдин күзі секілді Мағжанның Ташкент жылы деуге болады.

Ақынның Ташкенттегі шығармашылық өмірінің қорытындысы – 1923 жылы Сұлтанбек Қожановтың алғы сөзімен шыққан өлеңдер жинағы.

"Мағжан өлеңдері туралы бір-екі ауыз сөз" деп атаған алғы сөзінде Сұлтанбек Қожанов былай деп жазған::

"М. Жұмабайұлының өлеңдерімен оқушылар бұрыннан таныс. Әдебиеті жаңа аяқтанып, әдебиет тілі енді жасалып келе жатқан жұртта Мағжандай ақындардың қызметі зор екені анық.

Осы күнге дейін Түркістанда қойшылар тілі саналып келген, ресми қағаздар жазуға, кітаптар жазуға жарамсыз делініп келген қазақ-қырғыз тілі іске асуы былай тұрсын, өнерге асатын бай, жатық, таза, өткір, әдемі тіл екенін Мағжан өлеңдері көрсете алады. Сондықтан, біз Мағжан өлеңдерінің саяси мәнісінен гөрі әдеби мәнісін көбірек көзде тұттық. Сол жақтарын ескеріп, Мағжан өлеңдерінің ішінде кез келетін марксизм дүниетануына ұйқаспайтын жерлерін оқушылар көре салып үрікпей, көркемдік жағына, сыршылдық жағына, суреттеу жағына көбірек көз салынуы керек, тарихи мәнісіне жете түсінуі керек" (Мағжан Жұмабаев. Шығармалар. 3 томдық. 2-3 т. Алматы. "Білім". 1996, 364-бет).

1923 жылдың күзінде Түркістан Республикасының мемлекеттік ғылыми кеңесінің шешімімен ұлы ақын Мағжан Жұмабаев Мәскеуге орыстың көрнекті ақыны В.Я.Брюсов басқарып отырған Жоғары әдеби-көркемөнер институтына оқуға аттанады.

МАҒЖАН – МӘСКЕУДЕ

1923 жылдың қараша айында Мағжан Ташкенттегі Түркістан республикасының мемлекеттік білім комиссиясының жолдауымен Мәскеудегі Жоғары әдеби-көркемөнер институтына оқуға түседі. Институтқа түскеннен кейін Мағжан сол 1923 жылдың 12-ші желтоқсанында "Личный листок студента" деген құжатты толтырып, ондағы сұрақтарға жауап береді.

"Жоғары оқу орнына кім жіберген?" деген сұраққа: "Түркістан халық ағарту комиссариаты", деп жауап берген. Оқуға түскенге дейінгі мамандығы - мектеп қызметкері және газет редакторы. Отбасы жағдайы — үйленген, қарауымда әйелім бар деп көрсеткен. 1918 жылдан халық ағарту қызметкерлері кәсіподағының мүшесі. Мәскеудегі тұрған үй мекенжайы: Новая лесная көшесі, үй № 44, бөлме №5.

Бұл институт 1921 жылы орыстың көрнекті ақыны В.Я.Брюсовтың бастамасымен ашылған болатын. Валерий Брюсов ректор ретінде институтта сабақ беруге сол кездегі білікті де білімді оқытушыларды жинаған, өзі де оқытқан. Институт студенттерінің алдында Н.И. Бухарин, А.В.Луначарский де дәріс оқыған. Мағжан аталған институтта оқумен қатар, РСФСР ағарту халық комиссары А.В. Луначарскийдің тапсыруымен Мәскеудегі Күншығыс еңбекшілерінің коммунистік университетінде сабақ береді әрі сол кездегі белгілі мемлекет қайраткері Нәзір Төреқұлов басқарып отырған Күншығыс баспасында редактор болып қызмет істейді.

Болашақ әдебиетшілерге кәсіптік білім беруге В.Я. Брюсов көп еңбек сіңірді. Көптеген студенттер тіпті оның үйіне де барып жүріпті. Ол Мағжанды да жылы қарсы алып, бірнеше мәрте әңгімелескен, оның шығармашылығын өте жоғары бағалап, "Шығыстың Пушкині" деген.

Мағжан бұрын медреседе, мұғалімдер семинариясында оқығанда Шығыс халықтары тарихы мен әдебиетіне де, Батыс елдері мен орыс әдебиетіне де көп көңіл бөлген. Мәскеуде болған үш жарым жылда Мағжан орыс және Батыс әдебиетін бұрынғыдан да терең зерттеп оқиды. Ол ертеректе өткен Бердяев, Соловьев секілді орыстың қиялшыл философтарының көзқарастарымен танысып, өзінің ойлау шеңберін кеңейтіп, шеберлік жолындағы ізденістерін нығайта түседі.

Мағжан поэзиясының серпінді қанаттануында орыс әдебиетінің үлесі мол. А. Пушкин, М. Лермонтов, А. Фет, К. Бальмонт, А. Блок, Н. Гумилев, А. Ахматова, М. Цветаева, Д. Мережковский – қазақ ақынының сүйіп, ғибрат алып оқыған ақын-жазушылары. Ұлы орыс әдебиеті арқылы Мағжан Шекспир, Гейне, Гете сынды дүние жүзі саңлақтарының шығармаларымен мейірі қана сусындады. Сөйтіп, оның өрісі кеңейе берді. Мағжан олардан тағылым ала отырып, өз шығармаларын жазды. Ол мұң мен сырдан мөп-мөлдір жауһар жыр жасап шығарды.

"Мағжан шығармашылығын қалай әңгімелесек те, орыс ақындарының, символисттердің, декаденттердің, романтиктердің әсерін алып тастауға болмайды. М. Жұмабаевтың орыс, Еуропа әдебиеттерімен қарым-қатынасын айтсақ, одан Мағжан биігі биіктемесе, төмендемейді", – деп дұрыс жазды әдебиетші ғалым Өтеген Күмісбаев (Ө. Күмісбаев, "Ақын және әлем әдебиеті", "Егемен Қазақстан", 24.06.2003).

Мәскеу кезеңі Мағжан өміріндегі күрделі белестердің бірі болды. Дәл сол кезеңде оның шығармаларына деген сенімсіздік туа бастаған еді. Кейбіреулердің Мағжанға ұлтшыл, түрікшіл, байшыл, өзімшіл деген таңба баса бастаған уақыты да осы кез. Өсіресе, 1923 жылы Ташкентте өлеңдер жинағының шығуы көптеген талас-тартыстар туғызды, ақынға әр түрлі саяси айыптар тағыла бастады.

Мағжанды көре алмаушылар оны Мәскеуде де тыныш қоймады. 1924 жылы қарашаның 24-інде Күншығыс еңбекшілері коммунистік университетінің жанынан ашылған "Жерлестік" атты студенттер ұйымының жиналысы Мағжан Жұмабаевтың 1923 жылы Ташкентте басылып шыққан өлеңдер жинағын талқылайды. Оған жинақтың авторы шақырылмайды. Жиналысқа университет студенттерімен қатар, «рабфакта» және басқа да оқу орындарында оқитын жастар да қатысады. Барлығы алпыстай адам жиналған. Мағжан өлеңдері туралы Күншығыс баспасының директоры Нәзір Төрекұлов баяндама жасайды. Баяндамашы Мағжан өлеңдерінің көбінде өткенді көксейді, ескілікті іздейді, ұлтшылдықты жырлайды, өзімшілдікті, менмендікті дәріптейді деген сындар айтады. Сөзін "Мағжан – ақын, бірақ қазақ ақыны емес, қазақтың тұрмысынан айрылған ақын", деп аяқтайды.

Баяндамадан кейін өздерінің пікірлерін айтып 20-шақты жас оқырман сөйлейді. Олардың көбі Нәзірдің баяндамасын қуаттап, толықтырады. Сөйлеушілердің ішінде Нәзір баяндамасына қарсы шығып, Мағжан өлеңдеріне өзінше баға берген Жәкен Сәрсенбин болды. Ол "Мағжанның өлеңін тексеріп, сын беретін болсақ, көбінесе әдебиет жағынан сынауымыз керек. Қай ақын болса да, өзінің заманымен ақын. Абай өз заманының ақыны болды, қазақтың азып-тоза бастағанын көріп қамықты. Пушкин бай баласы болды. Көбінесе байлардың тұрмысын жырлады. Ол да өз заманының ақыны еді. Біз Маркс жолымен сынасақ, Мағжанды да өз заманы ақыны қылып, заманның ыңғайымен кетіп отыр деуіміз керек. Мағжанды мінегенде тегіс міней алмаймыз, мінейтін жерін мінеу керек. Рас, оның түпкі идеясы кәмунеске қосылмайды, бірақ пайдалысын пайдаланып, пайдасызын алып тастауымыз керек", -деді.

Жәкеннің сөзі талас тудырды. Бірсыпыра сөйлеушілер оның сөзіне қарсы шықты. Қорытынды сөзінде Нәзір Төреқұлов Жәкен сөзін қате деп көрсетті. Осылайша, баяндама талқыланғаннан кейін «Мағжан өлеңдері бұдан былай газет беттерінде басылмасын» деген қаулы қабылданды. Жиналыс туралы хабар және оның қаулысы "Еңбекші қазақ" газетінің 1925 жылғы 14 қаңтарында жарияланды. Осыдан бастап, 1925 жыл бойы "Еңбекші қазақ" бетінде Мағжанға қарсы материалдар жарияланып тұрды. Осы кезден ҚазАПП басшылары Мағжанға қарсы ұйымдасқан түрде шабуыл бастайды. Құлаш-құлаш мақалалар жазылып, оған ұлтшылсың, түрікшілсің, байшылсың, өзімшілсің деген айыптар тағыла берді.

Алашордашыларды саяси жағынан талқандау үшін оның аса көрнекті өкілінің бірі – Мағжан Жұмабаевты қарсыластары осындай негізгі соққының астында қалдырған қиын-қыстау кезде Жүсіпбек Аймауытов "Мағжанның ақындығы туралы" атты көлемді мақала жазып, "Лениншіл жас" журналының 1923 жылғы №5 санында жариялады. Бұл мақала Мағжан Жұмабаевтың қазақ поэзиясындағы Абайдан кейінгі аса ірі тұлға екендігін әдеби, ғылыми тұрғыдан дәлелдеп көрсетті. Бір кездерде қазақ әдебиеті Мағжанмен мақтанатын болады деген Жүсіпбектің көріпкел пікірі бүгінгі күндері шындыққа айналып отыр.

Көркем әдебиет туралы пікірсайыс қызып келе жатқанда, 1925 жылы маусымның 18-і күні РКП(б) Орталық Комитетінің "Көркем әдебиет саласындағы партия саясаты туралы" арнаулы қаулысы шықты. Онда әдебиет саласында да түбірлі өзгерістер жасау партия ұйымдарының алдына міндет етіп қойылды. Енді төңкерісшілдер осы қаулыға орай көркем әдебиеттен таптық принципті қатаң талап етті. Қаулы бойынша жер-жерлерде пролетариат жазушыларының ассоциациялары құрыла бастады. Қазақстанда ҚазАПП құрылды. Міне, осыдан бастап қазақ әдебиетінде

таптық көзқарас үстем болып, қазақ қоғамын бай мен кедейге бөліп, кедейді жаңа заманның қаһарманы етіп бейнелеп, оған қарсылар мен ауқаттыларды тап дұшпандары етіп суреттеу орын алды. Қазақтың тұтастығын көздеген оқыған зиялылар да төңкеріс дұшпаны саналды.

Осындай қиын жағдайда ұлтжанды жазушылар да қарап жатпады. Олар да ортақ мақсат үшін бас біріктіріп, бірлесе әрекет жасаудың жолын ойластыра бастады. Олар "Алқа" атты жазушылар ұйымын құруға кірісті. "Алқаның" өзі "Табалдырық" деп атаған бағдарламасын Мағжан Жұмабаев жасайды. Бұл бағдарлама – қазақ тілінде рухани, таза әдебиет мәселелері жөнінде жазылған тұңғыш еңбек. Амал нешік, ол небары 17 дана көлемінде ғана қолжазба күйінде көбейтілген. Соның 16 данасын пікір алысу үшін Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Мұхтар Әуезов, Смағұл Садүақасов, Елдес Омаров, т.б. сияқты сол кездегі көрнекті қаламгерлерге таратқан. Бірақ, сол кездегі билік органдары "Алқаның" құрылып, жұмыс істеуіне жол бермеді, керісінше, қуғынды күшейте түсті.

Мағжан әрі Жоғары әдеби-көркемөнер институтында оқып, әрі Күншығыс баспасында қызмет істеуімен қатар, Күншығыс еңбекшілерінің коммунистік университетінде сабақ берді. Бұл Мағжанның көп нәрсеге көзін ашты. Ол өз шығармашылығын жаңа арнаға түсіруге тырысты. 1929 жылғы 14 шілдеде тергеушіге берген жауабында Мағжан: "Мәскеуге көшіп келгеннен кейінгі жерде менің дүниетанымым өзгере бастады", – дейді. Бұл оның жүрекжарды шыны еді. Мағжан осы ретте 1924 жылы үлкен рәміздік мәні бар "Қызыл жалау" атты өлеңін жариялайды. Рәміздік мәні болатыны - бұл өлең ақын дүниетанымының әжептәуір өзгеріске түскенін байқатады. Ол енді ағынға қарсы жүзбек емес, қызыл жалау түбіне жиналған халыққа қосылуға бар.

- Өртенген жалау кімдікі?
- Кім өртеніп гүлдемей,
Кім толғанған, кім кедей,
Өртенген жалау соныкі, -
Ендеше, қазақ, сенікі!

- Азаттық жалау кімдікі?
- Көре алмаса кім теңдік,
Тепкі көрсе, кім кемдік,
Азаттық жалау соныкі, -
Ендеше, қазақ, сенікі!

«Жерлестік» ұйымының қаулысынан кейін де Мағжан шығармашылығын тоқтатқан жоқ. Ол Мәскеуде болған 1923-1927 жылдары бірсыпыра жаңа өлеңдер шығарды. Ақынның Мәскеудегі үлкен олжалары – «Жүсіп хан», «Өтірік ертек», «Толғау», "Тоқсанның тобы" поэмалары. Бұларда оның жаңа өкіметке ниеттестігі айқын байқалады. Бұлардан басқа, Мәскеуде ақын "Шын ертек", "Қаныш бай хиссасы", "Жылқышы", "Қарындастар", т.б. өлеңдерін баспасөз бетінде жариялады. Мағжанның балаларға арналған бір топ өлеңдері ("Абай", "Ақ қала", "Жұбату", "Ата-баба", "Жылқышының үйінде", "Сұр құлын", "Сылдырмақ", т.б.) "Жаңа мектеп" журналында басылды. Сондай-ақ, Мағжан Нәзір Төреқұловтың басқаруымен шығып тұрған "Темірқазық" журналының жұмысына белсене қатысты және онда да өз шығармаларын жариялап тұрды.

Осы арада айта кететін мәселе - Нәзір Төреқұлов "Жерлестік" ұйымының жиналысында жасаған баяндамасында Мағжан өлеңдерін қатты сынағанымен, Мағжанды жек көрмеген. Оның ақындығын мойындаған, оған көмектесуге тырысқан. Шындығында, Нәзір Төреқұлов Мағжан өлеңдерін партия органдарының тапсыруымен сынаса керек. Мұны "Жұлдыз" журналының 1996 жылғы №

10 санында жарияланған "Нәзір Төрекұлұлы. Өмірбаяндық суреттеме" атты көлемді материалында жазушы Жолтай Әлмешұлы да растайды. Ол былай деп жазады:

"...Шын мәнінде, Нәзір Мағжанды аса қадірлеген. Поэзиясына бас ұрған. Ақын ретінде мойындаған. Тіпті, мүмкіндігіне орай қасында ұстауға, қамқор қолын ұсынуға бейім болған. Олардың достығын нығыздай түсетін бір мысал бар. Нәзір Төрекұлұлы 1925 жылы оқытушылардың Бүкілодақтық бірінші басқосуында "Ұлт мәселесі және мектеп" деген тақырыпта баяндама жасады. Баяндама орыс тілінде оқылды. Еңбек кейінірек жеке жинақ болып басылды. Ал оны қазақ тіліне тәржімалаған Мағжан еді".

Мағжан Мәскеуде тұрған кезінде аударма жұмысымен де көп айналысты. Жаңа өмір сырына қанығу үшін ол Лениннің шығармаларын аударуға кіріседі. 1924-1927 жылдар аралығында ол Лениннің "1905 жыл", "Қара шаруа туралы", "Париж коммунасы", "Февральдан октябрьге бет алдық", т.б. еңбектерін қазақ тіліне аударып, жеке-жеке кітапша түрінде бастырып шығарды. Сонымен қатар, кеңес өкіметінің саясатын түсіндіретін марксизм-ленинизм классиктерінің еңбектерін насихаттайтын бірсыпыра саяси әдебиет құралдарын қазақшалап, кітап шығарды. Олар: Г. Верещагин, "КСРО – социалшыл кеңес республикасының одағы"; Б. Горев, "Маркс пен Ленин"; И. Конюков, "Еңбекші қара шаруаның артельдері". Бұлардан басқа ол М. Горькийдің "Сұңқар туралы жырын", "Ана туралы әңгімелерін" аударып, жеке кітапша етіп жариялады. Всеволод Ивановтың төрт әңгімесін, Мамин-Сибиряктің "Ақбоз атын" аударды. Кеңес құрылысының алғашқы жылдары әлі аударма өнері тәжірибесі аз, тіпті жоқ кезде қазақ тіліне көркем аударманы да, саяси тәржіманы да алғаш рет өндіре бастап берген Мағжан Жұмабаев еді.

Мағжан Мәскеуде болған кезінде халқының сауатын ашу ісіне де көңіл бөліп, оқулықтар да жазып шығарды.

Мысалы, 1925 жылы "Бастауыш мектепте ана тілін оқыту жөні" атты оқулық шығарса, 1926 жылы "Сауатты бол" (Ересектердің сауатты болуына қолғабыс қылатын кітап) атты кітап бастырып шығарды.

Мәскеудегі оқуын аяқтар кезінде Мағжан көп ойланып-толғанады, қоғамды таптық тұрғыдан қарай бастайды. Өзінің өлеңдерін де осы принциппен жазды. 1927 жылғы 17 тамызда "Еңбекші қазақ" газетінде оның "Тоқсанның тобы" атты поэмасы басылып шықты. Онда ақын жаңа өмірді қуанышпен қарсы алып, оған шын көңілмен ден қойғанын білдіреді. Бүкіл халықтың жаңа тұрмыс құруға бет алғанын қоштап, өзі де оған қосылатынын білдіріп, "Тоқсан" деп көпшілікті айтады.

Жырладым елді жалпылап,
Жасырмай жүзді жақтадым,
Тоқсанға енді тоқтадым.
Толғанып, ойлап, талқылап,
Сөздің тоқтар түйіні –
Бұл тоқсанның жиыны.
Осы армансыз білгенім.
Тоқсаннан сонау он аулақ,
Сонау оннан мен аулақ,
Мен тоқсанмен біргемін!

Өкінішке қарай, ақынның бұл жаңа ұстанған жолын республика басшылығы түсінбеді, не түсінгісі келмеді. Қазақ өлкелік комитетінің сол кездегі бірінші хатшысы Ф.И.Голощекиннің Қазақстан өлкелік VI партконференциясында Мағжанның бұл поэмасына қарсы сөйлеген сөзі (1927 ж. қарашада) ақынға деген пролетарлық бағыттағы жазушылардың сынын тіпті үдетіп жіберді. Осыдан кейін Мағжанды қудалау күшейе берді.

Дегенмен, Мәскеуде болған үш жарым жыл Мағжан үшін шығармашылық өсу жылдары болды. Бұл жылдары ол өзінің білімін көтеріп, көзқарасын кеңейтті, әрі бірқатар жаңа өлеңдер, поэмалар шығарды, көптеген аудармалар жасады, оқулықтар жазды. Сөйтіп, туған халқына өзінің бірқатар жаңа еңбегін ұсынды. 1927 жылғы көктемде ақын Мәскеудегі оқуын тәмамдап, туған еліне оралды.

Мағжанның портреті

Ақын Мағжан сүйген Зылиха сұлу

Зылиха Жұмабаева

Мағжан Ташкентте қазақ зиялыларының арасында

Мағжанның інісі Мұхаметжан зайыбы Күлбараммен

Мағжанның інісі Сәлімжан мен зайыбы Бибізайып

Мағжанның
інісі Қалижан

Мағжанның
інісі Сабыржан

Мұхаметжанның қызы Райхан жұбайы Әйтенмен

Мағжанның жиені Софья Жақияқызы
жұбайы Хамза Есенжановпен

Мағжанның ағасы Қаһарманның
баласы Ғаділша

Болат (Тасболат) Сәлімжанұлы
зайыбы Сарамен

Солдан оңға қарай: Софья Жақияқызы, Бибізайып Тұрашқызы, Сәлтай (Сәлімжан) Бекенұлы, Жамал Жақияқызы, Серғазы Тұрашұлы, Зыхатай Жақияқызы. Алматы. 1970 жыл

Сәлімжанның әйелі Бибізайып ұлы Болатпен, Бастомар ауылы. 1993 жыл

Райхан Қалижанқызы қызы Дана және ұлы Қайратпен

Мағжанның апасы Күләндамнан
туған жиені Күлзипа

Мағжанмен Қызылжар және “Ғалия”
медресесінде бірге оқыған жолдасы
Бекмұхамед Серкебаев (Халық әртісі
Ермек Серкебаевтың әкесі)

Мағжанның немере інісі Сұлтанғазы Біләлов және оның балалары:
Серік, Ерік, Еркін

Сұлтанғазының зайыбы Әмина апай немерелерімен

Берік және Серік Біләловтар

Зайни Сұлтанғазықызы

Мағжанның алғашқы
оқытушысы
Ахиетдин (Яхия) Ақанов

Мағжан мен Міржақыптың досы
Жұмағали Тілеулин

Мағжанды Қызылжар
медресесінде оқытқан
Мұхаметжан Бегішев

Мағжанды Қызылжарда орыс тілінде оқытқан Міржақып Дулатов,
Алихан Букейханов - руководил "Алаш-Орды" в 1924-1926 гг.,
Ахмет Байтурсынов - редактор газеты "Қазақ". Мағжан публиковал
в газете свои стихи и статьи

Мағжанды ақтау жөнінде
Д. Қонаевқа хат жазған
башқұрт жазушысы
Сейфи Құдаш

Мағжанның өлеңдер жинағын
Ташкентте шығарған және оған
Алғысөз жазған белгілі мемлекет
және қоғам қайраткері
Сұлтанбек Қожанов

Мухтар Овезов Ташкентте
Мағжанмен бірге болған

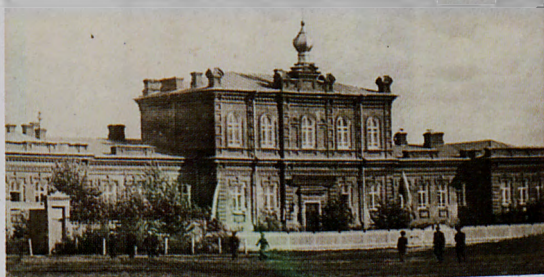
Бейсембай Кенжебаев -
ученик Мағжана в
Московском
коммунистическом
университете трудящихся
Востока (КУТВ),
впоследствии крупный
ученый-литературовед,
профессор КазТУ, писал
воспоминание о Мағжане

Валерий Брюсов - был директором
Московского высшего литературно-
художественного института, где
учился Мағжан в 1923-1927 гг.

Назир Тұрықұлов - руководил
Центральным Восточным
издательством в Москве,
где работал Мағжан
в 1924-1926 гг.

Здание учительской семинарии в г. Омске,
где Магжан учился в 1913-1917 гг.

Сакен Сейфуллин
в учительской семинарии
учился вместе с Магжаном

А.М. Горький вместе
с женой Е.П. Пешковой
способствовали
досрочному
освобождению
Магжана из ссылки

А.Н. Седельников -
преподаватель географии,
директор учительской
семинарии,
где учился Магжан

Г.Н. Потанин -
встретил Магжан
в учительской семинарии,
назвал его будущим
Шоканом Уалихановым

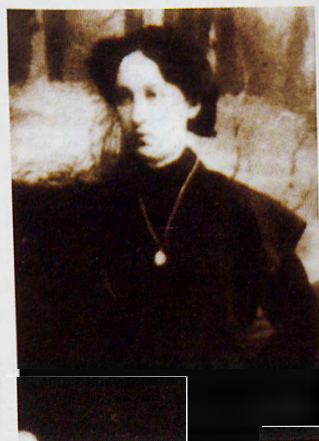
Сабит Муканов учился на курсах по подготовке казахских учителей, руководимых Магжаном Жумабаевым в Омске и в Петропавловске

Жусупбек Аймауытов - педагог, писатель, в 1923 г. выступил с докладом перед студентами о поэзии Магжана, опубликовал

Смагул Садуакасов - общественный и государственный деятель, написал и опубликовал статьи о творчестве Магжана

Гульсум Камалова - летом в 1920 г. преподавала математику на курсах "красных учителей" в г. Петропавловске. Магжан посвятил ей несколько любовных стихотворений

Двухэтажный дом на улице
“Казахстанской правды”, где Магжан
встречался с Зылихой в 1920-1922 гг.

Дом на улице Мира, 109, где жили
Магжан и Зылиха в 1927-1929 гг.

Улица Магжана Жумабаева,
памятник поэту на площади
его имени

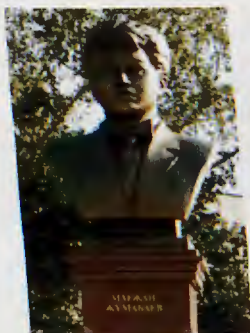
Музей Магжана в ауле Сарытомар

Памятный камень, поставленный
на месте, где родился поэт

Открытие музея Магжана Жумабаева
в ауле Сарытомар, июнь 2008г.

Памятник Магжана
(бюст) в г. Булаево

На торжественном собрании посвященном
дню Конституции РК и открытию
памятника поэту на привокзальной площади.
Выступаев аким области С.С. Билялов

Открытие памятника Магжана Жумабаева
на привокзальной площади. 30.08.12

Участники
торжественного
собрания,
посвященного
дню Конституции
РК и открытию
памятника поэту
на привокзальной
площади.

АҚИЫҚ АҚЫННЫҢ ҰСТАЗДЫҒЫ

Мағжан Жұмабаев ағарту ісіне үндеуші, насихатшы ретінде ғана қатыспай педагогикалық қызметті қайраткерлік тірегінің негізгі саласы етіп қалап алған. 1917 жылы Омбының мұғалімдік семинариясын бітірген Мағжан туған халқының сауатын ашуды, ол үшін қазақ жастарынан білімді оқытушылар даярлауды өзіне міндет қып қояды және осы мақсатын орындауға бар жанын салады. Халық ағарту ісінің Омбы облыстық кеңесі бюросының 1918 жылғы 12 қазандағы мәжілісіне бұратаналар бөлімінің жетекшісі ретінде қатысқан Мағжан Жұмабаев күн тәртібіне Омбы және Атбасар қалаларында мұсылмандық педагогикалық тұрақты курстар ашу туралы ұсыныс жасаған. Осы ұсыныс бойынша бюро мынадай қаулы қабылдаған: "Просим областную управу в общем и целом принять предложение. Что же касается деталей курсов, то рассмотрение о сем отложить до следующего заседания, причем просить школьно-инородческий отдел доложить по существу вопроса в областную управу, который представит на рассмотрение смету в ближайшее заседание по спешности дела без мнения бюро" (Государственный архив Омской области. Фонд - 2068, опись-1, дело-4, лист-17).

Ақыры Мағжанның қызу кірісуінің нәтижесінде Омбы қаласында қазақ мұғалімдерін даярлауға арналған педагогикалық курс ашылып, 1918 жылдың қарашасынан 1919 жылдың наурызына дейін жұмыс істейді. Мағжан осы курсты әрі басқарады, әрі курсанттарға қазақ тілі мен әдебиетінен және тарих пен педагогикадан сабақ береді. Бұл Мағжанның педагогтік қызметін алғаш бастауы еді.

Бұл курс жабылғаннан кейін Мағжан Омбы губерниялық оқу бөлімінің аз ұлттар ағарту бөлімшесінде нұсқаушы болып қызмет атқарады. Осы жұмыста жүргенде педагогикалық курсты ашып, басқару ісінде тәжірибесі бар

Мағжан 1920 жылдың маусым айының басында Қызылжарда ашылған мұғалімдер даярлайтын 3 айлық "Қызыл мұғалімдер" курсына директорлыққа жіберіледі. Мағжан мұнда да педагогикадан және қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Сонымен қатар осы қалада шығып тұрған "Бостандық туы" газетінде қызмет істеп жүріп, өмірге белсене араласады, әсіресе оқу-ағарту ісіне көп көңіл бөледі.

1920 жылдары қазақ мектептеріне арналған оқулықтар жоқтың қасы еді. Осы жағдайды ескерген Қазақстан үкіметінің Халық ағарту комиссары Ахмет Байтұрсынов мәжіліс шақырып, кеңес ашқан. 1921 жылғы 14 қаңтарда Елдес Омаров, Әлихан Бөкейханов, Биыхмет Сәрсенов, Жүсіпбек Аймауытов, Хайретдин Болғанбаев, Сәкен Сейфуллин, Смағұл Садуақасов, Сабыр Айтхожин сияқты зиялы қазақ азаматтары қатысқан мәжілісте қазақ тілінде 1 және 2-ші басқыш мектептер үшін оқулықтар жазу мәселесі көтерілген. А. Байтұрсыновтың баяндамасынан кейін мынадай қаулы қабылданады:

1) Осы мәжіліске қатысқан адамдар орыс тіліндегі оқулықтарды қазақ тіліне аударуға тартылсын.

2) Осы мақсатта бұл жұмысқа Мағжан Жұмабаев, Қошмұхамет Кемеңгеров, Жұмағали Тілеулин, Сейітбаттал Мұстафин, т.б. тартылсын.

Қаулы бойынша Мағжан Жұмабаевқа қазақ тарихын, әдебиет теориясын және педагогика оқулығын аударып жазу тапсырылған. Бұл қаулыны баспасөз бетінен оқыған Мағжан "Бостандық туы" газетінің сол 1921 жылғы № 5 санында "Жазылашақ оқу құралдары һәм мектебіміз" деген тақырыпта мақала жариялайды. Бұл мақалада ол былай дейді: "Оқу құралдарының құралатын негізі – мектеп. Оқу құралдарының мінезі – мектеп мінезінің айнасы... Олай болса, жазылашақ біздің оқу құралдарымыздың да мінезі мектебіміздің мінезіне байлаулы болуға тиісті...

Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізге құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді таза, сау, берік, һәм өз жанымызға (қазақ жанына) қабысатын, үйлесетін негізге құра алсақ, келешегіміз үшін тайынбай-ақ серттесуге болады. Сондай негізге құра алмасақ, келешегіміз күңгірт".

Мағжан Қазақстан үкіметінің ағарту комиссариатының тапсырмасын уақытында орындады. Ол өзінің "Педагогика" атты оқулығын 1922 жылы Орынборда, 1923 жылы Ташкентте бастырып шығарды. Осы еңбегінің алғы сөзінде автор: "Бұл кітап 2-3 жыл бұрын қысқа уақыттық мұғалімдер курсында оқыған дәрістерден түзілген еді. Шамам келгенше қазақ жанына қабыстыруға тырыстым", – деп жазады 1922 жылдың 15 қыркүйегінде Қызылжар қаласында. Бұл кітапты жазғанда Мағжан курста оқыған дәрістерін ғана пайдаланбаған. Ол Ресей және Еуропаның әйгілі педагогтары мен психологтарының еңбектерін зерттеп, "қазақ жанына қабыстырған", яғни қазақ менталитетіне сәйкестендірген. Сондықтан, оның бұл кітабы барлық қазақ оқырмандарына әрі түсінікті, әрі пайдалы. Мұнда автор мұғалім қызметіне аса зор ілтипатпен қарайды, мұғалімге қамқор болуға, оны сыйлауға, оған құрмет көрсетуге шақырады. "Алты алаштың баласы бас қосса, қадірлі орын мұғалімдікі" дейді ұстаз ақын. Бұл еңбегінде Мағжан педагог ұлттық тәлім-тәрбие жайын ғылыми тұрғыда тайға таңба басқандай дәйектеп отырған.

Мысалы, ол "Әр тәрбиешінің қолданатын жолы – ұлт тәрбиесі. Әрбір ұлттың бала тәрбиесі туралы ескіден келе жатқан жеке-жеке жолы бар. Ұлт тәрбиесінің жақсылық жағы көп болғаны сықылды жамандық жағы да көп", – деп жазады. Осыған орай педагогтерге, тәрбиешілерге "Халық педагогикасын қолдана отырып, түрлі заманда шыққан

тәрбие ғалымдарының ойларымен жақсы таныс болу керек", – деп ақыл береді.

Мағжан – тек қана педагог емес, адамның көңіл күйін, ішкі жан сезімін терең түсінетін психолог. Ол "Педагогика" оқулығының бір үлкен бөлімін тектен тек "Психология" деп атамаған. Мағжанның үлкен психолог, сыршыл екендігін осы бөлімнен аңғаруға болады. Қазақтың белгілі психолог ғалымы, профессор Құбұлғұл Жарықбаевтың пайымдауынша, Мағжан – орыс педагогикасының білгірі К.Д. Ушинскийше педагогиканы жан сырының заңдылықтарын зерттейтін психологиямен астарластыра байланыстырған тұңғыш қазақ ойшылы. Ол педагогиканы психологиясыз, яғни шәкірттердің жан-жүйесі (зейін, ес, қиял, ойлау, сөйлеу, т.б.) ерекшеліктерін ескермейінше, оқу-тәрбие үдерісінің теориялық қисындарын баяндайтын педагогиканың дәрменсіз болатындығын ерекше ескертеді (Құбұлғұл Жарықбаев. Қазақ жанының білгірі, - "Жас Алаш", 5.03.1993).

"Педагогика" кітабында Мағжанның үлкен сезіммен жазған бөлімі - "Тіл туралы" деп аталған. "Тіл – ұлт үшін қымбат. Тілсіз ұлт, тілінен айрылған ұлт, дүниеде ұлт болып жасай алмақ емес, ондай ұлт құрымақ. Ұлтының ұлы болуы үшін бірінші шарт – тілі болуы, ұлттық тілі кеми бастауы ұлттың құри бастағанын көрсетеді. Ұлтқа тілінен қымбат нәрсе болмасқа тиісті. Қазақ тілінде қазақтың сайран даласы, біресе желсіз түндей тымық, біресе құйындай екпінді тарихи сары далада үдере көшкен тұрмысы асықпайтын, саспайтын сабырлы мінезі бәрі көрініп тұр. Күндерде бір күн түрік балаларының тілі біріксе, ол біріккен тілдің негізі қазақ тілі болса, сөз жоқ, түрік тілінің келешек тарихында қазақ ұлты қадірлі орын алмақшы. Келешектің осылай болуына біздің иманымыз берік", – деп жазады Мағжан.

Тілі үшін, елі үшін сол бір қатыгез заманда жан аямай күрескен ақын арманы бүгіндері орындалуда. Мағжан тілдің адам, ұлт өміріндегі орнын айта келіп, бала тіліне аса ұқыпшылықпен қарауға шақырады. Тіл үйренудің үлкен ғылым, ауыр еңбек екенін айта отырып, оның әдістемелерін көрсетеді. "Кейбір адамдардың баланы өз тілінше сөйлеп, балаға тез ұқтырам деп, яки баланы еркелетіп, әдейі тілдерін бұзып балаша шолжаңдап, сақау болып сөйлейтіндер бар. Бұл – зор қате. Баланың тілін шын дұрыс жолға салатын, дұрыстайтын, байытатын - мектеп".

Ақын өзінің "Қазақ тілі" атты өлеңінде:

Жарық көрмей жатсаң да ұзақ, кен тілім,
Таза, терең, өткір, күшті, кең тілім,
Таралған түрік балаларын бауырыңа
Ақ қолыңмен тарта аларсың, сен тілім,
– деп болашақтан зор үміт күтіп, қазақ тілінің әлем аренасына шығып, бүкіл түрік халықтарының ортақ тілі болуын армандап, әрі үлкен көрегендікпен болжап кеткен және осы арманының орындалуына имандай сенген.

Мағжан ана тілін балаларға бастауыш сыныптан бастап үйретуге зор мағына берген, сондықтан да бастауыш сыныптар мұғалімдеріне арнап "Бастауыш мектептегі ана тілі", "Бастауыш мектепте ана тілін оқыту жолы" сияқты оқулықтар мен әдістемелік құралдар жазып, кітап етіп шығарған.

Мағжан педагог осы кітабында өзінің үлкен әдістемеші екендігін де көрсетеді. Кітаптың "Ішкі сезімдердің біреуі – іш пысу яки зерігу" бөлімінде ол: "Мұғалім бір сөзді ұзыннан ұзақ соза берсе, шәкірттің іші пысады, мұғалім үсті-үстіне төпеп, түрлі білімді, түрлі сөзді айта берсе, бала мезі болып іші пысады. Мұғалімнің шеберлігі өзі білген білімнің бәрін балаға тез білдіруде емес, еппен басқыштап білдіруде. Сабак оқытуда мұғалім сөзі жинақы, жігерлі,

қызықты болуға тиісті. Сонда ғана ол баланың абайын (назарын) өзіне қарата алады", – дейді. Мағжандай білімді педагогтің бұл сөздері қазіргі мұғалімдерге үлкен сабақ болуы тиіс.

Жалпы Мағжанның бала тәрбиесіндегі қағидасы мынадай: "Балаға тәрбиені өзінің шамасына, жаратылысына қарай беру керек... Тұрмыста түйінді мәселелерді тез шеше білетін, тұрмыстың тұңғық теңізін қайратпен кеше білетін, адалдық жолға құрбан бола білетін, қысқасы, адамзат дүниесінің керек бір мүшесі бола алатын төрт жағы түгел кісі қылып шығару, баланы мұндай адам қыла алу үшін тәрбиеші бар күшін, білімін жұмсап, жалықпай, шаршамай үйрете білуі керек".

Мағжан өз ұлтын жанындай сүйген патриот қана емес, бүкіл адамзатты сүйген асқан гуманист. Мұны оның мына сөздері дәлелдейді: "Адамның шын мағынасымен "адам" болуы үшін өзін сүю, жақындарын сүюмен қанағаттанбай, жалпы адамзатты сүюі шарт. Өзінің һәм жақындарының ғана пайдасын іздемей, жалпы момын халықтың пайдасын іздеуі шарт. Халық пайдасын өз пайдасынан ілгері қоюы шарт. Адам шын адам боламын десе, халық ісі, халық пайдасы жолында құрбан бола білсін... Міне, алашты халық десек, халықты шын сүйген адам "Жарты жаңқасы қалғанша" халық үшін қызмет істеуге тиісті. Өз елін сүю дегеннен адам өз халқынан басқа халықтарды мейлінше жек көрсін, басқа халықтарға қасқыр болып тисін деген сөз шықпайды... Адам өз халқының адамдарын сүюінің үстіне басқа халықтардың адамдарын да сүюге міндетті. Міндетті ғана емес – еріксіз сүймек. Жер жүзіндегі адам адамды сүймек. Бұл – адамның жаратылысындағы негізгі мінез".

1923-1927 жылдары Мағжан Мәскеуде Жоғары әдеби-көркемөнер институтында оқып жүрген кезінде Күншығыс еңбекшілерінің коммунистік университетінде дәріс оқыған. Оның сондағы ұстаздық шеберлігі туралы сол кезде

Мағжанның шәкірті, кейін белгілі әдебиетші болған ғалым, профессор Бейсенбай Кенжебаев өзінің естелігінде былай дейді:

"Біз бірсыпыра қазақ жастары 1922 жылы Москвада Күншығыс еңбекшілерінің коммунистік университетіне оқуға түсіп, 1-ші курста барлық сабақты өз ана тілімізде оқыдық, екі жыл бойы негізгі сабақтардың бірі ретінде қазақ тілі мен әдебиетін үйрендік. Сонда бізге қазақ тілі мен әдебиетінен бір жыл Темірболатов деген мұғалім, бір жыл әйгілі қазақ ақыны Мағжан Жұмабаев оқытты... Мағжан ғалым, тәжірибелі шебер оқытушы, асқан методист-педагог еді. Педагогика жайында, қазақ тілі мен әдебиетін оқыту жайында жарияланған кітабы, мақалалары болушы еді. Осыдан болу керек, ол бізге қазақ тілі мен әдебиетін тамаша оқытты: сабақ үстінде лекциялық, практикалық әдістерді ретімен қатар қолданатын еді. Мейлі лекциялық сабақта болсын, мейлі практикалық сабақта болсын, ол қағазға, кітапқа қарамайтын. Декламация оқып тұрған тәрізді нәшін, сипатын, қимылын келтіріп айтатын. Ол берген сабақ үнемі әрі өлең талдау, әрі әдебиет теориясы, эстетика жайлы әңгіме болып, әрі ғылыми өте қызық болып жүрді. Оқытушының сабақ үстінде жаңалық, әсемдік туралы айтқаны бүгінге дейін есімде". (Бейсенбай Кенжебаев. Ұстаз. - "Лениншіл жас" 4 қаңтар, 1989 жыл).

1927 жылғы көктемде Мағжан Мәскеудегі оқуын тамамдап туған еліне қайтып келді. Қазақстан халық ағарту комиссариаты Бурабай орман техникумына қазақ тілі мен әдебиетінің оқытушысы етіп тағайындайды. Осы кезде тағдырдың жазуымен жас жазушы Ғабит Мүсірепов Мағжанмен кездеседі. Бұл кездесуі туралы Ғабен былай дейді: "Мағжанды мен ең алғаш рет 1927 жылы Бурабайда көрдім. Әрине, Мағжанның атағын ертеден естігенмін. Өлеңдерін де қызығып оқитынбыз. Омбыда ауылшаруашылық институтында оқып жүр едім, өз еліме –

Қызылжарға демалысқа келдім. Мұнда Ақмола губерниялық партия комитетінің секретары Садықбек Сапарбеков мені губкомға шақырып алып, орыс тілінен "Американың ақ бидайы" дейтін бір мақаланы қазақшаға аудартты. Бұл кезде "Тулаған толқында" дейтін повесімді жазып бітірген едім. Садықбек әрі шығармамды, әрі аудармамды оқып: "Ғабит, сен енді оқуға бармай-ақ қой. Оқығанда қайтесің!? Онсыз да жазушы болып тұр екенсің, Бурабайға барып, сондағы Мағжанның орнына орман шаруашылығы техникумында оқытушы бол," – деді. Бурабайға келдім. Мағжанды осында бірінші рет көрдім. Ол өзінің пәтерін маған беріп, Қызылжарға кетті. Сонда барып совпартшколда сабақ берді" (Жайық Бектұров. Тағдыры қиын талант. - Бес арыс. Алматы "Жалын" 1992. 328-329 беттер.).

Мағжан Қызылжарда кеңес-партия мектебінде әрі педагогикалық техникумда қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Сол кезде (1927-1929 жылдары) Мағжаннан дәріс алған кейбір шәкірттерінің естеліктері мынадай:

Кейінгі жылдары әр түрлі партия, кеңес органдарында және ауылшаруашылығы саласында басшылық қызметте болған, бұл күнде өмірден өткен Өмірбай Ыбыраев:

"Сол кезде жігіт ағасы болып қалған шәкірттер Мағжанға қазақ әдебиеті тарихынан әртүрлі сұрақтар беретін. Бірақ Мағжан оқу бағдарламасына сай ғана жауап беретін, өйткені, ол кезде артық сөз айтуға болмайтынын білетін ақын сақтық жасайтын. Ол шәкірттерге кітапты көп оқындар, білімдерінді көтеріндер, сонда халыққа пайда келтіресіндер дейтін. Мағжан мектепке әрқашан тап-тұйнақтай және өте таза киініп келетін. Жазда шляпа, қыста жылы бөрік киіп жүретін. Қолында сәнді таяғы болатын. Ол өте көркем жігіт еді".

Солтүстік Қазақстан облысы Есіл ауданындағы Еңбек ауылының тұрғыны Темірғали Сайдалин:

"...Кеңес-партия мектебінде 1926-1929 жылдары оқыдым. Бір күні бізге жаңа мұғалім келді. Қазақ әдебиетінен оқиды екен. Ол Мағжан Жұмабаев болып шықты. Алғашқыда ол бізге тәкаппар сияқты көрінген. Басын үнемі тік ұстайтын. Аққұба өнді, дөңгелек жүзді, орта бойлы кісі еді. Киім киісі ерекше. Үстінен бір қылау көрмейсің. Өте көркем кісі болатын. Ой сұңғылалығы мен бой сұлулығы жарасым тауып тұрғандай көрінетін. Қазақта ондай көркем адамды көрген емеспін. Ал сабақ беруде Мағжан өзгелерге ұқсамайтын. Дауысының ашықтығы, тілінің жатықтығы бірден өзіне баурап алатын. Өлең, әңгімелерді жатқа айтатын. Сабақты біздің түйсігімізге бірден жетсін дегендей жан-тәнімен беріле жүргізетін. Не деген талант деп таңданатынбыз".

Кейін Көкшетау аудандық, Қарағанды облыстық оқу бөлімінің меңгерушісі болған, 1990 жылы 90-нан асып қайтыс болған Қайыр Мұсылманов:

"Мен Мағжаннан оқыған кезімде ол маған алыптай көрінетін, ал мен оның қасында жай бір мегежін сияқты көрінетінмін.

Сол кезде оған қызығып, шіркін Мағжандай болар ма едім деген сезімде болатынмын. Мен сол совпартшколаға түсерде Мағжан кішкентай ғана диктант жазғызды. Әлі есімде: «Ор айналып үріп жүрген итті көрдім, үріп еді, ұрып жібердім», - деп жазғызды. Сол кездегі емле бойынша: ор, өр, ұр, үр деген сөздерді бір сөйлемге сиғызған екен. Осыдан бірінші эсер алдым. Бұдан кейін "Жыл құсы" журналына жазылған оның өлеңдерін үзбей оқу, кейбіреулерін жаттап алу әдетіме айналған еді".

Мағжанның қазақ педагогикалық техникумында оқыған шәкірті, кейін комсомол, партия органдарында, мәдениет саласында көп жыл жемісті қызмет атқарған Зағипа Садуақасқызы Тінәлина:

"1927-1928 оқу жылының басында, 15 жасымда Ақмоладан келіп, Қызылжардағы Қазақ педтехникумына оқуға түстім. Оқуға түсерде бізден қазақ тілінен диктант алған Мағжан Жұмабаев болды. Әлі күнге көз алдымда, Мағжан орта бойлы, дембелше, аққұба, қою қара шашты, әдемі киінетін кісі еді, қолына портфель ұстайтын. Оның өлеңдері, әндері, біздерді, жастарды қатты еліктіретін. Мағжан ағамызды күнде бір көруге асығатын едік, келетін жолын тосып, күтіп алатынбыз. Тек қана кездесу арман емес, оның айтқан ақылының құлаққа қонымдылығы, біз сияқты жастармен сыпайы әңгімелесе білуі оған деген сый-құрметімізді арттыра түсетін". (Ғаділша Қаһарманұлы. "Жәжеке". Естеліктер мен деректер. Алматы. "Қазығұрт". 2005).

1936 жылы Карелия лагерінен айдаудан келген Мағжан алдымен жазғы каникул кезінде облыстық мұғалімдер курсына орыс әдебиетінен сабақ береді. Осы курста Мағжанды тыңдаған, көп жыл Көкшетау облысы мектептерінде мұғалім болған Байқонов деген кісі былай есіне алады:

"Күн ыстық, қала іші қапырық. Курста көбіне орыс мұғалімдері болды. Ыстықта қалғып-шұлғып отырамыз. Ал Мағжан келіп, орыс әдебиетінен лекция оқығанда жұрттың бәрі сергіп кетеді. Үстіндегі киімі жұпыны. Сөйтсек, бұл кісі дәл сол кезде айдаудан, лагерьден келген екен. Мағжанды білмейтін орыс жолдастар: "Бұл кісі кім? Қайдан келген?" – деп оның лекциясына таңырқап отырады. Өйткені, ол Пушкиннің, Лермонтовтың, Некрасовтың, Брюсовтың, Блоктың поэмаларын, өлеңдерін әдемілеп жатқа айтады. Ұзақ шығармалардан тиісті үзінді келтірерде әуелі ішінен дыбысын шығарар-шығармас етіп белгілі бір ұзақ поэманың бас жағын есіне күбірлеңкіреп түсіріп алады да, айтуға керекті үзінділерін нәшіне келтіріп, жатқа шұбырта жөнеледі. Өлеңді оқу үлгісі қандай жатық! Нелер

білімді орыс мұғалімдері бастарын шайқап, сабақтан таңырқап шығады. Қалғып-шұлғу қайда, оның сөзін қызыға тыңдайды. Мағжанның лекциясынан ешкім қалмайды". (Жайық Бектұров. "Тағдыры қиын талант". Бес арыс. Алматы. "Жалын". 1992.).

Бұдан кейін Мағжан Қызылжардағы А.С. Пушкин атындағы № 5 орыс орталау мектебінде орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Мағжанның сол мектепте оқыған шәкірті Татьяна Нетесова (кейін өзі де мұғалім болған) Мағжанның сабағын қызығып тыңдайтыны туралы Солтүстік Қазақстан облыстық "Ленинское знамя" газетіне естелігін жазды. Бұл Мағжанның ең соңғы педагогтік қызметі еді. Оның өлеңдері ғана емес педагогикалық еңбектері де бүгіндері халық пайдаланып жүрген асыл мұраға айналды.

МАҒЖАН МЕН МІРЖАҚЫП

Атақты жерлесіміз, ұлы ақын Мағжан Жұмабаев қазақтың көптеген зиялы азаматтарымен танысып, дос, жолдас болған Солардың бірі, әрі бірегейі белгілі ұстаз, ақын, жазушы, публицист, қоғам қайраткері, Алашорда қозғалысының көрнекті басшыларының бірі Міржақып Дулатов.

Мағжанның 1905 жылдан 1910 жылдың жазына дейін Қызылжар қаласындағы "Шалақазақ медресесі" деп аталатын, қазақ-татар балаларына арналған медреседе оқығаны белгілі. Мұнда Стамбул университетін бітірген Мұхамеджан Бегішев деген білімді адам сабақ берген. Осы медреседе Мағжан шығыс әдебиетінен, әсіресе шығыс поэзиясынан мол білім алады. Оның үстіне жас Мағжан 1909 жылы Уфа мен Петербург баспаханаларынан шыққан Абайдың өлеңдер жинағын, Ахмет Байтұрсыновтың "Қырық мысалын", Міржақып Дулатовтың "Оян, қазағын" оқып ой өрнегінен өткізеді.

Сол "Оян, қазақ!" кітабы үшін патша үкіметі Міржақыпты қудалауға айналады. Міржақып жан сауғалап сол 1909 жылы Қызылжарға келіп паналайды. Міне, осы кезде Мағжан алғаш рет Міржақыппен танысады. Қызылжарда да бақылауда жүрген Міржақыптың ресми орындарда жұмыс істеуіне мүмкіндігі болмайды. Сот кеңсесінде там-тұмдап тілмаштық қызмет атқарады. Жеке адамдарға жалданып, мұғалімдік қызмет атқарады. Қазақ балаларына орыс тілінен сабақ береді. Одан біраз уақыт орыс тілі мен әдебиетінен Мағжан да дәріс алады. Бұған Міржақыптың сол кезде Қызылжардан өзінің ағасы Асқарға жазған хатындағы мына сөздері дәлел: "Осы қалаға келгелі орысша оқытып жүрген шәкіртім Мағжан Жұмабаев сынды ақыным бар. Оның менен жасы кіші (бұл кезде Міржақып - 24-те, Мағжан - 16-да болатын - Қ.М.), өте дарынды жігіт.

Екеуміздің өмірге деген көзқарасымызда айырмашылық жоқ десе де болады, сырласып, достасып кеттік".

Мағжан Міржақып Дулатовтан дәріс алғанда, оның ақындық мектебінен де тәлім алады, қоғамдық көзқарасын кеңейтіп, қалыптастырады, өз шығармаларын да алға бастырады. Мағжан сол жылдары (1909-1911) 16-18 жасында шынында да бірсыпыра тамаша өлеңдер жазып үлгерген еді. Олардың кейбіреулері мыналар: "Айға", "Жатыр", "Айда атыңды, Сәрсембай", "Шын сорлы", "Жазғытұры", "Бұлбұл", "Ләззат қайда?", "Алтын хакім Абайға", "Сорлы қазақ", "Туған жерім Сасықкөл", "Балалық шақ", т.б.

Міржақып Қызылжарда да тынымсыз шығармашылық жұмыспен айналысады. Осы қалада бұрын жаза бастаған "Бақытсыз Жамал" атты романын аяқтайды. Бұл роман 1910 жылы Қазан қаласында басылып шығады. Қазақ әдебиеті тарихындағы тұңғыш роман дүниеге осылай келеді. Бұл романды кезінде Ахмет Байтұрсынов жоғары бағалаған. Сол жылы "Бақытсыз Жамал" романы бойынша дайындалған пьесаны жас ақын Мағжан Жұмабаев Қызылжар сахнасында көрермендерге ұсынады.

Міржақып патша үкіметінің тыңшылары Қызылжарда да соңына түскесін 1911 жылдың мамыр айының соңында Семей жаққа аттанып кетеді. Бірақ Семейге 5-ші маусымда келген Міржақыпты ертеңінде-ақ патша жандарымдары тұтқынға алады. Сөйтіп ол Семей түрмесінде бір жарым жыл отырады. Мұны естіген Мағжан ақын Міржақып ағасына арнап "Жауға түскен жанға" және соған сарындас "Тұтқын" деген өлеңдерін жазады.

"Жауға түскен жанға" өлеңінде ақын Міржақыптың халқы үшін жан аямай күрескенін көрсетеді:

Дамыл көрмей ерте-кеш,
Жұрттың қамын көп жедің.

Байладың белді, салып күш,
Тыныштық жүзін көрмедің.

"Оян!" – дедің жұртыңа, –
Бас көтеріп, тірлік қыл".
Ақыл айттың ұлтыңа:
«Таста талас, тірлік қыл!»

– дей келе, одан әрі оны тұтқындаған дұшпандарының
мейірімсіздігін айғақтайды:

Менменсіген күшті жау,
Көздеп тұрды ісінді.
Қоймады сені есен-сау,
Алды қолдан күшінді.

Қараңғы үйге қамады,
Мейірімсіз өңшең тас бауыр.
Сорлыға Тәңірі пана-ды,
Болса да бейнет қанша ауыр.

"Тұтқын" атты өлеңінде Мағжан түрмедегі тұтқынның
ауыр жағдайын былай баяндайды:

Кеудеде – от, іште – жалын, көзде – жас,
Күні-түні қайғы жұтқан сорлы бас.
Сабан төсек, тым қараңғы жатағы,
Наны қара, шайы қара, қарны аш!

Күн түсірмес мейірімі жоқ қара тас,
Ағармай ма мұндай үйде қара шаш?
Жаныңда жоқ жаны ашитын жақын жүз,
Тас бауырлар ыңғайыңа қарамас.

Осылай дей келе жас ақын ағасына жігер береді:

Қайғыланба, сорлы тұтқын еш нетпес,
Күн батқанмен, таң атпайтын түн жетпес.
Ер жүректі азаматтың басына
Бұл жалғанда нелер келіп, не кетпес.

"Оян, қазақ!" үшін тергеу орындарының бақылауына алынып, қуғында жүрсе де халқы үшін белсеніп күреске шыққан азамат бейнесі сомдалған бұл өлеңдерден Мағжан ақынның өзі жастайынан ұстаз тұтқан аға жолдасына деген терең құрмет сезімін сезінеміз.

Бұл өлеңдерде бір ғана ақынның өз сезімі емес, бүкіл халқының сүйіспеншілігі, халық бақыты үшін өмірін тәуекелге тіккен арыс азаматқа деген ел тілегі бейнеленген. «Жауға түскен жанға» өлеңіндегі "Келешек күнде қағазға алтынмен жазар атыңды" деген сөздердегі даналық болжамның шындыққа айналғанын қазір біз көріп отырған жоқпыз ба?!

Міржақып абақтыдан босап шыққанда қуанған Мағжан "М. Д. абақтыдан шыққанда" атты өлең шығарды. Онда жас ақынның қуаныш-шаттығымен бірге болашаққа деген зор сенімі берілген:

Зор қуаныш – қара түн өткеніне,
Алтын таңды ашық күн жеткеніне.
Қан аралас төгілген көп көз жасты,
Тәңірім қабыл, мейірім ғып еткеніне.

Ерік құсы қайта ұшып келгеніне,
Душар болмай дұшпанның мергеніне.
Қайта шықты батқан Күн, нұр шашылды,
Мың шүкірлік Тәңірінің бергеніне.

Оңнан есті, жел біраз қырын ескен,
Соң туса да, оң туса, қалмас көштен.
Өткен іске – салауат, күтіп қалдық
Өткір қимыл ескі үміт, жаңа күшпен.

Міржақып түрмеден босағаннан кейін Орынбор қаласына келіп, Ахмет Байтұрсыновпен бірге 1913 жылдың 2-ші ақпанынан бастап, аты кейін аңызға айналып кеткен "Қазақ" газетін шығара бастайды. Ал Мағжан осы ағаларының ақылымен сол жылдың күзінде Омбы қаласындағы мұғалімдер даярлайтын семинарияға оқуға түседі. Мағжан осы семинарияда оқып жүргенде 1914 жылғы мамыр айында Міржақып Омбыға келіп, қалыңдығы Ғайникамал Баймұратқызы Досымбековамен шаңырақ көтеру тойын жасайды. Бұл шағын үйлену тойына Мағжан да қатысады. Бұдан әрі ол "Қазақ" газетіне өзінің өлеңдерін бастырып тұрады.

1917 жылғы ақпан төңкерісін қазақтың бір шоғыр демократ, ағартушыларымен бірге Мағжан да бостандық туды деп зор қуанышпен қарсы алады. Ол Омбы қаласында 1917 жылғы сәуірдің 25-сі мен мамырдың 7-сі аралығында өткен Ақмола облыстық қазақ съезіне белсене қатысты. Бұл съезге Орынбордан арнайы келген Міржақып Дулатов та қатысады. Съезде он адамнан құрылған облыстық қазақ комитеті сайланады. Оның құрамында Мағжан да бар. Мағжан сол жылы Орынборда шілде айында өткен 1-ші және желтоқсан айында өткен 2-ші Бүкілқазақтық съезге қатысты. Сол кезде ол Бүкілресейлік құрылтай жиналысына депутаттыққа кандидат болып және Алашорда үкіметінің оқу комиссиясының мүшесі болып сайланды. "Алаш" партиясына мүше боп кірді. Осы кездерде ол өзінің жақсы көретін ұстазы Міржақып Дулатовпен жиі кездесіп, әңгімелесіп жүргені хақ.

Міржақыптың қызы Гүлнәр Дулатованың айтуынша, 1926-1928 жылдары Міржақып Қызылордада қызметте болған кезде Мағжан ұстазының үйінде бірнеше рет болған көрінеді. Бұл олардың ақырғы кездесуі еді. 1928 жылдың желтоқсанында Міржақып тұтқындалып, Мәскеудің "Бутырка" түрмесінде екі жыл отырғаннан кейін он жылға солтүстіктегі Соловкиге жер аударылады. 1935 жылы Балтық каналының бойындағы Сосновец станциясында лагердің лазаретінде ауыр науқастан қайтыс болады.

Алаштың екі ардақты азаматы да тоталитарлық жүйенің құрбаны болды. Олар тек 1988 жылдың аяғында ғана толық ақталып, есімдері халқына қайта оралды. Мағжанның "келешек күнде қағазға алтынмен жазар атыңды" деген болжамы шындыққа айналды. Қазір тәуелсіз Қазақстанда Міржақыптың да, Мағжанның да есімдері алтынмен жазылды. Олардың шығармаларын халқы асқан сүйіспеншілікпен оқиды.

МАҒЖАН МЕН МІРЖАҚЫПТЫҢ ДОСЫ

Белгілі тарихшы, академик Манаш Қозыбаевтың айтуынша, 1937-1938 жылдары Қазақстанда 103 мың адам қуғын-сүргінге ұшырап, соның 23 мыңы атылыпты. («Егемен Қазақстан», 18.04.1998 ж.). Өткен 1997 жылы солардың бірталайының аты аталып, еске алынды. Дегенмен әлі де көптеген боздақтарымыздың есімі жұртшылыққа толық мәлім емес. Солардың бірі белгілі жазушы, публицист, ақын, дарынды қайраткер Міржақып Дулатов пен сыршыл ақын, көрнекті педагог, тамаша азамат Мағжан Жұмабаевтың жақын жолдасы, досы, жерлесіміз Жұмағали Тілеулин.

Өкінішке қарай, бұл кісінің өмір жолы мен қызметі туралы толық мәлімет осы күнге дейін еш жерде жарық көрген жоқ. Біз әртүрлі жазбалардан, естеліктер мен мұрағат құжаттарынан жиып-теріп, бірсыпыра мәліметтер таптық. Енді сол деректер негізінде оқырмандарды осы азаматпен таныстырып көрейік.

Ең алғаш бұл кісі туралы біз 1989 ж. «Жазушы» баспасынан шыққан Мағжан Жұмабаевтың мына достық әзілінен білдік:

Көкшетаулық,
Денге саулық,
Ақ жаулық.
Жерді шарлап,
Жыладым зарлап,
Ғали жоқ. (Ғали деп отырғаны Жұмағали. – Қ.М.).

Бұл эпиграммадан Жұмағали Тілеулиннің көкшетаулық екенін білдік. Соңынан «Жұлдыз» журналының 1990 жылғы 6-шы санындағы Міржақып Дулатовтың қызы Гүлнәр

апайдың «Ардақтап өтем әкемді» деген көлемді мақаласынан Жұмағали Тілеулинмен жақынырақ таныстық.

1909 жылы Міржақыптың «Оян, қазақ!» атты өлеңдер жинағы шыққаны белгілі. Осы кітап үшін патша өкіметі оның авторын қудалауға айналады. Міржақып жан сауғалап 1910 жылы Қызылжарға келіп паналайды. Сол кезде елдегі ағасы Асқарға жазған бір хатында ол былай депті: «Қызылжарға келгелі бірталай кісілермен таныстым. Олардың ішінде тез тіл табысып кеткенім – Жұмағали Тілеулин деген дәрігер. Ол әрі қаламы төселген жазушы екен. Өнерден де құр еместігі арамызды жақындата түсті. Оның үйіне барып тұрам». Бұл хатында Міржақып Мағжан туралы да айтқан.

Міржақыптың осы хаты арқылы біз Жұмағалидың «дәрігер» екенін, «қаламы төселген жазушы» екенін, «өнерден де құр еместігін» білдік. Сонымен қатар Мағжанмен де достасқанын білдік. Бұл үшеуінің сол 1910 жылы басталған достығы өмірлерінің соңғы күніне дейін сақталған.

1993 жылы Мағжан Жұмабаевтың 100 жылдығы қарсаңында ол туралы облыстық мұрағаттан материал іздеп жүріп, мен Жұмағали Тілеулин туралы кейбір деректерді кездестірдім. Одан кейін мұрағат қорларының басқа да құжаттарын ақтарып, ізденудің нәтижесінде тағы бірсыпыра материал табылды.

Осы деректерге сүйенсек, Жұмағали Тілеуліұлы 1890 жылы бұрынғы Ақмола губерниясының Көкшетау уезіндегі 4-ші ауылда туған. Омбы қаласында фельдшерлік мектепті бітіріп, фельдшерлік мамандық алған. 1917 жылға дейін Қызылжар қаласында уездік емханада дәрігер болып істеген. 1917 жылдан бастап ағартушылық және қоғамдық жұмыстармен айналысқан. Ол Алаш партиясының мүшесі болып, «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінде және жергілікті баспасөзде мақалаларын жариялап тұрған.

Жұмағали Тілеулин де өзінің достары Міржақып Дулатов пен Мағжан Жұмабаев сияқты туған халқының білімін көтеріп, санасын оятуға атсалысқан. Оны мына бір мысалдан да көруге болады. «Қазақ» газетінің 1917 жылғы № 239-шы санында Міржақып Дулатов өзінің «Оян, қазақ!» атты кітабы үшін патша өкіметі біржарым жылға түрмеге қамап, кітапты халыққа таратпауға үкім шығарғанын айтады. Одан әрі патша өкіметінің қаһарлы үкімінен қорықпай, 1916 жылғы маусым жарлығынан кейінгі аласапыран мен күйзеліске қарамастан, бұл кітаптың 1000 данасын Жұмағалидың көзінің қарашағындай сақтағанын келтіреді. Енді патша өкіметі құлағаннан кейін осы кітапты сатып, одан түскен ақшаны 1916 жылдан бері босқында жүрген бауырларға көмек ретінде бергісі келетінін айтады Міржақып. Хабарламасының соңында Міржақып: «Оян, қазақты!» жоғарғы шартпен алдыруға талабы бар, сорлы болған бауырларына жаны ашыған азаматтар мынау адрестегі Жұмағали Тілеулиннен алдырсын, адресі: г. Петропавловск, Ақмола облысы, уездная больница, фельдшеру Джумагалию Тлеулину» (М. Дулатов. Шығармалары. «Жазушы». 1991 ж., 286-287) деп жазады.

Екінші жағынан, бұл хабарламадан біз Жұмағалидың 1917 жылы әлі де уездік ауруханада дәрігер болып істеп жүргенін білеміз.

20-шы жылдардың басында мектеп мұғалімдерінің, әсіресе қазақ мұғалімдерінің білімі төмен болғаны белгілі. Осыған байланысты бұрынғы мұғалімдер даярлайтын бірекі айлық қысқа курстардың орнына қазақ мұғалімдеріне арнап 3 жылдық педагогикалық курс ашу ұйғарылады. 1922 жылғы қазан айының жетісі күні Ақмола губерниялық оқу бөлімінің арнайы комиссиясы Қызылжар қаласында губерниялық үшжылдық педагогикалық курс ашу туралы қаулы қабылдайды. Курстың меңгерушісі етіп ұйымдастырушылық жұмыста тәжірибесі мол Жұмағали

Тілеулинді тағайындауды ұйғарады. Сол жылғы 10-шы қазанда болған Ақмола губерниялық оқу бөлімінің алқасы комиссияның бұл шешімін бекітеді. Алқа қаулысында Тілеулинге курсты ұйымдастыру жұмысын сол күннен бастап қолға алу тапсырылады.

Алқа өзінің 3-ші қарашадағы қаулысымен 3 жылдық орыс педкурсын педагогикалық техникумға айналдырады да, қазақ педкурсын осы техникумда қатарласа жүргізуді ұйғарады. Кейін ол жеке қазақ педтехникумы болып қайта құрылады. Оның бірінші директоры болып сол кезде губерниялық оқу бөлімінде әлеуметтік бөлімнің меңгерушісі қызметінде жүрген Жанұзақ Жәнібеков тағайындалады. Бірақ ол көп істемейді. Сол жылдың аяғында қазақ педтехникумының директорлығына Жұмағали Тілеулин кіріседі. Сөйтіп оны қазақ педтехникумының алғашқы ұйымдастырушысы және басқарушысы деуге толық негіз бар. Міне, осы кезде Жұмағали Тілеулин ұйымдастыру жұмысына және жаңа оқу орнына оқытушылар іріктеп алуға көп еңбек сіңіреді. Бірінші жылы педтехникумның орыс бөлімінде (меңгерушісі Стрижов) 66 оқушы, қазақ бөлімінде 47 оқушы оқиды. Әр бөлімде 11 оқытушы істейді.

Сол кезде қазақ бөлімінде сабақ бергендер: Тілеулин Жұмағали, Жәнібеков Жанұзақ, Мәмеков Ғалауатден, Айбасов Біркей, Бейсенов Мұхамеджан, Кемелев Ғали, Жандосов Садуақас, Ержанов Бәйімбет, Болғамбаев Хайретден, Айтхожин, Мұратов.

Бұлардың барлығы да әртүрлі кеңес мекемелерінде қызметте болғандықтан, губерниялық атқару комитетінен оларды сабақ беретін уақытта басқа қызмет міндеттерінен босату сұралады. Атқару комитеті бұған келісімін береді. Ж.Тілеулиннің өзі техникум оқушыларына тарих, жаратылыстану, педагогика пәндерінен сабақ береді.

1925 жылғы 20 маусым күні педтехникумды бірінші бітірушілерді шығарып салу рәсімі жасалады. Техникумның орыс бөлімін 32 адам, қазақ бөлімін 8 адам бітіріп шыққан.

Мұрағатта 1926 жылғы 2-ші мамыр күні болған қазақ педтехникумының педагогикалық кеңесінің хаттамасы сақталыпты. Онда курсты аяқтаған 17 мұғалімге куәлік берілсін деген қаулы қабылданған. Олардың 11-не аудандық мектептерді басқаруға құқық беріліп, қалғандарына ауылдық мектептерге жолдама тапсырылған. Педагогикалық кеңестің аяғында педтехникумның директоры Ж.Тілеулин оқу бітіріп куәлік алған мұғалімдерді педтехникум оқытушыларының атынан құттықтап сөз сөйлеген.

1927 жылғы 15-ші тамыздан бастап қазақ педтехникумының директоры болып Жиенғали Әділұлы Тілепбергенов тағайындалады. Ол бұған дейін, 1926 жылдан бастап «Бостандық туы» газетінің редакторы болып істеген белгілі жазушы болатын. Жұмағали Тілеулин аз уақыт педтехникумда сабақ беріп жүреді де, сол жылдың аяғында өз мамандығы бойынша басқа жұмысқа ауысады. Оның беріп жүрген сабақтарын бұрынырақ Мағжанмен бірге Қызылжар және Уфа медреселерінде оқыған Бекмұхамед Құсайынұлы Серкебаев алады.

Бұдан кейін облыстық мұрағатта сақталған Петропавл округтік денсаулық сақтау бөлімінің 1927-1928 жылдардағы кадрлар жөніндегі жазбаларынан Жұмағали Тілеулиннің губерниялық денсаулық сақтау бөлімінде емдеу кәсіподағының меңгерушісі болып істегенін көреміз. Бұл жазбалардағы құжаттар Ж.Тілеулиннің осы емдеу кәсіподағының меңгерушісі ретінде 1927 жылғы қарашаның 19-ынан 1928 жылғы сәуірдің 30-ына дейін әртүрлі 22 құжатқа қол қойғанын көрсетеді.

Бір қызығы, осы құжаттарға кәсіподақ меңгерушісі Тілеулин ылғи губерниялық денсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі Савельевпен қатар қол қойып отырған. Соған

қарағанда ол кезде кәсіподақтың маңызы үлкен болған сияқты (ф. 17, оп. 1., Д. 3.).

Осы құжаттардан тағы бір байқағанымыз, Ж.Тілеулин денсаулық бөлімінде істеп жүріп, сондағы қызметкерлерге арнап қазақ тілі курсын ашқанға ұқсайды. Оған дәлел сол кездегі Ақмола губерниялық оқу бөлімінің меңгерушісі Қожахметовтың денсаулық бөліміне 1928 жылғы 16 ақпанда жазған хаты. Бұл хатта ол денсаулық бөлімінен қазақ тілі курсының жұмысы туралы мәлімет беруін сұраған.

Гүлнәр Міржақыпқызы «Жұлдыз» журналында (1994 ж. № 3-4) жарияланған «Аманат» атты естелігінде: «Жұмағалидың ұлы медицина ғылымының докторы Серік Жұмағалиұлы Тілеулиннің айтуынша, ...Қызылжарда тұрғандарында әкесінің медтехникумның директоры болғанын әрі дәрігерлік жұмыс атқарғанын шешесі Райханнан естігенін айтады», – дейді.

Әзірше мұрағат құжаттарынан Жұмағалидың медтехникумның директоры болғанын куәландыратын деректер кездеспеді. Мүмкін, ол кезде жас Серік (1926 ж. туған) әкесінің қазақ педтехникумының директоры болғанын жаңылыстырып алған болар. Бір күмәндісі – Жұмағалидың 1928-1930 жылдары қандай қызмет істегені жөнінде бізге ешқандай құжат кездеспеді.

Тек Петропавл медициналық техникумының 1930-1934 жылдарды қамтыған бұйрықтар кітабындағы 1931 жылғы 26 қаңтарда жазылған бұйрықта:

«Тілеулин Жұмағали 1931 жылғы 9 қаңтардан бастап медициналық техникумға қазақ тілі пәнінің оқытушысы болып алынсын» делінген. Мұнда ол қанша істегені, қызметтен қашан босағаны туралы дерек жоқ.

Біріккен Мемлекеттік Саяси басқарма (ОГПУ) органдары 1928 жылдың аяқ кезінен бастап Алаш партиясы мен «Алашорда» үкіметінің басшылары мен белсенді мүшелерін қудалай бастағаны белгілі. 1928 жылғы 29

желтоқсанда Қызылордада Міржақып Дулатов ұсталса, 1929 жылғы 6 шілдеде Қызылжарда Мағжан Жұмабаев тұтқындалды.

Гүлнәр Міржақыпқызы: «1929-1930 жылдары оның (Міржақыптың.- Қ.М.) көп жолдастары ұсталды, жалпы саны 32. Ішінде Мағжан Жұмабаев, Жұмағали Тілеулин бар» («Жұлдыз», 1994 ж. № 3-4. Г. Дулатова. «Аманат» Естелік) – деп жазыпты.

Жоғарыда келтірілген медициналық техникумның бұйрығына қарағанда, 1931 жылғы қаңтар айында Ж.Тілеулин қызметте болған. Сондықтан оны сол жылдың қаңтарынан кейінгі айларының бірінде тұтқындаған деп жорамалдауға болады.

Аталған естелігінде Гүлнәр апай әкесінің айдауда жүргенде бірсыпыра жолдастарынан алған хаттарынан үзінділер келтіреді. Солардың бірі – Павловск қаласында айдауда болған Жұмағалидың 1934 жылғы 30 мамырда жазған хаты: «Ст. Медвежья гора. Мурманск. ж.д. 1 ОЛК. Центральные курсы лекпомов при санотделе Дулатову М. г. Павловск ЦЧО ул. К. Маркса, дом 6. Ж. Тлеулин. Адрестерінді жуырда алдым. Тұрмыс, саулықтарың қалай? Тұрағым Павел қаласы, қаратопырақ бетінде саулық сақтау жұмысындамын. Менен басқа мұнда біздің жақтан кісі жоқ, жалғызбын. Тұтынуға қиындау болғандықтан, үй-іші мұнда келген жоқ, екі жылдан бері Ташкентте тұрып жатыр... Мұнда қызмет болғанмен, табыс аз. Үй-іші келе алмай отырғаны содан. Өздерің қандай халде тұрсындар, Абдолла Воронежде тұрады. Көптен хат келмей тұр. 30.05.1934 жыл. Жұмағали». Мұндағы Абдолла – Жұмағалидың бажасы Абдолла Байтасов. Сол кезде ол да айдауда болған.

Осы естелігінде Гүлнәр апай: Жұмағали – Міржақыптың інісіндей сенімді жолдасының бірі, қатар қамалып бес жылын Ресейде өтеп, 1936 жылы Қырғызстандағы Новотроицк поселкісінде дәрігерлік қызмет атқарып, үй-

ішімен тұрып жатқанда 37-нің зобалаңына ұшыраған аяулы жан», – дейді.

Міне, Қызылжар қаласында 25 жылдай денсаулық сақтау, білім салаларында халқына адал қызмет атқарған Жұмағали Тілеулиндей абзал жерлесіміз де 1937 жылғы қуғын-сүргін кезінде жазықсыз атылып кеткен. Міржақып, Мағжан сияқты оның есімі де халқымызға жақсы таныс болуға тиісті. Оның өмір жолы мен шығармашылығын әлі де зерттей түсу – бізге, кейінгі ұрпақтарға зор парыз.

1998 жыл.

МАҒЖАН МЕН СӘБИТ

Біздің Қызылжар өңірі тамаша талантты адамдарға бай. Солардың ішінде Мағжан Жұмабаев пен Сәбит Мұқановты ерекше атауға болады. Соңғы жылдары Сәбит пен Мағжан өмір бойы бір-бірімен жауласып өтіпті, Сәбит өне бойы Мағжанды қуғындаумен болыпты деген сөздер естіліп қалып жүр.

Шындығына келсек, олардың қарым-қатынасының көлеңкелі де, сәулелі де кезеңдері болған. Оның әртүрлі объективті де, субъективті де себептері бар еді.

Сәбит кедей малшының отбасында туды және алты жасынан әке-шешесінен жетім қалып, жетімдіктің қиыншылығын көріп өсті. Ауыл молдасынан оқып, хат таныды. Байлардың малын бағып, бала оқытып күнін көрді. Тек 1918 жылдың аяғында 18 жасар Сәбит қазақ мектептеріне мұғалімдер даярлайтын екі жылдық курсқа оқуға түсу үшін Омбы қаласына келеді. Сонда алғаш рет Мағжан Жұмабаевпен кездеседі, өйткені ұлы ақын осы курстың оқытушысы әрі бастығы еді.

Сәбит бұл кезде шала сауатты, орыс тіліне шорқақ кедей болса, Мағжан бұған дейін Қызылжар қаласындағы 5 жылдық медресені бітіріп, Уфа қаласындағы жоғары дәрежедегі «Ғалия» медресесінде бір жарым жыл оқып, Омбының мұғалімдер даярлайтын семинариясының дипломын алып шыққан болатын.

Сәбит ел ішінде әртүрлі айтыстарға қатысып өлең шығарып жүрсе, Мағжан сонау 1912 жылы Қазан қаласында өзінің өлеңдерінің «Шолпан» атты бірінші жинағын шығарып үлгерген белгілі ақын болатын. Сонымен қатар ол Алашорданың Ақмола облыстық комитетінің мүшесі. Бұл комитеттің өзі Ақмола облысының сол кездегі орталығы Омбы қаласында еді.

Сәбит Мұқанов өзінің «Өмір мектебі» романының екінші кітабында: «Курстың бастығы белгілі байшыл-ұлтшыл, кейін революцияға қарсы ақын – Мағжан Жұмабаев боп шықты... Мағжан – ол кезде алашордашылардың ең мақтаулы жазушысы. Оның өлеңдері Семейде шығатын «Абай» журналы мен «Сарыарқа» газетінде басылып тұрады» – деп жазады. Меніңше, мұндағы «Мағжан байшыл-ұлтшыл, революцияға қарсы ақын» деген сөздерді Сәбит алашордашылар кудаланатын 30-шы жылдардағы саяси жағдайға байланысты жазған.

Сонымен бірге, Сәбит Мағжанның өзіне көмек көрсеткенін де жасырмайды. Сәбиттің барар жері әрі өз бетімен күн көретін де жағдайының жоқтығын көрген Мағжан оны өзі тұрған нағашысы Ғазизбайдың үйіне орналастырады. Курста оқылған сабақтары туралы Сәбит былай деп есіне алады: «Курста бізге берілетін сабақтардың саны он: қазақ тілі, орыс тілі, география, есеп, жаратылыс тану, педагогика, тарих, дін сабағы, ән-күй, гимнастика». Мағжан курста қазақ тілі, орыс тілі, педагогика, тарих пәндерінен сабақ берген.

Сәбит Мағжанның өзінің өлеңдерін оқып, мұның пікірін сұрағанын айта келіп, оның махаббат туралы лирикалық өлеңдерін ұнатқанын, ал Колчакты дәріптеген өлеңдерін ұнатпағанын білдіреді. Ал Мағжан Сәбиттің өлеңдерін тыңдап, оның жастық туралы және айтыс өлеңдерін қоштап, ал сол кездегі кедей-батрактардың ауыр тұрмысы туралы өлеңдерін ұнатпады дейді.

Колчак үкіметі құлағаннан кейін Омбыдағы аталған курс жабылып қалады да, Сәбит Қызылжар арқылы еліне, Жаманшұбарға қайтады.

1919 жылғы сәуірдің 4-інде Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің қаулысымен алашордашыларға амнистия жарияланып, олардың кеңес мекемелерінде қызмет істеулеріне рұқсат беріледі. Мағжан Жұмабаев аз

уақыт Омбыда 1920 жылдың ақпан айынан бастап шығып тұрған «Кедей сөзі» атты қазақ газетінің редакциясында істеп жүреді де, 1920 жылдың көктемінде Қызылжарға келеді. Мұнда сол жылғы маусымның 6-сынан бастап «Қызыл мұғалімдер» курсы ашылады. Міне осы курста Мағжан мен Сәбит екінші рет кездеседі. Мағжан курста педагогикадан және қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Мұнда қазақ ауылдарында сабақ беретін мұғалімдер даярланады. Сәбит қатардағы курсант ретінде дәріс алады.

Бірақ бұл кезде саяси жағдай өзгерген еді. Сәбит – коммунистік партияның мүшелігіне кандидат, жан-тәнімен жаңа кеңес үкіметінің мүддесін қорғаушы. Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің аталған қаулысына да қарамай жергілікті жерде бұрынғы алашордашыларға сенімсіздікпен қарау жалғаса берді. Мұндай көзқарас Сәбитте де болды. Бұл туралы Сәбит: «Қазақ тілі» аталатын сабақты Мағжан Жұмабаев оқытты. Ол сөз жүзінде совет үкіметін жақтаған болып жүрді де, іс жүзінде өзінің «ескі әніне» басты. Ең алдымен ол ... тіл сабағының мысалы ретінде алашордашыл ақын-жазушылардың реакциялық шығармаларын оқитын болды. Оның бұл «қулығы» тез әшкерленіп, мұғалімдер көпшілігінің талабы арқылы курстың педагогикалық советі алашордашылардан мысал алуға тыйым салды...

Мағжан онымен үндемей жатып қалған жоқ. Пікірін таратуға оның екінші тапқан жолы – өзінің шығармалары. Совет үкіметіне дәл сол бір тұста ашық қарсы шығуға батылы жетпеген оның талғажау қылғаны – «тарихи» тақырып. Бір поэмасында («Оқжетпестің қиясында» – Қ.М.) ол халық жауы Кенесарыны, бір поэмасында («Ертегі» - Қ.М.) оның баласы Сыздықты мақтап, ұлтшыл-байшылдық заһарының бәрін көрбілтелеп төкті. Бұл шығармаларын мұғалімдер арасында оқуға қорыққан ол көптің алдына тартудың басқа бір әдісін тапты.

Со кезде, Қызылжарда «Қазақ-татар клубы» деген бар, ол сақау Баймағамбет аталатын бір байдың конфискацияға алынған үйінде. Клубта, өзге мәдениеттік шаралармен қатар, сауық кештері, немесе әдебиет кештері болып жатады. Сондай кештердің біреуінде Мағжан жоғарыда аталған реакциялық өлеңдерін оқиды.

Осы мәселе, курс жанында ұйымдасқан партия ячейкасының жиналысында арнаулы мәселе боп қаралды...

Жиналыста саяси қырағылықты күшейту, үгіт-насихат жұмысын күшейту туралы бірнеше тармақпен алынған қаулыда, екі тармақ менің есімде осы күнге дейін берік сақталды: бірі – ұлтшылық-байшылдыққа көркем әдебиетте де жол бермеу, ондай әрекет жасағысы келгендерді мейірімсіз әшкерелеу, қазір бұндай қылығы айқын дәлелденген Жұмабаевты қызметтен қуу, екінші – курстың жанында революциялық рухта шығарма жазатындардың үйірмесін ашу, сөйтіп, өз кадрлерімізді шығаруға жағдай жасау.

Партия ячейкасының қараған мәселесі, ертеңінде жалпы курстық жиналыста талқыланады... Жиналыс ячейканың қаулысын түгел қолдады. Мағжан «түзелмейтін алашордашылға» саналып, қызметтен қуылды», – деп жазды.

Сәбит курстың жанында шығатын қабырға газетінің шығарушылар алқасының мүшесі болатын. Ячейканың аталған қаулысынан кейін ол қабырға газетінің кезекті санында «Түсімде» деген фельетонын жариялайды. Соңынан, 1922 ж. 22 ақпан күні республикалық «Еңбекші қазақ» газетінің 11-ші санында шыққан бұл фельетон Жұмабаевтың байшылдығын әшкерелеуге арналған. Бұл Сәбиттің баспасөзде жарияланған бірінші еңбегі еді.

Сәбит Мұқанов курсты аяқтай алмады. Уездік ревком оны бір айдан соң Қызылжар уезінің Қостанай уезі шетіндегі Смайыл, Преснов, Таузар, Анастасьев, Аққусақ, Қаратал, Қараоба болыстарына партия ячейкаларын

ұйымдастыруға, ауылдарда тұтынушылар кооперациясын ашуға, азық-түлік салғыртын жинауға жібереді.

Мағжан аз уақыт «Бостандық туы» газетінде істейді. Бірақ онда да көп тұрақтай алмайды. Тап күресінің белсенділері оның әр мақаласынан байшылдық, ұлтшылық, кеңес өкіметіне қарсылық сипаттарын іздеп тауып әшкерелейді.

Бертінге дейін Мағжанның редакциядан қуылғаннан кейін қайда істегені белгісіз болып келген еді. Тек 1997 жылы жазда облыстық мемлекеттік мұрағаттан табылған құжаттар оның 1922 жылы жазғытұрым және жаз айларында Ақмола губерниялық аштарға көмек беру төтенше комиссиясының төрағасының орынбасары болып істегенін көрсетті.

1921 жылы Сәбит ЧОН (части особого назначения) отрядының құрамында ақгвардияшылар мен кулактардың бірлескен көтерілісіне қарсы ұрыстарға қатысады, Қызылжарда ашылған кеңес-партия мектебінде оқиды, 1922 жылғы тамыз айынан бастап Орынбор қаласындағы “рабфаққа” оқуға кіреді.

Мағжан 1923 ж. қыркүйек айында Мәскеудегі Жоғары әдеби-көркемөнер институтына оқуға түседі. Ол Мәскеуде орыс және Батыс Еуропа әдебиетімен кеңірек танысады, жаңа өлеңдер, поэмалар жазады, Лениннің, Горькийдің, Всеволод Ивановтың, Мамин-Сибиряктің, И.Гетенің, Г.Гейнениң бірсыпыра шығармаларын қазақ тіліне аударады.

Алайда, ақын жаны жай таппайды: ылғи сын, қаңқу, шаншу сөздерден көзі ашылмайды. Ескішіл, байшыл ақын атанады. Оқырман қауымға Мағжан өлеңдерін жат өлең ретінде, өткенді көксейтін, кертартпа, уайымшыл шығармалар деп уағыздайтын мақала, сөздер баспа бетінде көбейе бастайды.

1923 жылғы желтоқсан айында Орынбор “рабфагінде” оқып жүрген студенттер (ішінде Сәбит Мұқанов та бар) Мағжанды сырттай әдебиеттік сотқа салады. Соттың қаулысы үш тармақтан құралды:

1. Жұмабаев қазақ халқының, онымен қатар, қазақ халқына қамқор боп отырған кеңес өкіметінің қас жауы деп танылсын.

2. Оның барлық шығармалары оқудан алынуы үкіметтен сұралсын.

3. Бұдан былай кеңестік баспасөздің бетінен оның шығармаларына орын берілмесін. (С. Мұқанов. «Өмір мектебі». 2-ші кітап. А.1953. 365-366 беттер).

1924 жылдың аяқ кезінде Мәскеуде оқитын қазақ жастарының жиналысында Мағжан өлеңдері талқыланып, ақын шығармаларын теріске шығарған қаулы қабылданады да ол Қазақстанға жіберіледі. Бұл жиналыс туралы есеп республикалық «Еңбекші қазақ» газетінің 1925 жылғы 14-қаңтардағы санында жарияланады. Осындай орынсыз сындардан көңілі жабыққан ақын «Елге сәлем» деген өлең жазады. Ол «Тілші» газетінде жарияланады. Өлеңде мынадай жолдар бар:

Қайтуым хақ, белді буып тас қылып,
Кет деме, елім, енді мені басқа ұрып.
Дейтін болсаң: қой жырынды, жырауым,
Қобызымды қиратармын тасқа ұрып.

«Еңбекші қазақ» газетінің 1924 жылғы 19-желтоқсанындағы санында «Сәлем хат жазған азамат Мағжан Жұмабаевқа» деген ескертпемен Сәбит Мұқанов «Сәлемге сәлем» деген жауап өлең бастырып шығарады. Онда мынадай жолдар бар:

Сен құлан, өз қағыңнан жүрген жеріп,
Ел аман, жұрт тыныш кезде қайғыға еніп.

Сүйгіш жолыңнан табан бұрма,
Қобызыңнан, ақыным, безбе әлі.

Ақынға қарсы шабуылдың соншама қатал болғанын, елін сағынып, оқуда жүрген жанның жүрегі елжіреп жазған сәлем хатына берілген осы жауаптан байқауға болады.

«Қазақ әдебиеті тарихының очеркі» деген еңбегінде Сәбит Мұқанов былай деп жазды: «1920-1923 жылдары Қазақстанда байшыл бағыттағы ақындар күш алып тұрды. Олар Советтерге қарсы кітаптар, журналдар шығарды. Бұл кезде ешкім оларға қарсы сөйлемеді, ешкім олардың қателіктерін көрсетпеді.

1923-1926 жылдары байшыл жазушылар Қазақстанда қуғынға ұшырады. Сондықтан олар Түркістанға барып Сұлтанбек Қожановтың айналасына топтасты. Сұлтанбек олардың билігіне «Ақжол» газеті мен «Сана» және «Шолпан» журналдарын беріп қойды». Шынында да осылай еді. Сұлтанбек Қожановтың қамқорлығын көрген жазушылардың бірі – Мағжан. Соның көмегімен 1923 ж. Ташкентте Мағжанның өлеңдер жинағы жарық көрді.

Бірақ 1924 жылдан бастап, әсіресе, жоғарыда аталған Мағжан шығармаларын теріс қабылдаған екі жиыннан кейін, ақиық ақынға қарсы сын күшейе түсті. Оның шығармаларын басуға тыйым салынды. Тіпті оның бұрын шыққан кітаптарын кітапханалардан аластау туралы нұсқаулар берілді. Мысалы, Қазақ баспасының меңгерушісі Кондратов Ақмола губерниялық баспасына 1925 жылғы 11 наурызда мынадай хат жазған: «Қазақ бас баспасындағы деректерге қарағанда, Ақмола губерниясында Мағжан Жұмабаевтың 1923 ж. Ташкент мемлекеттік баспасынан қазақ тілінде басылып шыққан өлеңдер жинағы айналымда жүрген көрінеді. Бұл басылымды айналымнан алуға бар күштерінді салыңдар... Алынған даналарды ерекше бұйрық алғанға дейін сақтай тұрыңдар...»

1925 ж. жазда Сәбит Мұқанов Қызылжарда шығатын «Бостандық туы» газетінің жауапты хатшысы болып тағайындалды. Мұнда ол жергілікті жазушылармен журналистерді біріктіріп, әдеби үйірме ашады. Ал 1926 жылғы жазда ол Қызылордаға келеді. Мұнда сол жылғы маусым айында Қазақ пролетарлық жазушыларының қауымдастығы (ҚазАПП) құрылады. ҚазАППтың ұйымдастыру комитетінің төрағасы болып Сәкен Сейфуллин, жауапты хатшысы болып Сәбит Мұқанов тағайындалады. Бұл ұйымның бағдарламасының жобасын жасау Сәбит Мұқановқа жүктеледі. 1926 жылғы 4 қазанда бағдарлама пролетарлық бағыттағы жазушылардың жалпы жиналысында талқыланып, бекітіледі. Сол күннен бастап ҚазАПП осы бағдарлама негізінде жұмыс істейді.

1927 ж. жазында Мағжан Жұмабаев Мәскеудегі жоғары әдеби-көркемөнер институтын бітіріп, Қызылжарға келеді. Мұнда ол педагогикалық техникумда және кеңес-партия мектебінде қазақ тілінен сабақ береді.

Мәскеуде оқыған кезінде Мағжан көп ойланып-толғанады, қоғамды таптық тұрғыдан қарай бастады. Өзінің өлеңдерін де осы принциппен жаза бастады.

1927 ж. 17 тамызда республикалық «Еңбекші қазақ» газетінде оның «Тоқсанның тобы» деген поэмасы басылып шықты. Онда автор жаңа өмірді қуанышпен қарсы алады, оған шын көңілмен ден қойғанын білдіреді. Бүкіл халықтың жаңа тұрмыс құруға бет алғанын қоштап, өзі де оған қосылатынын айтады. Тоқсан деп көпшілікті, жүздіктің онын емес, тоқсанын қолдаймын дейді:

Ес біліп ойлап, толғанып,
Қолыма қалам алғалы,
Сөйлеген емен жасыра:
Мен мұндымен мұңдастым,
Адассам ел деп адастым.

Он деген емен асылы,
Он демедім, демеспін.
Ой көзінде көмескі,
Жырладым елді жалпылап,
Жасырмай жүзді жоқтадым,
Токсанға енді тоқтадым.
Толғанып, ойлап, талқылап
Сөздің тоқтар түйіні:
Бұл – тоқсанның жиыны,
Осы армансыз білгенім.
Тоқсаннан сонау он аулақ
Сонау оннан мен аулақ
Мен тоқсанмен біргемін.

Өкінішке қарай, ақынның бұл жаңа ұстанымын республика басшылығы түсінбеді, не түсінгісі келмеді. Қазақ өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Ф.И. Голощекин Қазақ өлкелік VI-партконференциясында сөйлеген сөзінде былай деген (1927 ж. қарашада): «Среди интеллигенции имеется движение, напоминающее «сменно-веховцев». Вы, наверное знаете знаменитое стихотворение Жумабаева о «Девяносто». Он о себе пишет, что он на стороне девяносто, а большинство ему поверило, что это действительно так, и было обмануто. Они сначала говорили сто и потерпели поражение, а теперь говорят о девяносто. Если к нам придут с хорошими делами, мы по спине погладим, однако чтобы показать необходимость поддержки девяносто другими, мы не только по спине их погладим, но в то же время и ударим по спине».

Республика бірінші басшысының бұл сөздері Мағжанға деген пролетарлық бағыттағы жазушылардың сынын тіпті үдетіп жіберді. Сәбит Мұқанов «Өмір мектебінің» 3-ші кітабында («Есею жылдары») былай деп жазады:

«Көркем әдебиеттегі байшылдық-ұлтшылдықты әшкерелеу жұмысы қазақ әдебиетінің даму тарихында 1927-1928 жылдары ерекше қарқынмен жүрді десек, асырып айтпаған болар едік. Оған куә – сол кездегі газет-журналдардың бетінде жарияланған көптеген мақалалар. Мен осы қызу айтыстың қалың ортасында жүргендердің бірі болдым. Байшыл-ұлтшылдар пікірлерін бүркеншікті түрде өткіземіз деп тырысқанмен, совет әдебиетінің бағытындағылар олардың бет пердесін тез сыпырды да, кім екендіктері халық алдында айқын көрінген ұлтшылдар саяси ажалы жақындағанын сезіп, бір жүйелері:

Сонау оннан мен аулақ

Мен тоқсанмен біргемін (М. Жұмабаев), - деп, бұрынғы таптық бетінен жалтаруға тырысты». Бұдан ол кезде Сәбит Мұқановтың басқа да пролетарлық бағыттағы жазушылар сияқты Мағжанның шынымен халықтың көпшілігі жағына бет бұрғанына сенбегені көрініп тұр. Ал Мағжан шынымен кеңес өкіметі жағына бұрылып еді, өз шығармашылығының жаңа бетін ашып еді. Амал не, тағдыр оған осы ұстанымымен жаза беруге мүмкіндік бермеді. Сталинизмнің қара бұлтты қоюлана бастады. Оның көлеңкесі, ең алдымен, еліміздің Мағжан сынды озық зиялыларының басына түсті. 1929 ж. шілде айының басында Мағжан Қызылжардағы өз үйінде тұтқындалды. Ол алдымен этаппен Алматыға жіберіліп, одан Мәскеудің атақты «Бутырка» түрмесіне қамалды. Одан кейін Карелия ормандарына 10 жылға каторгалық жұмысқа жер аударылды.

Міне, осы сот пен жер аударудан кейін Сәбит өзінің қателігін түсінеді. Сондықтан Мәскеудің Қызыл профессура институтында оқып жүрген кезінде (1932-1933 жж.) лагерьдегі Мағжанға арнайы хат жазады. Бұл туралы белгілі ғалым, филология ғылымының докторы, профессор Тұрсынбек Кәкішев былай дейді:

«Мағжан сотталып, Беломор каналында арып-ашып жүрген кезінде жазған хатын Сәбең 1959 ж. 10 қарашада маған оқып берген еді. Оны өзімнің «Дала – жүрек» деген естелігімде тарата жаздым. 1990 ж. Абай атындағы опера және балет театрында Сәбеңнің 90 жылдығына арналған салтанатты жиналыста жасаған баяндамамда бүкіл республикаға естірте айттым. Ол хатта Сәбең: «Таяуда түрмеден шығасыз, сонда қай жақта боласыз, зорлық-зомбылықты кек тұтқан пиғылда шығасыз ба, әлде «Токсанның тобындағы» ойға ойысасыз ба?

Біз үшін, қазақтың қасиетті поэзиясының келешегі үшін Сіздің Совет жағына шыққаныңыз олжа болар еді» деген ойларды жазыпты.

«Сізге тиісті орындар жазғызды ма? – деп сұрағанымда: «Жоқ, өзім жаздым... - арымның әмірімен жазғанмын» – деді. (Т.Кәкішев. Санадағы жаралар. «Қазақстан». 1992 ж. 224 бет).

Сәбеңнің естелігін естіген қарағандылық жазушы Жайық Бектұровқа ол: «Мен Мағжанға 1932-1933 жылдары Москвада оқуда жүргенімде, ГПУ-дан рұқсат алып, оған лагерьге Мурманск жағына хат жазып жібердім» – деген («Бес арыс». 1992 ж. 325 бет).

Сотталған Мағжанға Сәбиттің хат жазып, өтініш білдіргені тарихи шындық екені қазір әбден дәлелденіп отыр. Өйткені, Алматыдағы С. Мұқанов мұражайы қорында хаттың түп нұсқасы сақталуда,» – дейді профессор Т.Кәкішев.

1936 жылғы жазда Мағжан А.М. Горькийдің және оның әйелі Е.П.Пешкованың көмегімен лагерьден ертерек босап, Қызылжарға келгені белгілі. Сол 1936 жылдың қыркүйек айында Сәбит Мұқанов Қызылжарға келгенде Мағжанды әдейі іздеп тауып алып, шүйіркелесіп сөйлеседі, жылы-жылы сөздер айтып, Алматыға қызметке шақырады.

Жазушы, ғалым Шериаздан Елеуенов мемлекеттік сыйлық алған «Мағжан» атты кітабында мынадай дерек келтіреді: «1936 жылы 27 қазанда Мағжанға жазған хатында Сәбен: «Сізбен жолығып сөйлескенде мен айттым ғой: егерде өзіңіз шын ниетпен совет әдебиетіне қызмет етем десеніз жазуыңызға ешкім бөгет болмайды деп. Сол сөзім әлі де сөз. Егерде шын ниетпен совет әдебиетіне атсалыссаңыз, Сізді бетке қағатын, бұрын пәлен болып едің дейтін кісі болмайды...» (Ш.Елеуенов. «Мағжан». 1995. 135-136 беттер).

Лагерьден келген Мағжанды Қызылжар қаласында көпке дейін ешкім қызметке алмайды. Тек 1936 жылдың 1-ші қыркүйегінен бастап оны № 5 А.С. Пушкин атындағы жеті жылдық мектептің 5-7 сыныптарына орыс тілі мен әдебиетінің оқытушысы ретінде жұмысқа алыпты.

Мағжан бар ықыласымен еңбекші елге қызмет істегісі келеді. Осы тұрғыда ол «Қаламыма», «Жамбылға» деген өлеңдер жазады. Бірақ үкімет өкілдері оның бұл қадамына көңіл аудармайды. Оның есесіне НКВД соңына тағы түсіп, тексерісті көбейтеді. Ақыры 1937 жылдың қаңтар айының соңында Мағжан мектептегі жұмысынан босатылады.

Жұмыстан шығып, күнкөріссіз қалған Мағжан сол 1937 жылғы 20 ақпанда Алматыдағы Жазушылар одағының төрағасы Сәбит Мұқановқа хат жазады:

«Құрметті жолдасым Сәбит!

Мен Қазақстанға жаңа жолға түскенімді өзімнің қалам күшімен көрсетсем деген жалғыз тілекпен оралдым. Мен қалған өмірімді, берік ниетім мен үмітімді істе дәлелдеу үшін социалистік құрылысқа еңбек етуге бел будым. Мен үшін енді еңбекші таптың, коммунистік партияның жолынан басқа жол жоқ.

Қалай болғанда да орталыққа жетуім керек деп шештім. Егер жолға қаражат тапсам, орталыққа баруды ойлап отырмын. Әрине, өз халімнің мүшкілдігін айта отырып,

Сізді бірдемеге міндеттегім келмейді. Сізге осылай жазуға қазіргі халім мәжбүр етіп отыр. Кешіріңіз. Құрметпен Мағжан», - деген сөздерді тебіренбей оқи алмайсың.

Бұл хатқа Сәбит Мағжанға Алматыға кел деп жауап берген. Мағжан Алматыға Зылихамен бірге 1937 ж. 25 наурызда көшіп келгенде алдынан шығып қарсы алушы – жалғыз Сәбит. Жазушылар одағының бастығы болып отырғанда талай адамды Мағжанды қарсы алуға жіберуге мүмкіндігі болды. Бірақ 1-ші Алматыға өзі барып қарсы алды. Бұл оның үлкен азаматтығы еді. Станса басында Мағжан: «Менің жолым – теріс, Сәкендікі дұрыс болды. Алдымен соған сәлем берейін» – деп, Сәбең ойламаған тілек білдіреді. Ыңғайын тауып хабар жеткізген Сәбиттер қалаға жеткенше Сәкен үй-іші қадірлі қонақ келе жатыр деп әлекке түседі. Келген сәтте Мағжан мен Сәкен көздеріне жас алып, құшақтасады. Мағжандар сол күні Сәкен үйіне қонып, келесі күні Сәбит үйіне қонаққа барады.

Одан кейінгі бір күні Мұхамеджан Қаратаевтың айтуынша, Сәбең, Мағжан, Мұхамеджан үшеуі сол кездегі Қазақ өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Л.И.Мирзоянның қабылдауында болады. Сәбең Мирзоянға Мағжанды таныстырып, оның қазіргі жағдайын айтып көмектесуін өтінеді. Мирзоян жылы шыраймен қабылдап:

- Жұмабаев жолдас өздеріңіз айтқандай зор талант иесі болса, алғашқы әзірде, көңіл хошы келгенше, аударма жасатыңыздар, қоныс жайын да ойласыңыздар – деп ақыл қосқан.

Осы іс-әрекеттердің бәрін растайтын құжат таяуда «Қазақстан» баспасынан шыққан «Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 гг.» деген кітаптан табылған. Онда былай деп жазылыпты: «21 апреля 1937 г. Секретно. Тов. Джаманкулов. Как тебе известно, в Алма-Ату приехал алашордынский поэт Магжан Жумабаев, который написал на имя Союза писателей заявление о том, что признает

антисоветские ошибки и просит помочь ему исправиться и дать работу. По этому поводу я на днях беседовал с тов. Мирзояном. Он мне говорил, что надо дать работу, то есть дать на перевод на казахский язык из произведений классиков русской литературы, чтобы этим ему оказать материальную помощь.

Прошу тебя, как члена партии и зав. КИХЛом, учесть эту мою записку и слова тов. Мирзояна на перевод с выдачей аванса по договору.

С ком. приветом Предс. ССПК и член партии С. Муканов».

Осындай хат жазуы да Сәбиттің азаматтығының жарқын беті болса керек. Бұл құжатқа Жаманқұлов мынадай бұрыштама жазып қойыпты: «Будет учтено при заключении договора. Редактор. 21 апреля 1937г.».

Сәбиттің Жаманқұловқа жазған хатының нәтижесі кешіге берген соң Сәкен баспа директоры болып отырған Хамза Жүсіпбековке Мағжанды ертіп барып, неміс жазушысы Л.Фейхтвангердің «Оппенгейм отбасын» аударуға шартқа отырғызады. Алдын-ала берілетін қаламақының 25 пайызын өзінің сенімхатымен сол жерде алып береді. Сәбит пен Сәкеннің осы әрекеттері өздеріне пәле болып жабысарын білсе де, сезсе де, алған беттерінен тартынбағаны қандай азаматтық адамгершілік.

Осы істердің бірде-бірі ұмытылмай, хатқа тізіліп, сол кезде-ақ ақын-жазушылардың аузынан шығып, газет-журналдарда жазылып жатты, қайсыбірі кейін сот ісіне тіркелді.

Сәбең Мағжанға үй тауып береді де, Орталық мемлекеттік мұражайға жұмысқа орналастырады. Бірақ НКВД органдары ақынды онда тұрақтатпайды. Мағжан аз уақыт туберкулез институтында тілмәш болып істепті. Одан кейін Алматы түбінде «Парижская коммуна» деген колхозда медпунктте істепті. Олай болатыны: Мағжан

Ақтеңіз жағында айдауда жүргенде медицина мамандығын өз бетімен игерген екен. Өзі «жазушылықтан» кейінгі екінші мамандығы – «медфельдшер» деп жазатынын Зылиха апай айтқан екен.

Ленинградтық дәрігер (Мағжанмен айдауда бірге болған) Иван Иванович Фетисовтың жәрдемімен «Мағжанға медицина техникумының бағдарламасына сәйкес тиісті оқулықтар мен оқу құралдарын жеткізіп тұрдым. Мағжан түрмеден босағанда әлгі дәрігер Мағжанға емтихан тапсыруға көмектесіп, фельдшер деген куәлік алуына қолғабыс етті» – дегенді Шериаздан Елеукеновке Зылиха апай айтыпты. (Ш. Елеукенов. Мағжан. 124 бет).

Алматыда болған 7-8 айдың ішінде Мағжан бірнеше жерде қызмет істеген, бірақ ұзамай бәрінен де қуылып отырған «1938 ж. 30 желтоқсанда ұсталғанда тергеушінің «без определенных занятий» деп жазғанына қарағанда, Мағжан ол кезде жұмыссыз жүрген, немесе күнкөріс үшін аз ғана жалақы алып жүрген «қызметін» айтуды намыс көрген болуы ғажап емес» – дейді Тұрсынбек Кәкішев. (Т. Кәкішев. Матасқан тағдырлар. «Парасат». 2000 ж. № 1. 5 бет).

1937 жылдың маусым айынан бастап газет, журналдарда алашордашыларға болысқан, көмектескендерді сынаған мақалалар көбейіп кетеді. 1937 ж. 18 тамызда Жазушылар одағы партия ұйымының хатшысы Қалмақан Әбдіқадыров «Қазақ әдебиеті» газетінде «Әдебиеттегі троцкишіл-бухариншыл, ұлтшыл-фашист зиянкестерді жеріне жеткізе құрту керек» деген сын мақала жазып былай депті:

«Сәбит өз шығармаларында, «Адасқандарда» байды мақтап, 1932 жылы басылған «XX ғасырдағы қазақ әдебиетінде» халық жаулары – алашордашылардың объективті революциялық ролі бар деген қателері үстіне соңғы кезге шейін халық жауларына (Айсарин, Жұмабаев, Асылбековтерге) көріне ымырашылдық жасады. Өзінің

шығармаларын халық жаулары Досмұхаметов, Молдыбаевтарға аударуға берді. Жұмабаевты қызметке орналастыруға ниеттенгені, тағы басқалары Сәбиттің жай ғана қатесі емес, үлкен саяси қатесі».

«Халық жауларын» әшкерелеу науқаны басталған кезде біраз екпіндете сөйлеген С. Мұқанов іс насырға шауып бара жатқанын көрген соң маусымнан қазанға дейін төрт ай бойы өнерпаздық сапарда жүрді. Алматыдан алыстау үшін Мәскеуге кетті. Сол уақытта өткен жиындар мен партия жиналыстырында, әсіресе, Хамза Жүсіпбеков баяндама жасағанда: «Қаулымызда Сәбит туралы қатты айту керек. Оны тез шақырып, партиялық мәселесін қарау керек» деп қадап айтқан.

1937 ж. 7 қыркүйекте «Ұлтшыл-фашистердің әдебиеттегі зиянкестік істерімен күресу және жас кадрларды өсіру туралы» жазушылар пленумында «С. Сейфуллин, С. Мұқанов халық жауларының қылықтарына мән бермеген, либералдық, ымырашылдық істеп, өздері де көп саяси қателер жіберген» деген сөздер қаулыға кіргізілді. Оны «Правда» мен «Казахстанская правда», «Социалистік Қазақстан» газеттері даурықтыра түсті.

Сәкен 24-қыркүйекте тұтқындалды. 2-3 қазанда Сәбит Жазушылар одағының төрағалығынан босатылып, 2 күнге созылған жиналыста партиядан шығарылды.

Жоғарыда аталған «Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 гг.» деген кітапта мынадай құжат бар:

«Решение бюро Алма-Атинского горкома КП(б)К по апелляции С. Муканова, 2 марта 1938 г.

Слушали: «Апелляция Муканова.

Муканов Сабит, член КП(б)К с июля 1920 г., партбилет № 1559860, рождения 1900 г., казах. По соцположению – служащий. В момент возникновения дела работал в качестве председателя СПК – писатель.

Муканов обвиняется в том, что в своих литературных произведениях, както «Сын бая», «Мырзабек», «Темиртас», «Литература XX века», протаскивал контрреволюционные националистические взгляды.

Муканов был тесно связан с Сейфуллиным, Досмухамедовым, Асылбековым, Айсариним, Валиахметовым и Джумабаевым, ныне разоблаченными врагами народа. Когда Джумабаев был в ссылке, Сейфуллин имел с ним переписку и оказал денежную помощь.

Муканов состоял в Сейфуллинской контрреволюционной националистической группировке во время совместной работы в Союзе писателей. Муканов ограждал Сейфуллина от критики, тем самым зажимал критику и самокритику.

Решением бюро Фрунзенского ГРК КП(б)К Муканов «Как активный член контрреволюционной националистической группировки, как пособник врагов народа и как неразоружившийся буржуазный националист» из рядов партии исключен.

Муканов в своих заявлениях не отрицает предъявленные ему обвинения в допущенных ошибках в своей литературной работе и в своих связях с Сейфуллиным, Валиахметовым, Айсариним и другими, но заявляет, что он ничего не знал об их контрреволюционной националистической деятельности. Обвинение, предъявленное Муканову о его переписке с Джумабаевым и оказании ему денежной помощи, когда Джумабаев был в ссылке, ничем не подтверждается.

Докладывал Г. Холодов. Муканов присутствует. (Постановили):

Ввиду неясности отдельных вопросов, дело о Муканове отложить и поручить тов. Холодову дорасследовать материал и доложить на бюро.

Секретарь ГК КП(б)К Шураков».

Мұнда «обвинение, предъявленное Муканову о его переписке с Джумабаевым и оказании ему денежной помощи, когда Джумабаев находился в ссылке, ничем не подтверждается» делінген. Ал шындығына келсек, Сәбит Мәскеуде Қызыл профессура институтында оқып жүріп айдаудағы Мағжанға хат жазғаны анық.

Жазушы Жайық Бектұров «Бес арыс» жинағында жарияланған өзінің Мағжанға арналған «Тағдыры қиын талант» атты шығармасында Мағжан туралы Сәбеңнің ауызша айтқан мына сөздерін келтіреді: «Мағжанның ақындығы да, кісілігі де ерекше, бөлек еді... Тек ақындық жолы бізден бұрысырақ бағытта болды да, кейін аты аталмай қалды. Мінезі баладай, тілі балдай еді. Адамға қайырымды, кешірімді, қалтқысыз жан еді. Ол әуелде маған Омбыда ұстаз да болған. Білімді, алғыр, ойшыл, орысшаға, шығыс тілдеріне ерекше жетік-ті. Пушкин, Лермонтов поэмаларын бастан-аяқ жатқа айтатын. Орыс тілі оқытушыларына орыс тілінен сабақ беруші еді. Тек біз идеялық жағынан келіспедік. Мағжан бізге көп ретте қарсы шықты. Шын мәнінде қарсы ма, жоқ па, оншасын бүгін кесіп айту қиын. Әйтеуір, оның шығармалары 20-жылдары бізге жат болып көрінді. Ол советтік дәуірді, оның табыстарын жырламады, ескіні, байшылдықты, ұлтты көкседі. Көпке дейін қазақ ауылындағы тап тартысын, бай-кедейдің жігін мойындағысы келмеді. Ол ұлы орыс халқының ұлы ақын-жазушыларын құрмет тұтты. Оларды қазақшаға аударды...

Ал Мағжанның жеке өз басының кісілігінде, адамға, жолдастарға қалтқысыз қарым-қатынасында зәредей қалтқы жоқ-ты. Ақындық өнеріне, біліміне келсек, алаштың екі күшті адамының бірі, тіпті ең дарындысы, күштісі Мағжан болатын. Бірі – біздің осы күнгі Мұхтар Әуезов еді...

Мағжанды Алматыға шақыруға үкімет басшыларынан рұқсат алдық, бірақ қашаннан сақ келетін Қазақстан Халық

Комиссарлары Кеңесінің төрағасы Ораз Исаев жолдас: «Әзір Мағжанның өлеңдерін баспай қоя тұрыңыздар, жұмыс беріп, аударма жасата тұрыңыздар» – деп еді. Біз Мағжанға Л.Фейхтвангердің «Семья Оппенгейма» романын аударттырдық. Бұл фашизмге қарсы жазылған сол кездегі ең күшті шығарма болатын. Баспадан көп ақша бергіздік. Әрі тез, әрі өте жақсы, жатық аударды. Әдебиетке қарая қоймаған, қаламы да мұқала қоймаған екен. Бұл кісі аудармаға әуел бастан-ақ өте шебер еді ғой. Ол орыс тіліне де, өз тіліне де өте жетік адам. Шынында, біздің қазақ әдебиетінде аударма өнерін көп жұрттан бұрын бастаған Мағжан болатын. Тек неміс жазушысының әлгі күрделі кітабы баспа бетін қазақша көре алмай қалды.

Менің 1937 жылы күз көп айғайда партиядан шығып қалуыма, сөйтіп 3-4 жыл бойы партия қатарынан тысқары жүруіме Мағжанды Алматыға шақыртуым басты себеп болды. Екінші себеп: Сәкенге ертеден жақын жүруім болды. Газеттерге үстімнен Мағжанды, Сәкенді қолдады деп мақалалар жазылып жатты, партия ұйымдарына арыз қаптап түсіп жатты.

Сол тұста Мағжан әлдеқалай көшеде кездесе қалып маған: «Қарағым Сәбит, менің сіздерге қырсығым тиді-ау! Кінәм болса, кешіріңіз. Заман өзі не болып барады?! Енді қайтып көреміз бе, көрмейміз бе?» – деп, қош айтысып, кешірім сұрады.

Бұл байғұстың не кінәсі бар? Бар жазығы шалғайдағы лагерьде 6-7 жыл отырып шыққаны, елім, жұртым деп жаны қалмай өлең жазғаны. Иә, оның маған ешбір жазығы жоқ. Менің бар кінәм – Мағжанды Қызылжардан шақыртып алдыруым... Біз оның адамгершілігін, ақындығын сыйладық, қазақ әдебиетінің қамын ойладық. Түбі мұндай қырсыққа ұшыраймыз деп әсте ойлағанымыз жоқ. Мағжан жан-жақты жазушы еді ғой».

Сәбең осыларды айтқанда қасымызда ақын Сырбай Мәуленов те бар еді» («Бес арыс» 325-327 беттер) – дейді Жайық ақсақал.

1932 ж. шыққан «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» деген еңбегінде Сәбит Мұқанов Мағжанның қазақ тілі мен әдебиетіне қатысты еңбегін былайша бағалапты:

«Қазақ поэзиясының тілін байытуға, оның көркемдік мүмкіншіліктерін жақсартуға Мағжан Жұмабаевтан артық ешкім де үлес қосқан жоқ. Қазақ әдебиетін дамытуда Абайдан кейін ешкім де Мағжаннан аса алмайды».

Қорыта айтқанда, Мағжан Жұмабаев пен Сәбит Мұқанов 20-шы жылдары идеялық жағынан бір-бірімен келіспеген. Бұл кезеңде Сәбең Мағжан шығармаларын өте қатты сынаған. Бұған оны сол кездегі саяси жағдай мәжбүр етті. Ал 30-шы жылдардың басынан бастап, әсіресе, Мағжан сотталғаннан кейін, Сәбит өзінің қателіктерін түсінді, ұлы ақынның зор адамгершілігін сыйлады. Сондықтан да ол лагерьдегі Мағжанға хат жазды, түрмеден босап келген ақынды Алматыға шақырып алып, шамасы келгенше көмектесті. Осы жұмыстары үшін Сәбең өзі де қуғындалды: Жазушылар одағының төрағалығынан алынды, партиядан шығарылды.

МАҒЖАН МЕН СӘКЕН

Мағжан мен Сәкен бір-бірімен өмір бойы қас болып өтіпті деген сөздер ел ішінде кейде естіліп жатады. Ал осы шындыққа жата ма, әлде білместіктің салдары ма? Енді екі ұлы ақынның қарым-қатынасын шығармашылығымен қоса зерттеп көрейік.

Алғаш рет Мағжан мен Сәкен 1913 жылдың күзінде Омбы қаласында мұғалімдік семинарияда кездесіп, танысты. Сәкен осы семинарияның бірінші сыныбына, Мағжан дайындық тобына оқуға түседі. Мұнда Мағжан қазақша медреселерде оқып, Сәкен орысша-қазақша училище бітіріп келген болатын.

Екеуі де Омбы қаласында оқып жүрген қазақ жастарының жасырын «Бірлік» атты ұйымының белді мүшелері болды. Екеуі де жасынан өлең шығарумен айналысқан жас ақындар еді. Мағжан мұнда келмей тұрып, 1912 жылы Қазан қаласында «Шолпан» атты тұңғыш өлеңдер жинағын шығарып үлгерген болатын. Сәкен алғашқы «Өткен күндер» атты өлеңдер жинағын сол Қазан қаласында 1914 жылы семинарияда оқып жүргенде шығарды.

Екеуі де көркем, екеуі де ақын, екеуінің де мінездерінде кербездік, тәкаппарлық болғаны шындық. Осыған сай оларда бірін-бірі сынаушылық, кекетушілік, бірінен-бірі ассам деген ойлар болғаны өтірік емес. Осындай жағдайда Сәкен 1916 жылдың қаңтарында «Бір яш (келеке)» деген өлең шығарып оқушылар арасына таратып жібереді. Онда мынадай сөздер бар:

Қазаққа, татарға
«Таң» болып атарға
«Трр» ұштым, «тырыстым»
Кіруге қатарға.

Жақанды жақтадым,
Ақанды мақтадым.
Жұсыптан жасырып,
Сөз алдым асырып.

Абайдан абайлап,
Тоқайдан тоқайлап.
Сөз алдым білдіртпей,
Көп ойлап, «шоң» ойлап.

Кітапша бастырдым,
Жан-жаққа шаштырдым.
«Алашқа» – алысқа,
Таяуда – танысқа.

Біреуді мақтасам,
Біреуді жақтасам,
Мені де мақтамақ,
Жанасып жақтамақ.

Мағжан да қарап қалмады, үндемей қалуды «ар» көріп,
«Заманымыздың ақыны» деген өлеңін жазды:

Терезеге қараймын,
Қарындашты жалаймын.
Келтірем деп өлшеуге
Сөздерді іштей санаймын.

Басқаға мойын бұрмаймын,
Бітірмей жазып тұрмаймын.
Не керек жұрт сезбейді –
Ақырын Феттен ұрлаймын.

Сөз таласы екі жастың ақындық өресінен хабар беріп,
жалғасқанын Сәкеннің қолма-қол қайтарған «Келеке
қылушыдан» деген екінші, жауап өлеңінен көреміз:

Мұндайды жазбаушы ем,
Күлкіге азбаушы ем.
Біреудің айыбын
Бүйтіп көп қазбаушы ем.

«Шағирі ғасырдың»,
Мінінді жасырдың.
Жұлдыздан жоғары
Өзіңді асырдың.

Өзіме күлер деп,
Мінімді білер деп,
Келеді ойыңа –
Сендің ғой «бойыңа».

Өкпе айтпа сөзіме,
Әм көрген көзіме.
Бәрін де білемін –
Ха-ха-ха, - күлемін.

Бұл өлеңде ақындық бәсекемен қатар, Мағжанның бойындағы мінін де сөз арасына қыстырған. Сол кездегі Мағжанды білетіндердің айтуынша, ұлы ақын пенделік өмірінде ойынан емес, «бойынан» талай рет «қорлық көрсе» керек.

Екі ақын да қазақтың ұлы ақыны Абайды өздеріне пір тұтқан, оның асыл сөздеріне тәнті болған. Мұны олардың Абайға арналған шығармаларынан байқаймыз. Мағжан өзінің «Атақты ақын сөзі алтын хакім Абайға» атты өлеңін 1912 жылы жарық көрген «Шолпан» жинағында бастырған.

Мағжан:

Шын хакім, сөзің асыл – баға жетпес,
Бір сөзің мың жыл жүрсе дәмі кетпес.
Қарадан хакім болған сендей жанды
Дүние қолын жайып енді күтпес.

Тыныш ұйықта, қабірінде, уайым жеме,
«Қор болды қайран сөзім босқа!» – деме.

Артында қазақтың жас балалары
Сөзіңді көсем қылып жүрер жөнге!

– десе, Сәкен «Өткен күндер» жинағындағы «Ақын» атты өлеңінде ұлы ақын туралы ойын былай жеткізеді:

Гибратты сөздер айтып болдың ақын,
Мүсәнләфләр сөзіне сөзің жақын.
Үлгі қып кейінгіге жаздың нұсқа,
Қиыннан қиыстырып сөздің нарқын.

Сөзіңнің қарап тұрсам мағынасы мол,
Бастаушы адасқанды болғандай жол.
Өзге сөздің патшасы – сенің сөзің
Я бар бол бұл дүниеде, яки жоқ бол.

Салыстырып қарасақ, екі жас ақынның Абай туралы өлендерінде үндестік, ұқсастық байқалады. Әдебиетші Дихан Қамзабековтің пайымдауынша, бұл өлендер екі ақынның да «шеберлік көшіне ілесіп бара жатқан жастардың өлең әлеміндегі алғашқы тәжірибесі» болатын.

Мағжан да, Сәкен де 1917-1919 жылдар аралығында абақтыға қамалып, біраз уақыт қиыншылық көрді. Мағжан 1917 жылғы қазан айынан 1918 жылғы мамыр айына дейін «Үш жүз» партиясының әлегімен Омбының түрмесінде қамауда жатты. Сәкен 1918 жылдың маусым айынан 1919 жылдың наурыз айының соңына дейін талай азапты

күндерді басынан өткізіп, ақыры Омбы түрмесінен қашып шығады. Екі ақын да абақтыда отырғанда «Сағындым» атты өлең жазыпты. Олардың осы өлеңдерінің тақырыбы да, мазмұны да ұқсас, бір-біріне үндес.

Мағжан:

Сағындым

Абақтыда айдан, күннен жаңылдым,
Сарғайдым ғой, сар даламды сағындым.
«Қарашығым, құлыным!» – деп зарлаған
Алыстағы сорлы анамды сағындым.

Алтын күнді, қара жерді сағындым,
Жан жолдасым – жүйрік желді сағындым.
Асау тайдай еркелетіп өсірген
Ағайынды, туған елді сағындым.

Ойыны бір құрдастарды сағындым,
Тілегі бір жолдастарды сағындым.
Келешекке бірге план құрысып
Сырласатын жан достарды сағындым.

Жүрегіме жақын жанды сағындым,
Жібек мінез, хордай жарды сағындым.
Айрыларда күншығыстан ағарып
Ақ жібектей атқан таңды сағындым.

Қазағымды, қалың елді сағындым
Сарыарқамды – сайран жерді сағындым.
Балдай бұлақ, мөлдір күміс көбікті
Арқадағы айдын көлді сағындым.

Сәкен:

Сағындым

Қайырымды қалың елі бар,
Сарыарқа сары белі бар.
Өрісті Шалқар көлі бар,
Сағындым мен қырымды.

Өзенді, көлді жайлаған,
Кермеге тұлпар байлаған.
Хабарсыз арам ойлардан
Сағындым мен аулымды.

Жібектей шашы оралған,
Қыпша белі қыналған.
Еркесі қырдың бұралған,
Сағындым мен сәулемді.

Айналып-толғап өсірген,
Ақ сүтін беріп кешірген,
Тастамайтын есінен,
Сағындым ғаріп анамды.

Таулары биік қиялы,
Орманы шалқып миялы,
Жылқы, қой, сиыр, түйелі
Сағындым Арқа – жерімді.

Қамауда қанша қиыншылық көрсе де, елін, жерін қанша
сағынса да, екі ақын да сары уайымға салынбайды, екеуінің
де асқақ рухы жығылмайды.

Отырмын күзет - қамауда,
Дұшпаннан тәнім жеңілді.

Жеңе алмас бірақ еш пенде
Асау еркін көңілді,
– деп Сәкен шын болаттай шамырқана түссе,

Не көрсем де алаш үшін көргенім,
Маған атақ ұлтым үшін өлгенім!
Мен өлсем де алаш өлмес көркейер,
Істей берсін қолдарынан келгенін!
– деп Мағжан халқы үшін, алашы үшін өлсе де жаудан
жеңілмейтініне сенім білдіреді.

Мағжан мен Сәкен қазан төңкерісінен кейінгі жылдары бірімен-бірі тура кездеспесе де, сырттай бірінің ісін бірі біліп жүреді. Ал 1921 жылдың наурыз айында олардың Қызылжар қаласында кездесулеріне мүмкіндік болды. Сол жылғы наурыздың 22-сінде Ақмола, Семей облыстарын Сібір революциялық комитетінен алып Қазақстанға қосу үшін Қазақ үкіметінен Омбы қаласына келген бес кісілік төтенше комиссияның ішінде Сәкен де болады. Комиссия іске кірісіп, келіссөз жүргізіп жатқанда Қызылжарда ақ бандылар мен бай-құлақтардың қарулы көтерілісінен көп адамдардың мерт болғаны, олардың ішінде белгілі революционер ақын Баймағамбет Ізтөлін де бар екендігі жөнінде суық хабар келеді. Сәкен бірнеше адаммен бірге Қызылжарға келіп, қаза тапқандарды бауырластар зиратына жерлеуге және сол құрбандарға арналған қаралы митингіге қатысады. Мағжан бұл кезде «Бостандық туы» газетінің редакциясында істейтін.

Осы кез туралы Сәкен мен Мағжанның өмірі мен шығармашылығын зерттеп жүрген белгілі әдебиеттанушы ғалым, профессор Тұрсынбек Кәкішев өзінің «Сайыс» атты эссесінде былай деп жазады:

«Сол уақытта кездесті ме, жоқ па, бірақ Мағжанның осы трагедиялық оқиғаға енжар қарағаны байқалады, өлең-жырынан, мақалаларынан аңғарылмайды...» Ал

шындығында сол жолы Мағжан мен Сәкен редакцияда кездескен. Оған куә – Мағжанның «Бостандық туы» газетінің сол 1921 жылғы 16-шы сәуірде шыққан «Ақмола, Семей облыстарын Қазақстанға қосу үшін келген төтенше комиссияның ісі» деген мақаласы. «Жәжеке» деп қол қойған бұл мақаласында Мағжан: «Жоғарыдағы жобамен төтенше комиссияның ісі туралы комиссия мүшесі Сәдуақас Сейфуллин жолдас төмендегі хабарды берді: Комиссия Омбыға 22 мартта келіп 24-інде Сибревкомда көрісті» – дей келе келіссөз жүргізілген үш мәжілісті атайды. Бұл мәліметтерді, әрине, Сәкен редакцияда айтқан да, Мағжан оны жазып алып кейін газетке мақала етіп бастырған.

Сәкен Қызылжарға аттанарда Омбы вокзалында отырып «Қызыл ерлер» деген өлең шығарып, Қызылжарға келген соң «Бостандық туы» газетінде бастырып шығарады. Онда мынадай жолдар бар:

Бостандық үшін ант қылып,
Күресуге тұрдық біз.
Республика Советін
Ұран салып құрдық біз...
Жауыздар үшін қан төгіп,
«Дінім», «ұлтым» демеспіз...
Дүниенің барлық жарлысы
Бауырымыз, біздің жұртымыз,
Олардың бақыты, үкімі –
Дініміз, біздің ұлтымыз

– деген идея, Түрсекеңнің айтуынша, Мағжанға «ұнамағаны анық». Сәкеннің бұрынғыдан да гөрі солшылдана түскені, әлемдік революцияның әуселесімен жүргендігі Мағжанның жүрегін қозғамағандығы былай тұрсын, «ұлтым», «қазағым» деп келе жатқан Мағжанды шошындыруы да мүмкін. Тіпті бір-біріне кездесе қалғанда сезіліп те қалған шығар» (Т.Кәкішев. Сайыс. Эссе. Алматы. 2004. 138-бет).

Одан әрі Т.Кәкішев Сәкеннің сол жылғы Мағжанға арнап, ашына жазған екі өлеңінің жазылу себептерін былай өрбітеді:

«Бір ақынның сандырағы» және «Ұлтшылдың сандырағы» деген екі өлеңі тап сол жылы, яғни 1921 жылы жазылуы тегін емес. Оның үстіне 1916 жылы «Заманымыздың ақыны» деген кекесінінен кейін 1920 жылы Мағжанның:

Фуллин Сәкен
Кекең, Кекең,
Футурист.
Бала ақымақ
Қожа Ташмай,
Басын кес,

— деген қалжың-эпиграмма жазғаны Сәкеннің құлағына жетіп жатса, ер-тоқымын бауырына алатындай себептің табылғаны ғой. Мағжан өлеңдерінде шамадан тыс қайталанып жырланатын жайлар мен әлеуметтік енжарлығы, әсіресе, Қызылжардағы оқиғаға онша мән бермеуі Сәкеннің қаламына еріксіз жол бергендей» (Т. Кәкішев. Сайыс. Эссе. Алматы. 2004. 138-бет).

Осы өлеңдер туралы сөзді қорытындылай келе Т. Кәкішев: «Сонымен, Мағжан мен Сәкен ұстасты, бір-біріне өнер арқылы, өлең арқылы ашық келді. Бірақ бұл бір-бірін сырттан бақылап жүруге, «жылы сөз» айтпаса да жазғанын біліп отыруға кедергі болған жоқ» (сонда, 141-бет).

Мағжан мен Сәкеннің шығармаларында түрікшілдік, азиатшылдық та үндестігімен ерекшеленеді. Мағжанның «Алыстағы бауырыма», «Орал», «Күншығыс», «От», «Пайғамбар», «Тұранның бір бауында», «Түркістан», «Ескі Түркістан» атты өлеңдері оның түрікшілдігін, тұрандығын, азиатшылығын көрсетеді. Бұл шығармалар бір жағынан қазақ әдебиетінің керегесін кеңейтіп, өрелі биікке

көтерілуінің амалы болса, екінші жағынан, Мағжанды «пантюркизммен» айыптауға дәлел де болған еді.

Сәкеннің 1922 жылдың 8-ші тамызында республикалық «Еңбекші қазақ» газетінде жарияланған «Азия (Еуропаға)» деген өлеңінде ол жер дүниені жалмап бара жатқан Еуропа империалистерінің зұлымдығын әшкерелеп:

Сұм Еуропа! Арам залым тас болдың,

Бүліншілік жауыздыққа бас болдың.

Азаматқа жол көрсеткен ерлерге

Мұнша неге, уа Европа, қас болдың?

— деп империалистердің жасап отырған зорлық-зомбылығын тізіп өтеді де, пайғамбарлармен қорқытады. Әрине, бұл өлең коммунистік идеологияға үйлеспейтінін Е.Ярославский 1923 жылы III-партконференцияда айтып, Сәкеннің ұлтшылдығының негізінде «паназиялық» пиғыл жатыр деп айыптаған болатын. Сәкеннің бұл өлеңі Мағжанның «Пайғамбар», «Күншығыс» топтамасына үндеседі, себебі Еуропа империалистерін әшкерелеуге келгенде екеуі де жантүршігерлік қиястық пен жауыздықты көзге елестетеді.

Түн баласы... түн жолына түскен ол,

Сақаусың деп Мұса тілін кескен ол.

Тәңірінің сүйікті ұлы Айсаның

Тітіркенбей ұрттап қанын ішкен ол,

— деген Мағжан сөздері Сәкеннің ашық та ащы ойларымен қабысып жатыр.

Екі ақын да — Еуропамен ұстасқанда жауға жауыздықпен жауап берейік демейді, қайта бірлікке шақырады.

Мағжан:

Әй, сен, кесел күнбатыс,

Бұл жатуың қай жатыс?!

Жоғал жылдам жолымнан!

Болмаса қорықсаң өлімнен,
Үмітің болса өмірден,
Ұста менің қолымнан
– деп зіл мен мейірімді қатар көрсетеді, тіпті қаласын күл
қылмай гүлге; перзентін құл қылмай ұлға айналдырайық
деген гуманистік ой айтады.

Сәкен:

Тазартуға дүниенің ластығын,
Жібітуге жүрегінің тастығын.
Семитімнің көп ұрпағын тағы да
Жұмсадым мен Маркс қылып бастығын...

Немесе:

Қой бауырым, әлі де болса тас болма,
Бүліншілік, жауыздыққа бас болма,
– деп ақылға шақырып, мейірбандыққа үндейді. Бұл
өлеңдерден байқағанымыз: дүниетанымы мен іс-әрекеті екі
арнамен өрбіп келе жатқан ақындардың құяр сағасы біреу,
ол – гуманизм.

1924 жылы жазған «Қызыл жалау» атты өлеңінде
Мағжан:

- Қызыл шоқ жалау кімдікі?
- Кімде-кім: «Тәңірім – от! – десе,
«Басқа тәңірім жоқ» – десе,
Қызыл шоқ жалау соныкі.

Ендеше, қазақ, сенікі!

– дейді. Жаңа өкіметтің саясаты елдің қамын, алаш
мүддесін көздейді, өйткені кеңестік ресми салтанатты
рәміздің өзі – қызыл ту «сенікі, қазақтыкі» деген идеяны
білдіреді ақын.

Алашордашыл Мағжанның бұл жыр жолдары «қызыл»
Сәкеннің бұдан 5-6 жыл бұрын жарық көрген атақты «Жас

қазақ марсельезасымен» үндесіп, сабақтасып жатқандай.
Онда Сәкен:

Азамат, сестеніп көзіңді аш, жүрме бос,

Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос.

Қызыл ту – шылауың, қорғаның,

Тізе қос, тізе қос, тізе қос!

– деп ұраншыл, төңкерісшіл, қызыл туды қорған еткен және
«дауылпаз ақын»:

Күн туды – біз теңдік алайық,

Ақ ниет азамат ерлерді

Бір тудың астына жияйық,

– деп ұлттың бір бөлігін емес, зорлық-зомбылық көрген
барша халықты ынтымақ-бірлікке шақырады. Бұдан
«Алашорда» қозғалысының көрнекті өкілі Әлімхан
Ермековтің көзінің тірісінде «Сәкенді қызылдар жағында,
ал, біздерді «орда» жағында демесендер, Сәкен бізден гөрі
әлдеқайда ұлтшыл еді» – дегені шындыққа жататыны
көрініп тұр.

Екі ақын да халқының оқу-ағарту ісіне көп көңіл бөлген.
Мағжан ақындық сапарының алғашқы қадамынан бастап,
ағартушылық дүниетанымының аясында толғанды. 1912
жылы шыққан тұңғыш «Шолпан» атты өлеңдер жинағында
ағартушылық сарындағы «Жазғы таң», «Сорлы қазақ»,
«Өнер-білім қайтсе табылар», «Қазағым» т.б. өлеңдері
басылды.

Мағжан ағарту ісіне үндеуші ретінде ғана қатыспай,
ұстаздық қызметті қайраткерлік тірегінің негізі етіп алған.
Ол 1918-1919 жылдары Омбыда, 1920 жылы Қызылжарда
мұғалімдер курсын басқарып, сабақ берді, 1922-1923
жылдары Ташкентте қазақ ағарту институтында, 1923-
1927ж. Мәскеуде Шығыс еңбекшілерінің коммунистік
университетінде, 1927-1929 жылдары Қызылжарда кеңес-
партия мектебі мен педтехникумда дәріс оқыды. 1922 жылы

Орынбор қаласында оның «Педагогика» атты тамаша оқулығы шықты. Бұл оқулық күні бүгінге дейін құндылығын жойған жоқ.

Сәкен Қазақстан үкіметін басқарып тұрған тұсында оқу-ағарту саласына көп көңіл бөлді. «Қазаққа оқу бұрын бір мәрте керек болса, енді мың мәрте керек. Оқусыз қазақтың болашақтағы күні қараң. Енді бір 20 жылдың ішінде қазақ өнерлі халықтардың қатарына қосылуы керек» - деген түбегейлі бағдарламасы бар Сәкен Сейфуллин өзі үкімет басында отырғанда республиканың жартымсыз бюджетінің тең жарымын оқу-ағарту саласына бөліп, өлкелік партия комитетінен ескерту алған кезі де болған көрінеді. Соған карамастан, ол жер-жерлерде мектеп аштырып, бұрынғы оқыған алаш азаматтарын ағарту ісіне тартып, оларды қолдап, демеп, газет-журналдарға жазып, оқу орындарының жатақханасына барып, асханадағы тағамдарының сапасына дейін назар аударып, шет елдер мен Мәскеу-Ленинградқа топ-тобымен қазақ жастарын оқуға алдыртып, ақшалай көмек беріп, «қазақ оқушы жастарының жерлестігі» ұйымдастырған кездесулерге барып сөз сөйлеп, тарыққандарға қаражат тауып бергені халқын ағартуға деген оның зор еңбегінің куәсі емес пе?!

Екі ақын да өз ана тіліне – қазақ тіліне зор көңіл бөлген. Мағжан 1922 жылы жазған «Қазақ тілі» деген өлеңінде:

Жарық көрмей жатсаң да ұзақ кен – тілім,
Таза, терең, өткір, күшті кең тілім
Таралған түрік балаларын баурыңа
Ақ қолыңмен тарта аларсың сен тілім,
– деп болашақтан зор үміт күтіп, қазақ тілінің әлем
аренасына шығып, бүкіл түрік халықтарының ортақ тілі
болуын армандап, әрі үлкен көрегендікпен болжап кеткен
және осы арманының орындалуына имандай сенген.

Сәкен үкімет басында тұрған кезінде күні бүгінге дейін толық шешілмей келе жатқан қазақ тілі мәселесін көтерді. 1923 жылғы 9 маусымда «Кенес істерін қазақша жүргізу керек» деген атақты мақаласын жариялады. 25 маусым күні «Кеңселерде істі қазақ тілінде жүргізуге кірісу» деген екінші мақаласын жариялады. 1923 жылдың 22 қарашасында Орталық Атқару комитетінің декретін қабылдатты. Кеңселердегі істерді қазақ тілінде жүргізу бүкіл республика көлемінде 1924 жылдың 1-ші шілдесінен басталатын болды. Әттең, Голощекин келгеннен кейін бұл игілікті іс тоқтап қалды. Қазіргі кезде қайта көтеріліп, іске аса бастағанына тәуба дейміз.

Кеңес үкіметіне қазақ жұртының ұлттық мүддесін туғып көтеретін зиялылар керек емес еді, оған өзінің пікір-ұсынысы жоқ, ел қамын ойлап басын қатырмайтын, тек отаршыл басшылықтың айтқанын екі етпей орындайтын дүбәралар қажет болатын. Сондықтан большевиктердің түпкі мақсаты әртүрлі сылтау тауып, ең алдымен алашордашыларды, сосын Сәкен сияқты «қызылдардың» көзін құрту еді.

Дауылпаз ақынның жан-жары Гүлбаһрам Батырбекқызы Жайық Бектұровпен бір әңгімесінде:

«Сырт көзге оның мінезін былайғы жұрт тік, бірбеткей деп ойлайтын. Шыны, біздің Сәкен адамға қайырымды, кешірімді еді. Өздері ертеде Омбыда оқығанда бірін-бірі сынап, жамандап, қатты сөгіп, өлең жазысқан, кейінде бірі большевик, бірі ұлтшыл ақын аталған, өзіне қатты тіл тигізген Мағжан лагерден келгенде оны үйде құшақтап қарсы алып еді. Зор ықылас білдіріп, қадір тұтып еді. Мағжан ертеде тілін қатты қадағаны үшін одан кешірім сұрап, алдына бас игісі келгенде Сәкен: «Жоқ, сен кішірейме, сенің кінәң кешірілді, бейнет көрдің» деген. Сөйтіп талай жыл теріскейдегі айдаудан қайтқан ақын құрбысына қайырымды, сыпайы мінез көрсетті. Қызметке

орналасқанша қаражат беріп көмектесті» – деген екен. (Амантай Кәкен. Алаш арыстары және сұңқар Сәкен. – «Ақиқат», 2004, № 4).

Бұл жағдайды арнайы зерттеген Тұрсынбек Кәкішев ағамыз «Мағжан – Сәкен» деген ғылыми эссесіндегі: «...екеуінің арасында айта қаларлықтай қарама-қарсылық ешуақытта да болған емес. Бірақ тосыннан келе қалған қазан төңкерісі екі ақынның арасын алшақтатуға әсерін тигізді» – деген тұжырымнан осы проблеманың қайдан екендігін сеземіз.

Осы мәселе жөнінде әдебиеттанушы ғалым Мүсілім Базарбаев «Біз Сәкенді қалай түсінеміз?» («Қазақ әдебиеті». 1.07.1994) деген мақаласында: «Халық мынау Сәкен екен, анау Мағжан екен деп айырған жоқ. Айырған – большевиктер. Бір ұядан ұшқан екеуі де екі түрлі жолмен өсіп, бекіп, танылса да сол жолдары трагедиялық нүктеге келіп қиылыспай ма? Жұмсартып айтқанда, біреуі әдебиеттің оңы, екіншісі солы сияқты ұғылып келді. Ал екеуінің де жазықсыз жазаланғанын біле тұрып, олардың сонда айырмашылығы неде, қайда деген сұрақ қоя алмадық. Біреуі ақталып, екіншісі қара күйінде қала беруі жауап тілемейтін түсінікті жай деп ұғылды. Әйтпесе, Мағжанның ақталуын тілеушілер аз болмағаны белгілі. Шындығында, тағдыры да, шығармашылығы да бір алтын теңгенің екі жағындай бірін-бірі толықтыратын жандар емес пе? Әрине, екеуінің де алып таланттар екенін бұқара халық білді. Бірақ жетекшілер тек тап мүддесінен, тап саясаты тұрғысынан қарады. Сөйтіп жүргенде Қазақстанда кеңес өкіметін орнатушы, революционер Сәкеннің өзі мерт болды. Адалы мен арамы аралас қарбалас заманның түсінуі қиын жұмбақтары осындай» – деп жазған еді.

Ал Мағжан мен Сәкеннің арасын ажыратып, бірін жоғары, бірін төмен қоюшыларға ғалым Тұрсынбек Кәкішев былай жауап береді: «Біздің көп адамдар ақындық

жағынан Мағжанды – биік, Сәкенді – төмен қойғысы келетін пиғыл байқатады. Ондай ой әдебиетшілер арасында ертеде де болған, қазір де жоқ емес. Мен мұндай бағалауға, яғни бойы мен ойын сантиметрлеп өлшеуге қарсымын, өйткені екеуі екі дүние, поэзия аспанында өзінше жарқырайтын жұлдыздар... Екеуінің де тұла бойы тұнған ақындық... Мағжан да, Сәкен де не айтсам екен деп те, қалай айтсам екен деп те қиналмаған. Тіпті еркін кеткен, қысылмаған, аяқтарын тарту дегенді білмеген». (Т.Кәкішев. Сайыс. Эссе. 2004, 181-бет).

Міне, осының бәрі Мағжан мен Сәкеннің ұлтымыздың мақтаныштары екенін айғақтайды. Сондықтан оларды қазақтың қос арысы деп бағалауымыз керек.

АЛАШЫМ ДЕП ЖҮРЕГІ АТОЙ САЛҒАН

Мағжан туған халқының өз жерінен, ата мекенінен айрылып, басқа елге тәуелді болғанын көріп, жүрегі ауырады. Ол сонау 1913 жылы "Қазақ" газетінің №7 санында жарияланған "Орал тауы" өлеңінен бастап, ұлт қайғысын жырлады. Сонымен бірге, осы өлеңде түрікшілдік идеяны да қозғай бастады:

Бір күнде сенің иең түрік еді,
Орын ғып көшіп-қонып жүріп еді.
Қорықпайтын таудан, тастан батыр түрік
Қойныңа жайыменен кіріп еді,
— деп түрікшіл оймен бастаған өлеңін ақын ұлт қайғысын жырлаумен аяқтайды:

Оралдай ата мекен жерлеріне,
Қасиетті атаның көрлеріне.
Аузы түкті шет елдер ие болып,
Көрсетіп тұр қысымды ерлеріне.

Ал 1914 жылы Омбы қаласындағы мұғалімдер даярлайтын семинарияда оқып жүріп, сол қалада оқып жүрген жастардың жартылай жасырын "Бірлік" ұйымына мүше болды. Бұл ұйымның мақсаты туралы кейін белгілі қоғам және мемлекет қайраткері болған Смағұл Сәдуақасов: "Ең алғашқы жастар ұйымы Омбы қаласында 1914 жылы ашылды. Ол ұйымның аты "Бірлік" еді. Оның мақсаты программасында айтылған. "Қазақ халқын мәдени һәм әдеби жағынан ілгері қатардағы жұрттарға қосу, ұлтшылдық сезімін туғызу һәм ұлтшылдықты сақтау. Бұл айтылған мақсаттарға жету үшін жастар арасында ұлтты сүю сезімін сіңіре беру. Осы мақсаттарды жүзеге асыру үшін 1916 жылы "Бірлік" ұйымы "Балапан" деген жазба

журнал шығарып тұрды. "Балапан" заманында ауызға ілініп, жастарға көрсеткен оның қызметі көп болды", деп жазған болатын.

Өкінішке қарай, бұл журналдың бірде-бір саны сақталмаған. Тек Мағжанның "Балапан қанат қақты" деген қара сөзбен жазған өлеңі мен осы өлеңі тақырыбының астындағы "Балапан" журналына арналған" деген ескертпесі ғана қалған.

1917 жылғы патшаны тақтан құлатқан Ақпан төңкерісін басқа да қазақ оқығандары секілді Мағжан да "ұлыстың ұлы күні" ретінде бағалаған.

"Қазақ" газетінің 1917 жылғы 225-ші санында Алаш қозғалысының көшбасшылары Әлихан Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, Міржақып Дулатов осы Ақпан төңкерісінен кейін іле-шала "Алаш ұлына" деген үндеу жариялады. Онда мынандай жалынды сөздер бар: "Азаттық таңы атты. Тілекке Құдай жеткізді. Күні кеше құл едік, енді, міне, теңелдік. Қам көңілде қаяудай арман қалған жоқ. Неше ғасырлардан бері жұрттың бәрін қорлықта, құлдықта ұстаған жауыз үкімет өзгеге қазған оры өзіне шағын көр болып, қайтпас қара сонарға кетті. Жүз жылдан бері халықты теңдікке жеткізу жолында ескі үкіметпен алысып, дарға асылып, оққа ұшып, басы айдауға, малы талауға түсіп жүрген сабаздар жасымай, бірі кемісе оны артып, ақырында Россия қол астындағы халықтардың бәріне дін, ұлт, тіл айырмасына қарамай азаттық әперді. Енді бүгін теңеліп, түсімізде көрмеген жақсылықты өңімізде көріп, төбеміз көкке жетіп отыр. Бұл күнге жеткізген Құдайға мың шүкір" ("Қазақ", Алматы, 1998, 372-бет).

Омбы мұғалімдер семинариясында оқып жүрген Мағжан бұл үндеуді зор қуанышпен оқып шықты. Бұдан кейін өзі де әлеумет ісіне белсене атсалыса бастады. Бұл кезде облыстарда қазақ құрылтайлары ұйымдаса бастайды. Оның біріншісі болып 1917 жылдың 1-2 сәуір күндері Орынборда

Торғай облысы қазақтарының съезі өтті. Съезге келушілер саны 300-ге жуық болды. Оған сол замандағы қазақтың игі жақсылары түгелге жуық қатысады. Солардың арасында Мағжан да болды. Съезде сөйлеген сөздер мен қабылданған қаулылар Мағжанның ұлттық тәуелсіздік жолындағы күреске бекем бет бұруына зор әсер етті. Съезден зор әсермен қайтқан Мағжан сол жылдың 25-ші сәуірі мен 7-мамыры аралығында Омбыда өткен Ақмола облысы қазақтары съезінің сапалы дайындалуы мен биік деңгейде өтуіне белсене араласып, Ақмола облыстық атқару комитетінің мүшелігіне сайланды. Съезде Ақмола облыстық атқару комитетінің төрағасы болып Айдархан Тұрлыбаев, оның орынбасары болып Сейілбек Жанайдаров пен Асылбек Сейітов сайланады. Мүшелікке жеті адам сайланады, Мағжан да солардың ішінде.

Патша құлап, уақытша үкімет билік басына келген соң болашақ Ресейді басқаратын оның үкіметін тағайындайтын құрылтай жиналысына делегаттар сайлау мәселесі күн тәртібіне қойылады. Әлихан Бөкейханов "Қазақ" газетінің 1917 жылғы 4-ші шілдедегі 235-ші санында жариялаған "Қазақ депутаттары" деген мақаласында депутаттыққа үміткер ретінде лайық деген 43 адамның атын атайды. Соның бірі Мағжан болатын. Бірақ, кейін кеңес үкіметі құрылтайды таратып жібергені белгілі.

Мағжан сол жылдың мамыр айында Мәскеу қаласында өткен Бүкілресейлік мұсылмандар съезіне Ақмола облысынан делегат болып қатысты. 1917 жылғы 21-26 шілде аралығында Орынборда І Бүкілқазақтық съезд өтті. Бұл съезге Ақмола облысынан Айдархан Тұрлыбаев, Асылбек Сейітов, Сәкен Сейфуллин, Мағжан Жұмабаев, Жұмағали Тілеулин қатысты. Осы съезде қазақтың жаңа саяси партиясы "Алаш" деген атпен құрылады. Бұл партияны қазақтың либерал-демократ зиялыларының басшылары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып

Дулатов басқарады. Бұл партияға, ең алдымен, аталған басшылардан басқа қазақтың белгілі ғылыми және шығармашылық зиялылары – Мұхаметжан Тынышбаев, Халел Ғаббасов, Әлімхан Ермеков, Жанша Досмұхамедов, Халел Досмұхамедов, Мағжан Жұмабаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Жұмағали Тілеулин, т.б. кіреді.

Осы съезден соң онда қабылданған қаулыларды Омбы оқығандары да талқыға салады. 1-4 қазан аралығында Мағжан мүше болған "Бірліктің" кеңейтілген жиналысы болып, оған қатысқандар Орынборда өткен жалпы қазақ съезінің қаулыларын құптайды. Жиналыс жаңа құрылған "Алаш" партиясын заман талабына сай және көздеген мақсатқа тез қол жеткізе алатын партия деп санайды, сондықтан да, оны қолдап, халық арасында оның пікірлерін таратуды өз міндетіне алады.

Бұл істерден әлеуметтік-саяси жұмыстарға ынта салып, араласып жүрген Мағжан да шет қалмайды. Алайда, осы кезде Омбы зиялылары екіге бөлінеді. "Бірлік" қоғамының айналасындағылар "Алашты" жақтаса, "солшыл" бағыттағылар "Үш жүз" партиясын құрып, оған қарсы шығады.

"Алаш" партиясының облыстық ұйымдарын құру үшін Әлихан Бөкейханов 1917 жылдың қазан айының екінші онкүндігінде Семей, Ақмола облыстарын аралайды. 13-14 қазанда Семей қаласында болып, қала жұртшылығымен кездесулер өткізіп, баяндамалар жасайды. Одан кейін Омбыға келіп, қазақ жастарының "Бірлік" қауымымен кездесу өткізеді. Осы кездесу кезінде "Алаш" партиясының облыстық комитеті құрылады. Оның құрамына енген он адамның ішінде Мағжан Жұмабаев та бар. Комитеттің төрағасы болып Айдархан Тұрлыбаев сайланады. Жиналысқа келген "Үш жүз" партиясын құрушылар осы кездесуде талас-тартыс туғызып, өз пікірлерін өткізуге тырысады. Олармен Ә. Бөкейханов арасында ұлттық

саяси партияның сипаты мен бағдарламасы төңірегінде пікірсайыс туады. Дегенмен, жиналысқа қатысқандардың көпшілігі "Алашты" жақтап қол көтереді.

Бұдан соң "Үш жүз" партиясын құрушылар алашшылдарға ашықтан-ашық қарсы шығады. 20-қазан күні олар Омбы қаласындағы Ақмола облыстық қазақ комитетіне басып кіріп, онда отырған Мағжан Жұмабаев пен Мұратбек Сейітовті тұтқындайды. Алайда, уақытша үкіметтің милициясы бұларды босатып, "Үш жүздің" белсенділерін қамауға алады.

Мағжанның саяси іске араласуы мұнымен шектелмейді. 1917 жылдың 5-13 желтоқсан аралығында Орынборда өткен II Бүкілқазақтық съезге қатысып, Алашорда үкіметін сайлауға дауыс береді. Жаңа құрылған Алашорда үкіметінің 5 кісіден тұратын оқу комиссиясына мүше болып сайланады. Ахмет Байтұрсынов басқарған бұл комиссияға Мағжанмен бірге Елдес Омаров, Бидахмет Сәрсенов, Телжан Шонанов та кірген.

Н.Мартыненко құрастырып, 1929 жылы жарық көрген "Алашорда" құжаттар жинағында "Автономияны дереу жариялау керек пе, әлде Түркістан қазақтарының қазақ автономиясына қарым-қатынасын білгеннен соң жариялау керек пе?" деген сұраққа жауап бергендердің ішінде Мағжанның да есімі бар. Ол автономияны жағдайды білген соң жариялаушылар жағында болыпты.

1918 жылдың 5-13 мамыр аралығында Омбы қаласында Қазақстанда құрылған әр түрлі жастар ұйымдарының біріккен съезі өтті. Бұл съезді шақырушы – осындағы "Бірлік" ұйымы. Бұл ұйым "Алашорда" үкіметі құрылған соң осы үкіметтің тілектесі болады. Смағұл Сәдуақасовтың мәліметіне қарағанда, Қазақстанда бұл кезде "Бірліктен" басқа 21 жастар ұйымы бар екен (оның ішінде Петропавл қаласындағы "Талап" атты ұйым да бар). Аталған жиналыста қазақ жастары ұйымдарының бәрі бірігіп, "Жас

азамат" деп ат қойып, орталық комитет сайлайды және "Жас азамат" атты газет шығаруға қаулы алады. Оның редакторы болып Қошмұхамед Кемеңгеров сайланады. Газет Петропавл қаласында шыға бастайды. Мағжан осы "Жас азамат" ұйымына ақ тілеу тілеп, газет бетінде өзінің "Мен жастарға сенемін" деген өлеңін жариялайды.

Мағжан өмірінің соңына дейін "Алаштың" тілектесі болды. Ол тіпті, бірнеше рет тұтқындалып, абақтыда отырса да, бірде-бір рет ұлт-азаттық «Алаш» қозғалысына мүше болғанына өкінбеген. Ол өзінің туған халқы — қазағы, алашы үшін шыбын жанын да аямаған.

МАҒЖАННЫҢ ТҮРІКШІЛДІГІ ХАҚЫНДА

Мағжан Жұмабаевты кеңес өкіметі «түрікшіл» деп айыптағаны белгілі. Сонда осы түрікшіл деген ұғым нені білдіреді? Ғалымдардың айтуынша, түрікшілдік – түркі халықтарын бірлікке, өзара байланыстарын нығайтуға үндейтін қоғамдық-саяси ағым. XIX ғасырдың соңына қарай түрікшілдікті насихаттаудың көш басында Қырым татары Исмаил Гаспралы (Гаспринский) тұрды. Ол түрікшілдікті «Тілде, пікірде, істе – бірлік» деген ұранмен шығарған өзінің «Тәржіман» атты газеті арқылы насихаттады. Түрікшілдікті Түркияда насихаттауда Жүсіп Ақшора (Юсуп Акчурин) белсенділік танытты. XX ғасырдың басында Ресей империясының қол астында отарлық езгінің тауқыметін тартқан түркі халықтарының азаттық қозғалысының өрбуіне түрікшілдік елеулі дәрежеде ықпал етті. Бірінші орыс революциясы кезінде негізінен түркі халықтарының өкілдері қатысқан бүкілресейлік мұсылман съезі 3 рет өткізіліп, түркі халықтарының мүддесін қорғау мақсатында «Ресей мұсылмандар одағы» атты партия құрылды. Уақытша үкімет жағдайында түркі халықтарының саяси әрекеттерін үйлестіріп отыру мақсатында Бүкілресейлік мұсылмандар кеңесі ұйымдастырылды. Кеңестік билік орнағаннан кейін түрікшілдік реакциялық пиғылдағы ағым ретінде бағаланып, оны насихаттауға қатысы бар деген азаматтар ашық қуғындалды. Көрнекті татар қайраткері Мірсайд Сұлтанғалиев осындай қуғындаудың алғашқы құрбаны болды.

Түрікшілдікке қарсы күрес патшалық Ресей кезінде басталған болатын. XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басында Түркия дүниежүзіндегі барша түркі халықтарын бір мемлекет шаңырағының астына жинамақ деген қауесет таратылды. Оны «пантюркизм» деп атады. Пантюркизм панисламизммен ауыз жаласып, Ресейге қарсы соғыс ашпақ

деп даурықты. Шын мәнінде пантюркизмді құбыжық етіп көрсету мақсаты басқа еді. Ол түрік халықтарының арасына жік салып, бір-бірінен ажыратуды, бір-біріне қатыстырмауды көздеді. Сөйтіп патшалық Ресей құзырындағы мұсылман отар халықтарды орыстандыру жөніндегі алға қойған міндеттерінің орындалуын жеңілдеткісі келді. Осы мақсатта Қазан қаласында миссионерлік қоғам құрылды. Миссионерлер мұсылман халықтары арасында христиан дінін таратуға білек сыбана кірісті. Осы мақсатқа мектеп жүйесі кеңінен пайдаланылады. Христиан әдебиетін тарату ісі еселеп күшейтілді. Миссионерлік қоғам 1862-1910 жылдар аралығында тек қазақ тілінде ғана алпыстан астам христиан діни кітаптарын, оқу құралдарын шығарды. Сонымен бірге Арабстанның Түркиядан ағылып келіп жатқан ислам діні кітаптарын тежеуге тырысты. Орыс цензурасы кедендерден талай кітаптарды ұстап алып қалды. Мағжан Жұмабаев секілді қазақ зиялылары бұған көнгісі келмеді, көнбеді де.

Мағжанның түрікшілдігін кезінде Жүсіпбек Аймауытов былай деп түсіндіреді: «Бір жағынан үй-іші – әкеге, әлеумет – рубасыға бағынған, тапқа, жікке бөлінбеген, қазақ ішінде туып-өскен болса, екінші – татар медресесінде оқып, түрікшілдік, исламшылдық рухында тәрбиеленсе, үшінші – патша саясаты шымбайға батып, отаршылдық зардабы қазақтың ұлтшылдық сезімін оятқан дәуірдің ұлы болса, төртінші – орыс зиялыларының қаймағы бұқарашыл, халықшыл болып жатқанын сезіп білсе, бесінші – батыстың, қала берсе, орыс ақындарының санашылдық (идеализм), жаңашылдық школынан сабақ алса, енді Мағжан қай пікірдегі ақын болып шығуы керек. Сөз жоқ, Мағжан ұлтшыл, түрікшіл, санашыл, дарашыл ақын болып шығуы керек. Олай болып шықпау мүмкін емес. Әлеумет ортасының, заманының жағдайы солай». («Лениншіл жас» журналы, 1923 ж. № 5).

Ал Сәбит Мұқанов Мағжанның түрікшілдігі туралы 1932 жылы жарияланған «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» деген еңбегінде: «Оның (Мағжанның – Қ.М.) түрікті бауыр қылуына өз мақсатына сәйкес ойы бар. Біз жоғарыда Мағжан қазақтың ескі күнін көксегенде, баяғы хан дәуірін қайта орнатпақ емес, қазіргі қазақтың көзіне ескі, еркін өмірін елестетіп, басын көтертпек. Басын көтертіп алғаннан кейін бөлек республика құрмақ дедік. Мағжан «түрік» деген сөзді белгілі мақсат үшін ғана керек қылды. Түріктің ерлігін айта кеп, қазақты отаршыл үкіметке қарсы қайрап салғысы келді». Мұнда Сәбең Мағжанның түрікшілдігі отаршылдыққа қарсы бағытталғанын ашып көрсетеді.

Түрік тақырыбы Мағжан поэзиясында ерте басталған. Мағжанның 1905 жылдан бастап Қызылжардағы Мұхамеджан Бегішев медресесінде оқуы оның дүниетанымына көп ықпал еткен. Медресеге ұстаздық етуші Мұхамеджан Бегішев – кезінде Стамбул қаласындағы түрік университетін бітірген адам. Ол да Мағжан поэзиясында түрік тақырыбының ерте басталуына себепші болды.

Мағжан Жұмабаев – қазақ ұлтының қайткенде азаттыққа қолы жетеді деп көп ойлап, армандаған ақын. Өзі өмір сүрген тарихи жағдайда азаттық қолға оңайлықпен түспейтінін сезген ол ер түріктен тараған туыс елдердің ұйымдасып, бірлесіп, тізе қосқан күресі ғана отаршылдықты қазақ елінен, басқа бауырлас елдерден аластауға мүмкіндік туғызады деп есептеген. Сондықтан, ақынның түрік тақырыпты өлеңдерінде бұл идея ең өзекті идеяға айналды. 19 жасар жас ақын тұңғыш «Шолпан» жинағында (1912 ж.) жарияланған «Орал тауы» өлеңінде-ақ:

Анамыз бізді өсірген қайран Орал,
Мойның бұр тұңғышыңа, бермен орал.
Қосылып батыр түрік балалары,
Таптатпа, жолын кесіп, тізгінге орал,

– деп өзінің түрікшілдік көзқарасын көрсетті. Бұдан соң ақынның түрік тақырыбына қосылған өлеңдері – «От», «Пайғамбар», «Алыстағы бауырыма», «Түркістан», «Тез барам», «Орал», «Қазақ тілі», «Тұранның бір бауында» атты туындылары.

Бұл өлеңдердің негізгі идеясы, ой-пікірі, көтеретін мәселесі, үндеу пафосы айқын. Қай өлеңінде де ақын сонау түп-тұқияннан бергі тарихты қозғап, исі түріктің ата тегі бір, бауырлас халықтар екендігін өрнекті, жалынды тілмен паш етеді. Бұл өлеңдерінде түрік халықтарының сол кездердегі мүшкіл халі, одан қалай құтылу жолдары, түріктердің тәуелсіздік үшін тізе қосып, жұмылып күресу қажеттілігі көрсетілген.

Мағжан өз өлеңдерінде түрік әлемінің тарихын әріден бастайды. «Пайғамбар» деген өлеңінде:

Ерте күнде отты Күннен Гүн туған
Отты Гүннен от боп ойнап мен туғам.
Жүзімді де, қысық қара көзімді
Туа сала жалынменен мен жуғам,
– дейді. «Орал тауы» өлеңінде, басқа да бірсыпыра туындыларында ежелгі түрік Отаны – Тұран, Орал, Алтай мекендері екені жырланады.

Түрік атты алып теректің тамырынан тараған қандас халықтардың қалыптасу, даму жолының өзіндік үлкен тарихы бар екендігі белгілі. Мағжанның отты жырлары осы ұмытылған тарихымызбен қайта қауыштырды. Мағжан тарихқа сүйене отырып:

Ертеде Түркістанды Тұран дескен,
Тұранда ер түрігім туып-өскен.
Тұранның тарихы бар толқымалы,
Басынан не тамаша күндер кешкен,

– деп ертедегі түркілердің біртұтас мемлекет болып, оның кейін қанды шапқыншылықтарды бастан кешіруі салдарынан әуелгі атын да, атағын да жоғалтып алғанын білдіреді. Оның ішінде Тұранның тарихтан өшуіне себепші болған Араб халифатының шапқыншылығын есімізге оралтады. Араб халифатының әскери қолбасшысы Құтайба ибн Мүсілім басшылығымен Тұран өлкесін 705-715 жылдары талан-таражға ұшыратып, халқын қырып-жояды да, Тұран атауын Түркістан атауымен алмастырады. Тұранның атауы осылай тарихтан өшеді.

Мағжанның «Алыстағы бауырыма» атты өлеңі Ататүрік бастаған түріктердің азаттық жолында жауларымен шайқасып жатқан кезінде жазылған. Оған осы өлеңнің мына жолдары дәлел:

Алыста ауыр азап шеккен бауырым,
Қуарған бәйшешектей кепкен бауырым.
Қамаған қалың жаудың ортасында
Көл қылып, көздің жасын төккен бауырым.

Мағжан түркілердің бір кезде топтасқан жері Алтай екенін еске салады. Тарихи деректерде бұрынғы Түрік мемлекеті күйреген кезде оғыздардың бір бөлігі теңізден өтіп кеткен, қазіргі Түркиямыз сол делінеді. Мағжан осындай деректерге сүйеніп:

Алтайдың алтын кені еркелетіп,
Келгенде жолбарыс боп жаңа ер жетіп,
Ақ теңіз, Қара теңіз ар жағына,
Бауырым, мені тастап қалдың кетіп,

– дейді де, өлеңін түріктерге ата мирас алтын тақ Алтайға қайт деген тілекпен:

Бауырым! Сен о жақта, мен бұ жақта,
Қайғыдан қан жұтамыз. Біздің атқа
Лайық па құл боп тұру? Жүр кетелік
Алтайға, ата мирас алтын таққа,

– деп баяғыдай бірігіп, бір ел болуға шақырады.

1920 жылғы сәуірде Ататүрік бастаған түріктер басқыншыларды ойсырата жеңіп, Түркия республикасының тәуелсіздігі туралы декларацияны жариялады. Бұл жеңіс қазақты да қуантты. Сол жеңіс әсерімен Мағжан әйгілі «Түркістан» өлеңін жазды. Өлең зор лирикалық шабытпен жазылған. Ұзақ жылдар бойы бұратана, өнері, мәдениеті дамымаған ел болып кемітіліп келген түркілердің, оның ішінде қазақ халқының шын мәніндегі өткен тарихын Мағжан осы өлеңінде тамаша көрсеткен. Оның баяндауынша, түріктердің тарихы батырға, ерен ақынға, ғұлама ғалымға толы. Мағжан қазақ хандарының тарихын тым әріден – Афрасиябтан бастайды. Кезінде әлемді өзінің қаһарымен тітіреткен Шыңғысханды Мағжан сол кезде-ақ Түркістан топырағынан деп батыл айтқан. Әл-Фарабиді қазақтың асқан білімді философы деп сол 20-шы жылдары зор мақтанышпен айтса, қазақтар оның есімін 60-шы жылдары ғана естіді. Жер жүзіне от шашып, найзағайдай өте шыққан Ақсақ Темірді де атап өтеді. Біз Мағжанның бір ғана «Түркістан» өлеңі арқылы Ұлықбектей ғалымдарымызбен, бүкіл тарихи даму жолдарымызбен таныстық.

Ақын өлеңінде түріктердің өзен-суы мен тауларына дейін зор мақтанышпен, ғажап етіп көрсетіледі. Осы керемет өлкенің қаһармандық тарихын айналдырған 25 шумақтың аясына сыйғызған ақынның шеберлігі мен ғұламалығына таңданбасқа болмайды. Ол мұнда бүкіл Тұран елінің тарихын алақанға салғандай әдемілеп айтып берген.

Белгілі ғалым Л.Н. Гумилев «Қиял патшалығын іздеу» атты еңбегінде құла түзде Гуннуден (Қытайдан) әлдеқайда күшті Түрік мемлекеті құрылды дей отыра, 500-569 жылдар ішінде Сары теңіз бен Қара теңіз аралығында жатқан ұлан-байтақ даланы Түрік мемлекеті иеленіп, күшті державаға айналды. Онымен Византия, Иран, Грекия санасып, сауда-саттық қатынастар жасауға мәжбүр болған» – деп атап өтеді. Ал Мағжан оны:

Түркістан – екі дүние есігі ғой,
Түркістан – ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған
Түріктің Тәңірі берген нәсібі ғой,

– деп жырлады. Осылай түркілер тарихына көкірегі мақтаныш пен мақсатқа толып шаттанған ақын енді қазағына бұрылып:

Тұранда түрік ойнаған ұқсап отқа,
Түріктен басқа от болып жан туып па?
Көп түрік енші алып тарасқанда
Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па?

– дейді. Ал «Қазақ тілі» атты өлеңінде:

Қыран құстың қос қанаты қырқылды,
Күндей күшті күркіреген ел тынды.
Асқар Алтай – алтын ана есте жоқ,
Батыр, хандар – асқан жандар ұмытылды!

– дей отырып, осындай елден мұра болып қалған құдіретті қазақ тілінің барлық тарап кеткен түркілерді бауырына тартып, біріктіретініне сенім білдіріп:

Жарық көрмей жатсаң да ұзақ кен-тілім,
Таза, терең, өткір, күшті, кең тілім.
Тарап кеткен балаларыңды бауырыңа
Ақ қолыңмен тарта аларсың, сен тілім,
– деп тебіренді.

Мағжан халқымыздың болашағы түркі тектес халықтардың бірлігінде деп таныған. Поэзиясында түрік бірлігін жырлауы да содан. Түркі тектес халықтардың басын біріктіріп, бір кездегі күндей күркіреген ел болуымызды армандаған. Бірақ ол өзі ондай күнге жете алмады.

Кеңес билеушілері түрік халықтарының бірігуін қаламады. Сондықтан әр түрлі қауесет таратып, шовинистік пиғылдарды қоздырды. Біреулері азиялықтар орыстарды Түркістаннан шеттеткісі келеді деп даурықты. Екіншілері сонау Қара теңіздің ар жағындағы Түркияға Орта Азия мен Қазақстан қосылғалы жатыр екен деп дүрлікті. Ақыры «пантюркизмге» қарсы жорық жарияланды. Онсыз да үстінен «байшыл», «ұлтшыл» деген таяқ түспей жүрген Мағжан «түрікшіл» деген атаққа тағы қалды. Ал шындығында, Мағжан түрікке «алыстағы бауырым» дегенде басқа халықтарға жаулық тілемеген. Жалпы езілген ұлттардың мүддесін қорғаған.

Мағжан Жұмабаевтың әдебиетімізде көтерген түрік тақырыбының халықаралық маңызы зор. Бүгіндері тәуелсіз қазақ елі Түркиямен тіл табысып, достық, бауырластық қарым-қатынас жасап жатса, осы мәртебелі істе Мағжандай ұлы ақынымыздың үлесі де мол және ол ұмытылмауы тиіс.

МАҒЖАН ЖӘНЕ БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІ

Мағжан өте балажан кісі болған. Өз кіндігінен көрген перзенті тұрмаса да, ол балаға деген сүйіспеншіліктен еш кенде болған емес. Немере інісі Ғадылша Қаһарманұлы Мағжанның балаларды қалай жақсы көргенін, балалардың да оны жақсы көріп, оны көре қалса, төңіректеп қасынан шықпайтынын, оны ауыл балалары жақсы көріп «Жәжеке» деп атайтынын өзінің «Жәжеке» атты естелік кітабында жазған еді.

«Ақынның балажандығы әсіресе шығармаларында қатты сезіледі. Ол қазақ балалар әдебиетінің іргесін қаласуға қомақты үлес қосты. Балалар әдебиеті тақырыбына маржандай төгілдіріп, көп өлең тудырды. Арнайы ғылыми еңбектер, оқулық, әдістемелік құралдар жазды» – дейді ғалым, жазушы, мағжантанушы Шериаздан Елеукенов. (Ш.Елеукенов. Мағжан. Өмірі мен шығармагерлігі. Оқу құралы. Астана. 2008, 288 - бет).

Мағжан өлеңді өзінің жас шағынан бастап жаза бастағаны белгілі. Сол кездің өзінде ол балаларға арналған өлеңдер шығарған және ол өлеңдері жас ұрпақты оқуға, өнер-білімге ұмтылуға шақырады. 1912 жылы Қазан қаласында жарық көрген «Шолпан» атты жинағында жарияланған «Балалық шақ», «Қарағым», «Мен сорлы» («Шәкірт зары») өлеңдері Ыбырай Алтынсариннің «Кел, балалар, оқылық» өлеңімен мақамдас.

«Балалық шақ» атты өлеңінде ақын балаларға:

Жастық - алтын,
Құрып қал салтын.
Салты оның – үйрену!
Өнер қуып,
Бел бекем буып,
Надандықтан жирену!

Тұрма, қалқам, ұмтыл
Аты өшкірден құтыл!

– дейді, яғни білім ал, надандықтан құтыл дейді. «Қарағым» деген өлеңінде:

Қарағым, оқу оқы, босқа жүрме!
Ойынға, құр қаларсың, көңіл бөлме.
Оқымай ойын қуған балаларға
Жолама, шақырса да қасына ерме!
Кідірме, аялдама, алға ұмтыл,
Алам деп көктен жұлдыз қолың серме!

– деп ақыл береді. Кейін Мағжан балаларға арнап тағы басқа көптеген өлеңдер шығарды. Ол тіпті ауыз әдебиетінде кездесетін өлеңдердің өзін қайта түлетіп, түрлендіріп жіберді. Ғұлама ғалым Ахмет Байтұрсыновтың айтуынша: «Бесік жыры» яки бала тербету баланы ұйықтату үшін айтатын өлең. Бала тербету түрліше айтылады. Бірақ бәріне бірдей жалпы келетін де жерлері бар» - дейді. Мысалы, халық жырларында «Бесік жыры»:

Әлди, әлди, ақ бөпем,
Ақ бесікке жат, бөпем,
Құнан қойды сой, бөпем,
Құйрығына той, бөпем.
Бәрін жеп өзің тауыспай,
Маған-дағы қой, бөпем!

– деген сияқты сөздерден құралса, Мағжанның «Бесік жыры» бұған сарындас болғанмен, мұндай жалпылама сөзі жоқ, керісінше ананың баласына «сен солай болуға тиіссің» деген өктем тілегі баса айтылады. Далада дауыл тұрса да, жел соқса да алаң болма, онан сені қорғау – менің борышым, өсіп жеткен соң ананды, елінді, жерінді жаудан қорғау – сенің борышың дегенді аңғартады:

Сая жаным,
Балапаным,
Соқсын дауыл, жел,
Болма алаң,
Сүйген анаң

Сақтар, анық біл... — дей келе, одан әрі:

Туған жерден,
Өскен елден
Ерге не қымбат?
Жас жолбарыс,
Жаумен алыс,
Шаңға, қанға бат.
Айбатыңды,
Қайратыңды
Көріп қарт анаң
Төгіп жасын,
Жайып шашын
Тілер: «Бол аман!

— деп аяқтайды. «Бесік жыры» баланы тербету, ұйықтату үшін айтылатын өлең болса, «Жұбату» — есін біліп қалған балаға ол бірдеңеге ренжіп жылағанда жұбату үшін айтылатын тәрбиелік мәні бар өлең. Бұл «Жұбату» Мағжанда былай кестеленеді:

...Әлди-әлди, апатай,
Көп жылама, қалқатай!
Әлдилесем жыламас
Ақылы көп қалқатай.
Айналайын айымыз,
Алты қарын майымыз.
Жеті қарын жентіміз,
Ташкент, Бұқар —кентіміз.

Дуай-дуай кемелім,
Күнитайым қайда екен?
Саятайым сайда екен,
Асқар-асқар тауда екен,
Тауда неғып жүр екен?
Алма теріп жүр екен...

Бала кезімізде осы өлеңдерді әжелеріміз айтушы еді. Онда біз бұлардың Мағжанның өлеңдері екенін, әрине, білмейтін едік. Соңғы жылдары ғана білдік қой.

«Ата, бата» өлеңін оқыған бала ойнақы сөзді ойынға айналдыра отырып, ғибрат сөзді жадында сақтап қалары анық.

Мектептен қайтты Марияш,
Өліппесі қолында.
Шақырды оны атасы:
«Кел, құлыным, кел мұнда».
Марияш: «Ата, ата!» - дегенде,
Атасы: «Құлыным ата дейді ғой!»
Марияш: «Бата, бата!» - дегенде
Атасы: «Құлыным бата дейді ғой!»
«Бата!» - десең, қарт атаң
Айналсын сендей ботасын!
Оқы, құлыным, ғалым бол,
Атаң берді батасын!

Ақындық пен ұстаздық Мағжан тұлғасында тамаша үйлесім табады. Сондықтан, оның өлеңдерінде бала дүниетанымын байыту, жас жанның жүрегіне құлықтылық, ізгілік, адамгершілік қасиеттерін егу ерекше орын алады. Сол қасиеттерді ақын бала бойы мен ойына ойнап жүргенінде дарытқандай көрінеді. Қай қазақ баласы қысты күндері ақ қала соғып ойнамаған?!. Осыны білетін Мағжан

балаларды ұлттық ойынға қоса отырып, еңбек тақырыбын көтереді. Балалар ойнап жүріп, ауыл арасындағы күрткік қардан ақ қала соғады. Балалардың осы қызу еңбегін «Ақ қала» атты өлеңінде ақын былайша суреттейді:

Қарды соғып төрт бұрыш
Төрт бұрышты көп кірпіш
Үй іргесін қаласты.
«Мен оям!» - деп біреуі,
«Мен қоям!» - деп біреуі
Терезеге таласты.
Терезелер ойылды,
Қардан құрсау қойылды
Шаттықтың енді шегі жоқ.
Беттері болды бүлдірген
Сар даланы күлдірген
Күлкілері меруерт.
Қатар-қатар тізілді үй
«Алақай», айғай, күлкі ылғи
Күлді бірге ақ қала.
Ерінбесең бар, қара:
Ойнап жүріп көп бала
Салып қойды ақ қала.

Бала не көрсе, содан ойын шығарады. Тал шыбықты ат қып мінеді. Бір-бірімен жарысады. Қазақтың ата кәсібі мал бағу бала ойынынан аз орын алмайды. Бұл жай да Мағжан назарынан тыс қалмаған. Ол мұны еңбек тақырыбын ширата түсуге, балалардың малға деген қызығушылығын көтеруге пайдаланған. «Бөбектің тілегі» деген өлеңінде ақын:

Тоқтышағым тоғыз тап,
Саулық қойым сегіз тап,
Сегізін де семіз тап.
Құла бием құлын тап,

Құлын таппа құнан тап.

Құнан тапсаң егіз тап

– деп тақпақтайды, әр төл үшін мейірлі сөз табады. Өлең жолдары өзді-өзінен жатталып, дауыстап айтуға қызықтырады.

Мағжан жыл мезгілдерін балаларға өзінше ойнақы өлеңдермен таныстырады. Мысалы, «Жаз» атты өлеңінде:

Жыл құсын көргенде:

Самалық! Самалық!

Көк құс көзін ашты ма?

Аяғын жерге басты ма?

Самалық! Самалық!

Самарқанның көк тасы

Жібіді ме, көрдің бе?

Қап тауының көк құсы

Жүгірді ме, көрдің бе?

Самалық! Самалық!

– дейді. Осындағы «Самалық» деген сөзді біз бұрын білмейтін едік. Бұл сөз тіпті он томдық «Түсіндірме» сөздікте де кездеспейді. Ал бұл сөз жыл құсын көргенде айтылады екен.

Мағжан балаларға арналған өлеңдерінде қарадүрсін ақылгөйсуге, жөнді-жөнсіз мораль оқуға бармайды. Білімді бала ойына оған әбден таныс сурет енгізу арқылы дарытады. Мысалы «Қыс» атты өлеңінде:

Ботаға жабу кидірген,

Бұзауды үйде сидірген

Аяз, сені қайтейін?!

Қыздың бетін қызартып,

Мұздың мұрнын ұзартып,

Қызыл сені қайтейін?

– деп қақаған қыс суретін көрсетеді. Сол арқылы бала санасына қысқы суықта ботаға жабу керек екендігін, бұзауды жылы жерге қамау керектігін сіңіреді. Әрі мейірбандыққа бастайды.

Мағжанның «Сұр құлын» деген өлеңінің кейіпкері Әлжан әлі жас, табиғат тамашасына жаңа келе жатқан бала. Оған табиғаттың көп сыры әлі бимағлұм. Ол қысқы табыннан қайтқан сұр құлынын танымай қалады. Күздегі сүйкімді құлыны жалбыраған жабағыға айналыпты. Мұны көрген Әлжан кәдімгідей аузы томпиып, ренжіп қалады:

Жазғы күні сұр құлын
Сұлу еді сүліктей.
Құрық көрсе құлдырап
Жытушы еді еліктей.

Алдауға түсіп ұсталып
Тұрғанда құлын байланып
Жүруші еді Әлжан жанында
Сылап, сипап, айналып.

Қыс түсті, аяз, үскірік
Көк мұздай бұлтсыз аспаны.
Отарда жатқан жылқыдан
Арық та келе бастады.

Топырлаған арықпен
Сұр да келді тыртып.
Құлыншағын көруге
Шыға келді Әлжан құнтып.

Сұр құлын жоқ алдында
Жалбыраған жабағы:
Томпиды аузы Әлжанның,
Салбырады қабағы.

Мағжанның бұл өлеңдері бала тәрбиесінде аса маңызды орын алатын інжу-маржандар. Біздің ұрпағымыз, өкінішке қарай, Мағжан өлеңдерін сусыны қанып оқи алмады. Тек ақын толық ақталғаннан кейін ғана оның шығармалары, әсіресе сырлы да сұлу жырлары халық игілігіне айнала бастады. Оның ішінде балаларға, жастарға арналған өлеңдері зор тәрбиелік мағынасымен жұрт жүрегінен елеулі орын алды.

Қазіргі еліміздің тәуелсіздігі кезінде бала тәрбиесіне ерекше мән беріп, көптеген іс-шаралар жүргізіп, «жастар – елдің болашағы» деп, оларға сенім артып отырған тұста Мағжан өлеңдері бала тәрбиесімен айналысатын ата-аналар қауымында, бала-бақшалар мен мектептерде, басқа да білім беру мекемелерінде қадірлі орын алатыны сөзсіз.

БАТЫР БАЯН

Баян батыр деген кім? Қайдан шыққан батыр? Несімен даңқты? Бұл сұрақтарға қазіргі жастардың көпшілігі анық жауап бере алмайды. Ал ол – біздің жерлесіміз, әйгілі Абылай ханның хас батырларының бірі. Оның шыққан тегі туралы қазақтың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаев өзінің «Батыр Баян» поэмасында былай деп жазады:

Арқада бір өзенді дер Обаған,
Сол жерде аз ғана Уақ қоныс қылған.
Уақтың ерте күнде өжет- қайсар
Ер Көкше, ер Қосайдай ері болған.

Сол ері ерте күннің – ер Көкшенің
Нәсілінен қайтпас алмас Баян туған.
Баянның ер ағасы батыр Сары,
Қос қыран тізе қосып жауын қуған.
Айналып оны айт, мұны айт, Баянды айт,
Ер Баян Алашының бетін жуған.

Баян Қасаболатұлы 1704 жылы қазіргі Мағжан Жұмабаев ауданындағы Аралағаш ауылында туған. Өкініштісі, бұл ауыл қазір жоқ, халқы бұрынғы кеңшар орталығына көшкен.

Баянның әкесі Қасаболат өте шебер зергер болған. Анасы Ажар Кіші жүз Байбақты руындағы атақты Сырым батырдың әкесі Даттың қарындасы, белгілі Шолан батырдың қызы екен. Баян Уақ руының Шоға тармағынан шыққан. Ол 14 жасында өзінің ағасы Сары батырға еріп, соғыс жорықтарына қатыса бастаған. 17 жасында соғыс тәсілдерін меңгеріп белгілі сардар (жүзбасы) болады.

XVIII ғасырдың бірінші жартысы мен орта тұсында қазақ жерін жоңғар шапқыншылығынан қорғау үшін болған

ұрыстарда Баян ерекше ерлік көрсетіп, Абылай ханның сенімді серігі және бас батырларының біріне айналады. Ол өз жігіттерінен құрылған қалың жасақты басқарып, әйгілі Қабанбай, Малайсары, Олжабай, Жанатай батырлармен бірге Ертіс, Тарбағатай өлкелерін, Қалба жерлерін жаудан тазартуға қатысады. Батыр Баян, әсіресе, Тарбағатай тауларының етегінде болған 80 күндік Шорғы шайқасында және Аягөз маңында болған Ақшаулы ұрыстарында асқан өжеттігі мен ерлігін көрсетті. Ол сыртқы жаулармен болған шайқастарда көрсеткен ерлігі мен қазақ жасақтарын басқарудағы жетістіктері үшін халық алғысына бөленді және үш жүз жыл бойы ақын-жыраулардың өлең-жырларында аталып келді.

XVIII ғасыр батырларының бірі Тәтіқара ақын:

Қамыстың басы майда, түбі сайда,
Жәнібек Шақшақұлы болат найза.
Алдыңнан су, артыңнан жау шапқанда
Ер жігіттің ерлігі осындайда.

Бөкейді айт Сағыр менен Дулаттағы,
Деріпсәлі, Маңдайды айт Қыпшақтағы,
Өзге батыр қайтса да бір қайтпайтын
Сары менен Баянды айт Уақтағы,
— деп көп батырдың ішінен Сары мен Баянды бөле-жара атайды.

Қазақтың ұлы ғалымы Шоқан Уәлиханов өзінің «XVIII ғасырдағы батырлар туралы тарихи мағлұматтар» атты зерттеуінде бірде Абылай хан аз ғана жасағымен Қытайдың қалың қолынан шегініс жасауға мәжбүр болғанын айтып, Тәтіқара ақынның өлеңін келтіреді:

Кебеже қарын, кең құрсақ,
Артық туған Абылай,

Көтере көр бұл істі.
Көп қытайдың жылқысы
Тұрымтайдай құнысты.
Жау жағадан алғанда,
Ит етектен алғанда
Ер Абылай қорыққан жоқ
Әншейін еңкейе бере жылысты.
Бәсентиін Сырымбет
Оқ жіберіп ұрысты.
Ақыл қалмас қашқанда,
Дегбір қалмас сасқанда.
Баяндай ерді көрмессің
Бұрылып жауды шанышқанда.

Мұнда ақын Баянның шегініс кезіндегі қолданған тәсілін көрсетеді.

XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың 30-шы жылдары аралығында өмір сүрген Шәді төре Жәңгірұлы ақын өзінің «Тарихат» атты дастанында Абылай ханның бас батырларының ішінде Сары мен Баянды да атап өтеді:

Бар еді неше қилы батырлары,
Майданға бет-бетімен кірді бәрі.
Әлеке, Алтынсадақ деп айтылған
Әлібек, Найман Төлек ерлік қылған.
Шапырашты Наурызбай, табын Серке,
Қаракерей Қабанбай өңкей қыран.
Жаппастан Өтетілеу, Есет, Тама
Бөгенбай Қанжығалы, Қантай және
Тарақты Көбек, Уақ – Сары, Баян.
Қоңыраттан Бәйтелі мен Жаманқара
Жалайыр Жәтен батыр, Қыпшақ Шорман.
Осындай батырлар бар мағлұмданған.

1943 жылы жарық көрген «Хан Абылай» атты поэмасында ақын Мәжит Айтбаев та Баян батырдың ерекше ерлігін атайды:

Абылай батырларын алды жиып,
Хан орда мекен еткен Шыңғыс тауын.
Жиналды ел ұлдары, ел қорғаны
Жоймаққа ел шетіне келген жауын.

Ойқтап Қанжығалы Бөгенбай жүр,
Бой тастап Қаракесек Қазыбек тұр.
Бір өзі мыңға теңдес ер Баянның
Ойнауда бойында күш, көзінде нұр.

Баянның парасаттылығы мен ерлігін Абылай ханның өзі де жоғары бағалағанын Шоқан Уәлихановтың мына сөздері дәлелдейді:

«Когда спросили у Аблая, кого он из батыров более уважает из всех трех орд: «Из моих батыров басентиинец Малайсары по богатству, храбрости и по характеру и уаковец Баян по уму и храбрости стоит выше всех» (Ч.Ч. Валиханов. Собр. соч. в 5-ти томах. Т. 1. 1984, с. 218).

Аңыз бойынша Абылай хан мен Баян батыр алғаш рет қалмақтармен болған бір шайқаста кездеседі. Ұрыстың қызуымен Абылай аз ғана топпен қалмақтардың қоршауында қалғанын байқамай қалады. Жау қоршауы тарыла түседі, енді болмаса қалмақтар қазақтарды таптап, ханды қолға түсіруге жақындап қалады. Сол кезде сарыала ат мінген бір батыр жолшыбай қалмақтарды оңнан да солдан да қирата басып кіріп, жол салып, қоршаудағы топты аман шығарып алады. Абылай хан қоршаудан шығып, негізгі күштеріне қосылғаннан кейін қалмақтарды ойсырата жеңеді.

Женістен кейін Абылай хан сарыала атты батырды тауып әкелуге әмір береді. Оны тауып ханға алып келеді. Батырдың батылдығы мен табандылығы ханға қатты ұнайды. Сол кезден бастап хан Баянның батылдығы мен ақылдылығын талай рет байқап, оны жақсы көріп, бас батырларының қатарына қосады. Тіпті онсыз ұрысты бастамайтын болады.

Даланың ұлы перзенті Баян батыр туралы көптеген аңыз, өлең, жырлар, дастандар шығарылған. Жоғарыда аталған ақындардан басқа, белгілі ағартушы-ақын және фольклоршы Мәшһүр Жүсіп Көпеев және академик-этнограф Әлкей Марғұлан оның батырлығын жоғары бағалады. Батыр Баянның Отан қорғаудағы ерлігі жөнінде белгілі жазушылар Ілияс Есенберлин «Көшпенділер» трилогиясында, Қабдеш Жұмаділов «Дарабоз» дилогиясында жазғаны мәлім.

Алайда аты аңызға айналған батырдың ең жарқын бейнесін өзінің «Батыр Баян» поэмасында қазақтың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаев жасады. Бұл поэманы жазғанда Мағжан 1904 жылы шығыстанушы ғалым Н.И. Веселовский құрастырып шығарған Шоқанның шығармалар жинағындағы материалдарды пайдаланса керек. Ақын ол материалдарды пайдалана отырып, поэмасына Баянның немере інісі Ноян мен тұтқынға түскен Құралай қыздың мөлдір махаббаты туралы сюжет те енгізеді. Поэма сюжеті екі арнада дамиды. Бірі – Абылай хан, оның айналасындағы батырлар, олардың қалмақ шапқыншылығына қарсы күресі. Бұл бағыт ақындық шолу қалпында беріледі. Екінші арна – батыр Баянның қалмақтармен болған бір шайқаста жас қызды қолға түсіруі, оған ғашық болуы. Бірақ жас сұлу батыр Баянның немере інісі Ноян ермен көңіл қосады. Екі ғашық жарастық табады да қыздың еліне қашады. Бір жағынан қызғаныш сезімі өртеп, екінші жағынан інісінің тұтқын қыз соңынан жау еліне кеткеніне намыстан күйген

батыр Баянның басындағы психологиялық күйзелісті, қатқабат құбылысты ақын ел намысы, махаббат, туыстық сезім, қызғаныш сияқты шытырман әуездермен астастыра бейнелеген. Ноянның қызға еріп жау еліне кетуін Отанын сатқандық деп түсінген батыр ағасы Сары батырдың тапсыруымен оларды қуа жөнеледі. Оларға Жолдыөзек деген жерде (қазіргі Аққайың ауданының аумағында) қуып жеткен батыр ашу үстінде екеуін де атып өлтіреді. Автор батырдың бұдан кейінгі психологиялық күйзелісін, кінәсіз екі жасты өлтіргендігіне қапаланып, өзін-өзі кінәлағанын шынайы көрсетеді. Батыр олардың денесін бірге жерлегеннен кейін қатты қиналған қалпында ханның батырларын жинаған жеріне келеді де қалмақтарға қарсы жорыққа аттанады.

Шындығында, мұның бәрі басқаша еді. Расында, тұтқын қызды Сары батырдың баласы Қыстаубай (поэмада Ноян) сүйген және онымен бірге Жоңғарияға қашқан. Баласының қылығына ыза болған әкесі Баян батырға қашқындарды қуып жетіп өлтіріп, оның дәлелі ретінде қан жұққан киімдерін алып келуді тапсырады. Бірақ Баян оларды өлтірмейді, қайта дұрыс жол сілтеп Қыстаубайдың нағашылары тұратын Кіші жүзге жібереді. Өзінің қашқындарды өлтіргенінің дәлелі ретінде өзі әдейі өлтірген тағы аңның қаны жағылған олардың сыртқы киімдерін әкеп, Сары батырдың алдына тастайды. Қыстаубай сүйген қалыңдығымен аман-сау нағашыларына жетеді. Нағашылары екі жасты жылы қарсы алып, өздеріне оңаша отау құрып, ішіне қажетті жасауларын енгізіп, мал бөліп береді. Кейін Қыстаубай Кіші жүздің мықты да сыйлы батырларының бірі болады. Балалары өсіп, ер жетеді. Соңынан, 130 жылдан кейін Қыстаубайдың ұрпақтары аталарының туған жері Солтүстік Қазақстанға қайтып келеді. Қазір олардың ұрпақтары Жамбыл, Шал ақын аудандарында, Қызылжар қаласында, тағы басқа жерлерде

тұрып жатыр. Солардың бірі – облысымызға белгілі азамат, бұрын ауыл шаруашылығында әртүрлі қызметте болған Уәлихан Қуанышев ақсақал Шал ақын ауданының орталығы Сергеевка қаласында тұрған еді. Ол кісі сол Қыстаубай аталарының және оның кейінгі ұрпақтарының тарихын жақсы білетін және жастарға әңгімелеп айтып отырушы еді.

Поэмаға қайта оралсақ, Бурабайға жиналған батырлар мен билер Абылай ханның жауға қарсы шабуылға шығуға беретін әмірін көп тосады. Әбден шыдамы таусылған олар кешігудің себебін білу үшін Абылай ханға белгілі шешен Қанай биді жібереді. Бұл туралы поэмада былай жазылған:

Бәрі де ел қорғаған – батыр, билер
Аттанбай тек жатудан таппай пайда:
«Жүрелік, жау басынар!» – деген сөзбен
Салады Қанай биді Абылайға.

Қанай би мен Абылайдың сұхбатын ақын былай өрбітеді:

Би Қанай «Бұ қалай?» – деп бастағанда
Абылай сұрайды одан: «Баян қайда?»
«Қанайым, ойың удай, тілің шаян,
Амал не келген жоқ қой батыр Баян.

Көп жаудың албастысы, ел еркесі
Баянның батырлығы алашқа аян.
Баянның аруақты құр атынан
Көп қалмақ болмаушы ма ед қорқақ қоян.

Наркескен, өрттей ескен, қайтпас болат
Баянсыз, қанатымды қалай жаям?!

Би Қанай! Аттанбайды хан Абылай
Келмесе қандыбалақ батыр Баян!

Поэмадағы ерекше шабытпен жырланған эпизод Баянның қалмақтармен соңғы айқасы. Алапат атыс-шабыс суреті, батырдың сол айқастағы қимылы, көз жұмар сәтіндегі Ноян мен тұтқын қызды есіне түсіруін бейнелейтін жолдар ешкімді бейжай қалтырмайды. Осындай жан алысып, жан беріскен алапат айқаста Баян бастаған жүз кісіден құралған шағын жасақтың қалмақтың мыңдаған жауынгерлерімен ерлікпен шайқасқанын ақын былай суреттейді:

Қалың қол ортасында Батыр Баян,
Баянның батырлығы Алашқа аян.
Екі көз екі қызыл шоқ боп кеткен,
Аузында көбік болып бұрқырап қан.
Оң-солға алдаспанды сілтегенде
Бұлақтай қалмақ қанын бұрқыратқан.

Бірақ екі жақтың күші бірдей емес еді. Осы шайқаста Батыр Баян өзінің жүз жауынгерімен бірге ерлікпен қаза табады.

Мағжан «Батыр Баян» поэмасын мынадай есте қаларлық жодармен аяқтайды:

Ерлерді ұмытса да ел, сел ұмытпас,
Ерлерді ұмытса да ел, жел ұмытпас,
Ел үшін жаннан кешіп, жауды қуған
Ерлерді ұмытса да ел, шөл ұмытпас.
Ел жауын зерттеп, өрт боп, тынбай жатқан
Ерлерді ұмытса да ел, бел ұмытпас.
Ел үшін төккен ерлер қанын жұтқан
Ерлерді ұмытса да ел, жер ұмытпас.
Арқаның селі, желі, шөлі, белі
Ерлерді ұмытпаса, ел де ұмытпас!

Мағжанның «Батыр Баян» поэмасы өзі ақталғаннан кейін ғана оқырмандар қолына тиді. Баян батырдың ұрпақтарының көпшілігі қазіргі кезде біздің облысымызда тұрады. Алтыншы ұрпағы – Зейнолла Олжабаев кезінде бұрынғы Булаев, қазіргі Мағжан Жұмабаев ауданында көп жыл жауапты қызметтерде болған, қазір зейнеткер, Қызылжар қаласында өмір кешуде. Зекеңнің төрт ұлы мен қызы жеке-жеке үй болып отыр, немерелері баршылық. Баянның басқа ұрпақтары облыстың аудандарында, Алматы, Астана, Қызылжар, Көкшетау қалаларында тұрып жатыр.

1993 жылы Мағжанның поэмасы бойынша «Батыр Баян» атты көркем фильм шықты (режиссері С. Таукелов), Булаев қаласындағы № 1 орта мектепке батырдың есімі берілді. Қызылжар қаласының бір көшесі Баян батыр есімімен аталады.

МАҒЖАН ЭПИГРАММАЛАРЫНЫҢ КЕЙІПКЕРЛЕРІ

Мағжан Жұмабаев өз шығармаларын әр жанрда жазғаны белгілі. Соның ішінде ол әр жылдары өзіне таныс сол кездегі мемлекет пен қоғам, әдебиет пен мәдениет қайраткерлеріне әзіл-қалжың ретінде эпиграммалар да жазып шығарған. Мағжанға дейін қазақ әдебиетінде эпиграмма жанры болған жоқ. Бұл жанр ең алғаш көне дүние әдебиетінде, гректерде пайда болған, кейін Францияда, Германияда, т.б. батыс Еуропа елдеріне де келген. Бұл жанрды Батыс Еуропа әдебиетімен байланысы бар орыс ақындары да пайдаланған. Бұл жанр орыс әдебиетінде, әсіресе, XIX ғасырда өріс алған. Оған А.С. Пушкиннің, М.Ю. Лермонтовтың, Е.А. Баратынскийдің т.б. эпиграммалары куә.

Мағжан Омбы (1913-1917 жж.) мұғалімдер семинариясында, әсіресе Мәскеуде Жоғары әдеби-көркемөнер институтында (1924-1927) оқыған жылдары орыс әдебиетімен және орыс тіліне аударылған Батыс Еуропа ақын, жазушыларының шығармаларымен кеңінен танысты. Сонда орыс және Батыс Еуропа ақындарының эпиграммаларымен танысқаны да сөзсіз. Олардан үлгі алған Мағжан қазақ ақындарының ішінде бірінші болып эпиграмма жанрын меңгерді. Ол өз эпиграммаларында көбінесе таныстарына достық әзіл-қалжың арнайды, Олардың кейбір ерекше мінездерін, оқыс жағдайларын сынаудан да қашпайды. Десек те, ақын сыны зілсіз, мәдениетті түрде және шындықтан аспай жазылғандықтан, кейіпкерлері оған ренжімеген. Екіншіден, бұл эпиграммалар сол кездегі (XX ғасырдың 20-30-шы жылдар) елдің саяси ахуалын көрсетті деуге болады.

Осы эпиграммалардың соңында ақын өзі туралы да «Мағжан Бекенұлына» деген атпен қалжыңға толы

эпиграмма жазған. Мұнда ол шындықтан алыс кетпейді: өзінің жақсы жағын ғана көрсетіп қоймай, кемшіліктерін де ашық сынайды. Мағжанның өлеңдер жинақтарында оның эпиграммалары келтіріліп, кейіпкерлерінің аттары аталғанмен, олардың кім екені толық айтылмайды. Қалың оқырман олардың кейбіреулерін білсе де көбінің кім болғанын, өмір жолын білмеуі мүмкін. Осыны ескеріп, біз ақын эпиграммаларының кейіпкерлерімен жұртшылықты қысқаша болса да таныстыруды жөн көрдік.

Әліби Жангелдинге

Отағасы,
Істің басы –
Жас тоқал.

Кеткен соң қар,
Мекеге бар,
Сәлде сал.

Әліби Жангелдин, 1884 ж. Қостанай облысының Амангелді ауданында туған. 14.08.1953 ж. Алматы қаласында қайтыс болған. Мемлекет қайраткері. Торғайдағы кәсіптік училищеде, Қазандағы мұғалімдер семинариясында, Мәскеудегі діни академияда оқыған. 1909-1912 ж.ж. Еуропа, Африка, Таяу Шығыс, Азия елдерін жаяу аралап, 1913 ж. Жапония арқылы туған жеріне оралады. Ресей патшасының 1916 жылғы маусым жарлығына қарсы Торғай қазақтарының көтерілісін қолдады. Ресейдегі Ақпан төңкерісінен кейін Торғай облысының төтенше соғыс комиссары болып тағайындалды. 1918 жылғы наурызда Торғай облыстық атқару комитетінің төрағасы болып сайланды. Азамат соғысы кезінде Жангелдин Далалық өлкенің төтенше комиссары болып тағайындалды да, өлкеде алғашқы Ұлттық әскери отрядтарды құрып, ақ гвардияшыларға қарсы күресті. 1920 ж. қазанда алғаш құрылған Қазақ АССР үкіметінің мүшесі болып сайланды. 1922 ж. 20 мамырда Орынбордан шығып, 9 тамызға дейін

Жаманқала, Атбасар, Ақмола, Павлодар, Семей бағытында үш мың шақырымдай жол жүріп өткен Жангелдин басқарған керуен Азамат соғысынан зардап шеккен халық шаруашылығын қалпына келтіру, ауылдарда мәдени ошақтар ашу, мектеп, аурухана жұмыстарын жандандыру ісінде бірқатар шаралар атқарды. Бұдан кейін де ол әртүрлі қызмет атқарып, республика экономикасы мен мәдениетін көтеруге зор еңбек сіңірді.

Ал Мағжанның «істің басы – жас тоқал» деуінің астарында Әліби Жангелдиннің өзінің бұрынғы орыс әйелін тастап, жас қазақ әйеліне үйленгені меңзелген.

Мадиярға

(Міржақып Дулатовқа – Қ.М.)

Жолдан азып,	Ақын Мәкен
Закон жазып,	Отыр ма екен
Майқы боп.	Қайқиып?

Міржақып Дулатов (бүркеншік аты – Мадияр) 1885 жылғы 21 қарашада Қостанай облысындағы Жангелді ауданындағы Қызбел деген жерде туған. Алдымен ауыл мектебінде, кейін Торғайдың 2 сыныптық орыс-қазақ училищесінде оқыған. 1902 жылы педагогикалық курс бітіргеннен кейін 1902-1911 жылдары ауылда, Торғайда, Қызылжарда бала оқытумен айналысқан. 1911-1918 жылдары «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінде мақалалары мен өлеңдерін жариялап тұрған. 1913-1918 жылдары Ахмет Байтұрсыновпен бірге Орынборда «Қазақ» газетін шығарған. 1909 жылы әйгілі «Оян, қазақ!» өлеңдер жинағын шығарған. Сол үшін қудаланған. Сол жылы Қызылжарда Жұмағали Тілеулинмен, Мағжан Жұмабаевпен танысқан. Ол Қызылжарда сот кеңсесінде тілмаштық қызмет атқарып, мұғалімдік қызметін де жалғастырады,

қазақ балаларына орыс тілінен сабақ береді. Сол кезде одан біраз уақыт Мағжан да дәріс алады. Міржақып 1911 жылы жазда Семейде тұтқындалып, бір жарым жыл түрмеде отырып шығады. 1917 жылдан Алаш партиясының белсенді мүшесі болған.

Міржақып кеңес өкіметі орнағаннан кейін еліміздегі баспасөз, сот органдарында қызмет атқарады. 1922 ж. Семейде облыстық сотта қызметте жүргенде қамауға алынады. Бірақ бұл жолы тез босатылып, Орынборға келеді де сондағы Қазақ халыққа білім беру институтына (КИНО) оқытушы болып орналасып, 1922 жылдан 1926 жылға дейін істейді. Бұдан соң Қазақ мемлекеттік баспасында бөлім бастығы, «Еңбекші қазақ» газетінде редактордың көмекшісі болып істейді. 1928 жылдың желтоқсанында баяғы өткен оқиғалардың жаңғырығы қайта қоздырылып, тұтқындалады. 1930 жылы ОГПУ алқасының үкімі бойынша 10 жылға жер аударылады. 1935 жылы 5-ші қазанда Ақтеңіз-Балтық каналының бойындағы Сосновец станциясында лагердің лазаретінде ауыр науқастан қайтыс болды.

Мағжан Міржақыпты өзінің ағасындай көріп сыйлаған. Оған арнап бірнеше өлең жазған.

Уәлитхан Танашевқа

Қазақ ұлы,	Қи, қи, қи, қи,
Татар құлы –	Ол форменный
Уәлит ер.	Саудагер.

Уәлитхан Танашев – заңгер. Қазан университетін бітіргеннен кейін сол Қазан қаласында адвокат болып тұрып қалады. Онда татар халқымен араласып, әлеумет жұмысына кірісіп жүрген. Сондықтан, татарлар оны аса құрметтеген. Оны Қазан татарлары қала думасына мүше қылып сайлаған. Қазан губерниясының мұсылмандары құрылтай

жиналысына депутат белгілегенде Уәлитханды 6-шы қылып тізімге кіргізген. Елде көп тұрмаған соң Бөкей елі оны жақсы білмеген.

Уәлитхан жігерлі, іскер, ұлтшыл, зиялы азамат болған. Ол Бөкей ордасынан Құрылтай жиналысқа депутаттық тізімге кірген, 1917 жылғы 5-13 желтоқсанда өткен Жалпықазақ съезіне қатысқан, Бүкілқазақтық «Алашорда» Халық Кеңесіне Бөкей ордасынан мүше болып сайланған.

Айдархан Тұрлыбаевқа

Ертек, ертек,	Жуан қарын Айдархан
Ерте екен.	Қырт екен.

Айдархан Тұрлыбаев (25 тамыз 1877 – бұрынғы Ақмола облысы Көкшетау уезі, Мезгіл болысында туған – 1937 Омбы) – Алаш қозғалысының қайраткері, саяси қуғын-сүргіннің құрбаны. 1897 ж. Омбы гимназиясын бітіріп, Санкт-Петербург университетінің заң факультетіне оқуға түскен. Университетті бітіргеннен кейін 1902-1917 жылдары Омбыда адвокат болып қызмет етті. 1917 ж. Ақпан революциясынан кейін қоғамдық өмірге белсене араласып, Ақмола облыстық қазақ комитетіне төрағалық етті. Оның жетекшілігімен 1917 ж. 25 сәуір мен 7 мамыр аралығында Ақмола облыстық қазақ съезі өткізілді. Осы съезде ол Ақмола облыстық қазақ комитетінің төрағасы болып сайланады. Ол бірінші және екінші жалпықазақ съездеріне қатысты. Екінші жалпықазақ съезінде Айдархан зор белсенділік танытты. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін Омбыдағы заң орындарында қызмет етті. Кеңес үкіметі А. Тұрлыбаевты тұтқынға алып, алашордашыл ретінде соттап, 1930 жылы Міржақып Дулатовпен, Мырзағазы Есполовпен бірге қиыр солтүстікке жер аударады. 1935 жылы одан босап келіп, Омбы қаласында кооператорлар

одағында заңгер-консультант болып істеді. 1937 жылы қайта тұтқындалып, сол жылғы 8 желтоқсанда атылған. 1957 жылы ақталды.

Асылбек Сейітовке

Бір-екі-үш ай	Шорман биге
Шапты тай,	Тарттық сыйға
Басылды...	Асылды.

Асылбек Жұманұлы Сейітов (1894, Омбы – 1937) – Алаш қозғалысының белсенді мүшесі. Алдымен 2 жыл приход мектебінде, 1905-1913 жылдары гимназияда, 1913-1917 жылдары Томск университетінің медицина факультетінде оқыған. 1917-1920 жылдары Ақмола уезінде Алексеев дәрігерлік бөлімінде, Баянауылдағы дәрігерлік бөлімде дәрігер болған. 1917 ж. 25 сәуір – 7 мамыр аралығында Омбыда өткен Ақмола облысының қазақ съезінде Ақмола облыстық қазақ комитеті төрағасының орынбасары болып сайланған. 1917 ж. 21-26 шілде Орынборда өткен бірінші жалпықазақ съезінде хатшылық қызмет атқарды және Ақмола облысынан Құрылтай жиналысына қатысуға депутат болып сайланды. Қазақ жастарының «Бірлік» ұйымының жұмысына белсене атсалысып, 1917 ж. 1-4 қазан аралығында өткен жиналысында ұйымның басшылық орнына мүше болып сайланған. 1922-1937 жылдары Семей қаласындағы губерниялық денсаулық сақтау басқармасының бастығы болып, облыста өкпе ауруын емдейтін орындарды ашуға ат салысқан.

1937 жылы Қазақ ҚСР-і денсаулық сақтау халық комиссариатының жоспарлау-қаржылау бөлімінің меңгерушісі, Алматы қаласындағы № 5 емхананы ұйымдастырушы, әрі бас дәрігері болған. 1937 жылы

Алашорда үкіметінің нұсқауларын орындап, кеңестік құрылысқа қарсы контрреволюциялық әрекеттерге барды деген айыппен тұтқындалып, атылған. Асылбектің әйелі — Шорманов Садуақастың Нафия атты қызы. Ол 1901 жылы туған, 1939 жылы қайтыс болды.

Мұсылманбек Сейітовке

Мұсылманбек —	Очень лестно,
Мұрты тіп-тік	Ну, конечно,
Судья	Ну, ну я...

Мұсылманбек Жұманұлы Сейітов (1887, Омбы — 7.12.1937, Өскемен) — Алаш қозғалысының қайраткері, Омбы мұғалімдер семинариясында оқыған. «Бірлік» ұйымының белсенді мүшесі болып, «Балапан» журналының шығуына атсалысты. 1917 жылы Ақпан төңкерісінен кейін қазақтардың саяси белсенділігін арттыру жолында Омбы облыстық қазақ комитетінің құрамына кірді. І-ші жалпықазақ съезінде Омбы облысы қазақтары атынан Бүкілресейлік құрылтай жиналысына депутаттыққа кандидат ретінде ұсынылды. Алаш партиясының мүшесі. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін Омбыда мұғалім, Павлодар облысында экономист болып еңбек етті. 1937 жылы саяси қуғын-сүргін құрбаны болды.

Асфандияр Шормановқа

Асфандияр	Баю-баю
Граф Диуар	Поздравляю
Қайдасың?	Мещанин!

Асфандияр Шорманов — Баянауылдағы атақты Шормановтар әулетінен, әкесі Әмір-Темір Шорманов. Асфандияр

дияр 1916 жылы Омбы, ауылшаруашылық институтын бітірген. Мағжанның «N-ға» деген өлеңіндегі граф осы. Ол әуелі ауыл мектебін бітіріп, Семейдегі мұғалімдер семинариясын да тамамдаған. Аз уақыт ауылда мұғалім болады. Содан соң Омбы ауылшаруашылық институтына түседі. Ауылшаруашылық институтын бітіргеннен кейін Қарқаралы уезінің жер бөлімін басқарады, әрі сондағы педагогикалық техникумда әр түрлі пәндерден сабақ береді. Оның білімі мен ұйымдастырушылық қабілетін бағалаған үкімет оны Баяндағы жаңа ашылған ауылшаруашылық мектебіне меңгеруші етіп тағайындайды.

Оның адал еңбегінің жетістігін көреалмаушылар соңына түсіп, кемшіліктер іздейді. Ондайлар табылмағасын оның аталарының би, болыс болғанын жазып, қызметінен төмендетеді. Ақыры дұшпандары оны қызметінен кетуге мәжбүр етеді. Оған еш жерде жұмыс берілмейді. Сондықтан туған жерін тастап, Батыс Сібірге кетуге мәжбүр болады. Сол жақта ауа райын болжайтын гидрометрологиялық орталықта инженер болып істейді. Бірақ тағы да Қазақстаннан арыз түсіп, қызметінен босайды. Амалсыздан бір алыс аудан кеңшарына агрономдық қызметке тұрады. Көре алмаушылар бұл жерден де табылады. Ақыры 1935 жылы жазықсыз тұтқындалып, Новосибирск түрмесіне қамалады, 4 жылдан кейін Красноярск өлкесінің Кан ауданына жөнелтіледі. Айдаудан жүдеп оралғаннан кейін Шамалғандағы тұқымды асылдандыру мекемесінде жұмыс істейді. Тек 1957 жылы толық ақталады. Ол – қазақтан шыққан тұңғыш агроном .

Асхат Сайдалинге

Көкек, көкек,
Менмен есек,
Идейный.

Асхат, Асхат
Үйінде жат,
Ереймей.

Асхат Фазылұлы Сайдалин (1898-1937) – атбасарлық, Алашорда үкіметінің мүшесі. Әкесі патша заманында 30 жылдай болыстық құрған. Асхат Омбы мұғалімдер семинариясын бітірген. «Алаш» партиясының мүшесі ретінде контрреволюциялық Колчак лагерінде қызмет еткен. Алаш зиялыларымен тығыз байланысып, Омбы қаласынан Міржақып Дулатовты большевиктердің қолына түсуден құтқарып, қашып кетуіне жағдай жасаған. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін 1920 ж. БК(б)П қатарына өтіп, ҚАКСР жерге орналастыру Халкомының кадрлар басқармасының басшысы қызметін атқарған.

Сатылған Сабатаевқа

Зиялы адам,	Достан құрып,
Қиялы арам,	Бостан жүріп
Сатылған.	Атылған.

Сатылған Сабатаев (24.05.1874, бұрынғы Жетісу облысы, Верный уезі, Үлкен Алматы болысы, № 7 ауыл – 15.04.1921, Қарқаралы маңайы) – Алаш қозғалысының қайраткері, жоғары білімді қазақ агрономы. Верный ерлер гимназиясын (1895), Мәскеу Шығыс тілдері институтын (1899), Мәскеу ауылшаруашылық институтын (1915) бітірген. 1899-1901 жылдары Жетісу облысы Пішпек уездік басқармасының аудармашысы, Жетісу облыстық қоныс аудару мекемесінің қызметкері болған. 1916-1917 жылдары Лепсі уезінің ауылшаруашылық мекемесінде жұмыс істеген. Патша өкіметі құлаған соң Сатылған Сабатаев Алаш қозғалысына белсене араласты. 1917 ж. 5-13 желтоқсанда Орынборда өткен 2-ші жалпықазақ съезінде Алашорда кеңесінің мүшелігіне сайланды. 1918 ж. қаңтарда Верный қаласында Жетісу облысы қазақтарының 2-ші съезіне қатысып, автономия, милиция құру жұмыстарымен

айналысты. 1918 ж. 9 наурызда большевиктер Сатылған Сабатаевты алашордашыл ретінде Верный қаласында түрмеге қамады. 17 сәуірде түрмеден босап шығып, Семейде земство, Алаш жұмыстарын атқарды. Семейде 1-ші Алаш әскери полкін жасақтауға белсене қатысты. Кеңес өкіметі орнаған соң ол Қарқаралы өңірінде өз мамандығы бойынша қызмет атқарды. 1921 жылы көктемде Ботақара деген жерден тұқым алып келуге бара жатқан Сабатаевты ақтардың соңына түскен қызыл әскерлер жазықсыз атып кетті.

Әбілқайыр Досовқа

Бетім, бетім,	Ел биледі-ау,
Құдіретім,	Сөз сөйледі-ау
Не дейін?!	Әбіл жын!..

Әбілқайыр Ысқақұлы Досов (1899, бұрынғы Ақмола облысы, Көкшетау уезі, Қотыркөл болысы – 1938) – мемлекет қайраткері. 1916 ж. Омбы орыс-қырғыз (қазақ) жетім балалар пансионна орналасып, қазақ оқушы жастарының «Бірлік» мәдени-ағарту үйірмесіне мүше болған. 1917 ж. қазан төңкерісінен кейін Омбы Қазақ кеңесі және облыстық революциялық трибунал мүшелігіне сайланған. Кейін төтенше комиссияның ерекше отрядын басқарды. РК(б)П ОК Сібір бюросы жанындағы татар, қырғыз (қазақ) секциясының хатшысы, «Кедей сөзі» газетінің редакторы қызметтерін атқарды. 1920 жылы қазан айында өткен Қазақ кеңестерінің 1-ші құрылтай съезінде Қазақ АССР Орталық Атқару Комитетінің төралқа мүшесі және хатшысы болып сайланды. 1922-1926 жылдары Семей губерниялық атқару комитетінің, Түркістан облыстық ревкомының, Орал облыстық атқару комитетінің төрағасы. 1926-1927 жылдары Қазақстанның Бүкілресейлік Орталық

Атқару Комитеті жанындағы өкілі болды. 1927-1930 жылдары БОАҚ төралқасының мүшесі. 1930-1937 жж. БКП(б) Орталық Комитетінің нұсқаушысы, Шығыс Қазақстан облыстық партия комитетінің 2-ші хатшысы, Ақтөбе облыстық партия комитетінің 1-ші хатшысы, 1936 ж. Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің хатшысы. 1937 жылдан Шымкент қалалық партия комитетінің 1-ші хатшысы қызметтерін атқарды. БК(б)П 17-съезінің делегаты болды. Досов 1937 жылғы 28 қарашада жалған саяси айыппен тұтқындалып, 1938 ж. 8 наурызда ату жазасына кесіліп, атылды. 1956 ж. 22 қазанда ақталды.

Райымжан Марсековке

Қарны асылып,	Қашқар барды,
Жаны қысылып	Сәлде салды,
Рай – Марсек	Мінді есек.

Райымжан Марсеков (1879 ж. бұрынғы Семей облысы, Өскемен уезі Айыртау болысында туған - өлген жылы белгісіз) – Алаш қозғалысының қайраткері, Семей «Алашордасының» бастығы. Өскеменде уездік орыс-қазақ мектебін, Омбыда классикалық гимназияны (1897 ж.), Санкт-Петербург императорлық университетінің заң факультетін (1902) бітірген. Семейдің округтік сотында (1902-1908) заңгер-адвокат болды. Семей облыстық қазақ комитетінің төрағасы және 1917 ж. сәуір-мамыр аралығында өткен Семей облыстық қазақ съезін ұйымдастырушылардың бірі болып, күзде Алаш партиясы атынан Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына депутаттыққа сайланды. Марсеков Семейде «Сарыарқа» газетін ұйымдастыруға қатысып, оның алғашқы редакторларының бірі (1917-1919), Алашорданың осы облыстағы белсенді мүшесі болды. 1918-1919 жж. Семей облысында Алаш

полкін жасақтауға белсене араласты. Алашорда үкіметі таратылып, Қазақ автономиясы жарияланған кезден бастап, қоғамдық-саяси өмірден шеттетіліп, кеңес өкіметі тарапынан қуғын-сүргінге ұшыраған Марсеков 1922 ж. Қытайға кетуге мәжбүр болды. Оның Қытайдағы тағдыры туралы деректер жоқтың қасы.

Жүсіпбек пен Мұхтарға

Жүсіп жарқын,
«А» деп қарқын,
Жат еді-ау.
Жол бала – мас,
Астында ағаш
Ат еді-ау!

Қазір Жүсіп
Артын қысып,
Қашып па?
Мұхтар, Мұхтар
Ол да тоқтар,
Асықпа.

Жүсіпбек Аймауытов (1889-1930) – Павлодар облысы, Баянауыл ауданы, Қызылту ауылында туған. Аса көрнекті қазақ жазушысы. 1907-1913 жж. Баянауыл, Павлодар мектептерінде, 1914-1919 жж. Семей мұғалімдер семинариясында оқыған. 1920-1921 жылдары Қазақ АССР халық ағарту комиссариатында бөлім бастығы, алқа мүшесі, 1921-1922 жж. Семей губерниялық оқу бөлімінің меңгерушісі, Семейдегі «Қазақ тілі» газетінің редакторы, 1922-1923 жж. Қарқаралыда мектеп мұғалімі, 1925-1926 жж. Орынбор әскери мектебінде сабақ берген. 1923-1925 жж. Ташкентте «Ақ жол» газеті редакциясында бөлім бастығы, Ташкент ағарту институтында оқытушы, 1926-1929 жж. Шымкент педагогикалық техникумында директор болып істеген. 1929 жылы «Қазақстандағы ұлтшылдық ұйыммен байланысы бар» деген сылтаумен тұтқындалып, 1930 жылы 21 сәуірде атылған.

Ж.Аймауытовтың шығармалары 20-жылдары республикалық газет-журналдар бетінде жиі басылған. «Қартқожа»

романы (1926), «Мансапқорлар» (1922), «Ел қорғаны» (1925), «Шернияз» (1926) пьесалары, «Нұр күйі» поэмасы (1929) жарық көрген. «Ақбілек» романының үзінділері «Әйел теңдігі» журналында (1927-1928) жарияланған. 1923 ж. Ж.Аймауытовтың «Мағжанның ақындығы туралы» мақаласы жарық көрді. Ол көптеген аудармалар да жасады. Ол 1988 жылы ақталды.

Мұхтар Әуезов – қазақтың ұлы жазушысы. Ташкентте Мағжан екеуі сыйлас, сырлас болған. «Шолпан», «Сана» журналдарын, «Ақ жол» газетін шығаруға екеуі де белсене атсалысқан.

Әбдірахман Байділдинге

Чик-чик,	Сылдыр-сылдыр,
Колокольчик,	Былдыр-былдыр,
Дин-дин-дин.	Байділдин.

Әбдірахман Байділдин – журналист, қайраткер, ағартушы. 1898 ж. қазіргі Аққайың ауданында туған. Әбдірахман 1917 ж. Омбы мұғалімдер семинариясын тәмамдаған. Сонда оқып жүргенде Сәкен Сейфуллин және, Мағжан Жұмабаевпен бірге жастардың «Бірлік» ұйымына мүше болып қатысқан. Қазан төңкерісінен кейін «Бірлік» ұйымының мүшелерінің біразы кеңес өкіметі жағына, біразы Алашорда жағына шыққанда Әбдірахман соңғысына бет бұрды. 1919 ж. Әлихан Бөкейханов өткізген «Қарқаралы мәслихатына» қатысты, оның адъютанты болды. Бірақ бұл бағыттан тез қайтты. Колчак күйреп, Қызылжарда кеңес өкіметі орнасымен сонда барып, коммунистер қатарына өтіп, уездік партия комитетінің мұсылмандар секциясын басқарды. 1921 жылы Орынборға барып, «Еңбекші қазақ» газетін ұйымдастырып, оның алғашқы сандарына редактор-

лық етті. 1922 ж. Қазақстан комсомолы Орталық комитетінің бірінші хатшылығына жіберілді. 1923-1925 жж. Мәскеуде Орталық баспаның қазақ секциясында қызмет атқарып Әлихан Бөкейхановпен жақсы қарым-қатынаста болды. 1925 жылы елге оралып, Қазақстандағы оқу-ағарту қызметкерлері кәсіподағы Орталық комитетінің төрағалығына сайланды. ҚазАПП жұмысына қатысты. Бірнеше кітаптар шығарды. 1930 жылғы әдебиет энциклопедиясының (Мәскеу коммунистік академиясы шығарған) 4-ші томына Мағжан туралы мақаласы кірген. 1929 ж. 5-ші шілдеде тұтқындалып, Мәскеудің «Бутырка» түрмесінде 1930 ж. 21 сәуірде атылған. Кейін ақталды.

Жұмағали Тілеулинге

Көкшетаулық,
Денге саулық,
Ақжаулық.

Жерді шарлап, –
Жыладым зарлап,
Ғали жоқ.

Жұмағали Тілеулин – фельдшер. 1890 ж. бұрынғы Ақмола губерниясының Көкшетау уезіндегі № 4 ауылда туған. Омбы қаласында фельдшерлік мектепті бітіріп, фельдшер мамандығын алған. 1913 жылдан 1917 жылға дейін Қызылжар қаласында уездік емханада дәрігер болып істеген. 1917 жылдан бастап ағартушылық және қоғамдық жұмыстармен айналысқан. Ол «Алаш» партиясының мүшесі болған, әрі «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінде және жергілікті баспасөзде мақалаларын жариялап тұрған. Жұмағали Тілеулин, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов 1909 ж. бір-бірімен танысып, достасқан. Жұмағали 1917 жылдан «Алашордамен» тығыз байланыс жасаған. Ол Алашорданың Ақмола облыстық комитетінің мүшесі, әрі Петропавл уездік комитетінің басшысы болған. 1921 жылдан Ақмола губерниялық атқару комитетінің мүшесі,

1922 жылдың 10 қазанынан Қызылжарда ашылған 3 жылдық мұғалімдер курсының жетекшісі, сол жылғы қараша айынан – қазақ педтехникумының директоры. Бұл қызметті ол 1927 жылдың 15-тамызына дейін атқарды. 1927 жылғы тамыздан бастап губерниялық денсаулық сақтау саласында қызмет істеді. 1931 жылы тұтқындалып, Ресейдің Павлов қаласына 5 жылға жер аударылды. Одан оралып, қызмет істеп жүргенде 1937 ж. қайта тұтқындалып атылып кетті. Кейін ақталды.

Мұхтар Саматовқа

Күйрет, күйрет,	Азық-түлік, жина мүлік
Наркомпрод Саматов,	Жайнатып.

Мұхтар Саматұлы Саматов (1894, Павлодар уезі, Баянауыл – 1938) – Алаш қозғалысының көрнекті өкілі, қоғам қайраткері, саяси қуғын-сүргін құрбаны. Омбының ауылшаруашылық училищесін (1917), Омбының политехникалық институтының І-ші курсы (1919) бітірген. 1914-1916 жж. «Бірлік» оқушы жастар ұйымын ұйымдастырды. 1917 жылғы Ақпан төңкерісінен кейін «Алаш» партиясының Ақмола облыстық ұйымдастыру комитетінің мүшесі болып, жергілікті бөлімшелерді құруға қатысты. Азамат соғысы жылдарында дутовшыларға қарсы жасақ ұйымдастырды. 1918-1919 жылдары – облыстық жер басқармасының нұсқаушысы. 1920 ж. коммунистік партия қатарына өткен. 1920-1921 жж. Қарқаралы уездік атқару комитеті төрағасының орынбасары, 1920-1924 жж. Қазақ АКСР-і Азық-түлік халық комиссары, 1924-1925 жж. Қазақ АКСР-і Халық шаруашылығы Орталық Кеңесінің төрағасы қызметтерін атқарды. 1925-1937 жж. Өлкелік партия-кеңес мектебінің лекторы, өлкелік баспа басқарушысы, Семей губерниялық атқару комитетінің төрағасы, Қазақ АКСР-і Су

және Қарқаралы уездеріндегі жер қатынастарын зерттеген Ф.А.Щербина экспедициясына (1897-1898) қатысқан. 1900-1917 жылдары Қарқаралы уезі бастығы кеңесінің Ақмола округтік сотының тілмашы болған. 1917 жылдың басында мемлекеттік қызметтен өз еркімен босап, қоғамдық істермен, Алашорда жұмыстарымен айналысқан. Ақмола облыстық қазақ съезін (Омбы, 1917 ж. – сәуір-мамыр) ұйымдастырушы және басқарушы. Алашорданың Ақмола облыстық комитетінің белсенді мүшесі. «Алаш» партиясының Омбы қалалық ұйымынан Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына депутаттыққа ұсынылды. II-ші Жалпықазақ съезінде (Орынбор, 1913 ж. 5-13 желтоқсан) Алаш автономиясының Халық Кеңесіне кандидат болып сайланды.

Жаһанша Досмұхамедов пен
Халел Досмұхамедовке

Қайда екі дос?	«Алла хақ» - деп,
Орал боп-бос...	«Біз нахақ» - деп
Қайда олар?	Жүр бұлар.

Жаһанша Досмұхамедов — заңгер, «Алаш» қозғалысының көрнекті қайраткері. «Алашорда» үкіметінің мүшесі. «Алашорданың» Батыс бөлімшесінің төрағасы.

Ол 1887 ж. Орал облысы, Орал уезі, Жымпиты болысының № 1 ауылында туған. 1905 ж. Орал әскери реалдық училищесін бітіріп, 1906 ж. тамыз айында Орал облысының стипендиаты ретінде Мәскеу университетінің заң факультетіне түсіп, оны 1910 ж. 4 наурызда бітіріп шығады. Ол 1917 ж. Бүкілқазақтық екі съезге де қатысады. Екінші съезде ол Алашорда үкіметінің мүшелігіне облыстардан тысқары делегат ретінде кіреді. 1918 ж. наурыз айында Жаһанша және Халел Досмұхамедовтер Мәскеуге

барып, Ленинмен және Сталинмен келіссөз жүргізіп, кеңес үкіметін Алашорданың желтоқсандағы қаулыларымен таныстырып, сондағы 11 шартты қояды. Кеңес үкіметінің жанынан Қазақ комиссариатының ашылуына қол жеткізеді. 1918 жылғы 6-шы мамырда Жымпитыда өткен Орал облысының 4-ші қазақ съезінде 7 адамнан тұратын «Ойыл уәлаяты» құрылып, Жаһанша Досмұхамедов оның уақытша үкіметінің төрағасы болып сайланады. Азамат соғысы жылдары Батыс Алашорда жетекшілерінің саясаты: қазақ жұртшылығын қорғау және сол соғыстың артын бағамдау ұстанымы болды. Жаһанша 1930 ж. Мәскеуге қызметке ауысты. Сол жылы қазан айында ұсталып, 1932 ж. Воронежге 5 жылға жер аударылды. Одан елге оралғаннан кейін 1938 ж. қайта тұтқындалып, атылды. Кейін ақталды.

Халел Досмұхамедов – жан-жақты білімдар ғалым, ұлағатты ұстаз, шебер қаламгер, көрнекті қоғам қайраткері, 1883 жылы Атырау облысы Қызылқоға ауданында дүниеге келген. Ол әуелі ауыл молдасынан оқып, кейін жергілікті орыс-қазақ мектебінен білім алады. Одан соң Оралдағы реалдық училищені үздік бітіріп, 1903 жылы Санкт-Петербургтің әскери-медициналық академиясына түсіп, оны 1909 ж. алтын медальмен аяқтайды. Бітірген бойда Пермде, Оралда қазақ-әскери батальондарында дәрігерлік қызмет атқарады. 1917 жылғы желтоқсанның 5-13 күндері Бүкілқазақ II-съезінде Алашорда кеңесі мен үкіметі құрылғаны белгілі. Халел де Жаһанша секілді кеңеске мүше болды. Бірақ бұлар 1918 жылдың мамыр айында «Ойыл уәлаятының уақытша үкіметін» жариялады. Халелдің 1938 жылға дейінгі тағдыры Жаһаншаныкіне ұқсас (Жаһанша екеуі туыс емес).

20-шы жылдары Халел Досмұхамедов Ташкентте Түркістан халық ағарту институтында студенттерге дәріс оқи жүріп, Орта Азия университеті медицина факультетінің

ауруханасында ординаторлық міндетті қоса атқарды. 1921 жылы Түркістан республикасының басшылары оны Оқу комиссариатының жанындағы қазақ ғылыми комиссиясының төрағасы етіп бекітеді. 1921-1923 жж. ол Түркістан республикасы денсаулық комиссариаты алқасының мүшесі және емдеу-санитарлық бөлімінің меңгерушісі, Орта Азия мемлекеттік баспасының алқа мүшесі болды. Осыншама аса жауапты міндеттерді атқара жүріп, Халел Досмұхамедов ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысып, ірілі-уақты зерттеулер, әдеби мақалалар жазды.

Қазақ автономиялы республикасының алғашқы жылдарында халыққа білім беру үшін ұлттық мектептер мен жоғары оқу орындарын ашуға белсене араласып, өзі бас-көз болып оқулықтар жазған адамның бірі – Халел Досмұхамедов.

Халел Досмұхамедов Қазақстанның тұңғыш университетін құру комиссиясының да мүшесі болған. Кейін университеттің педология кафедрасына профессор болып бекітілді. Осы қызметті атқарып жүргенде оны Воронеж қаласына жер аударады. Ол Воронеж қаласында дәрігерлердің білімін жетілдіру институтында оқытушылықтан бастап учаскелік дәрігерге дейінгі әртүрлі қызметте болған. 1938 жылғы саяси қуғын-сүргінге ұшыраған Х. Досмұхамедов 1939 ж. атылып кетті. Содан тек 1958 ж. ақталды.

Мұхаметжан Тынышбаевқа

Ескі кебіс,	Весьма тупой
Собакевич,	Член Думы
Жаны кер.	Инженер.

Мұхаметжан Тынышбаев – инженер, тарихшы, қоғам қайраткері. 1879 ж. 12 мамырда Талдықорған облысының Қапал ауданында туған. Верный гимназиясын алтын

медальмен бітіріп (1900 ж.), 1906 ж. Петербург теміржол-инженерлік институтын тамамдаған. Сол жылы Орта Азия темір жолын салуда инженер болып істеген, 1907 ж. ІІ Мемлекеттік Думаға депутат болып сайланып, сонда патша үкіметінің отаршылық саясатына қарсы сөйлеген. 1917 ж. Алашорда үкіметінің мүшесі болып сайланды. Ол Қоқанд автономиясы үкіметінің төрағасы да болды. 1919 жылдан Түркістан өлкесінің Жетісу халық комиссариатында жауапты қызметтер атқарды. 1924 жылдан Ташкент қазақ пединститутында сабақ берді. 1926 ж. Турксиб темір жолының жобасын жасауға қатысты және осы жолды салу жұмысын басқарды. Сонда жүргенде 1930 ж. 3 тамызда тұтқындалып, 1932 ж. 5 жылға Воронежге жер аударылды. 1937 жылдың басында босатылып, елге оралды. Бірақ сол жылдың соңында қайта тұтқындалып, атылып кетті. Кейін ақталды. Ол ғылыми жұмыспен де айналысып, Қазақстан тарихын да жазған еді.

Мұстафа Шоқайға

Шоқай, Шоқай,	Көкек демей,
Қай жерде?	Секектемей,
Қай?	Қайтшы елге
Айнам-ай!	Ойнамай.

Мұстафа Шоқай – 1890 ж. 7 қаңтарда Ақмешіт (қазіргі Қызылорда) облысының Шиелі ауданында туған. Ташкент гимназиясын үздік бітірген. 1910-1917 жж. Санкт-Петербург университетінің заң факультетінде оқып бітіреді. Студент кезінде Әлихан Бөкейхановтың ұсынысымен ІV-ші Мемлекеттік Думада мұсылмандар фракциясының хатшысы және оның бюросында Түркістанның өкілі болған. Ақпан төңкерісінен соң Түркістан өлкесіне аттанып Ташкентте жергілікті қазақ зиялыларының басын қосатын «Бірлік туы»

атты саяси ұйым құрып және осы аттас газет шығаруды қолға алады. 1917 ж. қараша айында Қоқан қаласында Түркістан автономиясы құрылып, алғашында оның қаржы министрі, кейін премьер-министрі болады. 1917 ж. желтоқсанда Орынборда өткен жалпықазақтық съезге қатысып, Сырдария облысынан Алашорда үкіметінің мүшелігіне өтеді. Елде азамат соғысы басталып, қызылдар күш ала бастаған кезде олардың қуғынынан қашып, Ақтөбе, Уфа, Грузия арқылы 1921 жылы Түркияға кетіп, 1922 жылы Францияда тұрақтайды. 1927-1931 жж. «Жаңа Түркістан», 1929-1939 жылдары «Жас Түркістан» журналдарын шығарып тұрды. Әр түрлі шетелдік және эмигранттық баспасөзде мақалалар жариялап тұрады. Түркістанда біртұтас мемлекет орнату үшін бірлескен күрес жүргізу үшін құрылған «Түркістан ұлттық бірлігі» ұйымының рухани көсемі бола білді. Екінші дүниежүзілік соғыс басталғанда Мұстафа Шоқиевтың іс-қимылдары тұтқынға түскен түркістандық жауынгерлердің хал-жағдайларын жеңілдетіп, түрмедегі өлім қаупінен алып қалу бағытында жұмсалады. Алайда, ол 1941 жылғы 27 желтоқсанда беймәлім жағдайда қаза табады.

Сәкен Сейфуллинге

Фуллин Сәкен,
Кекең – кекең,
Футирист.

Бала ақмақ,
Қожа ташмай
Басын кес.

Сәкен Сейфуллин (1894-1938) – 1894 ж. 15 қазанда Жезқазған облысы Ақадыр ауданының Қарашілік қыстағында туған. Қоғам және мемлекет қайраткері, ақын. 1913-1916 жылдары Омбы мұғалімдер семинариясында оқыды. 1914 жылы Қазан қаласында «Өткен күндер» атты тұңғыш өлеңдер жинағы шықты. Омбыда қазақ жастарының

«Бірлік» ұйымы басшыларының бірі атанды. 1917 жылы «Бұғылыда» мектеп ашып, орыс тілінен сабақ берді. 1917 ж. 9 наурызда «Асығып тез аттандық» атты өлеңін жазды. Ақмолада «Жас қазақ» ұйымын ашып, «Тіршілік» газетін шығарысты. 1918 ж. сәуірде «Жас қазақ марсельезасын» жазып, 1 мамырда «Бақыт жолында» пьесасының премьерасын көрсетті. 1918 ж. 4 маусымда ақтардың көтерілісі болып, Ақмола совдепшілері тұтқындалды. 1919 ж. 3 сәуірде Колчактың Омбыдағы түрмесінен қашып шықты. 1920 ж. 7 мамырда Ақмолаға қайта оралып, атқару комитеті төрағасының орынбасары және әкімшілік бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалды. 1920 ж. 4 қазанда Қазақ АССР-ін жариялаған кеңестердің бірінші Құрылтай съезіне делегат болып қатысып, Орталық Атқару Комитетінің мүшесі болып сайланды. 1922 ж. «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы, халық ағарту комиссариаты төрағасының орынбасары болды. Қазақ АССР кеңесінің 3-ші съезінде Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы болып сайланды (1922-1925). 1925 ж. 7 сәуірде Халық ағарту комиссариаты жанындағы ғылым орталығының төрағасы, 12 маусымда Қазақстан пролетарлық жазушылар ассоциациясының (ҚазАПП) басшысы болып тағайындалды. 1926 ж. Қазақ өлкелік партия комитетінің партия тарихы бөлімінің меңгерушісі. 1927 ж. Қызылордадағы халық ағарту институтының, Ташкенттегі Қазақ пединститутының директоры болып істеді. 1927 ж. «Тар жол, тайғақ кешу» атты кітабын шығарды. 1936 жылы қазақ әдебиеті мен өнерінің Мәскеуде өткен онкүндігіне қатысты. Қазақстан жазушыларының ішінен тұңғыш рет «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталды. Сол жылы шығармашылық еңбегінің 20 жылдығы республика бойынша кеңінен аталып өтті.

Алайда, қаһарлы 1937 жылдың 24 қыркүйегінде Сәкен Сейфуллин тұтқындалып, түрмеге қамалды да «халық

жауы» деген жаламен 1938 жылғы 25 ақпанда атылып кетті. 1956 жылы ақталды.

Сейтқали Мендешевке

Қазақстан,	Құжынаған құрт,
Солдатстан,	Быжынаған бит
Тар балақ.	Жорғалап.

Сейтқали Мендешев (16.06.1882, Бөкей губерниясы, Жаңақала ауданы – 1937) – Қоғам және мемлекет қайраткері. Қазан мұғалімдер семинариясын бітіргеннен кейін (1903 ж.) 13 жыл мұғалім болған. Семинарияда оқып жүрген кезінде демократиялық ұлттық-азаттық қозғалысқа қосылғаны үшін патша өкіметінің қуғындауына ұшырады. 1916 ж. тұтқынға алынып, Астрахан түрмесіне қамалды. 1918 жылы кеңестердің Бөкей губерниясы съезінде губерниялық атқару комитетінің мүшесі болып сайланды. 1919 ж. оның төрағасы болды. 1919 ж. шілдеде Қазақ өлкесін басқару жөніндегі әскери ревкомның мүшесі және оның төрағасының орынбасары, 1920-1925 жж. Қазақ АКСР Орталық Атқару комитетінің төрағасы. 1925-1926 ж.ж. Қазақстан тұтынушылар одағының төрағасы. 1926-1930 жж. РСФСР экономикалық кеңесінің мүшесі. 1930-1937 жж. Қазақ АССР оқу-ағарту халкомы, Қазақ АКСР Халком Кеңесі жанындағы қорықтар мен тарихи ескерткіштерді қорғау басқармасының бастығы, Қазақстандағы аштықпен күресу жөніндегі Төтенше комиссияны басқарды (1921-1922). Орта Азия елдері мен Қазақстанның Мемлекеттік шекарасын межеллеу мәселесін шешуге қатысты (1924). КСРО БОАК-нің ұлт республикаларында жер пайдалану мәселесін шешу жөніндегі комиссиясының және конституциялық комиссияның мүшесі (1925-1926). КСРО БОАК-нің Чувашия кеңестерінің сайлауын өткізу жөніндегі

өкілі (1928-1929). Қазақ АКСР ОАҚ мүшесі. РКП(б) 12 съезінің және Коминтерннің 5-ші конгресінің делегаты. 1937 жылы қуғын-сүргінге ұшырады.

Әлімхан Ермеков пен Халел Ғаббасовқа

Әлімге Ермек,	«Халел, Халел»,
Оқуға өрнек,	Деп те елдің
Жел есер.	Бойы өсер.

Әлімхан Ермеков – (1891-1970) Семей облысы, Қарқаралы уезі, Темірші болысында туған. Қарқаралыда бастауыш мектепті бітіргесін, 1921 жылы Семей гимназиясын алтын медальмен тамамдайды. Одан кейін Томск технологиялық институтының тау-кен факультетіне конкурстық қабылданады. 1917 жылы 5-13 желтоқсанда өткен 2-ші Бүкілқазақтық съезде Әлімхан Ермеков Алашорда үкіметінің мүшесі болып сайланады. Съезде Әлихан Бөкейханов Алашорда үкіметінің төрағасы болып, Әлімхан Ермеков оның орынбасары болып сайланды әрі ел шаруашылығын жоспарлау комитетінің төрағасы қызметіне тағайындалды.

Әлімхан Ермеков 1920 жылы Лениннің қабылдауында болып, Қазақстан шекарасын дұрыс шешуге атсалысты. 1925 ж. Семей губерниялық жоспарлау басқармасы бастығының орынбасары болып тағайындалды. Бір жыл өтпей Орынбордағы мемлекеттік жоспарлау комитетінің төрағасы қызметіне жоғарылатылды. 1926 ж. ҚазОАҚ мүшесі болып сайланды. 1926 ж. Ташкентте Қазақстанның тұңғыш педагогикалық институты ашылып, Ә.Ермеков соған шақырылып, математикадан сабақ береді. 1930 ж. 30 мамыр мен 6 маусым аралығында өткен 7-ші өлкелік партия конференциясында Ә.Ермеков сөз сөйлеген. Оның сынай сөйлеген сөзі Голощекинге ұнамайды. Кешікпей Әлекен

Мұхтар Әуезовпен бірге түрмеге қамалады. Кейін босатылғанмен 1937 жылы тағы қуғындалды. Ақырында еш кінәсі болмағандықтан толық ақталды.

Халел Ғаббасов – (1888-1931) Шыңғыстаудың теріскей бөктеріндегі Шаған болысында бай шаңырақта туған. 1915 жылы Мәскеу университетінің қаржы-экономика факультетін алтын медальмен бітірген. 1917 жылғы төңкеріске дейін Семей губерниялық банк несие секторының бастығы болып қызмет істеген. Ол 1916 ж. 18 қыркүйекте уақ қарыз серіктігін ашқан. Бұл мекеме 1918 ж. «Абай» атты әлеуметтік журнал шығарып, оған қаржылай көмек жасады. Х. Ғаббасов сол жылдары Алашорданың газеті болған «Сарыарқаның» шығуына да қаржылай көмек жасап, оны біраз уақыт өз серіктігінің баспаханасында бастырып шығарған. Біраз уақыт сол газеттің бас редакторы да болған. Халел Ғаббасовтың атағы, әсіресе, 1917 жылғы ақпан төңкерісінен кейін дүрілдеген. 1917 жылы сәуірдің басында Орынборда Торғай қазақтарының тұңғыш съезі өтті. Бұл съезден кейін сол айдың аяғында Семей облыстық қазақ съезі өтеді. Оны ұйымдастырғандардың бірі – Халел Ғаббасов. Ол басқарған осы съезде қазақ ұлтының автономиясы туралы, қазақтың мемлекеті туралы ұлы мәселелер ең алғаш осы съезде қарастырылды.

1917 ж. шілденің 21-26 аралығында Орынборда өткен І-ші Бүкілқазақ съезінде ең басты екі үлкен шешімге қол жеткізілді: 1) Қазақ жері қазақ ұлтының меншігі деп танылды; 2) «Алаш» атты ұлттық партия құрылды. Алаш партиясының Семей губерниялық комитеті қазан айында ашылды. 15 кісіден тұратын уақытша комитетінің төрағасы болып Халел Ғаббасов сайланды. 1936 жылдан бастап ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері болып тұрған кезінде 1937 шілдеде тұтқындалып, сол жылғы 3 қарашада атылды. Кейін ақталды.

Нәзір Төреқұловқа

Жас марксшіл,
Тағы бір «шіл» –
Төреқұл.

Я капитал,
Мәзірімді ал,
Қабыл қыл!

Нәзір Төреқұлов – (1892, Қоқан – 3.11.1937, Мәскеу) – мемлекет және қоғам қайраткері, публицист. Қоқандағы жәдиттік мектепте және 2 жылдық орыс-тузем мектебінде бастауыш білім алған. 1913 ж. сондағы коммерция училищесін бітіріп, Мәскеудегі коммерция институтына оқуға түскен. 1916 жылғы 25 маусымдағы патша жарлығы бойынша майданның қара жұмысына алынған жерлестеріне көмек көрсету мақсатымен оқуын тастап Батыс майданына барған. Сонда жүріп, қазақ жастарының «Еркін дала» атты астыртын ұйымын құруға жетекшілік етті. 1917 жылғы Ақпан революциясынан кейін Орынборға келіп «Еркін дала» ұйымының алғашқы құрылтайын ұйымдастырды. 1918 ж. 16 сәуірден Орынборда «Қазақ мұңы» газетін шығаруды қолға алды. Сол жылы жазда Қоқанға оралып, сонда жұмысшы, диқан және солдат кеңесіне қызметке тұрып, оның органы «Халық газетін» және Түркістан Компартиясының органы «Революция» журналын шығаруға атсалысты. 1919 ж. Ферғана облыстық ревкомының және Түркістан Орталық Атқару Комитетінің мүшесі әрі төрағасы. Бүкілодақтық Атқару Комитетінің, РКФСР Халық Комиссарлары Кеңесінің, РКП(б) Орталық Комитетінің Түркістан бюросының, Түркістан майданы революциялық әскери кеңесінің мүшесі болды. 1922-1928 жж. Мәскеуде КСРО Орталық Атқару Комитеті жанындағы Орталық баспа басқармасының төрағасы қызметін атқарды. Бұл қызметіне кіріскеннен кейін Лениннің қабылдауында болып,

автономия алған халықтардың тілін мемлекеттік тілге айналдыру мәселесін көтерді.

Түркі тілдес халықтардың ортақ әліпбиін жасау жөніндегі комиссияға төрағалық етіп, араб әліпбиінен латын әліпбиіне көшуді жақтады. Орталық баспа басқармасының төрағасы ретінде қазақ тілінде «Темірқазық» атты журнал шығаруды ұйымдастырып, оған Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев секілді қазақ зиялыларын тартты. 1928-1932 жж. Хиджазда бас консул, 1932-1936 жж. КСРО-ның Сауд Арабиясындағы өкілетті елшісі болып қызмет етті. Төреқұлов елші болған жылдары араб тілін жетік меңгеріп, бірнеше мәрте кіші және үлкен қажылық рәсімін орындады. 1936 ж. КСРО Ұлттар Кеңесінің жанындағы Орталық тіл және ғылыми-зерттеу институтына қызметке орналасты. 1937 жылғы шілдеде «халық жауы» ретінде айыпталып, ату жазасына кесілді. 1958 ж. 28 қаңтарда ақталды.

Хайреддин Болғанбаевқа

Бортаң бала,
Бүгін қара –
Кәрі тай.

Бір кемі жоқ,
Бір теңі жоқ
Болғанбай.

Хайреддин Әбдірахманұлы Болғанбаев – 1894 ж. Ақмола облысы, Ақмола уезінде (кейін Қорғалжын ауданы) туған. Алдымен ауыл мектебінде оқып, кейін Орынбор қаласында «Хұсайыния» медресесін бітірген. Осында оқып жүріп, «Қазақ» газетіне мақалаларын жариялап отырған. 1917 жылғы төңкерістер кезінде Ташкентте Мұстафа Шоқай және Сұлтанбек Қожановпен бірлесіп, «Бірлік туы» газетін шығарысқан. 1917 жылы желтоқсанда өткен 2-ші жалпықазақ съезіне Түркістан мен Сырдария уездері атынан делегат болып қатысқан. 1917-1918 жылдары Ақмолада

Алаш комитетін құруға атсалысты. 1920 жылы желтоқсанда Ахмет, Әлихан, Смағұл, Жүсіпбектермен бірге «Қазақстан» мемлекеттік баспасының сарапшылар алқасына енді. Х.Болғанбаев 1924-1928 жылдары Петропавлда губерниялық халық ағарту бөлімі меңгерушісінің орынбасары, педтехникум мен кеңес партия мектебінің мұғалімі болып істеген. 1928 жылы 17 желтоқсанда ол «Контрреволюциялық ұйымға кірді» деген айыппен тұтқындалды. 1930 жылдың 4 сәуірінде ОГПУ алқасы шешімімен жер аударылып, сонау солтүстіктегі Архангелка, Сыктывкар қалаларында айдауда болды. 1934 жылы елге оралып, Оңтүстік Қазақстан облысындағы Қапланбек зооветтехникумында ұстаздық қызмет атқарды. 1937 ж. 21 сәуірде қайта тұтқындалып, 21 қарашада Ташкентте атылды. 1958 ж. 26 ақпанда ақталды.

Ұлт баспасөзі мен журналистикасының негізін қалаушылардың бірі, көсемсөзші, ұстаз Хайреддин Болғанбаев – қазақ халқының рухани көсемі Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш зиялыларының сапындағы бірегей тұлға.

Тел Жаманмұрыновқа

Жаны – жамау,	Елді жесе,
Таңқы танау	«Шілмін» десе,
Тел қайда?	Сол пайда...

Тел Жаманмұрынов – (1888 ж. Ақтөбе облысы, Ырғыз ауданы -25.02.1938, Алматы) – қоғам қайраткері. Мәскеудегі Тимирязев атындағы академияны бітірген. 1916 ж. желтоқсаннан 1-ші дүниежүзілік соғыс майданына қара жұмысқа алынған қазақтарға (Минск маңы) көмек көрсетушілердің қатарында болды. 1917 ж. «Еркін дала» (Орынбор) ұйымын ұйымдастыруға қатысқан. І-ші

жалпықазақ съезінде (Орынбор, 1917 ж. 21 шілде) Торғай облысынан, сол жылғы қыркүйекте Алаш партиясының өкілі ретінде Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына депутаттыққа ұсынылды. Кеңестер кезінде Қазақ КСР Жер Халкоматының жерге орналастыру бөлімінің қызметкері, бастығы қызметтерін атқарды. 1927 ж. Түркісіб теміржолын жобалауға қатысты. 1930 ж. жаламен сотқа тартылды. 1933-1934 жылдары аштықтан шет жерлерге көшіп кетушілерді елге қайтару ісімен белсене айналысты. Ақтөбе облыстық атқару комитетінің төрағасының орынбасары болды. 1937 жылы мамырда «Қазақстанды КСРО-дан бөліп, ұлттық-буржуазиялық мемлекет құрмақшы болған ұйымды құрушылардың бірі» деген жалған айыппен тұтқындалып, түрмеде қаза тапты. 1958 жылғы 4 наурызда ақталды.

Иса Қашқынбаевқа

Шіркін сиса,	Іздеп мола
Доктор Иса,	Сен біржола
Қашқынбай.	Қаштың ба, әй?

Иса (Ғайса) Таумышұлы Қашқынбаев (15.09.1891, Орал облысы, Ілбішін уезі, Құрайлы облысы, № 3 ауыл (қазір Ақжайық ауданы) - өлген жылы белгісіз) – Батыс Алашорда қайраткері, алғашқы қазақ дәрігерлерінің бірі. 1903 ж. Қарасу-Шалқар болыстық орыс-қазақ мектебін бітіріп, 1903-1910 жылдары Орал реалдық әскер училищесінде оқыды 1912 жылы Қазан университетінің медицина факультетіне оқуға түсті. 1-ші дүниежүзілік соғысқа байланысты 4-5 курстарды бір жылда экстернмен бітірді. 1917 жылы Ақпан революциясынан соң Петроградқа келіп, саяси оқиғаларға араласты. 1917 ж. желтоқсанда өткен 2-ші жалпықазақ съезінде Уақытша Ұлт кеңесі (Алашорда) мүшелігіне кандидат болып сайланды. 1918 ж. мамырда

Жымпитыда өткен 4-ші Орал облыстық қазақ съезінің делегаты, «Ойыл уәләятының уақытша үкіметіне» мүше болып сайланды. Батыс Алашорда тізе бүккеннен кейін оның белсенді үкімет мүшелері арасынан Жаһанша және Халел Досмұхамедовтермен бірге (1920 ж. ақпан айының басында) Орынбор арқылы Мәскеуге жөнелтілді. Сол жылғы 3 маусымдағы БОАК қаулысымен Қазәсревком қызметіне ұсынылды. 1920 ж. тамыз айында қазақ халық ағарту комиссариатының шешімімен осы органның Түркістан кеңес республикасындағы уәкілі ретінде Ташкент қаласына жіберілді. 1920 ж. сонда Өлкелік мұсылмандардың фельдшерлік мектебін ұйымдастыруға белсене қатысты. 20-жылдардың аяқ шенінде Орта Азия мемлекеттік университетінің педагогика факультетінде ассистент. 1930 ж. 1-ші қазанда университет аспиранттары М. Әуезов, Қ. Кемеңгеровпен бірге тұтқындалып, Алматы қаласына айдалды. Тергеу қорытындысында оған қандай жаза берілгені әзір белгісіз.

Қашқынбаев 30-шы жылдардың ортасында Ташкенттегі Семашко атындағы функциялық диагностика институтында бөлім меңгерушісі болды. 1938 ж. 23 сәуірде Өзбек КСР Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасы тарапынан ұсталып, «Халықаралық буржуазияның реакциялық бөлігіне көмек көрсетті», «Контрреволюциялық ұйымға қатысты» деген айыппен қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Өзбек КСР ІХК-ның 1939 ж. 1 желтоқсандағы қаулысымен қылмысы дәлелденбеуі себепті Қашқынбаев қамаудан босатылған. Бұдан кейінгі тағдыры белгісіз.

Бақытжан Қаратаевқа

Сөнген айым,	Жүріп күшке,
Қаратайым,	Арақ іш те,
Бақытсыз.	Жаз арыз.

Бақытжан Бейсәліұлы Қаратаев – (10.05.1863, Орал облысы, Қаратөбе ауданы, Ақбақай ауылы – 26.08.1934, Ақтөбе қаласы) – көрнекті заңгер, мемлекет және қоғам қайраткері, ағартушы, демократ. Орынбор гимназиясын үздік бітіріп, Санкт-Петербург университетін кіші алтын медальмен тамамдаған (1890 ж.). Оқу бітірген соң Әділет министрлігінің құзырына кіргізіліп, басқарушы Сенаттың екінші департаменті шенеунігі қызметіне қалдырылды. 1891 жылы сот тергеушісі болып Кутаисиге жіберілді. 1897 жылы Грузиядан еліне оралды да Орал облысында адвокат болып істеді. 1907-1916 жылдары ағартушылық жұмыстармен айналысты. 1917 жылы кеңес өкіметін орнатуға қатысқан. 1918 жылы наурызда Орал облыстық депутаттар кеңесіне мүше, Әділет комиссары болды. 1919 жылғы қаңтар айынан бастап № 25 Чапаев басқарған дивизияда саяси бөлімнің меңгерушісі және командирі болды. 1919 жылы шілдеде Қазақ өлкесін басқару жөніндегі революциялық комитеттің мүшелігіне енді. Қазақстан кеңестерінің I-II-съездеріне делегат болды. Орал губерниясының адвокаттар алқасын басқарды. 1927 жылы партиядан шығып, өмірінің соңына дейін ғылыми-зерттеу жұмыстарымен шұғылданды.

Қазақ халқының өз жер-суына өзі ие болу құқығын қорғауда Қаратаев II-мемлекеттік Дума мүшесі ретінде айрықша белсенділікпен күресті. Ішкі Ресейден ағылған көші-қонның шұғыл тоқтатылуын талап етті. Думаның 1907 ж. 16 мамырда өткен мәжілісінде қазақ халқының мүддесін қорғап, қайта қоныстандыру саясатының «шаруалардың өздерін де, қазақтарды да қатты қинау» жолымен жүзеге асырылатынын ескертті. «Айқап» журналының (1911-1915) беделді авторларының бірі ретінде оның заман талабына сай жаңару, даму, өркендеу шарттарын уағыздаған демократиялық мазмұнын аша түсуге атсалысты. Қаратаев империя қазақтардың

психикасын аздырды, олардың бойында патшалық билік күллі жүйелі әрекетімен құлдық психология, тәуелділік, кіріптарлық сезім қалыптастырды деген ойды тұңғыш қорытқан ойшыл-қайраткер болды.

Монархия құлағаннан кейін Қаратаев большевиктер партиясына кіреді (мамыр 1917 ж.). Орал облысында кеңес өкіметін орнатуға атсалысты. Орталық атқару комитетінің заң істері комиссары болып сайланды. Ақтөбеде халық алдында Қазөлкекомның бірінші хатшысы Ф.И. Голощекинге қарсы шығып, халықты қырған аштыққа ұрындырған қылмысын бетіне басты. Сол нәубеттен ұзамай өзі де дүние салды.

Әлиханға

Ел ағасы,	Есенбісің,
Елдің басы,	Көсембісің,
О, Әли!	О, пәли!

Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов – (25.03.1866, бұрынғы Семей облысы, Қарқаралы уезі Тоқырауын болысының 7-ші ауылы – 27.09.1937, Мәскеу) – қоғам және мемлекет қайраткері, ұлт-азаттық және «Алаш» қозғалысының жетекшісі, «Алашорда» автономиясы үкіметінің төрағасы, публицист, ғалым, аудармашы. 1879-1886 жылдары Қарқаралы қаласындағы қазақ балаларына арналған мектепте, 1886-1890 жылдары Омбыдағы техникалық училищеде оқып, оны «техник» мамандығы бойынша бітіріп шығады. 1890-1894 жылдары Санкт-Петербургтегі Орман институтының экономика факультетінде оқыды. Институтты бітіргеннен кейін Омбыға келіп, орман шаруашылығы училищесіне математика пәнінен оқытушы болып орналасады және социалистік бағыттағы «Степной край» газетінің қызметіне

белсене араласып, оның редакция алқасы құрамына енеді. 1896-1903 жылдары Щербина экспедициясы жұмысына қатысты. 1905 жылы Ресей кадет партиясына кірген. 1906 жылы Ресейдің 1-ші мемлекеттік Думасына депутат болып сайланған. 1917 жылы «Алаш» партиясын ұйымдастырды және оның төрағасы болды. 1917 жылғы 5-13 желтоқсанда Орынборда өткен 2-ші жалпықазақ съезі Алаш автономиясы деп аталатын ұлттық мемлекет құрылғандығын мәлімдеп, оның үкіметін сайлады. Оның («Алашорданың») төрағасы болып Әлихан Бөкейханов сайланды.

Азамат соғысы басталып кеткен кезеңде Бөкейханов бастаған Алашорда өкіметі кеңес билігіне қарсы күресіп, ақ қазақтар мен патша генералдары жағында болды. Кеңес өкіметі 1919-1920 жылдары Алаш қозғалысына қатысқандарға жариялаған кешірімнен кейін де Бөкейханов өз ұстанымына берік күйде қалды. Кеңес билігі тұсында ол туған елі үшін белсенді қызметтен бас тартқан жоқ, 1920 жылы Қазақ АКСР Екіншілік Халық комиссариаты алқасының мүшесі, 1922-26 жылдары ұлттар істері жөніндегі Халық комиссариаты (Мәскеу) жанындағы Орталық баспаның ғылыми қызметкері, 1926-1927 жылдары Ресей Ғылым Академиясының ғылыми қызметкері болды. Бөкейханов 1927 жылдың 1-ші қазанынан бастап Мәскеуде ОГПУ орындарының бақылауында тұруға тиіс болды. Ол 1937 жылғы 27 қыркүйекте КСРО Жоғарғы соты әскери алқасының негізсіз үкімі бойынша ату жазасына кесілді. 1989 жылы 14 мамырда ақталды.

Ахмет Байтұрсыновқа

Ақан, Ақан,	«Я жаппар хақ
Тілек батаң:	Мен шын нахах» -
Аққа жақ.	де де жат.

Ахмет Байтұрсынов – (28.01.1873, қазіргі Қостанай облысы, Жангелдин ауданы, Сарытүбек ауылы – 8.12.1938, Алматы) – қазақ халқының XX-ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі, мемлекет қайраткері, аса көрнекті ғалым, ағартушы, ақын, публицист, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы, ұлттық жазудың реформаторы. Ахмет 1891 жылы Торғайдағы 2-сыныптық орыс-қазақ мектебін бітіріп, Орынбордағы 4 жылдық мектепке оқуға түседі. 1895 жылдан 1909 жылға дейін Ақтөбе, Қостанай, Қарқаралы уездерінде орыс-қазақ мектептерінде оқытушы. А.Байтұрсыновтың саяси қызмет жолына түсуі 1905 жылы басталды. Сол жылы Қоянды жәрмеңкесінде жазылып, 14 500 адам қол қойған Қарқаралы петициясы авторларының бірі болды. Сол кезден бастап жандармдық бақылауға алынған Байтұрсынов 1909 жылғы 1-шілдеде губернатор Тройницкийдің бұйрығымен тұтқындалып, Семей түрмесіне жабылды. Ішкі істер министрлігінің Ерекше Кеңесі 1910 ж. 19 ақпанда Байтұрсыновты қазақ облыстарынан тыс жерге аудару жөнінде шешім қабылдады. Соған сәйкес Байтұрсынов 1910 ж. 9 наурызда Орынборға келіп, 1917 жылдың соңына дейін сонда тұрды. Ол осы қалада 1913-1918 жылдары өзінің ең жақын сенімді достары Ә.Бөкейханов, М.Дулатовпен бірігіп және қалың қазақ зиялыларының қолдауымен тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» газетін шығарып тұрды.

Байтұрсынов «Алаш» партиясы бағдарламасын даярлаған шағын топтың құрамында болды. «Алашорда» құрамын бекіткен 2-ші жалпықазақ съезі Оқу-ағарту комиссиясын құрып, оның төрағасы етіп Байтұрсыновты бекітті. 1919 жылы наурызға дейін «Алашорда» үкіметінің Торғай облыстық бөлімінің мүшесі болды. Ол 1919 ж. наурызда «Алашорда» үкіметінің атынан Мәскеуде кеңес үкіметімен келіссөз жүргізді. Сол жылғы шілдеде РКФСР

Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ әскери-революциялық комитеті төрағасының орынбасары болып тағайындалды. Байтұрсыновтың ықпалымен сәуірде «Алашорда» басшылары мен мүшелеріне кеңес үкіметінің кешірімі жарияланды. Ол Қазревком мүшесі ретінде Қазақстанның Ресеймен шекарасының қалыптасу ісіне белсенді түрде араласты. Байтұрсынов 1920 ж. сәуірде РК(б)П құрамына ену туралы арыз берді. Бірақ көп ұзамай, 1921 ж. партия құрамынан өз еркімен шықты. Өйткені, ол большевиктердің Қазақстандағы жүргізіп отырған шараларымен және алған бағытымен келіспеді. Ол 1920 ж. тамызда құрылған Қазақ АКСР үкіметінің құрамына еніп, 1920-1921 жылдары Қазақ АКСР халық ағарту комиссары қызметінде болды. 1922 жылы Өлкелік халық комиссариаты жанындағы Академиялық орталықтың, 1922-1925 жылдары Халық ағарту комиссариаты ғылыми-әдеби комиссиясының, Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының төрағасы болып қызмет атқарды.

А.Байтұрсынов ұстаздық жұмыспен де көп айналысты. 1921-1925 жылдары Орынборда, 1926-1928 жылдары Ташкентте Қазақ халық ағарту институттарында қазақ тілі мен әдебиет, мәдениет тарихы пәндерінен сабақ берді. 1928 жылы Алматыда Қазақ мемлекеттік университеті ашылғанда осы оқу орнына профессор болып ауысты. 1929 жылы 2 маусымда Алматыда тұтқындалып, Мәскеудегі Бутырка түрмесіне жөнелтілді. 1930 жылғы 4 сәуірде ОГПУ «үштігінің» шешімімен 1931 жылы қаңтарда 10 жылға концлагерге кесілсе, 1932 жылы қарашада 3 жылға Архангельскіге жер аударылды. 1934 жылы мерзімінен бұрын босатылып, Алматыға оралды. 1937 ж. 8 қазанда қайта қамауға алынып, 8 желтоқсанда атылды. 1988 жылы ақталды.

Смағұл Садуақасовқа

Эс, эс, эс, эр,
Шын есерім,
Қаңбағым...

Шашы Радек,
Басы – Рынкөк –
Салмағың.

Смағұл Садуақасов – көрнекті мемлекет қайраткері, жазушы, публицист, әдебиет сыншысы, экономист. Ол бұрынғы Ақмола губерниясы, Шарлақ уезі, Қараой болысындағы Жарқын ауылында 1900 ж. туған. Полтавка 2 жылдық орыс мектебін, Омбы ауылшаруашылық училищесін бітірген. Осы училищеде оқып жүріп «Бірлік» атты жастар ұйымына мүше болады. Еңбек жолын қазіргі Ақжар ауданының Сикырлы ауылында мұғалім болып бастаған. 1918-1919 жылдары Батыс Сібір кооперациясында тілмаш болып істейді. 1920 ж. Омбыда «Кедей сөзі» газетін шығарысады. 1920 жылы Орынборға келіп комсомол ұйымдарын құруға белсене атсалысады. Кешікпей РЖКО Орталық комитеті Қазақ облыстық комитетінің хатшысы әрі «Еңбекші жастар» комсомол жастар газетінің редакторы болып сайланады. 1920 ж. қазан айында өткен Қазақстан кеңестерінің І-ші съезінде Смағұл Қазақстан Орталық атқару комитетінің төралқа мүшесі болып сайланады. Кейін Бүкілодақтық атқару комитетіне де мүше болады. Съезден кейін Қазақ АССР үкіметі құрылған тұста ол халық ағарту комиссары Ахмет Байтұрсыновтың орынбасары болып тағайындалады.

1924 ж. мемлекеттік жоспарлау комиссиясының төрағасы қызметіне кіріседі. 1925 ж. Смағұл Садуақасов халық ағарту комиссары болып тағайындалады. 1927 ж. 22 маусымда бұл қызметтен босатылып, Ташкенттегі ұлттық педагогикалық институттың ректорлығына жіберіледі. 1928 жылы Голощекиннің қудалауына ұшырап, елден кетуге мәжбүр болады. Ол Мәскеудің жол инженерлерін

даярлайтын институтына оқуға түсіп, оны 1931 жылы бітіреді. Одан кейін Мәскеу-Донбас теміржол құрылысында басшы инженерлік қызмет атқарады. 1933 ж. 16 желтоқсанда Мәскеудің Кремль ауруханасында қайтыс болады. Одақтық «Известия» газетінде оның қайғылы өлімі туралы сол жылғы 18 желтоқсанда қазақ зиялылары Т.Рысқұлов, Н.Нұрмақов, Ғ.Тоғжанов т.б. қол қойған қазанама жарияланды.

Мағжан Бекенұлына

Қайда Мағжан?
Мағжан мынау:
Самолюб,
Очень ленив,
Упрямый паренек.
Көрсә әйел,
Көзі жоқ ол –
Көбелек.

Я писал бы,
Не бросал бы
Карандаш.
Зато менің
Постоянно қарным аш.
Баю, баю,
Орманда аю.
Баю, бай,
Баю, баю,
Орманда аю,
Қой, ойбай!

Қайда ойбай!
Мағжан?
Сөзге күймес,
Қалам тимес
Қандай жан?
Есінен де,
Күшінен де
Сөзі көп.
Очень ленив,
Самолюбив,
Паренек.
Көрсе әйел,
Көзі жоқ ол –
Көбелек.
Я зеваю
И бросаю
Карандаш.
Не бросал бы,
Я писал бы
Қарным аш.

ЖЫР ПАЙҒАМБАРЫНЫҢ ҰСТАЗДАРЫ

Мағжан Жұмабаев өз заманының асқан білімді азаматы болды. Ол ұлы ақын ғана емес, сонымен қатар қазақтың ұлы педагогтарының бірі және бірегейі еді. «Мағжан мұндай биік дәрежеге, жан-жақты білімділікке қалай жетті?» – деген сұрақ туады. Мұның себебі, біздіңше, біріншіден, туа біткен дарындылығы болса, екіншіден, оның сол кездегі сирек кездесетін тамаша оқу орындарында оқып, асқан білімді ұстаздардан дәріс алуында деуге негіз бар. Енді сол ақын оқыған оқу орындары мен оны оқытқан ұстаздарына көңіл бөлейік.

Мағжанның ауылдағы оқуы

Мағжан жасынан оқуға, білімге өте құмар болады. Ол алдымен ауыл молдасынан оқып сауатын ашады. Мағжанның әкесі Бекен болыс көзі ашық, сауатты адам болған. Ол балаларын оқытуға көп көңіл бөлген, өз балаларын және ауыл балаларын оқыту үшін арнайы мектеп салдырып, білімді мұғалім іздестірген. Ақыры Данияр деген қажының ауылында мұғалім болып жүрген Яхия Ақанов деген башқұрт жігітіне жолығады. Яхия Ақанов патша әскерінен қашып, қазақ ауылын паналап жүрсе керек. Ол жәдитше оқыған және шығыс тілдеріне жетік екен. Осыған қызыққан Бекен оны өз ауылына шақырып әкеліп, жаңа ашылған мектепте ауыл балаларын оқытады. Бекен оның білімділігіне қызықса, Яхия Бекеннің беретін жалақысы мен жаңа мектебіне қызығып, осы ауылда орнығып, жас шәкірттерін оқытуға кіріседі.

Ол кезде мұсылман мектептерінде оқу мерзімі екі жылдан бес жылға дейін созылатын. Мағжан Яхия Ақановтан 1905 жылға дейін оқыды. Яхия мұғалім жас Мағжанға арабша оқып, жазуды үйретті. Жәдит жолымен

жазылған қиссалармен, шығыс поэзиясының кейбір қолға түскен нұсқаларымен таныстырды. Мағжанның шығыс поэзиясы мен тарихына құмарлығы арта түсті. Мағжан осы кезде өзі де бірге оқитын жолдастарына арналған, тағы басқа тақырыптарда өлең шығара бастады.

Кейін Яхия Ақанов басқа да қазақ ауылдарында бала оқытумен айналысады. 1940-1955 жылдары облысымыздың Октябрь (қазіргі Шал ақын) ауданындағы Ленин (қазіргі Мәркен Ахметбеков) атындағы орта мектепте мұғалім болған. Сонымен қатар жұмыстан кейін насихатшы ретінде ересектермен саяси сабақ жүргізген. 1946 жылы оның көп жылғы ұстаздық еңбегі бағаланып, Ленин орденімен марапатталған. Оның Сапыш, Батыр, Бірлік, Сәуле деген балалары болған. Бірлік есімді баласы Қарағанды политехникалық институтын бітірген, техника ғылымдарының кандидаты атағын алған, осыдан бірнеше жыл бұрын дүние салды. Сәулесі Алматыда педагогикалық институтты бітіріп, көп жыл мұғалім болған. Яхияны Бірлік Қарағандыға көшіріп алған, сонда қайтыс болыпты. Қазір Бірліктің отбасы Қарағандыда тұрады.

Қызылжар медресесінде

Мағжанның оқуға, білімге құштарлығын байқаған әкесі Бекен оны 1905 жылы Қызылжар қаласындағы «Шала қазақ» аталған медресеге оқуға береді. Бұл медресені Стамбул университетінің шығыс тілдері факультетін бітірген араб, парсы, түрік тілдерін еркін меңгерген жергілікті татар зиялысы әрі қаладағы № 3 мешіттің имамы Мұхамеджан Бегішев ашқан екен. Ол өзі медресе шәкірттеріне шығыс халықтарының тарихынан, тілі мен әдебиетінен сабақ берген. Мағжан мұнда барлық пәннен, әсіресе шығыс тілдері мен әдебиетінен үздік оқыды. Әсіресе, әдебиетпен ерекше шұғылданды, тіпті қазақ, татар

әдебиетін былай қойғанда, араб, парсы ақындарының, атап айтқанда, Фирдоуси, Сағди, Хафиз, Фзули, Низами, Науаи, Омар Хаям сияқты даналардың өлеңдері мен дастандарын түпнұсқадан оқып, үйренді. Ал ұлы Абай мен татардың ұлы ақыны Зәкір Рамиевтің өлеңдері жас Мағжанның жан жүрегіне ауызбен айтып жеткізе алмайтын телегей-теңіз әсер берді. Бұлардың бәрі оның ақындық талантының кең өріс алуына үлкен әсер етті.

Мағжанның бақытына қарай, ол медресеге түскен кезде мұсылман әлемінде игі өзгерістер жасала бастады. Медресе төте оқу («жәдид») бойынша діни пәндерден басқа физика, математика, география, тарих, әдебиет, тағы басқа пәндерден білім беруге көшті. Мағжан татар, түрік тілдерін жақсы меңгеріп, сол елдердің тарихы мен мәдениетін жақсы білетін болды. 1909 жылы Петербургте шыққан Абайдың өлеңдер жинағын оқып, Абайды өзіне үлгі етеді, оған арнап өлең шығарады.

Медресе басшысы Мұхамеджан Бегішев зиялы азамат ретінде мұсылмандарды шоқындыруға, патша өкіметінің миссионерлік әрекеттеріне қарсы болды. Осыған байланысты оның есімі мұрағаттарда сақталған патша чиновниктерінің кеңселерінің қағаздарында бірнеше жерде кездеседі. Ол жазған прокламацияның бір данасы Көкшетаудың қазағы, патша үкіметінің Мемлекеттік Думасының мүшесі, белгілі қоғам қайраткері, әйгілі Науан Хазреттің серігі Шаймерден Қосшығұловтың қолымен көшіріліп, Абайдың қолына тиген. Мұны сезген патша үкіметінің полицмейстері өзі бастап Абай ауылына тінту жүргізген кезде тіміскілеп іздегені осы қағаз болған. Кейін бұл іс бойынша қудалаудың бір ұшы Мұқамеджан Бегішевке де тиген.

Міржақып Дулатовтың шәкірті

1909 жылдың күзінде, сол жылы баспадан шыққан «Оян, қазақ!» өлеңдер жинағының авторы, талантты ұстаз, әйгілі ақын, публицист, тарихшы Міржақып Дулатов Қызылжарға келгенде медреседе оқып жүрген жас ақын Мағжанмен танысады. Міржақып Қызылжарда қазақ балаларына орыс тілінен сабақ береді. Одан біраз уақыт Мағжан да орыс тілі мен әдебиетінен дәріс алады.

Мағжан Міржақып Дулатовтан дәріс алғанда оның ақындық мектебінен де тәлім алады, қоғамдық көзқарасын кеңейтіп, қалыптастырады, өз шығармаларын да өндіре жазады. Міржақып ұстазы Мағжанға бір қыс бірге болғанда орыс және кейбір шет ел ақындарының өлеңдерін аударттырады.

Міржақыптың «Оян, қазақ!» атты өлеңдер жинағы Мағжанға зор әсер етеді, оның өз халқына деген сүйіспеншілігі мен патриоттық сезімін оятады. Міржақып осы Қызылжарда өзінің жазып жүрген «Бақытсыз Жамал» романын аяқтап, соңғы нүктесін қояды. 1910 жылы Міржақыптың талантты шәкірті жас ақын Мағжан Жұмабаев Қызылжар сахнасында «Бақытсыз Жамал» романы бойынша жасалған пьесаны көрермендер назарына ұсынады.

Мағжан Міржақыпты әрі ұстазы, әрі үлкен ағасындай көріп сыйлады. Ол арқылы қазақтың белгілі зиялылары Әлихан Бөкейхановпен, Ахмет Байтұрсыновпен танысты. Міржақып 1911 жылы тұтқындалып абақтыға қамалғанда оған арнап бірнеше өлең шығарды.

«Ғалия» медресесінде

Қызылжардағы М.Бегішев медресесін үздік бітірген Мағжан 1910 жылы күзде өзінің ауылдасы, медреседе бірге оқыған жолдасы Бекмұхамбет Серкебаевпен (Халық артисі

Ермек Серкебаевтың әкесі) бірге әйгілі «Ғалия» медресесіне оқуға түсу үшін Уфа қаласына келеді. Бұл медресе өзінің дәрежесі жағынан жоғары оқу орнымен пара-пар еді. Мағжан сол медреседе сабақ беретін ұлағатты ұстаз, белгілі татар жазушысы Ғалымжан Ибрагимовпен танысады. Бірақ Мағжан мұнда көп болмайды, небары бір жарым жылдай ғана оқиды. Болашақ ұлы ақынның таланты мен білім деңгейін байқаған Ғалымжан Ибрагимов оған оның білімінің бұл медреседегі берілетін бағдарламадан кем емес екенін айтып, басқа оқу орнында оқуға кеңес береді.

Ақын болуды арман еткен жас жігіттің өлең жазып жүрген талабы қазақ халқының қамқоршысы, қазақ еліне: «Қаным – башқұрт, тәнім – татар, жаным – қазақ» деп мәтел таратқан ұлы жазушы Ғалымжан Ибрагимовті қатты толғантады. Сондықтан да ол Мағжан өлеңдерінің қолжазбасын жинап Қазан қаласындағы Кәрімовтардың баспаханасына тапсырады. Оның көмегімен 1912 жылы Мағжанның «Шолпан» атты тұңғыш өлеңдер жинағы жарық көреді. Ғалымжан өзінің 1911 жылы шыққан «Қазақ қызы» атты романының бірінші бетіне жас ақынның «Айға» деген өлеңінің мына бір шумағын эпиграф етіп келтірген:

Кең дала көресің ғой мынау жатқан,
Жібектей жасыл шөптер бетін жапқан.
Асқар тау, балдан тәтті сулары бар,
Әне сол анам еді мені тапқан.

Медресе «Ғалияда» оқи жүре Мағжан тапқан үлкен олжа – ол әдеби ортада болып, әдеби үдерістің бүге-шігесіне қаныға бастады. Мұнда ол тамаша дос-пікірлестер тапты. Бір Ғалымжан Ибрагимовтай атақты жазушымен танысудың өзі неге тұрады?! Ғалымжан Ибрагимов өзінен алты жас кіші Мағжан Жұмабаевтың ақындық зор болашағына татар әдебиетінде алғаш қол қойғандардың бірі болды.

Мағжан Еуропа мәдениетімен жақынырақ танысып, білімін кеңейту үшін және өзінің аға тұтқан қоғам қайраткерлері Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатовтың кеңесімен 1913 жылы Омбы қаласындағы мұғалімдер семинариясына оқуға түседі. Бұл семинария баяғы Шоқан Уәлиханов оқыған кадет корпусынан кейінгі екінші әйгілі оқу орны болатын. Мұнда ол кезде А.П. Васильев, И.В. Волков, А.И. Покровский, А.В.Россихин, А.Н. Седельников сияқты білімді ұстаздар сабақ беретін еді. Мысалы, әйгілі өлкетанушы, қазақ өлкесі туралы бірнеше кітаптың авторы, география пәнінің оқытушысы, тарихшы, этнограф Александр Никитич Седельников сол кездің өзінде оңтүстік-сібір қазақтарының өмірі мен тұрмысын зерттеп жүрген белгілі ғалым, Орыс география қоғамының мүшесі болатын.

Семинария қабырғасында Мағжан өзінің педагогикалық білімін жетілдірді және орыс халқының әйгілі ақын-жазушылары А.С. Пушкиннің, М.Ю. Лермонтовтың, Н.В. Гогольдің, В.А. Жуковскийдің, А.Блоктың, А.Н. Толстойдың, Д. Мережковскийдің, т.б. еңбектерімен танысты.

Қазақ зиялыларының әйгілі көшбасшысы, ірі ғалым, кейін «Алаш» партиясы мен «Алашорда» үкіметінің көсемі болған Әлихан Бөкейхановпен кездесіп, сол арқылы қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Уәлихановтың досы Г.Н. Потанинмен танысады. Алғашқы кездесулерден-ақ ол Мағжанның біліміне, алғырлығына сүйсініп, оны «Болашақ Шоқан» деп атайды. Оның бұл айтқаны келді. Мағжан семинарияда үздік оқып, Потанин атындағы арнайы стипендия алып тұрды. Соңынан әйгілі ақын, әдебиетші, лингвист, тарихшы, түркітанушы, ұстаз болды. 1917 жылғы жазда Мағжан семинарияны алтын медальмен тамамдады.

1923 жылдың екінші жартысында Мағжан Мәскеу қаласындағы Жоғары әдеби-көркемөнер институтына оқуға түседі. Бұл институт 1921 жылы орыстың көрнекті ақыны Валерий Яковлевич Брюсовтың бастамасымен ашылған болатын. Ол осы институттың ректоры ретінде институтта сабақ беруге нағыз білімді де білікті оқытушыларды жинаған. Институт студенттері алдында Н.И. Бухарин мен А.В. Луначарский де дәріс оқыды. Институт ректоры В.Я. Брюсов көптеген кеңес мекемелерінде қызмет атқарса да институтта жұмасына 8 сағат дәріс оқыды. Оның лекцияларында студенттермен бірге оқытушылар да қатысып отырған, өйткені, оның лекциялары өте қызықты да мазмұнды болатын. В.Брюсов көне грек және көне рим әдебиетінен, орыстың жаңа әдебиетінен, латын тілінен және өзі «Өлең энциклопедиясы» деп атаған курстан дәріс оқыды. Сонымен қатар ректор өлең сыныбын және жалпы тарих бойынша семинар жүргізетін. Ол болашақ әдебиетшілердің кәсіптік білімін кеңейтуге көп еңбек сіңірді. Көптеген студенттер тіпті оның үйіне де барып, кеңес алып жүріпті. Ол Мағжанды да жылы қарсы алып бірнеше рет жеке әңгімелескен, оның шығармашылығын жоғары бағалап Мағжанды «Қазақтың Пушкині» деп атапты.

Қазақтың көрнекті ақыны Ғафу Қайырбеков Валерий Брюсовтың бұл анықтамасы туралы былай дейді (Ғафеевтің жазғанын сол қалпында орыс тілінде келтіруді жөн көрдім. — Қ.М.): «На что опирался Брюсов, называя Магжана «Казахским Пушкиным?» Что он хотел этим сказать? Мне кажется он прав в том смысле, что Магжан, подобно Пушкину, смог передать в своем творчестве все национальное величие своего народа, его историю, его характер, состояние души. А для этого Брюсов должен был быть знаком не только с творчеством Магжана, но и с ним

лично». (Гафу Каирбеков. Слово о Мағжане. – Мағжан Жұмабаев. Стихи. Проза. Литературные исследования. Составитель Ж.Сулейменов. Петропавловск. 2006, стр. 200).

Мәскеуде оқыған үш жарым жылда Мағжан орыс және батыс Еуропа әдебиетімен бұрынғыдан да терең зерттеп білді. Ол ертеректе өткен Бердяев, Соловьев секілді орыстың қиялшыл философтарының көзқарастарымен танысып, өзінің ойлау шеберлігін кеңейтіп, шеберлік жолындағы ізденістерін нығайта түсті.

Мағжан поэзиясының серпінді қанаттануында орыс әдебиетінің үлесі мол. А. Пушкин, М. Лермонтов, А. Блок, А. Фет, К. Бальмонт, Д. Мережковский, А. Ахматова, М. Цветаева, В. Иванов, т.б. – қазақ ақынының сүйіп, ғибрат алып оқыған ақын-жазушылары. Ұлы орыс әдебиеті арқылы Мағжан Шекспир, Гете, Гейне, Шиллер сынды дүние жүзі саңлақтарымен де мейірі қана сусындады. Мағжан олардан тағылым ала отырып, өз шығармаларын да асқан шеберлікпен жазды. «Мағжан Жұмабаевтың орыс, Еуропа әдебиеттерімен қарым-қатынасын айтсақ, одан Мағжан биігі одан сайын биіктемесе төмендемейді» деп жазды әдебиетші ғалым Өтеген Күмісбаев. (Ө. Күмісбаев. Ақын және әлем әдебиеті. – «Егемен Қазақстан», 24.04.2003).

Қорыта айтсақ, Мағжан аталған оқу орындарында дәріс берген білімді де білікті ұстаздардан алған жан-жақты білімінің нәтижесінде өзі де жан-жақты білімді ұстаз, әдебиетші, тіл білімінің шебері, тарихшы және тамаша күшті ақын дәрежесіне көтерілді.

МАҒЖАН МАҚТАҒАН ҒАЛЫМ

1922-1923 жылдар аралығында Мағжан Жұмабаев Ташкент қаласында болғаны белгілі. Мұнда ол қазақ-қырғыз институтының аға оқытушысы болып қызмет атқарды, қазақ-қырғыз білім комиссиясының мүшесі болды. Мұхтар Әуезовпен бірге мәдени-ағарту бағытындағы «Талап» қоғамын құрды. «Ақ жол» газетімен, «Сана», «Шолпан» журналдарымен тығыз байланыста болып, өлеңдері мен мақалаларын жариялап тұрды.

Сол кезде ақын Ш. Уәлиханов, Г.Н. Потанин, В.В. Радлов тәрізді қазақтың рухани қорын жинауға атсалысқан ғалым Әбубәкір Диваевпен жүздесіп танысты. Башқұрт, татар, қазақ тілдерінде алмасып сөйлесіп, екеуі бір-бірімен достасып алды. Өйткені, екеуі де ауыз әдебиетінің қалыптасуында ауыз әдебиетінің рөліне ерекше мән берген. Мұны ақынның мына пікірлері айқын көрсетеді:

«Өткен дәуірдегі теңіздей тұңғық әдебиетіміздің бізге бұл күнде адасқан ұшқындары, тентіреген тамшылары ғана жетіп отыр. Көбі болғанда ең сұлулары ұмытылған. Желдей ескен жыраулармен бірге топыраққа айналған. Баяғыда 30 күн, 30 түн жырланатын Қобыландылардың ауызда адасып, азғантайы ғана қалған. Талай күндерге созылған ертегілердің басы қайырылып, аяғына жетіп, шоп-шолақ болып қалған...

Бірақ талайлар ұмытылып қалды деп қанша өкінгенмен, әлде болса да ауызда аман қалған әдебиетіміз талай елдердің ауыз әдебиетінен бай. Әлде де болса ауыз әдебиетіміз, бір елдің жазба әдебиетіне негіз болуға жарарлық. Өзінің ауыз әдебиетін негіз қылмай, ешбір елдің жазба әдебиеті өркендемек емес. Біздің де жазба әдебиетіміз ауыз әдебиетін негіз қылуға міндетті. Алдымен сабақты шеттен емес, өзінен алуға міндетті. («Мағжан Жұмабаев. Шығармалары». Алматы, «Жазушы», 1989, 340-341 беттер).

Міне, ауыз әдебиетіне осындай мән берген Мағжан Ташкентте танысқан, ауыз әдебиетін жинауға бар күш-жігерін жұмсаған білікті ғалым Әбубәкір Диваевтың бұл ісіне тәнті болып, оған көмектесуге кіріседі. Ақын қазақ ауыз әдебиетін жинап, оны орыс тіліне аударып, баспасөз беттерінде жариялап сіңірген еңбегі үшін Ә. Диваевқа деген шексіз алғысын білдіре отырып, оны қазақ оқырмандарына былай таныстырады: «Әбубәкір ақсақал 40 жыл бойына қазақ-қырғыз елінің ауыз әдебиетін, жол-жорасын жинаған. Елдің елдігін сақтайтын – әдебиеті, тарихы, жол-жорасы. Қазақ-қырғыз елінің ел болуын тілеген Әбубәкірдің әдебиет, жол-жора жинау жолына кіру мәнісі осы. Ол күндерде қазақ-қырғыз тілінде газет-журнал жоқ болғандықтан, Әбубәкір жинаған әдебиет орыс тіліне аударылып, газет-журналдарда басылып отырған. Ол күндерде қазақ-қырғыз елін аузын арандай ашып жұтып жатқан патша үкіметі қазақ-қырғыз елінің жақсы жағымен, терең жанымен, сұлу сөзімен Әбубәкір бастырған әдебиет арқылы танысқан».

Сонымен қатар, Мағжан Ә. Диваевтың жинап тапсыруымен, Түркістан мемлекеттік баспасынан шыққан: «Қобыланды батыр», «Нәрікұлы Шора», Бекет батыр», «Қамбар батыр», «Шора батыр», «Алпамыс батыр», «Мырза Едіге батыр» кітапшаларының жарық көруіне байланысты оны оқырмандармен таныстырып, 1923 жылы «Ақ жол» газетінде «Жеті батыр» деген тақырыппен қысқаша мазмұндама (аннотация) жазады.

Әбубәкір Диваевтың еңбегін жоғары бағалаған ақын 1924 жылы Ташкенттегі Түркістан баспасөз таратушы мекемесі арқылы Әбубәкір Диваев жинаған халық әдебиетінің үлгілерін құрастырып, «Тарту» деген атпен жеке кітап етіп шығарады. Осы кітапқа жазған «Әбубәкір ақсақал Диваев» деген алғы сөзінде Мағжан: «Түрік халқын тексеріп, таза ғылым жолында жүрген орыстың Радлов,

Катанов, Бартольдт, Самойлович сықылды ғалымдары Әбубәкірдің қазақ-қырғыз туралы жазған мақалаларына кең орын беріп, қабыл алып, сол Әбубәкір мақалалары арқылы қазақ-қырғыз елінің жайын арғы Еуропа ғалымдарына да білдірген. Сөйтіп, Әбубәкір 40 жыл бойына жапанда жатқан қазақ-қырғыз елі мен орыс һәм Еуропа арасына адал тілмаш болған.

Қазақ-қырғыз елі Әбубәкір ақсақалдың бұл ұзақ уақыттық адал еңбегін бағаламай қойған жоқ һәм қоймақ емес. Бағалаудың қымбаты – алдына айдап мал салу емес, шын көңілден разылық білдіріп, елдің оны «Сен – менің ұлым» деуі» – дей келе, ақын «1923 жылғы 22 мартта Ташкентте қазақ-қырғыз білім комиссиясының бастауымен қазақ-қырғыз елі Әбубәкір ақсақалға: «Ұлым...» деді. Ердің еңбегін ел ақтады... Ақтағаны – шын көңілмен мақтағаны» – деп жазған. Сөзінің соңында Мағжан: «Тартуға» таза мектеп балаларының оқу кітабы деп қарау керек» – деп ескертеді. Шынында да бұл жинақта балалар қызығып оқитын дүниеліктер мол. Мектеп оқытушылары ұлы ақынның бұл ескертпесін ескеріп, бұл кітапты өздері де оқып, оқушыларға да оқытқандары жөн.

Мағжанның атасы Жұмабай қажының екі әйелі болған екен. Бәйбішесі Қойлықтан үш ұл: Нұрмағамбет, Ахметжан, Бекен туған. Екінші әйелі Мәрзейнептен Ғалия, Ғазиза, Рәзия есімді үш қыз туыпты. Осылардың үлкені Ғалия Қызылжар қаласының тұрғыны Данияр қажының баласы Жақия Тастеміровке ұзатылған екен. Осы Тастеміровтердің отбасында Жамал, Зылиха (Зықатай), Софья, Мәрзия, Зульфия деген 5 қыз бен Шорман есімді ұл дүниеге келіпті. Осылардың ішінен қалың оқырманға белгілісі – Жамал. Өйткені, Мағжанның шығармаларында оған арналған «Түн еді» және «Ж...ға» деген екі өлең бар және ол өлеңдердің қандай жағдайға байланысты шығарылғаны түсініктемеде айтылған.

Жақия Тастеміровтың үшінші қызы, Мағжанның жиен қарындасы Софья Тастемірова туралы Мағжан шығармаларында еш жерде айтылмайды. Сондықтан біз оны бұрын білмейтін едік. Тек жуырда қазақтың белгілі жазушысы, әйгілі «Ақ Жайық», «Ағайынды Жүнісовтер» романдарының авторы Хамза Есенжанов туралы естеліктер жинағын оқып отырып, оның зайыбы – Мағжанның жиені Софья Тастемірова екенін білдік және оның өмір жолымен толық таныстық.

Софья Жақияқызы Тастемірова 1914 жылғы 23 желтоқсанда Қызылжарда туған. Мағжан бұл кезде Омбының мұғалімдер семинариясында оқып жүрген. Мағжан 1929 жылы жазда бірінші рет Қызылжарда тұтқындалғанда Софья әлі 14-тен жаңа асқан жас қыз.

Софья 1932 жылы Қызылжардағы орыс орта мектебін бітіргеннен кейін Алматыға барып, медицина институтының жанындағы 6 айлық әзірлік курсына қабылданады, кейін емтихандарды сәтті тапсырып, студент атанады. Жазғы каникулдарының бірінде Ақтөбе

қаласындағы Жамал апасы мен Тауфиқ жездесінің үйіне қонаққа барғанда Хамза Есенжанов деген жігітпен танысады. Тауфиқ Бердіхожин Ақтөбе қаласында прокурор болып қызмет атқарса, Хамзаның әкесінің інісі Қайыржан да осы салада қызмет атқарып әрі екі үй отбасымен жақсы араласып тұрады екен.

Хамза 1936 жылы Ленинградтан аспирантура бітіріп келіп, Алматыда Қазақ филармониясының, кейінірек Қазақ мемлекеттік опера және балет театрының директоры болып қызмет атқарады. Сонымен қатар КСРО Ғылым Академиясының сол кездегі Қазақ филиалында әдебиет секторына жетекшілік етеді. Сондай-ақ, қазақтың алғашқы жоғары оқу орнының бірі – бұрын өзі оқыған Қазақ пединститутында XVII-XIX ғасырлардағы орыс әдебиет тарихынан дәріс оқиды. Бұл кезде Софья мединституттың студенті.

Жас ғалым мен болашақ дәрігер қыздың әңгімелері бір арнада тоғысып, ортақ тақырыптарда сырласып, бақытты жастық өмір басталады. 1937 жылдың ақпан айында екі жастың үйлену тойы Алматы қаласында өтті. Той қонақтарының қатарында Хамзамен 2-3 жыл аспирантурада бірге оқыған достары Мұхамеджан Қаратаев, Тайыр Жароков, Мәулен Балақаев, жерлесі Қажым Жұмалиев, т.б. болды. Хамза жұмысын, Софья оқуын жалғастырады. Сол жылдың соңында екі жастың махаббатының куәсі ретінде тұңғыштары Эмиль дүниеге келді. Ұлының атын Эмиль Золяға ұқсастырып Хамзаның өзі қойды.

Бұл кез қазақтың зиялы азаматтарын ешқандай негізсіз «халық жауы» деп түрмеге тоғытып жатқан кез еді. Бұл екі жастың да бақытты, шаттықты күндері ұзаққа бармады. 1938 жылғы 19 наурызда Хамза ҚазПИ-де дәріс оқып тұрған кезде тұтқындалды. Оған қылмыстық заңның 58-ші бабы бойынша «халық жауы» деген айып тағылды. Софья Жақияқызы үшін қиын кезең туды. Ол барлық қиындыққа

шыдап, 1939 жылы оқуын өте жақсы деген бағамен бітіріп, «емдеу ісі» мамандығы бойынша диплом алды. Ол Қазақстан Денсаулық сақтау Комиссариатының Терапия бөлімшесін басқара жүріп, ғылыми-зерттеу жұмысымен де айналысты. Оның кандидаттық диссертациясы «Жүрек-қантамыры ауруымен ауыратын науқастардың бауырының функционалдық жағдайы» деп аталатын. Бірақ оны қорғауға мүрша берілмеді.

Сол 1939 жылдың соңында «халық жауының» отбасы ретінде ол жас сәбиімен және кенже сіңлісі Зульфиямен бірге Алматыдан аластатылып, Қызылжарға қоныс аударады. Қызылжарға бара жатып сол кезде Семей қаласында түрмеде отырған Хамзаға барады. Күн суық, түрме есігі жабық. Әрең дегенде басшылармен тілдесіп, жарты сағат уақытқа кездесуге рұқсат алады. Кездескенде қараса: екі жағы суалып, көзі шүңірейіп жүдеп кетіпті. Содан қимай-қимай әрі жүреді. Қызылжарға келгеннен кейін Софья Жақияқызын Октябрь (қазіргі Шал ақын) ауданына дәрігер етіп жібереді. Содан 1945 жылға дейін сол ауданның орталығы Марьевка ауылдық емханасының меңгерушісі болып қызмет атқарады. Оған терапевт, хирург, акушер-гинеколог, т.б. дәрігерлік мамандықтар бойынша жемісті қызмет атқаруға тура келеді, өйткені маман дәрігерлер жоқтың қасы болатын. Ол ұлтына дініне, саяси көзқарасына қарамастан, қанша адамды жан азабынан сауықтырды, қанша жетімді мейірімге бөледі. Осы жерде белгісіз аурудан 6 жасар Эмиль қайтыс болды. Сонда жүргенде Хамзадан хат алып тұрады. Өзі де жазады.

1945 жылы Хамзаны Томскіге аударады. Мұны алдын ала білісімен екеуі хат арқылы келісіп, Софья Алматыға жұмысқа ауысатын болды. Қазақ КСР Денсаулық сақтау халық комиссариатына қайта-қайта хат жазып, ақыры Алматыға қайтуға рұқсат алады. Бірақ орнына қоятын кісі табылмай, біраз кідіріп қалады. Алматыға келісімен оны

Денсаулық сақтау комиссариатына жұмысқа алады. Оның жұмысқа орналасуына сол кезде Мемлекеттік жоспарлау комитетінің бастығы болған Хамит Чуркин мен ақын Тайыр Жароков көмектесіпті.

1946 жылдың басында Хамзаны Новосибирск жағына ауыстырыпты. Софья Жақияқызы сол жылғы демалысына шығысымен қажетті азық-түлік алып, Новосибирскіге жүреді. Жолшыбай көп қиыншылық көріп Новосибирскіге келсе, алдында ғана Хамзаны түрмеден босатып, ол Алматыға жүріп кетіпті. Бұған қуанған Софья тездетіп қайта оралады. Жолда бір станцияда Хамзамен кездесіп, екеуі Алматыға бірге келеді. Мұнда «Хамзаны жұмысқа ешкім алмады. Хамит ағайдың көмегімен баспадан ауылшаруашылығы жайлы кітап алып, соны қазақшаға аударды. Өзім Денсаулық сақтау комиссариаты мен емханада – екі жерде жұмыс істедім. Семьяны асырау керек, әрі Хамзаның да көңіл күйі онша емес. Сөйтіп енді-енді есімізді жинай бергенде 1948 жылы ерте босатылған деген желеумен Хамзаны қайта ұстады. Ұстатты десем де болады» - дейді Софья Жақияқызы кейін өзінің естелігінде.

Бұл жолы Хамзаны әуелі Теміртау түрмесіне қамады. Бір жылдан соң Красноярск жаққа жер аударды. Ешкім қол үшін беріп көмектеспейді. Ақыры Софья Жақияқызы Красноярскіге баруға шешім қабылдап, жоғарғы басшылардан рұқсат сұрайды. Ешқайсысы рұқсат бермейді. Хамзаны жер аударғандағы қағазда «пожизненная ссылка, без срока» деп көрсетіпті. Мұны оқыған қайсар келіншек ешкімнің рұқсатына қарамай, сүйген жарына бір-ақ тартады. Поезд ақырын жүреді, жол ұзақ, тамақ тапшы. Сонда да бәріне шыдап, Ачинск деген қалашыққа жетіп поездан түседі. Күздің суық кезі, түн. Хамза онда Бектемирск деген жерде екен. Бір жүк машинасы кездесіп соның кузовіне мініп, ары жүреді. Әбден тонады. Дес бергенде біраз жүргеннен кейін алдынан ат-шанамен Хамза

шыдап, 1939 жылы оқуын өте жақсы деген бағамен бітіріп, «емдеу ісі» мамандығы бойынша диплом алды. Ол Қазақстан Денсаулық сақтау Комиссариатының Терапия бөлімшесін басқара жүріп, ғылыми-зерттеу жұмысымен де айналысты. Оның кандидаттық диссертациясы «Жүрек-қантамыры ауруымен ауыратын науқастардың бауырының функционалдық жағдайы» деп аталатын. Бірақ оны қорғауға мұрша берілмеді.

Сол 1939 жылдың соңында «халық жауының» отбасы ретінде ол жас сәбиімен және кенже сіңлісі Зульфиямен бірге Алматыдан аластатылып, Қызылжарға қоныс аударады. Қызылжарға бара жатып сол кезде Семей қаласында түрмеде отырған Хамзаға барады. Күн суық, түрме есігі жабық. Әрең дегенде басшылармен тілдесіп, жарты сағат уақытқа кездесуге рұқсат алады. Кездескенде қараса: екі жағы суалып, көзі шүңірейіп жүдеп кетіпті. Содан қимай-қимай әрі жүреді. Қызылжарға келгеннен кейін Софья Жақияқызын Октябрь (қазіргі Шал ақын) ауданына дәрігер етіп жібереді. Содан 1945 жылға дейін сол ауданның орталығы Марьевка ауылдық емханасының меңгерушісі болып қызмет атқарады. Оған терапевт, хирург, акушер-гинеколог, т.б. дәрігерлік мамандықтар бойынша жемісті қызмет атқаруға тура келеді, өйткені маман дәрігерлер жоқтың қасы болатын. Ол ұлтына дініне, саяси көзқарасына қарамастан, қанша адамды жан азабынан сауықтырды, қанша жетімді мейірімге бөледі. Осы жерде белгісіз аурудан 6 жасар Эмиль қайтыс болды. Сонда жүргенде Хамзадан хат алып тұрады. Өзі де жазады.

1945 жылы Хамзаны Томскіге аударады. Мұны алдын ала білісімен екеуі хат арқылы келісіп, Софья Алматыға жұмысқа ауысатын болды. Қазақ КСР Денсаулық сақтау халық комиссариатына қайта-қайта хат жазып, ақыры Алматыға қайтуға рұқсат алады. Бірақ орнына қоятын кісі табылмай, біраз кідіріп қалады. Алматыға келісімен оны

Денсаулық сақтау комиссариатына жұмысқа алады. Оның жұмысқа орналасуына сол кезде Мемлекеттік жоспарлау комитетінің бастығы болған Хамит Чуркин мен ақын Тайыр Жароков көмектесіпті.

1946 жылдың басында Хамзаны Новосибирск жағына ауыстырыпты. Софья Жақияқызы сол жылғы демалысына шығысымен қажетті азық-түлік алып, Новосибирскіге жүреді. Жолшыбай көп қиыншылық көріп Новосибирскіге келсе, алдында ғана Хамзаны түрмеден босатып, ол Алматыға жүріп кетіпті. Бұған қуанған Софья тездетіп қайта оралады. Жолда бір станцияда Хамзамен кездесіп, екеуі Алматыға бірге келеді. Мұнда «Хамзаны жұмысқа ешкім алмады. Хамит ағайдың көмегімен баспадан ауылшаруашылығы жайлы кітап алып, соны қазақшаға аударды. Өзім Денсаулық сақтау комиссариаты мен емханада – екі жерде жұмыс істедім. Семьяны асырау керек, әрі Хамзаның да көңіл күйі онша емес. Сөйтіп енді-енді есімізді жинай бергенде 1948 жылы ерте босатылған деген желеумен Хамзаны қайта ұстады. Ұстатты десем де болады» - дейді Софья Жақияқызы кейін өзінің естелігінде.

Бұл жолы Хамзаны әуелі Теміртау түрмесіне қамады. Бір жылдан соң Красноярск жаққа жер аударды. Ешкім қол үшін беріп көмектеспейді. Ақыры Софья Жақияқызы Красноярскіге баруға шешім қабылдап, жоғарғы басшылардан рұқсат сұрайды. Ешқайсысы рұқсат бермейді. Хамзаны жер аударғандағы қағазда «пожизненная ссылка, без срока» деп көрсетіпті. Мұны оқыған қайсар келіншек ешкімнің рұқсатына қарамай, сүйген жарына бір-ақ тартады. Поезд ақырын жүреді, жол ұзақ, тамақ тапшы. Сонда да бәріне шыдап, Ачинск деген қалашыққа жетіп поездан түседі. Күздің суық кезі, түн. Хамза онда Бектемирск деген жерде екен. Бір жүк машинасы кездесіп соның кузовіне мініп, ары жүреді. Әбден тонады. Дес бергенде біраз жүргеннен кейін алдынан ат-шанамен Хамза

шығады (жіберген жеделхатын алған екен). Хамзаның тұрған жеріне жеткесін араға бір-екі күн салып, 18 шақырым жердегі аудандық денсаулық сақтау бөліміне екеуі жаяу барады. Ақыры Софьяны дәрігерлікке алады. Хамзаға алты ай жұмыс бермей, бос отырды. Ақыры көп әуремен жүріп, мал бордақылайтын жердің аға бухгалтеріне көмекші болып орналасады. Бұлар жергілікті халықпен тіл табысып, жақсы қарым-қатынаста болады.

Хамза «Ақ Жайық» романы жайлы көп ойлайды. Софьяның айтуынша: «Ол көп түнді ұйықтамай, дөңбекшумен, уһлеумен өткізді. «Ақ Жайықты» басымда жазып жүрмін. Шіркін, жағдай туып, қағазға түсіретін күн болса», – деп қиялдайтын».

Ақыры 1955 жылы ол толық ақталды. Қуаныштарында шек жоқ. Кешікпей Алматыға келеді. Бірақ онда тұрғызбайды. Сондықтан Ұзынағаш деген жерге барады. Онда Софья дәрігерлік, Хамза есепшілік қызметке орналасады. Кейін Алматыдан үй беріп, соған кіріп орныққан соң, Хамза «Ақ Жайықты» жаза бастады. Бір жағынан Жазушылар одағында консультант болып істеді. Сөйтіп оның 1938-1955 жылдар аралығындағы 17 жылы текке кетті. Содан кейінгі аз уақытта Хамзекең «Ақ Жайық» трилогиясын, «Көп жылдар өткен соң», «Ағайынды Жүнісовтер» романдарын жазып жарыққа шығарды. «Ақ Жайық» үшін 1966 жылы Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығын алды.

Хамзекеңнің бұл жетістігінде зайыбы Софьяның да зор үлесі бары сөзсіз. Ол жұбайымен бірге өз еркімен айдауда жүріп те, сүйген адамынан да, сүйген мамандығынан да қол үзген жоқ. Жергілікті тұрғындар мен саяси тұтқындардың арасында білгірлігі мен үлкен адами қасиетінің арқасында ерекше беделге ие болды. Сондықтан да болар, ол 1954 жылы 25 наурызда өткен Бирилюкси аудандық медицина қызметкерлерінің конференциясына делегат боп қатысты. Сол жылы 23 шілде – 1 тамыз аралығында Красноярск

қаласында өткен Өлкелік ауыл дәрігерлерінің съезіне де делегат болды.

Қандай қиын-қыстау өмір мен өлім арпалысқан шақта да Хамза шығармашылық құштарлығын жоғалтқан жоқ. Барлық қиындықты бөлісе білген зайыбы Софья Жақияқызының төзімділігі де демеу болып келешекке сенімін нығайтты. Жалпы әйел бақыты деген Софья Жақияқызының түсінігінде – жақсы жар, тәрбиелі бала өсіру, бақытты отбасының ұйытқысы болу.

1951 жылы көптен сағындырып күткен перзент дүниеге келді. Оған Әлихан деп алаштың атақты көсемі Әлихан Бөкейхановтың есімі берілді. 1959 жылдан бастап Хамза Есенжанов еркін жазушылықпен айналысқан еді. Әлі де жазатын жоспарлары көп еді. Әттең, 37 жылдан астам уақытқа созылған бірге болған бақытты өмір 1974 жылдың 5 желтоқсанында үзілді. Сол күні Хамза Есенжанов 66-ға қараған жасында дүние салды.

Софья Жақияқызы Құдай қосқан қосағының адами қасиетін сағынышпен еске ала отырып, Хамзаекеннің мінезі турасында: «Ол ерекше жұмсақ, өзіне тартып тұратын адам еді. Оның бойындағы кең пішім, қарапайымдылық пен асқан еңбекқорлық ұстамдылықпен ұштасып жататын» – деген екен.

1989 жылы Хамза Есенжановтың 80 жылдығында белгілі ақын Ақұштап Бақтыгереева арнайы жазған өлеңінде мынадай жолдар бар:

Сор болды-ау отыз жеті мынау елге,
Далада Ару қаңғып, жылады Ер де.
Өзінді пірдей тұтқан дәрігер қыз
Қартайды еріп жүріп лагерьде.

Бостандық саған әттең кеш берілді,
Түрмеге үйретті еркін өскен ұлды.

Сұм отыз жетінші жыл бүлдірмесе
Біздермен тойламас па ең сексенінді?!

Мұнда үлкен өмір жолдары жатыр. Сол 80 жылдық тойда Хамза ауылын басқарған колхоз төрағасы Кенжебай Нығымет Софья Жақияқызына қарап: «Апа-ау! Сіз деген керемет ерлік жасап, «Ақ Жайықтай» асылды, Хамза ағадай ел арысын баптап-сақтаған адамсыз! Сіз сонау жылдары Итжеккенге, Сібірге айдалған декабристердің әйелдері сияқты Азаматымыздың жолына жаныңызды құрбан етіпсіз-ау! Бүгінгі қыздар өзі сүйген жігітін Сіздей ардақтаса, бұл өмірде Махаббат деген биік ұғым жарқырай берер еді!» – деп тамаша пікір айтыпты.

Ал Оралдық ақын Айтқали Нәріков Хамза мен Софьяның адал да берік махаббатын «Аққу махаббат» атты өлеңінде былай көрсетеді:

Сыңары үшін жан аямай күресіп,
Өтті жылдар – ашты-жапты жүз есік.
Сүйген жүрек жалынына шыдамай,
Жібіп еді қатқан мұздар сіресіп.

Алты ай жүріп, әрең жетті тайғаға,
Тағдырымыз бір болсын деп қайда да.
Ажалдан да арашалап алатын,
Ей, жас ұрпақ, махаббатпен ойнама!

Иә, Хамза Ықсанұлы мен Софья Жақияқызының аққу -
махаббаты жас ұрпаққа мәңгілік үлгі болуға тиіс

МАҒЖАНМЕН ТАНЫС БОЛҒАН АДАМДАР

I. Қызылжар қаласында

а) 1905-1912 жылдарда

1. Мұхамеджан Бегішев – қаладағы № 3 мешіттің бас имамы, Мағжан оқыған сол мешіт жанындағы медресенің меңгерушісі әрі оқытушысы.

2. Жұмағали Тілеулин – Омбы фельдшерлік училищесінің түлегі, қалада дәрігер болып істеген.

3. Бекмұхамбет Серкебаев – Мағжанмен бірге Мұхамеджан Бегішевтің медресесінде оқыған.

4. Міржақып Дулатов – ақын, педагог, публицист, «Оян, қазақ!» кітабының авторы. Патша жандармдарының қуғындауынан қашып Қызылжарға келіп паналаған кезі.

б) 1920-1922 жылдарда

1. Сәбит Мұқанов – «Қызыл мұғалімдер» курсына Мағжаннан оқыған.

2. Баймағамбет Ізтөлин – «Қызыл мұғалімдер» курсына оқыған.

3. Қошке Кемеңгеров – «Қызыл мұғалімдер» курсына жаратылыстанудан сабақ берген. 1918-1919 ж. «Жас азамат» газетінің редакторы болған.

4. Гүлсім Камалова – «Қызыл мұғалімдер» курсына математикадан сабақ берген.

5. Мәжит Дәулетбаев – «Қызыл мұғалімдер» курсына оқыған.

6. Жұмағали Тілеулин – 3 жылдық мұғалімдер курсының меңгерушісі, кейінірек қазақ педтехникумының директоры.

7. Ғалауетден Мәмеков – Қазпедтехникумның оқытушысы.

8. Жәнібек Жанұзақов – губерниялық оқу бөлімінің қызметкері және Қазпедтехникумының алғашқы директоры және оқытушысы.

9. Бірмұхамбет (Біркей) Айбасов – Ақмола губерниялық атқару комитетінің жер бөлімінің бастығы және Қазпедтехникумының оқытушысы.

10. Әбдірахман Әйтиев – 1921 жылғы сәуір айынан жаңа құрылған Ақмола губерниясының ревком бастығы. Сол жылғы қыркүйектен губерниялық атқару комитетінің төрағасы.

11. Хамза Жүсіпбеков – Ақмола губкомының бөлім меңгерушісі, Қазпедтехникум құрылған кезде оны аз уақыт басқарған.

12. Сабыр Айтхожин – 1921 ж. губерниялық халық ағарту бөлімінің әлеуметтік-тәрбие бөлімі меңгерушісінің орынбасары. 1922-1924 жж. «Бостандық туы» газетінің редакторы, Қазпедтехникумның оқытушысы.

13. Мұхамеджан Бейсенов – губерниялық атқару комитетінде, халық ағарту бөлімінде қызмет атқарған және Қазпедтехникумда сабақ берген.

14. Сабыр Шәріпов – губатком төрағасының орынбасары, Әйтиев орталыққа ауысқаннан кейін төрағасы қызметін атқарған.

15. Біләл Малдыбаев – Қызылжар Қазақ ұлттық комитетінің төрағасы, Қызылжар уезінде «Талап» жастар ұйымының төрағасы болып мәдени-ағартушылық жұмыстармен қатар, әлеумет істеріне басшылық жасаған. 1918-1919 ж. Қызылжарда шығып тұрған «Жас азамат» газеті редакторларының бірі болған.

16. Есім Байғаскин – 1919-1923 жылдары Ақмола губерниялық атқару комитетінде қызмет атқарған.

17. Абылай Рамазанов – Алаш партиясының белсенді мүшесі, Қызылжар уездік ұлттық комитетінің әрі «Талап»

жастар ұйымның мүшесі болған. Өз ауылында мектеп ашып, мұғалім жалдап бала оқытқан.

18. Абдолла Байтасов - 1921-1922 жылдары Қызылжарда мұғалімдер курсына өз еркімен оқып білімін көтереді, әрі өзі сонда сабақ береді.

19. Жанайдар Садуақасов – 1920-1922 жж. РКП(б) Петропавл уездік комитетінде нұсқаушы, Петропавл уездік оқу бөлімінде, саяси ағарту бөлімінде нұсқаушы, Ақмола губаткомының хатшысы.

20. Ахмет Баржақсин – 1921 ж. Ақмола губерниялық атқару комитетінің ауылшаруашылық кооперация одағының басқарма мүшесі болған әрі «Бостандық туы» газетінде қызмет атқарған.

21. Әбдірахман Байділдин – 1919-1921 жылдары Қызылжарда уездік партия комитетінің мұсылмандар секциясын басқарды.

22. Ғаббас Тоғжанов – 1920-1922 жылдары Қызылжарда Ақмола губерниялық төтенше комиссияның (губчека) әуелі хатшысы, кейін жалпы бөлім бастығы, алқа мүшесі болды. Ақ бандалар көтерілісін басқан кезде 1921 жылы аз уақыт трибуналдың көшпелі сессиясының мүшесі болды.

23. Әбдірахман Айсарин – 1919-1921 жылдары Орынборда шығып тұрған «Ұшқын», «Еңбек туы» газеттерінде, Петропавл уездік халық сотында қызмет атқарған. 1922-1925 жылдары шығармашылық жұмыспен айналысқан.

24. Зейнолла Төреғожин – 1922-1924 жылдары Ақмола губерниялық жер бөлімі меңгерушісінің орынбасары.

25. Абдолла Асылбеков – 1921 ж. Ақмола, Петропавл, Көкшетау уездеріндегі бүлікшілер қозғалысын басу штабы төрағасының орынбасары. Ақмола губревкомының мүшесі болды.

26. Әліби Жангелдин – 1922 ж. «Қызыл керуеннің» жетекшісі ретінде Петропавл қаласында болып, жергілікті көшпенді және отырықшы қазақ ауылдарын аралап, олардың тұрмысы, өмірімен жете танысқан. Петропавл қаласында болған аз уақыт ішінде ол жергілікті партия және кеңес ұйымдарына мол көмегі мен кеңесін берді.

27. Нығмет Сырғабеков – 1920-1921 жж. Петропавл уездік ревкомының қазақ секциясының инспекторы, 1921ж. Ақмола губревкомының аудандық нұсқаушысы, 1921-1922 жж. Ақмола губерниялық атқару комитетінің уездік бөлімінің меңгерушісі, губерниялық қаржы секторының меңгерушісі, 1922-1923 жж. Ақмола губерниялық біріктірілген трибуналдың мүшесі.

28. 1922 ж. Қазпедтехникумда сабақ бергендер: Жұмағали Тілеулин, Ғалауетден Мәмеков, Садуақас Жандосов, Хамит Кемелев, Әшім Омаров, Хайретдин Болғанбаев, Оразбек Мұхамедов, Мұхамеджан Бейсенов, Бірмұхамед Айбасов.

29. Ахмет Жантелин – Алаш қайраткері Жұмағали Тілеулиннің досы. «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетіне мақалалар жазып тұрған. Өз ауылында мектеп ашқан. Өзі де бала оқытқан. 1921-1923жж. Петропавл уезінің Төңкеріс ауданында халық соты қызметін атқарған.

30. Смағұл Қазыбеков – 1921-1922 жж. – Ақмола губерниялық атқару комитетінде жауапты қызметте болған.

31. Хаскей Өтекин – 1921 ж. Ақмола губерниялық атқару комитетінің Черлак уездік ревкомы басқармасының бөлім хатшысы болған.

32. Смағұл Садуақасов – 1921 ж. Ақмола губерниясын құру жөніндегі Қызылжарда болған съезге Қазақстан

Орталық Атқару Комитеті төрағасының орынбасары кезінде қатысып, құттықтау сөз сөйлеп, баяндама жасады.

33. Қайсар Таштитов – 1921 ж. Петропавл кеңес-партия мектебінде оқыды. Одан соң Ақмола губерниясының комсомол органдарында қызмет атқарды.

в) 1927-1929 жж. Қызылжарда

1. Садықбек Сапарбеков – Ақмола губкомының хатшысы болып істеген.

2. Жиенғали Тілепбергенов – 1926-1927 жж. «Бостандық туы» газетінің редакторы, 1927-1928 жж. Қазпедтехникумының директоры болған.

3. Біләл Малдыбаев – 1928-1929 жж. Қазпедтехникумда оқу ісінің меңгерушісі, оқытушы, әрі Петропавл округтік оқу бөлімінде алфавитті латын әріпіне көшіру жөніндегі нұсқаушысы болған.

4. Әнес Ілиясов – 1927-1928 жж. Петропавл уездік оқу бөлімінің меңгерушісі, 1928-1929 жж. Петропавл округтік оқу бөлімінде алдымен инспектор, кейін меңгерушісі болып істеген. 1929 жылғы ақпан айынан бастап, 1937 ж. тұтқындалғанға дейін Қазпедтехникумының директоры қызметін атқарған.

5. Хайретдин Болғанбаев – 1924-1927 жж. Ақмола губерниялық оқу бөлімі меңгерушісінің орынбасары болған, әрі кеңес-партия мектебі мен қазпедтехникумда сабақ берген.

6. Мұратбек Сейітов – 1926-1930 жж. Петропавлдың қалалық ауруханасында дәрігер-хирург болып істеген.

7. Әбдірахман Айсарин – 1926-1932 жж. «Бостандық туы», «Кеңес ауылы» газеттерінің редакциясында еңбек еткен.

8. Нұрыш Данияров – 1928 ж. кеңес-партия мектебінің директоры болып қызмет атқарған.

9. Ыдырыс Мұстанбаев – 1923 жылдың желтоқсанынан 1929 жылдың тамызына дейінгі аралықта Ақмола губерниялық прокуроры және губаткомының мүшесі болған.

10. 1927-1929 жж. Қазақ педтехникумының оқу ісінің меңгерушісі – А.А. Кибальчич, оқытушылары: Тілеулин Жұмағали, Мағжан Жұмабаев, Атаниязов Мырзағұл, Болғанбаев Хайретдин, Мұстафин Сейітбаттал, Кемелев Әли, Коцых И.В. Бугров П.Г., Серкебаев Бекмұхамбет, Қожахметов Жұмағали, Омаров Ғазиз.

11. Салық Айнабеков – 1929 ж. Қызылжар кеңес-партия мектебінің директоры болған (ол Жақия Қайып Айнабековтердің інісі).

12. Ғазиз Омаров – 1928-1929 жж. Петропавл округтік оқу бөлімінде саяси-ағартушылық жөнінен нұсқаушы болған.

13. Елжас Бекенов – 1929 ж. «Кеңес ауылы» газетінің редакторы болып істеген.

14. Ғабит Мүсірепов – 1927-1928 жж. Бурабай орман техникумында оқытушы болып орналасқан Мағжанды губком Қызылжарға шақыртқанда оның орнына Ғабитті жіберген.

15. Сейітбаттал Мұстафин – 1925-1930 жж. Қазпедтехникумда сабақ берген.

16. Шаймерден Бектұрғанов – 1926-1928 жж. БКП(б) Петропавл, Ақмола уездік комитеттерінде хатшы болған.

17. Зейнолла Төреғожин – 1924-1927 жж. Ақмола губерниялық сыртқы сауда бөлімінің меңгерушісі болып істеген.

18. Сыздық Абланов – 1927-1928 жж. Қазпедтехникумның директоры болған. Ол Коцых И.В. дайындаған оқушылар хорын Мәскеуге апарған.

Мағжаннан Қызылжарда 1927-29 жж. оқығандар

а) Кеңес-партия мектебінде оқығандар:

1. Ыбыраев Өмірбай – кейін партия, кеңес, шаруашылық органдарында басшы қызметте болды.

2. Сайдалин Темірғали – Есіл ауданындағы Еңбек ауылынан. Көп жыл мұғалім болған.

3. Мұсылманов Қайыр – кейін көп жыл Көкшетау аудандық, Қарағанды облыстық оқу бөлімін басқарған. 1990 ж. 86 жасында қайтыс болған.

4. Шомақаев Тұраш – қазіргі Тимирязев ауданы Ынтымақ ауылынан, көп жыл партия, кеңес органдарында қызметте болған. Қарақалпақ АССР-нда Министрлер Кеңесінің төрағасы болған.

5. Бибанов Рақым – Октябрь (қазіргі Шал ақын) ауданында партия органдарында қызмет атқарған.

6. Аманов Орынбай – кейін «Бостандық туы» газетінің редакциясында істеген.

б) Қазақ педтехникумында оқығандар:

1. Мүрсәлімов Мәжит – кейін көп жыл қазіргі Мамлют ауданындағы Бостандық ауылында мұғалім болған.

2. Қуатов Құсайын – қазіргі Шал ақын, Айыртау аудандарында мұғалім болған.

3. Тіналина Зағпи – Қазпедтехникумда оқып жүргенде Мағжанға ғашық болған әнші қыз. Кейін комсомол, партия, кеңес органдарында қызмет атқарған.

4. Серкебаева Зылиха – (кейін Бекмұхамбет Серкебаевқа тұрмысқа шыққан. Ермек Серкебаевтың анасы. Ол да әнші болған).

5. Смайылов Есмағамбет – кейін белгілі жазушы, әдебиет сыншысы, ғалым болған.

6. Сайын Жұмағали – кейін белгілі ақын болған.
7. Құсайынов Шахмет – кейін белгілі жазушы, драматург болды.
8. Сыздықов Жақан – кейін белгілі ақын, жазушы болған, кезінде «Бостандық туы» газетінде, басқа да газеттерде қызмет атқарған.
9. Шаймерденов Кәрім.
10. Қасенова Базарайым.
11. Нуркин Болат.
12. Дінішев Мұса.
13. Жақыпов Қажымұрат.
14. Кешубаев Кәмен.

II. Уфа қаласындағы «Ғалия» медресесінде

1. Сәлімгерей Жантөрин – сол кездегі «Ғалия» медресесінің жетекшісі.
2. Ғалымжан Ибрагимов– белгілі татар жазушысы, сол тұста медресе шәкірттеріне сабақ берген оқытушы. Мағжанның «Шолпан» атты тұңғыш өлеңдер жинағын (1912 ж.) баспадан шығаруға көмектескен.
3. Осы медреседе Мағжан Бейімбет Майлин, Біләл Сүлеев, т.б. шәкірттермен кездеседі.
4. Осы медреседе сол кезде біздің өңірден барып оқыған шәкірттер: Хамза Ыбыраев, Садуақас Жандосов, Ғаббас Қанапин, Мұстақым Малдыбаев, Зейнелғабиден Әл-Омскауи, Сермұхамед Қыпшақбаев, Тайыр Жомартбаев, Бекмұхамбет Серкебаев, Нұғыман Манаев, т.б.
5. Сол тұста осы медреседе Мағжан ғашық болған Нұржәмила Бәрменбайқызы оқыған. Бірақ әкесі оны оқуын бітіргізбей алып кетеді. Мағжан Нұржәмилаға хатпен өлең жолдапты.

III. Омбы қаласында – 1913-1921 жж.

1. Сәкен Сейфуллин – Мағжанмен Омбы мұғалімдер семинариясында бірге оқыған, «Бірлік» жастар ұйымын құрушылардың бірі.

2. Шәймерден Әлжанов – Омбы мұсылман мешітінің имамы, дәрігер, «Бірлік» жастар ұйымын ұйымдастырушы.

3. Нығмет Нұрмақов – 1911-1915 жж. осы семинарияда оқыған, «Бірлік» ұйымының мүшесі.

4. Әбдірахман Байділдин – осы семинарияда оқыған, «Бірлік» ұйымының мүшесі.

5. Ахмет Баржақсин – семинарияны Мағжанмен бірге бітірген, «Бірлік» ұйымының мүшесі.

6. Таутан Арыстанбеков – 1914-1918 жылдары осы семинарияда оқыған, «Бірлік» ұйымының мүшесі болған, кейін одан шығып, «Қазақ жастарының демократиялық кеңесін» құрып, оның төрағасы болып сайланған.

7. Мұхтар Саматов – Омбының ауылшаруашылық училищесін (1917 ж.), политехникалық институттың бір курсы (1919 ж.) бітірген. «Бірлік» жастар ұйымын ұйымдастыруға қатысқан.

8. Ережеп Итбаев – Омбы гимназиясын бітірген. 1917 жылғы 25 сәуір мен 7 мамыр аралығында Омбыда өткен қазақ съезін ұйымдастырушы және басқарушы.

9. Мұқан Әйтпенев – 1917 жылғы мамыр айында Омбы уездік қазақ комитетінің төрағасы болып сайланды. «Үш жүз» партиясының басшысы болған, кейін одан шығып «Алаш» партиясына ауысқан.

10. Қошке Кемеңгеров – 1913-1918 жылдары Омбы ауылшаруашылық институтында оқыған. 1917 жылдан Алаш партиясы Ақмола облыстық комитетінің мүшесі, «Бірлік» ұйымының мүшесі. Оның «Балапан» атты журналының редакторы. 1918 ж. Омбыда құрылған «Жас азамат» демократиялық жастар ұйымының мүшесі. Осы

ұйымның «Жас азамат» газетінің редакторы. 1919 ж. Омбыда облыстық халық ағарту бөлімінің саны аз ұлттар бөлімшесінде нұсқаушы болған.

11. Әлихан Бөкейханов – 1917 жылғы 31 қазанда Омбы қаласында өткен жиналысқа қатысып, сөз сөйлеген. Сол жиналыста Ақмола облыстық Алаш комитеті құрылған. Оған 14 мүше сайланған. Олардың ішінде Мағжан Жұмабаев та бар. Комитет төрағасы болып Айдархан Тұрлыбаев сайланған.

12. Міржақып Дулатов – 1914 ж. мамыр айында Омбыға келіп қалыңдығы Ғайнижамал Баймұрат қызымен үйлену тойын өткізгенде Мағжан да осы тойға қатысқан. 1917 ж. 25 сәуір мен 7 мамыр аралығында өткен Ақмола облыстық қазақ съезінде Мағжан мен Міржақып тағы кездескен.

13. Асылбек Сейітов – дәрігер, 1917 жылғы 25 сәуір – 7 мамыр аралығында өткен Ақмола облыстық қазақ съезінде хатшы болған, облыстық комитет мүшесі болып сайланған. «Бірлік» ұйымының мүшесі болған.

14. Мұратбек Сейітов – Омбының коммерциялық училищесінде (1917 ж.), дәрігерлік институтында (1925 ж.) оқыған. 1917-1921 жылдары Омбыдағы саяси, ұлттық-мәдени өміріне белсене қатысқан.

15. Мұсылманбек Сейітов – Омбы мұғалімдер семинариясында оқыған, «Бірлік» ұйымының белсенді мүшесі болып, «Балапан» журналының шығуына атсалысқан. 1917 ж. Омбы облыстық қазақ комитетінің құрамына кірді. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін Омбыда мұғалім болған.

16. Әбілқайыр Досов – 1916 ж. Омбының жетім балалар пансионында жүріп, «Бірлік» ұйымының жұмысына араласады. 1917 жылғы қазан төңкерісінен кейін Омбы қазақ кеңесі және облыстық ревтрибунал мүшелігіне сайланады. Кейін РКП(б)-ның Сібір бюросы жанындағы

татар-қазақ секциясының хатшысы, «Кедей сөзі» газетінің редакторы қызметтерін атқарған.

17. Хамза Жүсіпбеков – 1918-1919 жж. Омбыда қазақ жастарының демократиялық кеңесінің жұмысына белсене араласқан.

18. Жұмат Шанин – 1913-1916 жж. Омбыдағы бухгалтерлер курсына оқыған, «Бірлік» ұйымының мүшесі болған.

19. Асфандияр Шорманов – 1916 ж. Омбы ауылшаруашылық институтын агрономдық мамандық бойынша бітірген. Мағжанмен жақсы таныс болған. Мағжан «N...ға» деген өлеңінде «граф» деп көрсеткен кейіпкері осы Асфандияр.

20. Әмина Қуанышева-Кемелова да сол кезде Омбыда болған. Мағжанның «N...ға» атты өлеңінде ол да көрсетілген.

21. Асхат Сайдалин – Омбы мұғалімдер семинариясын бітірген, «Бірлік» ұйымының жұмысына қатысқан.

22. Абдолла Байтасов – 1917 ж. Омбы мұғалімдер семинариясын бітірген, «Бірлік» ұйымының жұмысына қатысқан.

23. Махмұт Арсланов – 1920 жылдардың басында Омбы халық ағарту бөлімінің аз ұлттар бөлімшесінің меңгерушісі болып істеген. Сол кезде оның қарамағында Мағжан Жұмабаев пен Қошке Кемеңгеров те істеген.

24. Ғазиз Мурзин – 1918 ж. Омбыда құрылған «Жас азамат» жастар ұйымының төрағасы болып сайланған.

25. Баймұрат Досымбеков – Міржақып Дулатовтың қайынатасы, Ғайнижамал мен Гүлшаһраның әкесі. Омбы қаласында дәрігерлік қызмет атқарған.

26. Гүлшаһра Досымбекова – Омбы гимназиясында оқып жүріп, «Бірлік» ұйымының жұмысына белсенді түрде қатысқан, кейін Ахметсафа Жүсіповке тұрмысқа шыққан.

27. Қазі Торсанов - әйгілі Торсан Тілемісов болыстың баласы. 1917 жылғы 25 сәуір мен 7 мамыр аралығында Омбыда өткен Ақмола облыстық қазақ съезінде Ақмола облыстық қазақ комитетіне мүше болып сайланған.

28. Дінмұхамед (Дінше) Әділов – 1913-1917 жж. Омбы гимназиясында оқыған. «Бірлік» ұйымының жұмысына қатысқан.

29. Көлбай Төгісов – «Үш жүз» социалистік партиясы басшыларының бірі. 1918 ж. Колчак түрмесінде қаза болған.

30. Ғаббас Тоғжанов – 1915-1917 жж. Омбы гимназиясында оқыған. «Бірлік», «Жас азамат» ұйымдарының жұмыстарына араласқан. 1919 ж. РКСМ-ның Сібір бюросы жанындағы қазақ-татар секциясының хатшысы болған.

31. Бірмұхамед (Біркей) Айбасов – Омбыда оқыған кезінде (1913-1917) «Бірлік» ұйымының хатшысы болған. «Кедей сөзі» газетін редакциялаған.

32. Есім Байғаскин – 1914-1918 жж. Омбы гимназиясында оқып жүрген кезінде «Бірлік» ұйымының жұмысына белсене атсалысты.

33. Айдархан Тұрлыбаев – 1902-1917 жж. Омбы қаласында адвокат болып қызмет істеген. 1917 ж. сәуірден Ақмола облыстық қазақ комитетіне төрағалық қызмет етті. 1917 ж. 31 қазанда өткен жиналыста жаңа құрылған Ақмола облыстық «Алаш» комитетінің төрағасы болып сайланды.

34. Смағұл Садуақасов – 1915 ж. Омбы ауылшаруашылығы мектебіне оқуға түседі. Осында оқып жүріп, «Бірлік», кейін оның бағытын жалғастырған «Жас азамат» жастар ұйымдарының жұмыстарына (1915-1919 жж.) белсене қатысады. 1917-1919 жылдары Алашорданың Ақмола облыстық комитетінің жұмысына да қатысады. 1920 ж. Сібір ревкомында белсенді жұмыс атқарады.

35. Г.Н. Потанин – Шоқан Уәлихановтың Омбыда кадет корпусында бірге оқыған досы. 1913 жылы Омбы

мұғалімдер семинариясына оқуға келген Мағжанды көріп, «мынау болашақ Шоқан ғой!» деген екен.

36. Сабыр Айтхожин – 1920 жылы Омбы губерниялық оқу бөлімінің аз ұлттар бөлімшесінде нұсқаушы болған.

37. Сәбит Мұқанов – 1918-1919 жылдары Омбыдағы Мағжан басқарған қазақ мұғалімдерін даярлайтын курста оқыған. Мағжанға өз өлеңдерін оқыған, Мағжанның өлеңдерімен танысқан.

38. Темірболат Телжанов – 1917 жылғы Ақпан революциясынан кейін Омбыдағы жастар қозғалысына белсене қатысты. 1919-1921 жж. С.Садуақасов, Ғ. Тоғжановпен бірге РКП(б) Сібір бюросының қырғыз-татар бөлімінде қызмет атқарды. Өлкелік «Кедей сөзі» газетінің редакторы болды. Осы газет жұмысына белгілі ақын Мағжан Жұмабаевты тартты. 1921-1924 жж. Сибревкомдағы Қазақ АССР-ның өкілі ретінде Сібір өлкесі мен Қазақстанның шекарасын межелуге қатысты.

39. Мұхтар Әуезов – 1918 жылы қазан айында Омбы қаласында өткен қазақ жастарының съезіне Алашорданың Семейдегі шығыс бөлімшесінің жастар өкілі ретінде қатысып, баяндама жасады.

IV. Орынбор қаласында, 1917 ж.

1917 жылғы 5-13 желтоқсанда Орынбор қаласында өткен 2-ші жалпықазақ съезі кезінде Мағжан қазақтың мына зиялыларымен кездесті:

Ғұмар Қарашев,
Тұрағұл Абайұлы Құнанбаев,
Шәймерден Токжігітов,
Молдағали Жолдыбаев,
Аманғали Сегізбаев, т.б.

Осы съезде «Алашорда» өкіметі құрылып, оның құрамына мына азаматтар сайланды:

1. Бөкейханов Әлихан (1866-1937) – экономист, төраға, Арқадан.
2. Тұрлыбаев Айдархан (1877-1937) – заңгер, Ақмола облысынан.
3. Бірімжанов Ахмет (1871-1927) – заңгер, Торғай облысынан.
4. Досмұхамедов Халел (1883-1939) – дәрігер, Орал облысынан.
5. Ғаббасов Халел (1888-1931) – физик-математик, Семей облысынан.
6. Шоқаев Мұстафа (1890-1941) – заңгер, Сырдария облысынан.
7. Досмұхамедов Жанша (1887-1938) – заңгер, Орал облысынан.
8. Ермеков Әлімхан (1891-1970) – математик, Қарқаралыдан.
9. Тынышбаев Мұхаметжан (1879-1937) – инженер, Жетісу облысынан.
10. Құлманов Бақыткерей (1859-1919) – шығыстанушы, Бөкей ордасынан.
11. Танашев Уәлитхан (1887-1968) – заңгер, Бөкей ордасынан.
12. Аманжолов Садық (1889-1941) – заңгер, Жетісу облысынан.
13. Ақбаев Жақып (1876-1931) – заңгер, Арқадан.
14. Мәметов Базарбай (1888-1946) – заңгер, Жетісу облысынан.
15. Әлжанов Отыншы (1873-1918) – мұғалім, Шығыс Қазақстаннан.

Съезде сайланған мүшелікке кандидаттар:

1. Қашқынбаев Иса (1891-1948) – Оралдан, дәрігер.
2. Жақыпбаев Нүсіпбек (1890-1932) – Жетісудан, дәрігер.

3. Итбаев Ережеп (1837-1930) – Шығыс Қазақстаннан, заңгер.

4. Сабатаев Сатылған (1874-1921) – Жетісудан, шығыстанушы.

5. Қасаболатов Есенғали (1889-1938) – Оралдан, дәрігер.

6. Ниязов Батырқайыр (1872-1924) – Бөкей ордасынан, заңгер.

7. Боштаев Мұқыш (1888-1921) – Баянауылдан, заңгер.

8. Жанайдаров Сейілбек (1884-1929) – Атбасардан, заңгер.

9. Нұрлыханов Селімгерей (1878- ө.ж.б.) – Бөкей ордасынан, заңгер.

10. Алмасов Өмір – Торғайдан, халық мұғалімі.

11. Қадырбаев Сейдәзім (1885-1938) – Торғайдан, заңгер.

12. Кенжин Аспандияр (1887-1938) – Атыраудан, халық мұғалімі.

13. Бекімов Молданияз (1882-1930) – Оралдан, әскери қызметкер.

14. Тұрмағамбетов Есен – Торғайдан.

15. Солтоноев Жақып (Жанеке) – қырғыз, мал дәрігері.

Съезде сайланған Алашорданың оқу комиссиясының мүшелері:

1. Байтұрсынов Ахмет (1872-1937) – Торғайдан, Орынбор қазақ мұғалімдер мектебін бітірген (1895 ж.).

2. Жұмабаев Мағжан (1893-1938) – Қызылжардан, Омбы оқытушылар семинариясын бітірген (1917 ж.).

3. Омаров Елдес (1892-1937) – Қостанайдан, Орынбор мұғалімдер мектебін бітірген (1911 ж.).

4. Сәрсенов Биыхмет (1885-1921) – Шығыс Қазақстаннан, Семей мұғалімдер семинариясын бітірген (1919 ж.).

5. Шонанов Телжан (1894-1938) – Ырғыздан, Орынбор қазақ мұғалімдер мектебін бітірген (1916 ж.).

V. Ташкент қаласында, 1922-1923 жылдары

1. Сұлтанбек Қожанов – 1920 ж. Түркістан Республикасы жер шаруашылығы халық комиссары болып тағайындалған. 1921 ж. Бүкілресейлік съезге делегат ретінде қатысады. БОАК-нің мүшесі болып сайланады. 1920-1924 жж. Түркістан компартиясы орталық комитетінің мүшесі, Түркістан Орталық атқару комитеті төрағасының орынбасары, оқу-ағарту халық комиссары қызметтерін атқарды. Ол 1923 ж. Мағжан Жұмабаевтың шығармалар жинағына алғы сөз жазып, жарыққа шығарды.

2. Халел Досмұхамедов – 1920-1929 жылдары Ташкентте тұрды. Онда ол Ташкент халық ағарту институтында оқытушы, Түркістан Республикасы ғылыми кеңесінің төрағасы болды. 1922 ж. Ташкентте қазақ-қырғыз халқына мәдениет сәулесін шашуды мақсат еткен «Талап» қоғамының толық мүшесі болып профессор Александр Шмид, Әбубәкір Диваев, Кәрім Халенұлы, Мағжан Жұмабаев, Мұхтар Әуезовпен бірге Халел Досмұхамедов та сайланды. Университеттің медицина факультетінде ординатор болды.

3. Мұхтар Әуезов – 1922 жылғы күзден 1923 жылғы маусым айына дейін Ташкентте Орта Азия мемлекеттік университетінде тыңдаушы болып оқыды, әрі «Шолпан» және «Сана» журналдарының алқа мүшесі болды, 1922 ж. 4 желтоқсанда құрылған «Талап» қоғамының мүшесі болып сайланды.

4. Әбубәкір Диваев – белгілі шығыстанушы ғалым, фольклоршы, этнограф, тіл зерттеуші. Сол жылдары Орта Азия мемлекеттік университетінің оқытушысы болып істеді. Мағжан оның таңдаулы еңбектерін жинап, «Тарту» атты жинағын шығарды және оған алғы сөз жазды.

5. Мырзағазы Есболов – «Талап» қоғамының мүшесі. Қоғам тапсырысымен халық арасында тарих, әдебиет тақырыбына лекция оқыды.

6. Мұхаметжан Тынышбаев – 1920-1922 жылдары Түркістан өлкесінің жер-су Халкомының су шаруашылығы бастығы қызметін атқарды. Сонымен қатар ол қазақтың тұңғыш жоғары оқу орны болған Ташкенттегі Қазақ халық ағарту институтында (қазіргі Абай атындағы Қазақ педуниверситеті) алгебрадан, геометриядан және физикадан сабақ берді.

7. Жанша Досмұхамедов – 1920-1925 жылдары Ташкентте ғылыми жұмыспен және өз мамандығы бойынша адвокаттық жұмыспен айналысты, «Талап» қоғамының мәжілістеріне қатысып жүрді.

8. Абдолла Байтасов – Орта Азия университетінің шығыстану факультетінде оқыды, сол қаладағы жұмысшы факультетінде, қазақ халық ағарту институтында қызмет атқарды.

9. Аққағаз Досжанова – Орта Азия мемлекеттік университетінің медицина факультетінде оқыды.

10. Дінмұхамет (Дінше) Әбілов – Ташкент халық ағарту институтында сабақ берген.

VI. Мәскеуде, 1923-1927 жылдарда

1. Валерий Яковлевич Брюсов – белгілі орыс ақыны, Мәскеудің Жоғары әдеби-көркемөнер институтының директоры.

2. Анатолий Васильевич Луначарский – кеңестік халық ағарту комиссары.

3. Нәзір Төреқұлов – бұл кезде Мәскеуде Күншығыс баспасының директоры, «Темірқазық» атты журналдың редакторы болып тұрған. «Жерлестік» студенттік ұйымының жиналысында Мағжанды сынап баяндама жасаған.

4. Әлихан Бөкейханов – Күншығыс баспасында қызмет атқарған, «Темірқазыққа» да араласқан.

5. Бейсембай Кенжебаев сол кезде (1923-1925 жж.) Күншығыс еңбекшілері коммунистік университетінің (КЕКУ) студенті, Мағжаннан дәріс алған.

6. Өтебай Тұрманжанов – ол да осы университетте оқыған.

7. Ғаббас Тоғжанов – 1923-1924 жылдары Мәскеуде Плеханов атындағы халық шаруашылығы институтында оқып жүріп Орталық Күншығыс баспасының қазақ секциясында хатшы болған. 1924-1926 жылдары РКП(б) Орталық Комитетінің баспасөз бөлімінде нұсқаушы болған.

8. Жәкен Сәрсенбин – студент, «Жерлестік» жиынында Мағжанды қорғап сөз сөйлеген.

9. Ілияс Жансүгіров – 1925-1928 жылдары Мәскеудегі коммунистік журналистика институтында оқыған.

10. Жүсіпбек Арыстанов – 1922-1925 жылдары Күншығыс еңбекшілерінің коммунистік университетінде оқыған.

11. Мәжит Дәулетбаев – 1925-1928 жылдары Мәскеудегі коммунистік журналистика институтында оқыған.

12. А.М. Горький – сол кезде Кеңес Одағының Жазушылар одағының төрағасы. Мағжан оның бірнеше шығармасын қазақ тіліне аударған.

VII. Айдаудан Қызылжарға оралғанда, 1936 жылы

1. Облыстық оқу бөлімінің бұйрығымен Қызылжар қаласындағы № 5 А.С. Пушкин атындағы мектепте орыс тілі мен әдебиетінен сабақ берген. Ол туралы сол кезде 7 сыныпта оқыған, кейін өзі де мұғалім болған Татьяна Павловна Нетесова облыстық «Ленинское знамя» газетінде естелігін жариялады.

VIII. Алматыда, 1937 жылы

1. Сәбит Мұқанов – Қазақстан Жазушылар одағының төрағасы
2. Сәкен Сейфуллин – жазушы.
3. Мұхаметжан Қаратаев – Қазақстан Жазушылар одағының хатшысы
4. Әбділда Тәжібаев – ақын
5. Л.И. Мирзоян – Қазақстан коммунистік партиясының бірінші хатшысы.
6. Науан Әбішев – Алматыдағы Діни мұражайдың директоры. Мағжан аз уақыт сонда қызмет істеген.

АҚЫН ШЫҚҚАН ӘУЛЕТ

Мағжан бұрынғы Ақмола облысы Қызылжар уезі Сарыайғыр болысы (қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы Мағжан Жұмабаев ауданы Сарытомар ауылының маңында) Сасықкөл басында Бекен Жұмабайұлының отбасында дүниеге келген. Ол кезде Бекеннің әкесі Жұмабай 66 жаста болатын.

Мағжанның арғы ата тегі былай тарайды: Орта жүздің басты руларының бірі Арғыннан – Атығай, Атығай ішінде Есентаңырық. Оның ішінде Жақсыбай, одан – Өтеген, одан – Өтеміс. Өтемістен – Жолдыбай, одан – Меңдібай, одан – Шонай. Шонайдан – Құрманәлі, Жұмабай, Дүйсенбай.

Шонай – момын, аңғал, ешкімге зияны тимеген, өз шаруашылығымен, мал өсірумен айналысқан, мектеп есігін ашпаған, оқымаған. Бірақ Аллаға сенімін берік сақтаған құдайы адам болған екен.

Шонайдың үлкен ұлы Құрманәлі еншісіне әке дәулетінен өзіне тиесілі қазынасын алып, тек мал өсірумен болмаған, сауда-саттықпен айналысып, дәулетінің үстіне қосымша кіріс кіргізіп, қолынан келген іске ұқыпты қарап, шаруашылығын көтере түседі. Ол кемтарларға жан-жақты көмегін көрсете білген. Бұл мұсылмандықтың басты міндетінің бірі екенін жақсы түсінген. Жасы ұлғайғанда Құрманәлі інісі Жұмабаймен бірге Мекке, Мәдинаға барып, «қажы» атанып қайтқан.

Шонайдың Дүйсенбай деген баласы ерте қайтыс болған. Одан ұрпақ қалмаған. Шонай 1804 жылы туып, 1882 жылы 78 жасында өмірден өткен. Құрманәлі 1824 жылы туып, 1910 жылы 86 жасында дүние салған.

Шонайдың қара шаңырағына кіші ұлы Жұмабай (1827-1899) ие болып қалады. Ол ат жалын тартып мінгеннен бастап, ата дәулетіне сай сауда-саттықпен айналысады. Омбы, Орынбор, Уфа қалаларымен, Орта Азия елдерімен

тығыз қарым-қатынаста болады. Сауда арқылы дәулеті өседі. Ағасы Құрманәлімен бірге Мекке, Мәдинаға барып, қажы атағын алады. Оның екі әйелі болған. Бірінші әйелі Қойлық – Қарауыл қызы, екінші әйелі Мәрзейнеп (Мәржікей) – Уақ қызы.

Қойлықтан үш ұл туған. Үлкен ұлы – Телпекбай. Оның шын аты Нұрмағамбет. Бірақ жасынан Телпекбай деп атап кеткен, себебі: жас кезінде қолды-аяққа тұрмайтын мазасыз бала болса керек. Телпектеп бармайтын жері болмапты. Сондықтан, оны ауылдастары Телпекбай деп атап кеткен. Кейін Телпекбай ержетіп, үйленіп, отбасын құрып, бір шаңырақтың иесі атанады. Оның Ахметжан, Мәди, Жүкіш, Әмина, Рабиға деген балалары болды. Ал, Ахметжаннан – Сайран, Қайлан, Мәдиден – Жианша, Қайныш туған.

Телпекбайдың үлкен ұлы Ахметжан «жартылай феодал, кеңестендіру жұмысына бөгет жасаушы» деген айыппен 1928 жылы кәмпескеленіп, Ақтөбеге жер аударылады. Сол кезде ол туралы жазылған «домалақ хатта» былай деп жазылыпты: «Атасы Жұмабай кезінде беделді ел ағасы болған. Ахметжан Кеңес өкіметін сырттай жақтайды, іштей қарсы. Маңайындағы кедейлердің еңбегін өте-мөте сақтықпен қанайды, сауатты элемент болғандықтан, заңдарды жақсы біледі. Интеллигент, Кеңес өкіметіне жағынғысы келеді, сөйтіп, қызметке де ие болып отыр... Ал Мағжанның әкесі Бекмағамбет (Бекен) бірнеше жыл болыс болған. Кедейлер мен жалшылар оны ел ішінен аластауды сұрайды».

Ал енді бір құжатта, керісінше, кедейлердің аталған адамдардың жақсы жағын айтып, қорғағаны көрсетіледі: «Осы 1928 жылдың 15 қыркүйегінде Бейнетқор ауданы алтыншы ауылдағы кедейлердің жалпы жиналысында Набиуллин, Бейсембаев және Қожахметов деген жалшылар Нұрмағамбетов Ахметжан мен Жұмабаев Бекенді қорғап сөз сөйледі. Олардың ешкімге зияны тиген емес. Сондықтан

кәмпескелеудің, басқа жаққа жер аударудың қажеті жоқ деді. Олар байларда көп жыл жалшы болғандықтан солардың сөзін сөйледі», – десе, тағы бір құжатта: «13 қыркүйекте Бейнетқор ауданындағы 8-ші ауылда кейбір кедейлер Нұрмағамбетов Ахметжанды қорғап сөз сөйледі» – делінген.

Мұндай оқиғалар жиі болған, көпе-көрінеу заңсыздыққа халық қарсы тұрған. «Кәмпеске науқаны» күшпен жүргізіліп, халықтың наразылығын тудырған. (Зарқын Тайшыбай. Мағжанның Қызылжары. – Астана, 2008. 167-168 беттер).

Жұмабайдың Баймағамбет деген ұлы ағып тұрған өлеңші екен, бірақ өмірден ерте аттаныпты. Жұмабайдың Қойлықтан туған үшінші ұлы – Бекен (шын аты Бекмағамбет). Ол жас шағын серілікпен өткізген. Жанынан өлең шығарған. Тостағандай көздерінен от шашыраған қапсағай денелі, қошқар тұмсық Бекенмен кей той-томалақта айтысқа түсуге жан табылмай қалып жүрген. Жұмабайдай әкесі етінің тірілігінің арқасында иелікке тиген шағын шаруасын шалқытып жіберсе, бай атанса, Бекен де өжет, өте пысық еді. Отыздың бел ортасында болыстыққа сайланып, елге билік айтуға қолы жетті.

Бекен Қызылжар қаласында тұратын Керей Әшірбек деген саудагердің Гүлсім деген қызына үйленеді (Әшірбектің ағасы Құрманбайдан Мағжанның болашақ әйелі Зылиха туған). Мағжанның бойындағы серілік, ақындық қасиеттер әкеден болса, жүрегінің жұмсақтығы, нәзіктігі, жолдастыққа, достыққа қалтқысыздығы, жұртқа қайырымдылығы осы шешесінен деседі.

Бекен орта дәулетті, әділ, адамгершілік ісімен ел арасында беделді кісі болған. Бекеннен 7 ұл, 2 қыз тараған. Ол балаларының бәріне хат танытқан, оқытқан. Тұңғыш ұлы Әбәмүлім 1882 жылы туған, 1885 жылы қызы Күләндам, 1887 жылы екінші ұлы Қаһарман туып 21

жасында 3 баланың әкесі болады. 1893 жылы 25 маусымда үшінші ұлы Мағжан өмірге келеді (шын аты Әбілмағжан).

1898 жылы Мұхамеджан туады. Бұл кезде Мағжан ауыл мектебінде оқып жүрген. Ол 12 жасқа келгенде 1905 жылы Сәлімжан (Сәлтай) туады. 1908 жылы Мағжанның Күлбарам деген қарындасы туған. Одан кейін 1910 жылы Қалижан, 1915 жылы Сабыржан атты інілері дүниеге келеді.

Осылай Бекен мен Гүлсімнің балалары қатарласып өсіп келе жатты. Енді оларды оқыту үшін Бекен ауылға сауатты мұғалім шақырып алып, мектеп ашып, балаларына білім беріп, адамгершілікке, инабаттылыққа, әділдікке, білімді бағалай білуге, туған жерін, халқын сүйуге тәрбиелейді. Ол балаларын еңбекке өнер-білімге жастайынан баулыған. Әбәмүслім 7 жаста мектепке барса, Қаһарман мен Күләндәм 5 жасында мектепке барып оқи бастаған. Ал, Мағжан одан да ерте, 4 жасынан мектеп табалдырығын аттап, ағаларының оқып-жазғанын бақылап, әліппені игеріп алған. Ол 8 жасында өзімен бірге оқитын жолдастарына арнап өлең шығарады. Сәлтай, Мұхаметжандар да дәл Мағжандай ақын болмағанмен, реті келгенде кәдуілгі ақындарша тіл безеуге шебер болған. Бекен жалпы барлық ұл-қыздарының оқып, білім алуларына жағдай жасаған. Қыздары да сауатты болған. Бекен өзінің үш ұлына – Мағжан, Қалижан, Сабыржанға жоғары білім алуға жағдай жасапты. Оқуды бәрінен биік қойған қандай дана да, өнегелі отбасы еді, қандай үлгі боларлық әулет еді! Әттең ұйтқыған дауыл астан-кестенін шығарды бұл әулеттің. Бір ғана Мағжан емес, Әбәмүслім, Қаһарман, Мұхаметжан, Сәлтай тозақ отына түсті.

Кәмпескеге дейін Шонайдан тараған әулет бір аумақта өздерінің ата қонысында малын бағып, шаруасын күйттеп, бейбіт өмір кешіп тұрып жатты. Сасықкөлдің солтүстігіндегі дөңестеу жерде, ақ қайындардың көл жақ шетінде Жұмабай қажының ағаштан құрап салған үш

бөлмелі үйі болған. Жұмабай қажы дүниеден өткеннен кейін қара шаңыраққа ие болып ең кіші ұлы Бекен осы қоныста кәмпескеге дейін (1930 ж.) отырған.

Бекен ауылынан 3-4 шақырым жерде солтүстік-батысқа қарай Біләл ауылы болған. Біләл Жұмабайдың ағасы Құрманәлінің баласы, Шонайдан тарайды. Бекен ауылынан бір шақырымдай жерде, ағаштың теріскей бетінде, қазіргі Молодежное ауылының орнында Телпекбай (Нұрмағамбет) ауылы қоныстанған. Кейін, 1916 жылы Қаһарман енші алып, Телпекбай ауылына көшіп барған. 1929 жылы Қаһарман жаңадан ағаш үй салдырды. Бірақ бұл үйді 1930 ж. кәмпескеде бұзып, «Үлгі» ауылдық кеңесіне алып кетеді.

Телпекбай ауылынан 300 метр жерде, қалың ақ қайыңның қойнауында Әбәмүслім өз алдына ауыл болып, жеке орналасқан. Кейін Мұхаметжан енші алып, отбасымен бірге сол жерге көшіп барған. Әбәмүслімнің үлкен ұлы Сұлтанмахмұт Есләм деген Қазаннан көшіп келген татардың Фарида деген қызына үйленіп, енші алып, отау тігіп, Мұхамеджан ағасының жанынан үйінің іргесін қалаған. Мағжанның ең кіші қарындасы Күлбарам Бекежанға тұрмысқа шыққан соң осы Әбәмүслім ауылына көшіп келіп орнығыпты. Міне, осылай Жұмабай мен Құрманәлі ұрпақтары 1929-1930 жылдары кәмпескеге дейін барлығы бір аумақта тату-тәтті тұрып жатқан болатын.

Ал, кәмпескеден соң, әсіресе, 1929 жылы Мағжан тұтқындалып, сотталғаннан кейін бейбіт өмір кешіп отырған үлкен ауыл азып-тозып, бытырап кетті. 1930 жылғы кәмпеске Бекен ауылына қаралы жыл болды. Бекен ұрпақтары жан-жаққа тарап кетті. Ауыл орнына өкімет «Келімбет» колхозын ұйымдастырды.

Мағжанның 1929 жылғы алғашқы тұтқындалғанынан бастап, оның бауырлары да қуғын-сүргінге ұшырай бастады. Сондағы оларға тағылған айып біреу ғана: «Мағжан дейтін туыстары қазақ дейтін халықты ерекше

сүйген екен, сол халықтың мұң мен зарға толы өткені мен бүгінгі қалпын мәнерлеп, болашаққа тарту етпек болған екен». Міне, бар негізгі айыбы – осы.

Мағжанның екі ағасы Мүсілім мен Қаһарман және інісі Мұхаметжан 1937 жылдың ортасында «халық жауы» ретінде тұтқындалады. Мүсілім мен Қаһарманнан содан бері ешбір хабар-ошар жоқ. Қай жерде, қашан атылғаны, қай жерде жерленгені белгісіз. Ал Мұхаметжан он жыл өмірін айдауда өткізіп келіп, сексен екі жасында дүние салды.

Жұмабай мен Бекеннің қара шаңырағын ұстап қалған Сәлімжан (Сәлтай) еді. 1929 жылы Мағжан ұсталған соң оның басына да қара түнек орнады. Сәлтай Мәскеудегі «Бутырка» түрмесінде отырған ағасына екі-үш рет елден сәлем-сауқат апарып үлгерді. Көп кешікпей Сәлтайды да «халық жауының» інісі ретінде тұтқынға алды. Кейін ол 50-ші жылдардың басында екінші рет сотталып, атақты тарихшы Е.Бекмахановпен түрмеде бірге отырған.

Бекеннің мал-мүлкі түгелдей тәркілеуге ілікті, үй ішінің жиһаздары мен Мағжанның үйіндегі кітапханасы түгелдей тонауға ұшырады. Сөйтіп, Мағжанның әкесі Бекен де, анасы Гүлсім де барар жер, басар тауы жоқ, балаларынан айрылып, ол кезде үйде болған Сәлтай мен оның әйелі Бибізайыптың қолында қалды. «Алашордашының әкесі» деп кәмпескеленіп басынан бағы тайған Бекен елден қашуға ұйғарды. Сәлтай мен Бибізайып әке-шешесін алып, Қырғызстанға тартады. Өлдім-талдым дегенде ол кезде Фрунзе аталатын Бішкекке жетеді. Құдай оңғарғанда Бекеннің екі бірдей баласы Қалижан мен Сабыржан сол Фрунзе қаласында оқуда болатын. (Кейін Қалижан ревизорлық қызметте істейді. Мансап жағынан өз мамандығы бойынша әжептәуір көтерілген – Сабыржан. Ол Қырғыз республикасының жылқы шаруашылығы жөніндегі бас зоотехнигі қызметіне дейін жоғарылайды). Бұл екеуі

елден келген әке-шешесі мен аға-жеңгесін жақсы қарсы алып күтеді, қаржылай көмектеседі. Балаларын көріп, мауқын басқан Бекен ақсақал біраздан соң бөтен елді жерсінбейді, әрі ауырып қалады. 1932 жылы, нағыз ашаршылық жылы жолшыбай көп бейнет көріп, Қызылжарға әрең жетеді. Қарт аш елдің ішімен жүріп әбден титықтайды. Қызылжарда бұларды Бекеннің немересі (Әбә-Мүсілімнің баласы) Сұлтанмахмұт қарсы алады. Ол теміржолда жұмыс істейтін, әйелі Фарида – ет комбинатында жұмысшы еді. Бекен ақсақал ауырып, осы кісілердің қолында қайтыс болады. Қызылжардағы қалалық саябақтың шетіндегі мұсылман зиратына жерленеді. Ақынның анасы Гүлсім 1944 жылы соғыстың қайнап тұрған кезінде Комсомол ауылында Бибізайыптың қолында дүние салып, сол ауылдың зиратына қойылады.

Бекеннің 9 баласының жеке бастарының ерекшеліктері мен олардан тараған ұрпақтарына келейік: тұңғышы Әбәмүсілім (Әпшаға) денелі, сана сезімі жоғары, адамгершілігі мол, сөзге шебер ұстамды кісі болған екен. Туыстарының ортасында, ел-жұртына қадірлі, аяулы адам болыпты. Момын, балажан, ер балалардың «насыбайын» жиі сұрап, жиі «әтпішу» деп түшкіретіні үшін Әбәмүсілімді жұрт «Әпшаға» деп атап кеткен. Оны туыстары жақсы көріп, сыйлап, өне бойы «Әпшаға» деп атапты. Әпшаға үш рет үйленген. Бірінші әйелі – Мәриаш Еслямқызынан екі ұл туған – Сұлтанмахмұт (Махмұт) және Әбілғазиз (Қазтай). Мәриаш баладан қайтыс болып, Әпшаға екі баламен қалды. Осы жағдайға байланысты ол Күлжанға үйленеді. Одан – Ғабдулкәрім (Қабдош) туады. Бірақ, кейін Күлжан да ауырып қайтыс болады. Міне, осы үш ер баласымен Әпшаға тағы да оларға ана іздеуге мәжбүр болады. Үшінші рет Қадишаға үйленеді. Қадишадан Күләй, Сара, Ғабдулманап (Мәнтай) деген перзенттері өмірге келіп, алты баланың әкесі атанды. Олардың бесеуінен ұрпақтар бар.

Сұлтанмахмұттан – Мүтәш, Сайдалы. Әбілғазизден (Қазтайдан) – Ақмарал. Ғабдулкәрімнен (Қабдоштен) – Ақшолпан, Сәуле, Марат, Ұлжан, Бақыт, Жанат. Күләйдан – Алтынай, Дулат, Шекер, Дәмеш, Бақыт. Сарадан – Ержан, Нұржан, Құрманғазы, Бақыт, Гүлнәр, Бибігүл, Жанар. Тек Мәнтейдан ұрпақ жоқ, ол жастай өмірден өтті.

Әбәмүсілімнің негізгі кәсібі мал шаруашылығы еді. Сол шаруашылықпен айналысқан момын кісі екен. Кәмпескеге ілікпесе де, туып-өскен жерінен Қарауыл еліне көшіп кетуге мәжбүр болды. Баласы Әбілғазиз (Қазтай) сол жақта мұғалім болып істейтін. Бір ұлы Сұлтанмахмұт Қызылжарға көшіп барып, темір жолда вагон құрастырушы болып орналасты, әйелі Фарида ет комбинатына жұмысқа кірді. Әбәмүсілім жаңа құрылған Ленин колхозының мүшесі болып, 1937 жылы ұсталғанша істеді. Ақыры қуғын-сүргін дүрбелеңінен жазықсыз жазаға тартылып, құрбан болды. Ұлы Әбілғазиз туберкулезбен ауырып қайтыс болды. Шаңырақта ие болып қалған Әбәмүсілімнің үшінші әйелі Қадиша өзінен туған үш бала: Күләй, Сара, Ғабдулмәнап және Күлжаннан туған Ғабдулкәріммен (Қабдошпен) бірге болды. Қабдош отбасында бас көтерер кісі болмаған соң бастауыш сыныпты бітірісімен отбасын асыраймын деп, оқуды тастап, жастайынан өгізбен жүк тасып, колхозда еңбек етті. Кейін ол комбайншылық курсты бітіріп, комбайншы болып жұмыс істеді. Стахановтық еңбек үлгісін көрсетті. 1943 жылы майданға жіберілді. Енді шаңыраққа жас Ғабдулмәнап басшы болып қалды. Оның басына барлық ауыртпалық түсіп, отбасын асырау соғыс кезінде жас балаға оңай тимеді. Үйдегі шешесі мен апақарындастарына нәр болсын деп қырманнан аздап алған бидай үшін түрмеге отырғызылып, сотталып кетеді. Ақыры Қиыр Шығыстағы колонияда қаза табады. Осы ауыр қайғыдан шешесі Қадиша да дүниеден өтеді. Отбасына

басшы болатын ешкім қалмай, Күләй мен Сара колхозда сауыншы болып еңбек етіп күн көреді.

1946 жылы Қабдош соғыстан аман-сау елге оралады.

Енді Әбәмүсілімнің шөберелеріне келсек: Мүтәштан – ұрпақ жоқ. Сайдалының екі баласы бар. Біреуі Бескөлде тұрады. Екіншісі жоғары білімді заңгер, Мәскеуде қызметте. Абдолғазиздің қызы Ақмарал қайтыс болған, ұрпақтары бар. Ғабдулкәрімнің (Қабдоштің) қызы Ақшолпан Қарағанды кооперативтік институтында декан болған, жол апатынан қайтыс болды. Одан 2 бала қалған. Олар да жоғары білімді мамандар. Қабдоштің екінші қызы Сәуле жоғары білімді экономист, көп жыл бойы Солтүстік Қазақстан облыстық салық комитетінде бөлім бастығы болып істеді. Қазір Астанада тұрады. Марат – инженер-механик. Ұлжан – журналист. Жасынан Мағжанның әйелі Зылиханың қолында болды, қазір денсаулығына байланысты зейнеткер. Бақыт Қарағандыда тұрады. Жанат мамандығы бойынша агроном, қазір фермер.

Бекеннің екінші ұлы Қаһарман ұзын бойлы (2 метр 5 см), сом тұлғалы қарулы, ат жақты, қыр мұрынды, сұлу, сөзге шешен, әнші, домбырашы, сауықшыл кісі болған. Сауатты, орысша, арабша, татарша оқып, жаза білген. Бос уақытында өлең де шығаратын, әсіресе, «Тарыда» жүргенде, елді, туған жерді сағынғанда. Әділетсіздікті сүймейтін, жалған сөйлемейтін. Балаларын ұстамдылыққа, адамгершілікке, әділдікке үйрететін.

Қаһарманның баласы Ғаділша әкесінің тұтқындалғаны туралы былай деп есіне алады:

«Әкем екінші рет 1937 жылы тамыз айының 5-інде тұтқындалды. Есілкөлдің (Омбы облысы) милициясында ағасы Әбәмүсілімді шілде айында Булаев милициясы тұтқындағанын естісімен әкем Қаһарман Бекенұлы Жұмабаев бір түнде осы отырған Чистов совхозынан Есілкөлге қарай көзге түртсе көрінбейтін қараңғыда құйып,

тұрған жаңбырға да қарамастан, отбасын екі арбаға дүние-мүлкімен тиеп, асығыс көшті... Таң ата Есілкөлдің темір жол көпірінен өтіп, Торыат ауылына бет қойып, ат шалдырып ағаштың бауырына тоқтадық. Әкем: «Сен шай қайната бер, мен дүкенге барып тұз, темекі алып келейін», – деп кетіп қалды. Шешем шайды қайнатып күттік-күттік, әкем келмеді. Шешем қатты мазасызданды. Оның күйін көріп тұрған мен атқа жайдақ міне салып, дүкен, базар маңынан әкемді қарастырдым, бірақ кездестіре алмадым. Милиция алдынан өтіп бара жатыр едім, әкем терезеден саусақтарын айқастыра тор қылып көрсетіп, «мен тұтқындалдым, тез ауылға кетіндер», – дегендей белгі берді. Бұл хабарды естігенде шешем дауыстап, өкіріп жылады. Қарындасым Күлнарбану екеуміз де жыладық. Енді аттарды жегіп басқару менің ісім болды (ол кезде Ғаділша 13 жаста – Қ.М.). Торыат ауылына әрең жеттік: жер жауын суынан езіліп кеткен. Екі-үш күннен кейін әкемді іздеп, Булаев түрмесінен таптым. Оның терезесінен әкем: «Мені Қызылжарға жөнелтеді» дегенді айтты. Қызылжардың ақ түрмесінде жатқанда (14.08.1937 ж.) сотталды да 31 тамызда атылды. 1937 жылғы 25 тамызда маған әкеммен кездесуге рұқсат берді, небары 5-ақ минутқа. Шешем жақын келуге қорықты: ол кезде әйелдерін де ұстап әкететін. Әкеммен кездесуге кезекші тұрған жерге кіріп едім, алдымда көлденең үстел қойылған екен, мен де сол үстелге келіп жеттім. Ар жақтан әкемді айдап бір солдат винтовкасын көлденең ұстап кірді. Әкем мені көтеріп алып, үстелдің үстіне қойды да бетімнен сүйіп: «Мен Кеңес Үкіметіне ешқандай жамандық жасаған жоқпын, менің бар жазығым Жәжекеңнің туысы екендігім», – деді. Мен жылап жібердім. Одан басқа ештеңе айта алмады, қайтадан алып кетті. Бұл менің әкемді соңғы рет көріп, тілдескенім болды... Осы күнде маған ой түседі: әкем атылатынын алдын ала білген ғой. Сондықтан балам мен туралы жаман

ойламасын, атылуына нендей себеп болғанын түбінде балам есіне түсірер, сонда не үшін қаза болғанымды түсінер деп айтқан екен ғой». (Ғаділша Қаһарманов. Жәжеке – Алматы, 2005. 18-19 беттер).

Қаһарман мен зайыбы Зүбәйлада 8 бала болған: Гүлбану, Ғаділша, Гүлнарбану, Шамшиябану, Бағдатша, Меғдатша, Баян, Мәшер. Гүлбанудан – Жібек, Ғаділшадан – Гүлбаршын, Ибрагим, Сәуле, Мұрат, Гүлнар, Мағжан.

Мағжан – есімі бүкіл ел-жұртқа әйгілі ақын бола тұра, ағаларының алдына шығып жөн айту, я болмаса ақындығын ортаға салу әдеті болмаған. Көптің арасында сыпайы мінезбен әңгіме тындап қана отырады екен.

Бекеннің төртінші ұлы Мұхаметжан (Өтәтә) момын, адалдықты сүйетін, инабатты, ар-ұятты бойына сақтаған, адамгершілікті қадірлейтін. Мұқият еңбек еткенді ұнататын, таза адам болған. Жұқа өнді, шоқша сақалды, аққұба, орта бойлы, нәзік денелі екен. Туыстар арасында «Өтәтә» деген атпен танылатын. Мұхамеджан мен зайыбы Күлбарамнан үш қыз – Дахана, Гүлханыс, Райхан және үш ұл: Сайдалы, Телжан, Бекайдар туды. Бірақ үш ұл дүниеден ерте, жастай кетті. Мұхаметжан қартайған шағында Гүлханыстың ұлы Серікті бауырына салып, балам деп бағып, ержеткенде үйлендірді. Кейін Мұхаметжан мен Күлбарам дүниеден өткенде Серік шаңыраққа ие болып қалды.

Мағжан Мәскеуде тұрғанда Зылиха ауырып, ота жасатқаннан кейін өзінің енді балалы болмайтынын білген соң Мұхаметжанның Сайдалы деген ұлын бір жасында келіп алып кетеді де, балам деп бауырына басады. Мағжан мен Зылиха: «Сайдаш, Сайдаш», –деп балаларының асты-үстіне түсіп, қоярға жер таба алмай, төрт жыл мәпелеп өсіріп, сәбидің әрбір ісіне масаттана қуанып, мәз болуы ұзаққа бармады. Сайдалының өмірі өте қысқа болды, 5 жасында науқастанып, дүниеден өтті.

Мұхаметжанның Райхан атты қызының күйеуі, көп жыл мектеп директоры болған Әйтен Смайылов қайын атасының «халық жауы» атанып, сотталған Мағжанның інісі ретінде қуғын-сүргінге ұшырағаны туралы оның өз аузынан естіген әңгімесін былай деп айтады:

«Сасықкөлдің жағасында шағын ауыл-колхозда тұрдық», – дейді атам. – Туыстарым жан-жаққа, жан сауғалап кетіп қалды. Маған да кету керек болды. Омбы облысының Шарбақкөл ауданында әкемнің нағашылары болушы еді. Ойым – соларға барып паналау. Күндіз «белсенділер» жібермейді, көрсе ұстап береді. Сондықтан, бір түнде атымды жегіп, бір ұл, үш қызымды, әйелімді шанаға киізге орап отырғызып, есікті жаппай, керосин шамды сөндірмей, Омбы облысына тарттым. Есілкөлге жетпей, «Қарағайлы» деген ауылда балам ауырып, бір тәулікте қайтыс болды. Оны сол елдің зиратына қойдым. Содан Шарбақкөлге жеткесін көп жүргем жоқ, мені де ұстады. «Үштіктің» шешімімен «халық жауы» ретінде 10 жылға сотталып, Коми республикасының бір лагерінен бір-ақ шықтым. Денсаулығымды тексерген лагердің бас дәрігері – татар жігіті әңгімелесіп отырып, менің Мағжанның інісі екенімді білді. Мағжанды Уфада оқығанынан біледі екен. Сол дәрігер лагерьдің бастығына айтып, мені төрелердің атын бағуға қойдырды. Бір-екі жылдан соң сені «ауру» деп босатқызам деген еді. Бірақ соғыс басталғанда дәрігерді соғысқа алып кетті. 10 жыл бойы төренің аттарын күттім. Атқораға телефон орнатып берді. Керек уақытында аттарды жегіп, дайын етіп қоямын. Бастықтар жұмысыма риза болатын. 10 жылдан соң бостандыққа шығып, Омбы облысындағы отбасымды таптым. Ауылымды аңсап, жазда елге көштім. Есілкөл ауданының Қасқат ауылында атақты азамат, ұжымшардың бастығы, өзі маған бажа Рақымжан Мәдиев, топырағы торқа болғыр: «Мұқа, Қазақстанға бармай-ақ қой, осында бол, жеңіл жұмыс берейін, 7

шақырым жерден жұмасына 2-3 рет пошта тарт», – деді. Сонымен сол елде тұрып қалдым».

Мұхаметжан 1983 жылы 85 жасында Серіктің қолында қайтыс болды. Қасқат ауылында жерленді. Ал, Серік Бекенов кейін Тараз қаласында тұрып, 59 жасында жүректен ауырып, қайтыс болды. Серіктің ұлдары Телжан мен Бауыржан және қызы Гүлзада Алматы, Астана қалаларында тұрады. Бәрі де балалы-шағалы. Мұхаметжанның келесі қызы Гүлханыс әке-шешесіне қамқоршы болып, өз үйінің жанынан үй салып беріп, өз ұлы Серікті оларға бала етіп бауырларына салды. Әке-шешесін олар қайтыс болғанша күтті. Жолдасы Нөгербек Бекмұхамедұлы екеуі Мұхаметжан Бекенұлы мен Күлбарам Исамбердіқызының ақ батасын алды. Гүлханыс 75 жасында Алматыда қайтыс болды. Одан 8 бала қалды: Шайзада, Серік, Төлеген, Мұрат, Марат, Айгүл, Жанат, Дулат. Гүлханыстың үлкен қызы Шайзада жоғары білімді маман, Қазақстан іскер әйелдер қоғамының белсенді мүшесі болды. Қазір зейнеткер. Оның бастаған ісін сіңлісі Айгүл және қыздары жалғастыруда.

Мұхаметжанның кенже қызы Райханнан Сартай, Қайрат, Гүлсара, Гүлжан, Гүлсана, Еркеш атты балалар туған. Сартайдың мамандығы агроном, бірақ қалалық жедел жәрдем станциясында жүргізуші болып істеп жүр. Қайрат «Фрегат» ет комбинатында мал дәрігері. Гүлсара – жоғары білімді балалар дәрігері, қазір Жамбыл облысының Мерке қаласында тұрады. Гүлжан орта білімді фельдшер. Гүлсана – жоғары білімді экономист, қазір мамандығы бойынша республика Денсаулық министрлігінде істейді. Еркеш полицияның аға лейтенанты.

Бекеннің алтыншы ұлы Қалижан 1910 жылы туған. Қаһарманұлы Ғаділшаның айтуынша, керемет сұлу жігіт болған және өзін-өзі күте білген. Қалижанды жас кезінде Мағжан ағасы елден алып кетіп, Мәскеудегі мектепте

оқытқан. Сол кеткеннен Қалижан елге қайтып орала алмаған. Мемлекеттік қамсыздандыру маманы болып қызмет атқарған 20-шы жылдардың басында Ташкентте қазақ-қырғыз ағарту институтында оқып, Мағжаннан дәріс алған. Қуғын-сүргін кезінде Қырғызстанға барып, қырғыз жазушыларын паналап аман қалған Қалижан 3 рет үйленген. Рашида, Зоя, Софья атты әйелдерінен 4 баласы болған: Райхан, Бернард, Ғалия, Ғалым. Райхан есімді қызы журналист, қазір Алматыда тұрады.

Кәмпеске кезінде Бекен ауылы түбірімен жойылып, оның орнына «Келімбет» колхозы құрылғанда Қалижан Орта Азияға кетеді, тегін Шонаев деп өзгертеді. 1930 жылдың басында Бекен, Гүлсім, Сәлтай мен Бибізайып Бішкекке барғанда Қалижан олармен кездесіп, қаражатпен көмектеседі. Содан кейін Өзбекстанға қызмет атқаруға кетеді. Ол елінен жырақта жүрсе де, туыстарының қайсысы қайда тұратынын біліп, құлағдар болып жүреді. Қалижан орыс тілінде өлең жазатын. Ол Бішкек қаласында қайтыс болып, сонда жерленді. Соңғы әйелі Софья Николаевна сонда тұрып қалды.

Бекен мен Гүлсімнің кенжесі Сабыржан 1915 жылы туған. Ол да Қалижан сияқты бас сауғалап, қуғын-сүргін кезінде Қырғызстанда жүрді. Сонда ауылшаруашылық институтында оқып, зоотехник мамандығын алды. Көп жыл Пржевальск қаласында мамандығы бойынша қызмет істеді. 1946-1947 жылдары Бішкекте тұрып, Қырғыз КСР ауылшаруашылығы министрлігінде жауапты қызмет атқарған. Одан соң Қазақстанға оралып, Жамбыл облысының Жуалы ауданындағы «Билікөл» кеңшарында бас зоотехниктің көмекшісі болып, бірнеше жыл еңбек еткен.

Сабыржанның әйелі Лидия Михайловна Нефедова деген орыс қызы, екеуі институтты бірге оқып жүріп жарасып, үйленіпті. Сабыржанның осы әйелден Владимир, Юрий, Олег, Игорь, Михаил атты бес ұлы болған. Сабыржан 1974

жылы қайтыс болып, сол Жуалы ауданындағы «Билікөл» шаруа қожалығының орталығы Қарабастау ауылының іргесіндегі көпшілік зиратында жерленді. Лидия Михайловна күйеуін жерлегеннен кейін көп ұзамай балаларын алып, Қарабастау ауылынан белгісіз жаққа көшіп кетіпті.

Бекеннің қара шаңырағын құлатпай ұстап қалған бесінші ұлы Сәлімжан (Сәлтәй) болды. Ол жас кезінен шаруаға мығым, еңбексүйгіш еді. Шымыр денелі, өткір тілді, сөзді тауып айтатын тапқыр шешен әрі әзіл-оспаққа да үйір болған. Өмірінің соңына дейін осы мінезінен айныған жоқ. Сәлтай Бекенұлы сәнқой, таза да сәнді киініп, серілікке әуес болатын. Ол Бибізайыпқа 20 жастан асып үйленді. Бибізайыптың шешесі Рәзия – Жұмабай қажының екінші әйелі Мәржікейден туған қызы. Бибізайып қыз күнінде (Тұраштың (шын аты Нұрмағамбет) қызы) Бекен нағашысының үйіне әке-шешесімен келіп жүрген. Оның жас кезінде Сәлтай оған аса көңіл аударар қоймаса керек. Кейін үйленуді ойлап, қалыңдық іздеп Қарауыл еліне барып, жездесі Тұраштың үйіне түссе, көзіне уылжыған көркем бойжеткен түсіп ұнай кетеді. Бибізайып та жылы шыраймен қарсы алады. Кейін Сәкен Бибізайыпты қалай тандап тауып алғанын мақтанышпен майын тамызып айтып отырады екен: «Жездейдікіне барсам, бір бойжеткен алдымнан шыға келді. Сүп-сүйкімді томпиған қыз. Оның маған ұнағаны сонша, қыз тандауды енді ұмытып та кеттім, не керек, кешіктірмей құда түсіп, Бибізайыпқа үйлендім. Басқа біреу қағып кетпей, маған бұйырып тұрғанын айтсаңшы», – деп күлдіреді екен.

Сәлтай орыс, араб тілдерін білген, өте өнерлі болған. Домбыраны шебер тартатын. Отырған жерін ойын-күлкіге бөлеп, көңілді болуды өзі ғана сүйіп қоймай, өзгенің де сондай шаттанып отыруын қалайтын. Ән салып, сауық-сайрандата да білетін. Балуандығы да болған. Жиын-

тойларда күреске түсіп, жауырыны жерге тимейтін. Ол бір кезде тіпті Ленинград циркінде балуандармен күресіп, күш сынасқан көрінеді. Салтайдың адамгершілігін, әділдігін ел сыйлап, құрметтейтін жиын-тойда «Сәкең не дейді?» – деп оның аузына қарайтын. Оның мінезі болаттай берік, жасу дегенді білмейтін, нағыз ер азамат еді. 1929 жылы кәмпескеленгеннен кейін зайыбы Бибізайыппен және әкешешесімен бірге Қырғызстанға барып паналап, екі-үш жыл тұрып елге қайтып келгенде ауылдастары көрсетіп, сотталып кетеді. Облыстық мұрағатта сақталған сол хаттан үзінді келтірейін (мазмұны мен орфографиясы сол қалпында орыс тілінде берілген):

«Копия. Совершенно секретно.

Начальнику политсектора МТС Наркомзема КАССР тов. Литебранку от пом. начальника политотдела Макинской МТС

Рапорт

Булаевский район Карагандинской области обслуживает единственный чисто казахский с/совет. В районе почти не имеется казахских работников, все делопроизводство ведется исключительно на русском языке, ...тем самым основные массы колхозников оторваны от массовой разъяснительной работы. На этой почве в колхозах Первомайского с/совета устроились классово-чуждые элементы, которые ранее были изгнаны с колхозов района. Достаточно показать для примера колхоз «Октябрь», где имеется несколько ярых конфискованных баев. Вот они:

1. Джумабаев Салтай, происходит из 6-го аулсовета Бейнеткорского района, крупный бай. Отец его при Колчаке и в царское время долго служил волостным управителем (умер в прошлом году). Старший брат Джумабаев Макжан по всему известный виднейший контрреволюционер, активный член и поэт Алаш-Орды. В данное время находится в ссылке. Джумабаев Салтай конфискован еще в

1929 г., после чего находился в бегах – в Киргизской республике, нынче возвратился, состоит членом колхоза Октябрь...

Примечание: указанные колхозы находятся вне радиусов МТС.

Пом. начальника политотдела Макинской МТС – подпись. 23.12.1933г.»

(ГАСКО. Фонд 416, опись 1, д. 2. Директивные указания окружкома ВКП (б). Переписка. 3.12.1929 – 5.06.1934 г.).

Сэлтай сол жолы сотталып кетіп, мерзімін өтеп келіп, сол Булаев ауданындағы Ленин колхозында (қазір Байшілік ауылы) егін шаруашылығында бригадир болып қызмет атқарады. Сонда жүргенде тағы да жала жабылып, 1953 жылғы 18 сәуірде сотталып, 25 жылға бас бостандығынан айрылып, мал-мүлкі тәркіленіп, жер аударылады. Ол тек компартияның XX съезінен кейін, 1957 жылы желтоқсан айында қапастан босап елге оралды. 1960 жылы Мағжанның ақталғанын естіді, бірақ біржола ақталып, шығармаларына жол ашылғанын көре алмай, 1975 жылы дүние салды. Шешесі Гүлсімнің жанына жерленді.

Сэлтайдың артында 1941 жылы 15 сәуірде Сасықкөл жағасында туған ұлы Тасболат пен зайыбы Бибізайып қалды. Тасболат 7 сынып және малдәрігерлік оқуды бітірген. Көп жыл зоотехник болып, Андреевқада, Бастомарда қызмет атқарды. 2000 жылдан бері отбасымен бірге Қызылжар қаласында тұрады. Зайыбы Сара екеуі Дулат, Шынар, Гүлмира, Әлмира, Ардақ атты балаларды тәрбиелеп өсірді. Ардағы жастай қайтыс болды. Қалғандары дін аман. Бәрі де түрлі оқу орнын бітіріп мамандық алған.

Бекеннің Әбәмүсілімнен кейін 1885 жылы дүниеге келген Күләндам атты қызы Ташмұхамбетов Құсайынға тұрмысқа шыққан. Олардан Мәруар, Шарипа, Күлзипа, Резхан, Ғалым, Мағзұм атты 6 бала туған. Резхан атты ұлынан бір ұл, бір қыз, Ғалым деген ұлынан 2 ұл, екі қыз

өрбіді. Күләндамның Күлзипа деген қызын көзіміз көрді. Ол Мағжан нағашысын 1923 жылы 10 жасында бірінші рет көргенін айтқан еді. Көп жыл Қызылжар қаласында қызы Римма (жоғары білімді дәрігер) мен күйеу баласы Жақсылық Ғалиевтің қолында тұрып, 80-нен асып дүние салды.

1908 жылы туған Күлбарам Бекен әулетінің еркесі болып өсіпті. Ол Бекежан деген жігітке тұрмысқа шыққан. Екеуі бірін-бірі сүйіп қосылыпты. Күлбарам әрі әнші, әрі домбырашы, әрі гармоньда да жақсы ойнаған. Бекежан да әнші, күйші, сері жігіт екен. Бұл екеуі отбасын құрғаннан кейін Әбәмүсілім ауылына көшіп барып орнығыпты. Ауыл балалары олардың жас отауын қызықтап барғанда олар да балаларды қызықтап, жылы қарсы алады екен. Екеуі де сәнімен әдемі киінеді екен. Бірақ олардың бұл қызықты да сәнді өмірі ұзаққа бармаған. Кәмпескеден кейін екеуі де ауыр азап шегіп ауруға шалдыққан. Олар үш ұл, бір қыз өсірді. Соларды асырау үшін Бекежан ауруына қарамастан, Медвежка ауылында орыстардың малын бағып, жерін жыртады. Бұрын мұндай ауыр тұрмыс кешіп көрмеген екі жас ұзақ өмір сүре алмады, бірінің артынан бірі мәңгілік көз жұмды. Олардың артында Ыбырай, Смағұл, Решат атты үш ұл және Ғазизабану атты бір қыз қалды. Олар да ата-аналарының жолын қуып әнші, күйші-өнерпаз болды. Бекежан балаларының ең соңғы өмірден өткені Смағұл 1995 жылы қайтыс болды. Ғазизабану жастай қайтқан. Басқа балаларынан ұрпақтар бар. Олар Солтүстік Қазақстан, Ақмола, Жезқазған облыстарында тұрады.

ЖҰМАБАЙ ШОНАЙҰЛЫНЫҢ ЖИЕНДЕРІ

Жұмабай қажының екінші әйелі Мәржекейден Ғазиза, Ғалия, Рәзия атты үш қыз туған. Ғазиза жас кезінде қайтыс болған. Ғалия Қызылжар қаласының тұрғыны Данияр қажының баласы Жақия Тастеміровке ұзатылған екен. Осы отбасында Жамал, Зылиха (Зықатай), Софья, Мәрзия, Зульфия деген 5 қыз бен Шорман есімді ұл дүниеге келіпті.

Олардың ішінен қалың оқырманға көбірек танымалы Жамал Тастемірова-Бердіқожина. Өйткені, Мағжанның шығармаларында оған арналған «Түн еді» және «Ж...ға» деген өлең бар және ол өлеңдердің қандай жағдайға байланысты шығарылғаны түсініктемесінде айтылған. Кейін Жамал заңгер Тауфық Бердіқожинге тұрмысқа шыққан. Ол Мағжанмен жақсы қарым-қатынаста болған. Қатардағы адвокаттан Ақтөбе облысының прокурорына дейін өскен. 1937 жылғы қуғын-сүргіннің құрбаны болған.

Тауфық пен Жамалдың Нағима, Марат, Мұрат атты балалары болған. Жамал көп жыл Алматыда тұрып, бертінде өмірден озған.

Тастеміровтердің үшінші қызы Софья Қызылжар қаласында бір орыс мектебін бітіріп, Алматы медициналық институтына оқуға түседі. Сонда оқып жүріп белгілі оқымысты, жазушы Хамза Есенжановқа тұрмысқа шыққан. Кейін Хамзаны Мағжанның шығармаларын студенттер арасында насихаттағаны үшін «халық жауы» деп, он жылға Карелияға жер аударған, оны өтеп келгеннен кейін көп ұзамай Шығыс Сібірге жер аударады. Софья сонда барып бірге болады. Кейін замандастары осыған орай оны «декабристка» деп атап кетеді. Көп жыл қуғын-сүргіннен кейін оралған Хамза «Ақ Жайық», тағы басқа романдар жазып шығарған. Хамза мен Софья Эмиль, Әлихан атты екі ұл көреді. Эмиль жастай қайтыс болады. Әлихан Алматыда әке-шеше шаңырағына ие болып отыр. Ол филология

ғылымдарының кандидаты, Т. Жүргенов атындағы өнер академиясының әлеуметтік-гуманитарлық кафедрасында «Қазақ әдебиеті тарихынан» орыс тілінде дәріс береді. Оның зайыбы Дина Әнесқызы да филология ғылымдарының кандидаты, Алматыдағы Абылай хан атындағы әлем тілдері және Халықаралық қатынастар университетінде араб тілінен дәріс береді. Олардың ұлы, Хамза мен Софьяның немересі Хакім Есенжанов саналы, тәрбиелі азамат болып өсіп келеді.

Жақия мен Ғалияның басқа балалары туралы әзірше қолымызда айта қаларлықтай мәлімет жоқ.

Жұмабай қажының Рәзия атты қызы Тұраш (шын аты Нұрмағамбет) деген Қарауыл елінің жігітіне тұрмысқа шығыпты. Бұлардан Зейнезайып, Бибізайып, Райхан атты 3 қыз, Серғазы, Қазыбек деген 2 ұл туған. Зейнезайыптан – Есләм, Нұрикамал, Бибізайыптан – Бағдат, Тасболат туған.

Осылардың ішінен қуғын-сүргіннің азабын көп көрген – Жұмабай ақсақалдың жиені Серғазы Нұрмағамбетов. Ол 1937 жылғы озбырлыққа сол жылғы тамыз айында іліккен. Мұның алдында Серғазы 1935 жылдан бастап Қарағанды облысының (ол кезде Қарағанды облысының орталығы–Қызылжар қаласы) Сталин ауданында халық соты болып істеген. Серғазыны Қызылжар қаласына алып келіп, 1937 жылдың 3 тамызы күні түрмеге қамайды. Облыстық атқару комитетінің ішкі істер бөлімінің тергеушісі Рафиков онымен сөйлеспестен-ақ, түп-тура 58-баптың 10, 11 тармақтары бойынша «Кеңес өкіметіне қарсы күрес ашқан, ұлтшыл «Алаш» партиясының әйгілі мүшесі Мағжан Жұмабаевтың туған жиені»,– деген айыппен сотталатынын хабарлады.

«Алашорда» құрылғанда Серғазы небары 7 жаста ғана болатын. Рафиков: «Сен жас болғанмен, ол кезде сенің нағашың Мағжан саусақтарының арасынан қан тамған «Алаштың» қарақшысы болатын!» – дейді. Тергеушілер

Серғазыны ұрып-соғып, ұйықтатпай, 15 тәулік бойы ауыр азапқа салды. Ақырында Серғазы шаршайды. Аштықтан да ұйқы қиын екен. Ақыры тергеушілер өздерінің толтырған хаттамаларының астына қол қоюға мәжбүр етті. «Қол қойсаң, тірі қалуыңа жәрдемдесеміз. Әйтпесе, атыласың!» – деді. Амал жоқ берген өтірік мәліметтің астына «Осының бәрі шындық еді!» –деп қол қойды.

1938 жылдың 3 ақпан күні Серғазы Нұрмағамбетов Рыбинск қаласына аттандырылды. Сонда барғанда ғана оған 10 жыл берілгені белгілі болады. Онда жұмыс ауыр, тамақ жоқтың қасы. Осындай азаптан Қызылжардан апарған 1500 адамнан үш жарым жылда саусақпен санайтындай ғана адамдар тірі қалды. Ал 10 жыл мерзімді өтеп елге аман оралғандар – төрт-ақ кісі.

Соғыс басталысымен бұларды Калинин қаласының төңірегінде жауға тосқауыл жасауға салды. Жағдай бұрынғыдан да қиындап кетті, көп адам қырылды. Серғазы, әйтеуір, сол апаттан да тірі қалды. 1946 жылы 3 тамызда жұмысты жақсы істегені ескеріліп, босатылды. Аман-есен елге оралды. Көп жыл азапты өмірді басынан өткізген қария Гүлнәр деген қызының қолында Алматы қаласында дүние салды. Артында Рауза, Серік, Гүлнәр есімді балалары қалды.

Рәзиянің ең кенжесі Райхан Өтеұлы Жұмабекке тұрмысқа шыққан болатын. Жұмабек пен Райханнан – Мекеш пен Амантай атты екі ұл туған. Мекеш белгілі ғалым, Халықаралық ақпараттандыру академиясының академигі, Қазақстан Республикасы Инженерлік академиясының корреспондент-мүшесі. 1978 жылы М. Ломоносов атындағы Мәскеу Мемлекеттік университетін бітірген. 1978 жылдан бастап, Қазақ КСР Ауыр құрылыс министрлігінің «Алматы құрылыс» тресінде қатардағы экономистен бастап, «Алматы құрылыс» ұлттық холдингі» АҚ-ның бірінші вице-президенті қызметіне дейін көтерілді.

Мекеш Утиннің аты Қазақстан Республикасы Құрметті құрылысшыларының Алтын кітабына енгізілген. Ол «Қазақстанның Құрметті құрылысшысы» атағының иегері. Мекеш Жұмабекұлы 1950 жылы қазіргі М. Жұмабаев ауданындағы Ворошилов ауылында туған. Ол 2009 жылы ауыр наукастан Алматы қаласында қайтыс болып, сонда жерленді. Артында шешесі Райхан, зайыбы Күләш, Тауфық, Әрсен атты балалары қалды.

Амантай да жоғары білімді маман, Алматыда қызметте. Дәулет, Гауһар атты балалары бар.

Ұлы ақын туралы естеліктер жинап, оның шығармашылығын насихаттап, кітап жазып қалдырған Мағжанның ағасы Қаһарманның баласы Ғаділшаның өмірбаянын келтіруді жөн көрдім:

Ғаділша Қаһарманұлы 1924 жылы қыркүйек айында қазіргі М Жұмабаев ауданындағы Сасықкөл деп аталатын көлдің басында дүниеге келді. Ол отбасындағы ер балалардың үлкені еді. Әкесі Қаһарман Жұмабаев малмен күн көрді. Ғаділша да жас кезінен еңбекке араласты, мал бақты. 1930 жыл бұл отбасыға үлкен қайғы-қасірет әкелді. Дүние-мүліктері тәркіленіп, өздері жер аударылды. Бір жылдан соң Қаһарман айдалған жерден қашып шығып, жасырын келіп, отбасын алып Омбы облысының солтүстігіндегі қалың орман арасында орналасқан кентке келіп орнықты. Сонда Ғаділша алғаш рет мектепке оқуға барды. 1934 жылы Қаһарман отбасымен бірге бұрынғы Булаев ауданындағы Бесағаш ауылына көшіп келді. Кейін «Чистов» совхозына қоныс теуіп, кірпіш шығаратын кооперативке жұмысқа орналасты. Алайда бұл отбасының тыныш өмірі ұзаққа бармады. 1937 жылдың тамыз айында әкесінің үлкен ағасы Әбәмүсілім тұтқындалды. Сол түні Қаһарман үйін тастап, отбасымен бірге көшіп барып Омбы облысының Есілкөл ауданына орналасады. Бірақ, ол көп ұзамай тұтқындалып, Булаев түрмесіне қамалады да, кейін

Петропавл түрмесіне ауыстырылады. Әкесі мен ұлының соңғы кездесуі небары бес-ақ минутқа созылған еді. Ол сонда баласына: «Құлыным, мен туралы жаман ойлай көрме. Мен ешқандай қылмыс жасаған жоқпын. Мені Мағжан Жұмабаевтың туған ағасы болғандығым үшін ғана айыптап отыр», – деген екен. Ал, 1937 жылдың 25 тамызы күні Қаһарман Жұмабаев атылды. Осыдан былай Ғаділшаның өмірінде қиын күндер басталды. Ол «халық жауының тұқымы», «қасқырдың бөлтірігі» деген сөздерді талай естіді. 1940 жылы «бұл «халық жауы» Мағжан Жұмабаевтың туысы, комсомол қатарына алуға лайық емес» деп мектепте комсомолға қабылдамады. Тек Петропавл қалалық оқу бөлімінің арнайы инспекторлық тексерісінен соң, ол оқытқан сауатсыздардың жазу-сызуға үйренгеніне көздері жеткеннен кейін ғана ол комсомол қатарына қабылданды.

Одан соң да «халық жауының тұқымы» деген сөз қыр соңынан қалмайды. 1942 жылы он алтыға толып, он жетіге аяқ басқанда Петропавл қалалық әскери комиссариатына барып, майданға жіберулерін өтінеді. Ондағы ойым – бүйтіп көзтүрткі болғанша, соғысқа барып ерлік көрсету, менің халық жауы емес, Отан қорғауға қабілетті адал азамат екенімді дәлелдеу еді» – дейтін ол кісі. Сөйтіп, ол 1942 жылы әскер қатарына шақырылды. Өзбекстандағы Шыршық қаласында алты айлық курсты төрт айда аяқтап, Орел-Курск иініндегі майданға аттанады. Оны № 928 атқыштар полкының құрамындағы танкке қарсы ататын артиллерия взводының командирі етіп тағайындайды. Аға сержант Қаһарманов басқарған взвод әйгілі Прохоровка танк шайқасына қатысып, Белгородты, Харьковты, Кременчукті, Днепетровскіні, тағы басқа қалалар мен елді мекендерді жаудан босатысты. Ғаділша Харьков түбінде болған шайқаста жараланып госпитальға түсті. Үш ай емделген соң ақсап жүрсе де майданға қайта оралды. Кейін

Белоруссияны азат ету жөніндегі «Багратион» операциясына қатысты. Соғысты Германияда аяқтады. Соғыс жылдарында көрсеткен ерлігі үшін 13 үкімет наградасымен марапатталды. Олардың ішінде І-ші дәрежелі «Отан соғысы» ордені де бар.

Әскер қатарынан босағаннан кейін біраз жұмыс істеп, одан соң Алматыдағы Абай атындағы педагогикалық институтты тамамдады. Петропавл қаласына келіп, оқытушылық қызметін жалғастырды. Бірақ әлі де болса одан «халық жауының ұрпағы» деген таңба алынбаған еді, бірде осындай мазмұндағы хат қалалық оқу бөліміне де түсіпті. Сондықтан Ғаділшаға туған жерін тастап, нағашы жұрты – Көкшетау облысына көшіп кетуге тура келді. Онда ол Бурабай кентіндегі № 7 орта мектепте 25 жыл бойы директор болып қызмет атқарды. 1986 жылы құрметті демалысқа шықты.

Мағжан Жұмабаев ақталғаннан кейін Ғаділша Қаһарманов ұлы ақынның шығармаларын насихаттаумен айналысты және оның өмірі мен шығармашылығы жөнінде облыстық, республикалық газет, журналдарға көптеген мақалалар жазды. Сонымен қатар Ғадекең Жұмабай әулетінің тірі қалған адамдарымен кездесіп, ұлы ақын туралы мағлұмат жинады. Мағжанмен қызметтес болған, одан оқыған азаматтармен де кездесіп, әңгімелесті.

Ғаділша Қаһарманұлы Шонайдан, Жұмабайдан тараған бүкіл ұрпақтың шежіресін құрастырып жазды. Ол ақынның есімін халық есінде мәңгілікке қалдыру үшін де көп еңбектенді. Мағжанның 100 жылдық тойында және одан кейінгі ақын туралы өткізілген бірталай конференцияларға, «дөңгелек үстелдерге», басқа да шараларға қатысып, сөз сөйледі. Бірқатар ақын, жазушылармен, ғалымдармен, ел басшылармен кездесіп, ұлы ақын туралы ойларымен бөлісті, сұхбаттасты. Өмірінің соңғы кезінде ол Мағжан туралы жазып, газет-журналдарда басылып шыққан

мақалаларын жинап, «Жәжеке» атты кітап дайындады. Бірақ, ол кезінде қаражат табылмағандықтан баспадан шықпаған еді. «Жақсылықтың ерте-кеші жоқ» дегендей, Ғадекең өмірден өткеннен кейін 2005 жылы «Жәжеке» кітабы оқырмандар қолына тиді.

ҚҰРМАНӘЛІ АТА ҰРПАҚТАРЫ

Құрманәлі – Шонайдың үлкен ұлы. Құрманәлі қажының баласы Біләл 1879 жылы Солтүстік Қазақстан облысының Бейнетқор (қазіргі Аққайың) ауданындағы Аяқкөл ауылында туыпты.

Кейін Біләл отбасымен бірге Телпекбай мен Бекен ауылынан 3-4 шақырым жерде бір ауыл болып тұрыпты. 30-жылдың басындағы кәмпеске кезінде бұл ауылдар жойылып, орнына «Келімбет» колхозы құрылады. Біләл осы колхозда 1938 жылғы 27 маусым күні тұтқындалады. Солтүстік Қазақстан облыстық НКВД басқармасы жанындағы «үштіктің» шешімімен сол жылғы 28 қазанда қылмыстық кодекстің 58 бабының 10-шы тармағы бойынша сотталып, ату жазасына кесіледі. 1958 жылғы 21 шілдеде Түркістан әскери округі трибуналының шешімі бойынша кінәсіз деп ақталады.

Біләл Құрманәліұлының Бексұлтан, Сұлтанғазы атты екі ұлы болған. Бексұлтан жастай қайтыс болған. Сұлтанғазы сауатты да шаруақор адам болыпты. Оның тандап алған мамандығы – бухгалтерлік. Соңғы жылдары «Андреев» совхозында бас бухгалтер болып істеді. Ол жұмысына тыңғылықты, адал адам болатын. Сұлтанғазы Біләлұлы өте ақылды, қайырымды да мейірімді жан еді. Мағжан ағасы ақталғаннан кейін оның 100 жылдық тойын өткізуге көп күш жұмсап, көмек жасады. Билік орындарына барып, ақынның 100 жылдығын жоғары дәрежеде өткізу жөніндегі ұйымдастыру жұмыстарына белсене атсалысты. Мағжанның туған-туыстарымен әңгімелесіп, ол туралы естеліктер жинауға көмектесті. Оның қайырымдылығы, жұртқа жәрдем беруге деген ынта-ықыласы жоғары еді. Өттең өмірі қысқа болды, күтпеген жерден іс-сапарда жол апатынан қаза тапты. Зайыбы Әмина апай екеуі 4 ұл, бір қыз тәрбиелеп өсірді, бәрінің де оқып, білім алуына, мамандық

игеруіне жағдай жасады. Үлкен ұлы Серіктің қызметтегі алғашқы құтты қадамдарын көріп, ризашылығын білдіріп кетті.

Серік Сұлтанғазыұлы 1958 жылғы 5 сәуірде ұлы Мағжанның Отаны саналатын атақты Сарытомар ауылында туған. 1983 жылы Целиноград ауылшаруашылық институтын, 1998 жылы Алматы экономика және статистика институтын бітірген. Мамандығы – зооинженер, экономист.

Еңбек жолын 1974 жылы Солтүстік Қазақстан облысының бұрынғы Возвышен ауданындағы Жас гвардияшылар атындағы кеңшарда ветеринарлық санитар болып бастады. Кейін бұрынғы Бескөл ауданындағы «Андреев» кеңшарының бөлімше зоотехнигі, осы аудандағы «Новокаменский», Қуйбышев атындағы кеңшарлардың бас зоотехнигі, Совет (қазіргі Аққайың) ауданындағы «Аралағаш» кеңшарының директоры қызметтерін атқарды. Одан кейін Бескөл құс фабрикасының бас зоотехнигі, «Бескөл құс фабрикасы» АҚ президенті болды.

Серік Сұлтанғазыұлының ұйымдастырушылық қабілеті мен іскерлігі бағаланып, ол 1999 жылы Мағжан Жұмабаев ауданының әкімі болып тағайындалды. 2003-2004 жж. Есіл ауданының, 2004-2007 жылдары Қызылжар ауданының әкімі қызметін атқарды. 2007 жылдың наурызынан қазан айына дейін облыс әкімінің орынбасары болды. 2007 жылғы 9 қазанда Серік Біләлов Елбасының Жарлығымен Солтүстік Қазақстан облысының әкімі болып тағайындалды. Міне, содан бері 5 жыл бойы аса жауапты қызметте жемісті еңбек етіп келеді. Осы мерзімде Серік Сұлтанғазыұлының тікелей басшылығымен Қызылжар өңірінің экономикасы мен мәдениеті айтарлықтай алға басып, өсіп-өркендеп, бірқатар толымды табыстарға ие болды.

Серік Сұлтанғазыұлы Мағжан Жұмабаевтың есімін мәңгі есте қалдыру, ұлы ақын өмірі мен еңбегін насихаттау

ісіне айтарлықтай еңбек сіңірді. 2008 жылы оның тікелей қолдап, басқаруымен Мағжанның 115 жылдығы Астана мен Алматыдан және басқа өңірлерден шақырылған мәртебел меймандардың, жыр пайғамбарының ұрпақтарының қатысуымен жоғары деңгейде аталып өтілді. Мағжанның туған ауылы – Сарытомар абаттандырылып, қайта түледі. Ауылдағы орта мектеп, интернат, Мәдениет үйі, мешіт күрделі жөндеуден өтті. Ақынның мұражайы жаңартылып жаңа жәдігерлермен толықтырылды.

Сұлтанғазының екінші ұлы Берік Біләлов көп жылдан бері ішкі істер органдарында абыроймен қызмет атқаруда. Қазіргі кезде Мәскеуде. Ерігі ағасы Серіктің ізін басып, Бескөл құс фабрикасын ойдағыдай басқару үстінде. Еркіні Берік ағасының жолын қуып, ішкі істер органдарында жауапты қызметтер атқарып келеді. Қызы Зәйни ұстаздықты тандап, білім беру саласында ұзақ жылдар жемісті еңбек етіп, бүгінде Бескөл ауылындағы № 2 орта мектепті абыроймен басқарып жүр.

Әмина апай балаларының жақсы, елге сыйлы азамат болып, халқына адал қызмет етіп жүргендеріне ризашылығын білдіріп, олардың амандығын тілеп отырады. Өсіп келе жатқан немерелеріне мейірленіп, алақанында аялап, оларға атақты ата-бабаларының өнегелі өмір жолы жайлы тағылымды сыр шертіп, бәрінің де адал да инабатты, елжанды азаматтар болып өсулеріне ықпалын тигізуде. Олар да сүйікті әжелерін сыйлап, оның айтқандарын екі етпей орындауға тырысады.

Осылайша текті ата-бабалар ұрпақтары жалғасу үстінде.

Мағжан өмірі мен шығармашылық жолының
көрсеткіші

1893ж. 25 маусым	Ақмола облысы Петропавл уезіндегі Полудино болысы (қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы Мағжан Жұмабаев ауданындағы Сарытомар ауылының маңындағы) Сасықкөл жанындағы ауылда туған
4 жасынан бастап 1905-1910жж.	Ауыл мектебінде Ахиетден Ақанов деген башқұрттан оқып сауатын ашқан Петропавлдағы Мұхамеджан Бегішевтің қазақ және татар балаларына арналған медресесінде оқыды
1910-1911жж.	Уфа қаласындағы «Ғалия» медресесінде оқыды
1910-1911жж.	Петропавл қаласында Міржақып Дулатовпен кездесіп танысты және одан орыс тілі мен әдебиетінен сабақ алды
1912 ж.	Қазан қаласында тұңғыш «Шолпан» өлеңдер кітабы шықты
1913-1917жж.	Омбы мұғалімдер семинариясында оқыды. Осында Сәкен Сейфуллинмен танысты, бірге оқыды
1914-1918жж.	Омбыда жастардың жасырын «Бірлік» ұйымының мүшесі болды
1916 ж.	«Бірлік» ұйымының «Балапан» журналына арнап жазған «Балапан қанат қақты» деген шығармасы жарық көреді

1917ж. сәуірдің басы	Орынбор қаласында өткен Торғай облыстық қазақ съезіне қатысты
1917 ж. 25 сәуір- 7 мамыр	Омбы қаласында өткен Ақмола облысы қазақтарының съезінде Ақмола облыстық Қазақ комитетінің мүшесі болып сайланды
1917 ж. 1-12 мамыр	Мәскеуде өткен Бүкілресейлік мұсылман съезіне делегат болып қатысты
1917ж. 21- 26 шілде	Бірінші Бүкілқазақтық съезге қатысты, «Алаш» партиясына мүше болды
1917ж. 30 қазан	Омбы қаласында Ақмола облысы қазақтарының «Алаш» партиясын құруға арналған құрылтай съезге қатысты
1917 ж. 5-13 желтоқсан аралығында	Орынбор қаласында өткен II Бүкілқазақтық съездің жұмысына қатысты. «Алашорда» үкіметінің Ахмет Байтұрсынов басқарған оқу комиссиясының мүшесі болып сайланды
1917 ж. желтоқсан 1918 ж. мамыр	Омбы қаласында «Үш жүз» партиясының әлегінен түрмеде отырды. Сонда «Сағындым» өлеңін жазды
1918 ж. маусым-шілде	Омбы облысының Полтавка селосында мұғалімдердің 2 айлық курсына дәріс оқыды
1918 ж. қараша -1919ж. ақпан	Омбы қаласында қазақ мұғалімдерін даярлайтын курстың директоры болды әрі курсанттарға қазақ тілі мен әдебиетінен, тарихтан, педагогикадан сабақ берді

1918 ж. 5-13 мамыр	Омбы қаласында жалпы қазақ жастарының І құрылтай съезі өтті. Съезде «Жас азамат» ұйымы құрылды және «Жас азамат» атты газет шығаруға қаулы алынды. Газет Петропавл қаласында шығып тұрды. Газеттің 1918 жылдың 30-шы шілдеде шыққан 1 санында Мағжанның «Мен жастарға сенемін» атты өлеңі жарияланды
1920 ж. 10 қаңтар	Омбы қаласында Сибревком жанынан Омбы облыстық оқу бөлімі құрылды. Мағжан осы оқу бөлімінің бұратана халықтары бөліміндегі қазақ - татар секциясында нұсқаушы болып істеді
1920 ж. ақпан	Омбыда «Кедей сөзі» газеті шыға бастады. Мағжан осы газеттің редакциясының мүшесі болды
1920 ж. маусым - тамыз	Мағжан Петропавл қаласында 3 айлық «Қызыл мұғалімдер» даярлайтын курс ашып, оның директоры болды әрі онда қазақ тілі мен әдебиетінен, педагогикадан дәріс оқыды
1920 ж. маусым-тамыз	Осы курста математикадан Қазан қаласынан келген Гүлсім Камалова дәріс оқыды. Осы кезде Мағжан Гүлсімге арнаған бір топ лирикалық өлеңдер шығарды
1921 ж. 1 қараша	Мағжан Петропавлда ашылған 3 жылдық орыс тіліндегі педагогикалық курсқа лектор болып тағайындалды
1921-1922 жж.	Петропавл қаласында «Бостандық туы» газетінің редакциясында қызмет атқарды

1922 ж. мамыр - тамыз	Петропавлда ұйымдастырылған Ақмола губерниялық аштарға көмектесетін төтенше комиссия төрағасының орынбасары болып істеді
1922 ж.	Орынбор қаласында Мағжанның «Педагогика» атты оқулық кітабы баспадан шықты
1922 ж. қараша	Мағжан Зылиха Құрманбайқызына үйленіп, екеуі Ташкентке келді
1922 ж.	Қазан қаласында Бернияз Күлеевтің көмегімен Мағжанның 2-ші өлеңдер жинағы шықты
1922-1923 жылдары	Мағжан Ташкентте қазақ-қырғыз ағарту институтында сабақ берді әрі сол қалада шығып тұрған «Ақ жол» газеті мен «Сана», «Шолпан» журналдарында шығармаларын жариялап тұрды. Осында ол әйгілі «Батыр Баян», «Қойлыбайдың қобызы», «Қорқыт» дастандарын, «Шолпанның күнәсі» әңгімесін, ғылыми-зерттеулерін және көптеген өлеңдерін шығарды. Сонымен қатар Мағжан Ташкентте қазақ-қырғыз білім комиссиясының және «Талап» ұйымының мүшесі болды
1923 ж.	Ташкентте Сұлтанбек Қожановтың алғы сөзімен Мағжанның 3-ші өлеңдер жинағы жарық көрді
1923 жыл	«Лениншіл жас» журналының № 5 санында Жүсіпбек Аймауытовтың «Мағжанның ақындығы» атты көлемді ғылыми мақаласы жарияланды
1923 жылғы	Мәскеу Жоғары әдеби-көркемөнер

қараша - 1927 ж. мамыр	институтында оқыды, әрі Шығыс еңбекшілерінің Коммунистік университетінде сабақ берді. Сонымен қатар Нәзір Төрекұлов басқарған Күншығыс баспасында қызмет істеді
1924 жылдың басында	Орынборда Мағжанға сырттай сот болды. Онда Сәбит Мұқанов Мағжан шығармаларын сынап сөз сөйледі. Жәкен Сәрсенбин Мағжанды ақтап сөйледі
1924 ж. 24 қараша	Мәскеуде Шығыс еңбекшілері коммунистік университеті жанындағы студенттердің «Жерлестік» ұйымының жиналысында Мағжанның 1923 жылы Ташкентте шыққан өлеңдер жинағын талқылау болды. Жиналғандардың көпшілігі Мағжанды ұлтшыл, байшыл, түрікшіл, коммунистік саясатқа қарсы ақын деп сынады. Жалғыз Жәкен Сәрсенбин оны жақтап сөйледі. Жиналыс көпшілік дауыспен бұдан былай Мағжан өлеңдері баспасөзге басылмасын деген қаулы қабылдады
1924 жылғы 3 желтоқсан	«Тілші» газетінде Мағжанның «Елге сәлем» атты өлеңі басылып шықты
1924 жылғы 19 желтоқсан	«Еңбекші қазақ» газетінде осы өлеңге жауап ретінде Сәбит Мұқановтың «Сәлемге сәлем» атты өлеңі шықты
1925 ж. 14 қаңтар	«Еңбекші қазақ» газетінде осы жиналыс туралы мақала және жиналыстың қаулысы жарияланды
1927 ж. көктемде	Мағжан Мәскеудегі оқуын тамамдап, Петропавлға қайтып оралды
1927 ж. күзден 1929 ж.	Мағжан Петропавлдағы педагогикалық техникумда және кеңес-партия

шілденің басына дейін	мектебінде қазақ және орыс тілі мен әдебиетінен сабақ береді
1927 ж. 17 тамыз	«Еңбекші қазақ» газетінде акынның «Тоқсанның тобы» поэмасы жарияланды
1927 ж. қарашада	Қазақстан өлкелік партия комитетінің 1-ші хатшысы Ф.И. Голощекин «Тоқсанның тобы» поэмасын қатты сынға алды. Бұдан кейін Мағжанды сынау күшейе түсті
1929 ж. 6 шілде	Мағжан Петропавлдағы үйінде тұтқындалып, Алматыға, одан Мәскеуге жіберіліп, әйгілі «Бутырка» түрмесіне қамалды. Одан 10 жылға Карелияға жер аударылды.
1936 ж. 2 маусымда	А.М. Горький мен Е.П. Пешкованың көмегімен айдаудан мерзімінен бұрын босатылады да сол жазда елге оралады
1936 ж. жазда	Омбы жағында тұратын нағашыларына барып, біраз күн қонақта болады. Ол жақтан келгесін Петропавл қаласында бірсыпыра уақыт жұмысқа орналаса алмайды. Тек аз уақыт мұғалімдердің жазғы білімдерін жетілдіру курсына лекция оқиды
1936 ж. қыркүйек - желтоқсан	Петропавл қаласындағы № 5 А.С. Пушкин атындағы жетіжылдық орыс мектебінде орыс тілі мен әдебиетінің оқытушысы болып істейді
1937 ж. қаңтарда	Мағжанды мектептегі оқытушылық қызметінен еш себепсіз шығарып жібереді
1937 жылғы 20 ақпанда	Мағжан Алматыға Қазақстан Жазушылар одағының төрағасы Сәбит

	Мұқановқа хат жазып, астанаға барғысы келетінін білдіреді. Сәбит Мұқанов оның келуіне қарсы болмайды
1937 жылғы 25 наурызда	Мағжан мен Зылиха Алматыға көшіп келеді. Оларды вокзалда Сәбит Мұқанов қарсы алады. Сол күні Мағжан Сәкен Сейфуллинге жолығады
1937 жылғы желтоқсанға дейін	Мағжан Сәбиттің көмегімен әуелі мұражайда, одан кейін тағы бірнеше жерде қызмет істейді. Бірақ қайда істесе де, НКВД жандайшаптары оны жұмысынан шығартып жіберіп отырады
1937 жылғы 30 желтоқсанда	Мағжан тағы да тұтқындалып, түрмеге қамалды
1938 ж. 19 наурызда	Ұлы ақын жазықсыз атылды

Мағжан ақталғаннан кейін өткізілген шаралар

1960 жылғы 8 шілде	Мағжан Түркістан әскери округі әскери трибуналының шешімімен ақталды. Бірақ бұл тек азаматтық ақталу деген желеумен оның шығармалары әлі де жарыққа шығарылмады
1988 ж. желтоқсанда	Ұлы ақын толық ақталды
1989 жылдың басы	Қазақстан компартиясы орталық комитетінің Мағжан Жұмабаевтың, Ахмет Байтұрсыновтың, Жүсіпбек Аймауытовтың шығармашылық мұрасын зерттеу жөніндегі комиссиясының (32 адам) қорытындыларын қарай келіп, Қазақстан компартиясы орталық комитетінің бюросы комиссияның Мағжан Жұмабаевтың, Ахмет Байтұрсыновтың және Жүсіпбек Аймауытовтың қоғамдық-саяси, ғылыми-педагогикалық және әдеби қызметі туралы тарихи шындықты толық көлемінде қалпына келтіру, олардың жеке шығармаларын, баспасөзде көрсетілген қателіктері мен уақытша адасуларын сын тұрғыдан зерделеу жөніндегі тұжырымдарымен келісті, республикалық газеттердің, журналдардың редакцияларына, Қазақ КСР телевизия және радио хабары жөніндегі мемлекеттік комитетіне олардың өмірі мен қызметі туралы

мақалалар сериясын жариялау, радио мен телевизиядан хабарлар циклін ұйымдастыру ұсынылды. Орталық комитеттің бюросы сондай-ақ Қазақ КСР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитетіне, Қазақ КСР Ғылым академиясының Тіл білімі, әдебиет және өнер институттарымен бірлесе отырып, Мағжан Жұмабаевтың, Ахмет Байтұрсыновтың және Жүсіпбек Аймауытовтың таңдамалы шығармалары мен ғылыми еңбектерін әзірлеп, басып шығаруды тапсырды («Қазақ әдебиеті», 6 қаңтар 1989 жыл)

Мағжан Жұмабаевтың шығармалар жинағы Алматыда Әбділда Тәжібаевтың алғы сөзімен басылып шықты

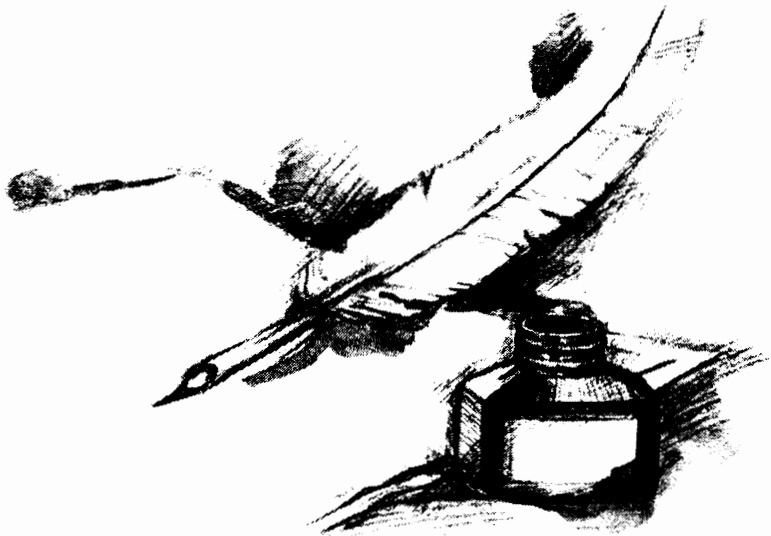
Қазақстан Жазушылар одағы және Қазақ КСР Ғылым академиясының М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының ұйымдастыруымен Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығына арналған ғылыми конференция Алматыда өтті

Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туы» газетінің ғимаратының қабырғасына Мағжанға арналған ескерткіш тақта орнатылды. Онда мынадай сөздер жазылған: «Қазақтың аса көрнекті ақыны Мағжан Жұмабаев (1893 - 1938) 20- жылдары «Бостандық туы» («Ленин туы») газетінің редакциясында жұмыс істеді»

1992 ж. сәуір	Алматыда «Мағжан» атты толықметражды телефильм шықты
1992 ж. 12 мамыр	Солтүстік Қазақстан облысы әкімінің шешімімен Петропавл қаласындағы Коммунист және 2-ші Коммунист көшелері біріктіріліп, Мағжан Жұмабаев көшесі деп аталды
1993 ж. наурыз	Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинеті «Қазақ әдебиетінің классигі Мағжан Жұмабаевтың туғанына 100 жыл толуына арналған мерейтой шараларын өткізу жөнінде» қаулы қабылдады
1993 ж. 25 -26 наурыз	Петропавл қаласында «Мағжан Жұмабаев - азамат, ақын, педагог» деген тақырыпта ақынға арналған ғылыми-практикалық конференция болып өтті
1993 ж. 26 мамыр – 2 маусым	Түркияда қазақ ақыны Мағжан Жұмабаевтың туғанына 100 жыл толуына байланысты поэзия күндері болып өтті. Оған Қазақстанның бір топ ақын, жазушылары қатысты
1993 ж. 12 тамыз	Алматыда Мағжан тойына арналған салтанатты жиналыс және ақын шығармашылығына арналған ғылыми- теориялық конференция болып өтті
1993 ж. 13 тамыз	Қазақ КСР Министрлер Кабинетінің № 695 қаулысымен Петропавл педучилищесіне Мағжан Жұмабаев есімі берілді
1993 ж. 13-14 тамыз	Ақынның мерейтойы туған жері Петропавл қаласы мен Булаев ауданында өтті. Ақынның туған

	жерінде ескерткіш ашылды. Сарытомар ауылында ақынның мұражайы бой көтерді
2000 ж.	Булаев қаласында Мағжан Жұмабаевтың мүсіні орнатылды
2000 ж. 23 қараша	Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен Булаев ауданы Мағжан Жұмабаев ауданы деп аталды
2003 ж.	Мағжан Жұмабаев атындағы педколледждің ғимаратының қабырғасына ұстаз ақынға арналған ескерткіш тақта орнатылды
2003 ж. маусым	1920 жылдардың басында Мағжан мен Зылиха тұрған Первомайская көшесіндегі үйдің қабырғасына ескерткіш тақта орнатылды
2007 ж. 30 наурыз	Үш айда бір шығатын «Мағжан» атты жаңа әдеби-көркем журналдың бірінші саны Петропавл қаласында жарық көрді.
2008 ж. 21 маусым	Мағжанның 115 жылдығына арналған мерейтой Сарытомар ауылының маңында өтті. Сарытомар ауылындағы ақынның мұражайы қайтадан жаңартылып ашылды
2008 ж. 15 мамырда	М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінде «Мағжан Жұмабаев және ұлттық мәдениет» атты халықаралық ғылыми тәжірибелік конференция өтті.
2008 ж.	Мағжан Жұмабаевтың 115 жылдық мерейтойы қарсаңында облыс әкімі

	С.С.Біләловтің қолдауымен Мағжан жырлары қайта басылып екі кітап болып («Туған жер» және «Батыр Баян») шығарылды.
2008 ж. маусым айында	Мағжанның әкесі Бекен мен анасы Гүлсімнің қабірлерінің басына ескерткіш құлпытастар қойылды.
2008 ж.	Ақынның 115 жылдық мерейтойы кезінде облыстық Сәбит Мұқанов атындағы қазақ музыкалық-драма театрында белгілі жазушы Баянғали Әлімжановтың «Батыр Баян» пьесасы, Н.Погодин атындағы орыс драма театрында ҚР еңбек сіңірген әртісі Виктор Шалаевтың «Мағжан соты» спектаклі қойылды.
2008 ж.	Ақын атындағы ауданда қазақ тілінде «Мағжан жұлдызы» атты газет шыға бастады.
2012 ж. 30 тамыз	Петропавл вокзалының қасындағы алаңда Мағжан Жұмабаевтың тамаша ескерткіші ашылды.

ОТЗЫВЫ ИЗВЕСТНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ О МАГЖАНЕ

«Если другие народы будут хвалиться своими мастерами искусства, казахская литература в свое время безусловно может гордиться художественной образностью, богатством картин стихов Магжана».

Жусупбек Аймауытов

«Из молодых сил в области поэзии выдвигается молодой поэт М.Б. Жумабаев. Он поэт-лирик совершенно самостоятельного направления. Его стихотворения очень распространены среди молодежи и по звучности не уступают даже стилям Абая. По искренности мысли и художественности слога он превзошел всех поэтов-лириков, писавших до сего».

Смагул Садуакасов

«Из казахских писателей я, конечно, люблю Абая. После него люблю Магжана. Люблю его европейское естество, его яркость и блеск... Магжан – поэт огромной культуры. Его поэтическая индивидуальность настолько уникальна, что он перерастает рамки своей эпохи... Из числа всех нынешних писателей только слово Магжана устремлено в будущее и достойно останется в памяти грядущих поколений».

Мухтар Ауэзов

«Абай – поэт ума, а Магжан – поэт поэтов. Магжан как поэт сильнее Абая. Мы должны учиться у Магжана».

Сабит Муканов

«Магжан Жумабаев имеет для казахского народа такое же значение, какое для англичан – Шекспир, для русских – Пушкин».

Алькей Маргулан

«Знать Магжана, почитать его, гордиться им – значит знать, почитать свой народ, свой язык, свою культуру».

Гафу Каирбеков

«Его называли казахским Пушкиным, сравнивали с Байроном и Шекспиром, говорили, что внешне он чем-то похож на Есенина – то ли волнами выющихся волос, только не русских, а черных, как смоль, то ли открытой, как степь, и распахнутой навстречу самой жизни искренностью в глазах, только не синих и озерных, а темных, как степная ночь, и кажется чуть подернутых дымкой печали, что по утрам таяла над войлоком юрт его родного аула, то ли посенински пронзительными до слез, полными глубочайшего лиризма стихами, музыка которых понятна душе».

Владимир Шестериков

ПРЕДИСЛОВИЕ

Целых полвека произведения великого казахского поэта Магжана Жумабаева находились под крепким замком, только в конце 80-х годов прошлого – XX-го века они вернулись народу. Даже в годы запрета имени и произведений поэта народ не забыл его. Еще в годы далекого детства мы часто слышали, как взрослые между собой тихо и осторожно говорили с восхищением о поэзии Магжана и даже читали наизусть его замечательные стихи.

Поэт, писатель, журналист, фольклорист, историк, философ, переводчик, педагог, общественный деятель, политик – Магжан Жумабаев оставил после себя богатое наследство, большой след. Магжан видел отставание уровня культуры, литературы родного народа. И очень желал того времени, когда казахский народ встанет в один ряд с передовыми странами. Он искренне огорчался тем, что некоторые невежды, не зная богатую историю и традиции казахов, называют их презрительно “инородцами”. Чтобы доказать достоинства народа, он стал скрупулезно и глубоко изучать историю и богатый фольклор своего народа. Изучая прошлое своего народа, поэт одновременно занимается освоением русской и мировой литературы. Интерес и любовь к истории и культурному наследию родного народа он сохранил до конца жизни. Он считал драгоценное наследие народа необходимым для будущих поколений. Поэтому в своих произведениях стремился ярко показать ратные и трудовые подвиги выдающихся личностей (Абылая, Кенесары, Сыздыка...) и боевых батыров – защитников Родины от нашествия врагов.

Магжан за свою короткую жизнь побывал во многих городах. Начиная со своего родного аула на берегу Сасыкколя, он побывал в таких городах, как Петропавловск,

Уфа, Казань, Омск, Оренбург, Ташкент, Москва. В каком бы городе ни был, он никогда и нигде не забывал свою Родину, свой народ, стремился его просветить. В любом месте он писал прекрасные стихи, поэмы, исследования, оставляя свой добрый след.

Поэт на своем пути встречался и устанавливал добрые товарищеские отношения, начиная с руководителей партии “Алаш” Алихана Бокейханова, Ахмета Байтурсынова, Миржакыпа Дулатова, со многими представителями казахской интеллигенции. Его поэзию, образованность, патриотизм высоко оценили Ахмет Байтурсынов, Миржакып Дулатов, Жусупбек Аймауытов, Мухтар Ауэзов, Сабит Муканов...

После установления советской власти, особенно после становления первым руководителем Казахстана Ф.И. Голощекина, усилилась критика произведений Магжана. Его обвиняли в национализме, тюркизме, как сторонника баев и противника советской власти.

Даже в этих условиях поэт не изменял своих взглядов и позиций. Он знал себе цену и гордо писал:

Я от Солнца рожден,
Я пылаю, как Он.
Предан Солнцу душой,
Узких глаз моих взор
Искрометен и скор.
Я люблюсь собой
На земле, одинок,
Лишь огонь только Бог.

Великий поэт терпел при жизни много страданий, но все равно не унывал, считал честью свое страдание за свой народ:

Слышишь, судьба, не хочу подаяний!
Полною мерой отмерь мне страданий,
Жги на огне, в три погибели гни!
Если народ разбужу я стихами,
Горе отступит, и жаркое пламя
Высушит слезы – к чему мне они!

Возвращение непревзойденного наследия Магжана Жумабаева после 50-летнего забвения, запрета было с огромной радостью встречено народом. Реабилитация поэта и появление его драгоценного поэтического наследия в печати вдохновили многих поэтов, которые выразили свою радость новыми вдохновенными стихами, посвященными ему. Так, поэт Амантай Ахметов писал:

И вновь воскресает из мрака
Поэта высокая речь.
Ведь слово высокое плаха
Не в силах забвенью обречь.
И тянутся люди, как к свету,
К ожившему чуду в стихах.
Незрим постамент у поэта,
Но жить его слову в веках.

После реабилитации поэта было опубликовано множество работ, посвященных исследованию его жизни и творчества. Однако пока нельзя сказать, что эти исследования полностью охватили жизненный и творческий путь Магжана. Думается, что еще многие годы ученые, литературоведы, историки будут скрупулезно изучать богатое наследие поэта и появятся новые исследовательские работы.

Мы, со своей стороны, по силе возможности также занялись исследованием его жизненного и творческого пути

в период его нахождения в разных городах. Ведь в каждом городе, где побывал поэт, остался его след – его произведения, родившиеся именно в данном городе. Исходя из этого, данная книга и названа “По следам Магжана”. Вместе с тем в книге показаны взаимоотношения Магжана с Миржакыпом Дулатовым, Жумагали Тлеулиным, Назиром Турекуловым, Сакеном Сейфуллиным, Сабитом Мукановым... Данная работа создана на основе разных архивных документов и материалов, опубликованных в печати, а также устных рассказов людей, видевших поэта, общавшихся с ним. Если книга принесет молодому поколению хотя бы небольшую толику новых сведений из жизни и творчества великого поэта, будем считать, что задача наша выполнена.

Автор

«НЕ УМРЕТ МОЕ, НЕ УМРУ И Я»

Магжан Жумабаев, как и Шакерим Кудайбердиев и Султанмахмут Торайгыров, относится к послеабаевской плеяде талантливых поэтов Казахстана. Однако до полной его реабилитации в ноябре 1988 года о Магжане и его произведениях мы почти ничего не знали. Только после выхода однотомника в 1989 году состоялось знакомство с поэтом. После реабилитации поэта написано много статей, очерков о жизни и творчестве Магжана в разных республиканских газетах и журналах. Но все в основном на казахском языке.

Русскому читателю жизнь и творчество Магжана Жумабаева до сих пор мало известны. Как личность он формировался в период после первой русской революции. В то время на волне развивающегося национально-революционного движения и в условиях роста казахской буржуазно-демократической культуры шел процесс становления целой плеяды казахских интеллигентов. В их мировоззрении устойчивым и четким было лишь страстное желание свободы, счастья и просвещения своему народу. В их числе был и Магжан.

М. Жумабаев – поэт, всю жизнь искавший себя. На его творчестве лежит печать раздумья, отчаяния и скорби, с одной стороны, надежд, желаний романтической мечтательности – с другой. Он как бы находился между двух огней, в его творчестве идут параллельно глубокое понимание истории, яркие представления о прошлом и бурная действительность с ее общественными катаклизмами. Его творения исключительно своеобразны. Магжан принадлежал к тому поколению поэтов, которые первыми в Средней Азии и Казахстане взяли на себя инициативу соединения двух потоков культур – восточной и европейской.

В 1905-1910 годах М. Жумабаев учился в медресе города Петропавловска, где работал выпускник Стамбульского университета Мухамеджан Бегишев. Здесь Магжан, кроме религиозных догм, изучает арабский, персидский, турецкий языки, историю и литературу народов Востока, много читает. Не случайно, когда в том же году он поступил в медресе «Галия» города Уфы (высшее духовное учебное заведение), долго там не учился. Работавший здесь известный татарский писатель Галимжан Ибрагимов, оценив образование и способности Магжана, посоветовал ему оставить медресе и продолжать учебу в другом месте. Кстати, Галимжан Ибрагимов высоко ценил стихи Магжана Жумабаева. Он не случайно избрал эпиграфом для своего классического романа «Дочь казаха» следующие знаменательные строки из стихотворения поэта «Луне» (1911 г.):

Ты видишь простор бесконечный, степной,
Как шалью покрытый беспечной травой.
Здесь горы до неба, медовые реки,
Я сын твой, Отчизна, рожденный тобой.

Оставив медресе, Магжан возвращается в Петропавловск и здесь встречается с уже известным поэтом, публицистом и педагогом, автором запрещенного царским правительством сборника стихов «Оян, казак!» («Проснись, казах!») Миржакыпом Дулатовым, реабилитированным в 1989 году. М. Дулатов, хорошо знавший русский язык и русскую литературу, целую зиму учит Магжана русскому языку, знакомит его с шедеврами русской литературы. Уже в это время Магжан пробует переводить с русского на казахский язык.

В 1913 году Магжан с целью сближения с европейской культурой и просвещением и не без влияния старших своих

современников А. Байтурсынова и М. Дулатова поступает в Омскую учительскую семинарию, которую оканчивает с золотой медалью в 1917 году. Во время учебы в Омской учительской семинарии, а затем в Московском высшем литературно-художественном институте, возглавляемом В. Брюсовым, Магжан Жумабаев знакомится с русской и мировой классикой. Среди имен, часто называемых М. Жумабаевым, мы встречаем имена Гете, Гейне, Шиллера, Байрона, Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Крылова, Дмитриева, Тургенева, Л. Толстого, Андреева, Мятлева, Короленко, Мережковского, Блока, Бальмонта, Фета и других. Его привлекают безбрежность их творений, общечеловеческая масштабность.

Читая произведения Магжана Жумабаева, окунаешься в глубину и широту мыслей и суждений, в радугу красок, оказываешься в мире прекрасных образов, картин. Пишет ли поэт о горных вершинах, о долинах, озерах, летнем утре, о ниве, земле, луне, солнце, он передает окружающий мир одухотворенно. Это видно в таких его стихах, как «Кокшетау», «Весна», «Летнее утро», «Осень», «Зимняя дорога», «Береза», «Лес», «Закат солнца», «Ветер», «Волны», «Луне» и многих других.

Известный казахский писатель, современник Магжана, реабилитированный в 1988 году, Жусупбек Аймауытов, описывая художественную образность стихов поэта, в частности, в стихотворении «Кокшетау», говорил: «Такой яркой картины в стихах казахских поэтов раньше не было... Таких картин много и в других стихах поэта. Если другие народы будут хвалиться своими мастерами искусства, казахская литература в свое время, безусловно, может гордиться художественной образностью, богатством картин стихов Магжана». Наше время вполне подтверждает дальновидность этих слов писателя. Сегодня мы можем гордиться Магжаном Жумабаевым.

М. Жумабаев ввел много новшеств как в содержание, так и в форму стиха. Его лирика привлекает своеобычностью языка, построения, меткостью выражений, свежестью мыслей и суждений, яркостью изображаемой картины, точностью в передаче чувств, находчивым обыгрыванием слов.

В стихах поэта трудно выделить какую-нибудь одну, особенную тему. О чем бы он ни писал, первым делом он обращался к своему внутреннему мироощущению окружающей действительности, будь то любовная лирика, стихи о природе, о родном крае, о его прошлом и настоящем, о месте человека в жизни, о долге и чести. Целый цикл его стихов – «Гулсум», «Целуй меня», «Красивее ты всех», «Любимой», «Обманутая красавица» - воспевают женщину.

Во многих произведениях М. Жумабаева присутствуют мотивы жизни и смерти («Волны», «Ветер», «Мечты», «Раненый», «Огонь», «Настроение», «Убаюкивай меня, смерть»). В представлении поэта жизнь и смерть постоянно сопровождают друг друга, без одного нет другого.

Магжан понимает и передает свое видение мира как философ. Печальные, трагические мотивы, постоянно сопровождающие поэзию М. Жумабаева, можно было бы объяснить внутренним разладом, явившимся следствием влияния событий эпохи.

Магжан Жумабаев написал несколько поэм: «Сказка», «Жусуп хан», «Коркут», «Кобыз Койлыбая» и другие. Самой значительной, художественно завершенной, красочной по сюжету и слогу является поэма «Батыр Баян». В ней повествуется о событиях XVIII века, происходивших во времена военных походов хана Аблая и его батыров против джунгарских завоевателей. В поэме воспеваются отвага, любовь, дружба и милосердие, показывается слепота гнева и ненависти.

В середине 20-х годов, особенно во время учебы в Москве, М. Жумабаев пишет свои произведения, близкие к идеологии большинства, к жизни трудящихся. Так, в стихотворении «Красное знамя» он приветствует объединение под красным знаменем обездоленных прежде, а теперь строящих новую жизнь людей:

Чей он, этот багряный флаг?
Он горит теперь над тобой,
Азиатский мой край родной,
Затерявшийся в пестрых горах,
Чьей он, кровью окрашенный флаг?
Тех, кто знал лишь одну судьбу,
Уготованную рабу,
Кто страдания знал и страх...
Это знамя твое, казах!

В поэме «Девяносто – большинство», написанной в 1927 году, автор утверждает, что он теперь заодно с большинством, а не с меньшинством. К сожалению, признания поэта проходят мимо внимания руководителей республики и руководителей КазАППа (Казахстанской ассоциации пролетарских писателей) того времени. Даже эта поэма была воспринята ими как «приспособленчество» и «маневр». Поэту и его признанию не поверили. Магжан все же оказался в ответе за ошибки более чем десятилетней давности и в июле 1929 года был арестован и отправлен сначала в знаменитую «Бутырку» в Москве, затем осужден и отправлен в ссылку в карельские леса. С помощью М. Горького он досрочно освобождается из лагеря в 1936 году. После возвращения некоторое время преподает в Петропавловской русской неполной средней школе № 5 имени А.С. Пушкина русский язык и литературу. Но в январе 1937 года его увольняют. Поэт едет в Алматы в наде-

жде там устроиться на работу. В Алматы ему жилось тяжело. Если где-либо принимали, то вскоре снова увольняли как неблагонадежного.

В конце декабря 1937 года М. Жумабаева второй раз арестовали. Обвинения были старые. К ним еще добавили шпионскую деятельность в пользу Японии. 19 марта 1938 года он был расстрелян.

Наследие Магжана не умерло, оно спустя более пятидесяти лет дошло до нас. Следовательно, жив и сам поэт. Он вместе с нами.

1993 год

МАГЖАН В ПЕТРОПАВЛОВСКЕ

(к 110-летию со дня рождения)

Магжан Жумабаев в своей короткой жизни побывал во многих городах, но все же большая часть жизни и творчества поэта связана с Петропавловском.

В 1905-1910 годах Магжан учится в мусульманском медресе города Петропавловска. Руководил работой медресе и преподавал в нем выпускник Стамбульского университета, большой знаток восточных языков Мухамеджан Бегишев. Здесь Магжан, кроме религиозных предметов, изучает арабский, персидский, турецкий языки, знакомится с произведениями таких известных поэтов Востока, как Низами, Саади, Фзули, Навои и др. Кроме того, Магжан уже тогда хорошо знал многие произведения казахского фольклора, историю стран Востока и казахского народа.

В последний год учебы (1910 г.) он познакомился с вышедшими в 1909 году в Петербурге и Уфе сборниками стихов Абая Кунанбаева, Миржакыпа Дулатова («Проснись, казах!») и книгой Ахмета Байтурсынова («Сорок басен»). Эти книги рождают у молодого Магжана новые мысли о смысле жизни, об обществе.

Свои собственные стихи Магжан начал писать именно в г. Петропавловске с 14 лет. Но самые ранние стихи его до нас не дошли. Одним из ранних является стихотворение Магжана «Гони коня, Сарсенбай!» В нем молодой Магжан, только что окончивший медресе, выражает свое критическое отношение к городу, где шум, гам, смрад воздуха, где люди заботятся только об еде. Зато он показывает свою любовь к родной привольной степи, родному аулу. Ему не терпится поскорее видеть родной аул, и он торопит Сарсенбая поскорее ехать. Заключительные строки звучат как клятва в любви к родной Сарыарке:

Когда к груди прижму простор степной,
Волной озерной утолю свой взор,
Тогда душой воспряну.
В Сарыарке ветра - шелков нежней,
Я их люблю и до окончания дней
Любить не перестану.

В 1910 г. Магжан успешно окончил Петропавловское медресе Бегешева. Однако он хотел продолжить образование. Осенью 1910 года Магжан со своим товарищем по медресе Бекмухамбетом Серкебаевым (отец народного артиста СССР Еркебаева) едет в г. Уфу, чтобы поступить в знаменитое медресе «Галия». Руководителем этого медресе был Салимгерей Жантурин, старшим преподавателем работал известный татарский писатель Галымжан Ибрагимов. Медресе «Галия» считалось в то время высшим духовным учебным заведением. Однако поэт там учился всего около полутора лет. Увидев знания и способности Магжана, Галымжан Ибрагимов посоветовал ему оставить медресе, так как те предметы, которые здесь изучались, он уже хорошо знал, и продолжать учебу в другом месте.

Г. Ибрагимов отметил, что арабский, персидский, турецкий языки Магжан усвоил глубже, чем преподаватели медресе «Галия». Последовав совету старшего друга (а они уже успели подружиться), поэт вернулся в Петропавловск.

В Петропавловске волею судьбы Магжан встретился с уже известным поэтом, публицистом и педагогом, автором запрещенного царским правительством сборника стихов «Проснись, казах!» Миржакыпом Дулатовым. Он, хорошо знавший русский язык и русскую литературу, целую зиму учит Магжана русскому языку, знакомит его с шедеврами русской литературы.

Миржакып Дулатов, в это время преследуемый ищейками царского правительства за книгу «Оян, қазақ!» («Проснись, казах!»), скрыто жил в Петропавловске. В одном из писем своему брату Аскару он писал:

«С приездом в этот город я приобрел ученика, которого учу русскому языку. Это молодой поэт Магжан Жумабаев. Он моложе меня. Стихи его прекрасны. Это очень одаренный, сильный поэт. Наши взгляды на жизнь почти не расходятся. Мы стали душевными друзьями».

Уже в этот период Магжан написал целый ряд прекрасных стихотворений. В 1912 г. с помощью Галымжана Ибрагимова в г. Казани был издан первый сборник стихов Магжана Жумабаева под названием «Шолпан» («Утренняя звезда»), ставший важной вехой в истории казахской литературы.

Тематика его стихов разнообразна. Но больше всего поэта волнует любовь к Родине, к ее природе и народу. Во многих стихах Магжан с горечью говорит о том, что казахский народ намного отстал от других народов и призывает его к просвещению, к свету. Такие стихи поэта схожи со стихами автора книги «Проснись, казах!» М. Дулатова.

В 1913 г. Магжан с целью сближения с европейской культурой и просвещением поступает в Омскую учительскую семинарию, которую оканчивает с золотой медалью в 1917 году.

В этот период он женится на дочери богатого жителя г. Петропавловска Шокана Тастемирова – красавице Зейнеп. Мать ее, Кадиша, была дочерью младшего брата Шокана Уалиханова – Жакыпа. В феврале 1919 г. Зейнеп умирает во время родов. Через 9 месяцев умирает и сын по имени Граждан (названный так в связи с гражданской войной). Магжан глубоко переживал смерть любимой жены и сына. В это тяжелое время он написал полные горечи

стихотворения «Зейнеп» и «Надгробному памятнику ребенка».

Известно, что в 1917-1918 гг. Магжан был членом Акмолинского областного комитета «Алаш Орды». После изгнания правительства Колчака правительство «Алаш Орды» было распущено. 4 апреля 1919 г. ВЦИК объявил амнистию алашордынцам. Это дало возможность бывшим алашордынцам работать на советскую власть.

В 1918-1919 годах Магжан работал в Омске преподавателем на курсах по подготовке учителей. Летом 1920 года Магжан начал работать заведующим курсами по подготовке учителей казахских школ в г. Петропавловске и преподавал казахский язык, казахскую литературу и педагогику. В это же время устроилась на курсах преподавателем математики приехавшая из г. Казани молодая учительница, выпускница Санкт-Петербургского института благородных девиц, гордая красавица Гульсим Камалова (по мужу Акчурина). Ее появление благотворно повлияло на подавленное состояние поэта после смерти двух дорогих для него людей (жены и сына).

После этого между ними разгорается пламя любви. Они страстно полюбили друг друга. Вдохновленный любовью Гульсим, Магжан пишет свои знаменитые стихи, посвященные любимой: «Гульсим ханым», «К Г...», «Целуй же, милая...», «Гульсим», «Ожил», «Расставание». Народный поэт Казахстана Абдильда Тажибаев писал, что юношескую любовь в самой яркой форме выразил Магжан, а до появления его вновь на исторической арене казахская поэзия была обделена этой прелестью. Вместе с возвращением Магжана воскресли чарующие строки его любовной лирики. Тончайший лиризм, пыл его горячей страсти особенно ярко выражены в его стихотворении «Целуй же, милая...»:

Целуй же, милая, еще раз и еще,
Теплый и целебный яд потек в крови.
Этой прелести минуту я не отдам
За трон царя, за все богатства земли.

(Подстрочный перевод мой – К.М.)

На казахском языке это стихотворение поражает читателя чудесным магнетизмом тайных сил любви. Магжан со всей присущей ему откровенностью ярко воспевает свою любовь к конкретной женщине. Все стихотворение «Целуй же, милая» - гимн красоте и любви.

Любовная лирика Магжана глубока и страстна не только, когда воспевает счастливые минуты лобзаний. Он таким же откровенным и преданным любимой остается и в минуты тягостных расставаний и разлук. Это хорошо видно в его стихотворении «Айрылганда» («Когда расстались»), посвященном расставанию с Гульсим.

В начале 1920 г. Магжан написал еще ряд стихов, посвященных любви: «Жамиля», «К 3...», «Р...», «Что такое любовь?», «Молодая невестка», «Ты красивее всех» и др. В них он поднимает до небес внешнюю и внутреннюю красоту казахских девушек и молодых женщин.

В стихотворении «Сен сулу» («Ты красивее всех») поэт описывает все прекрасное в природе (месяц май, лес, молния, степь, луна, ветер, цветок, небо, горы, река, земля, лебедь, солнце, ночь, звезды) и заканчивает возвышением предмета своей любви:

Красиво палящее солнце в полдень,
Прекрасна ночь улыбкой блестящих звезд.
Много разных красот в мире,
Для меня же, милая, ты красивее всех.

Одновременно Магжан активно включается в новую советскую жизнь. В начале 1921 г. он назначается литсотрудником губернской казахской газеты «Бостандык туы» («Знамя свободы»). В этой газете публикуются его статьи: «Первомайский праздник», «Выборы», «Учебные пособия и наши школы» и др.

Магжан являлся одним из организаторов в Петропавловске казахско-татарского молодежного клуба, где молодежь проводила литературно-художественные вечера. Конечно, Магжан в этот период еще не принял голую пропаганду большевиков. (В своих стихах он не делил общество на классы, а писал о нуждах всего казахского народа). Неудовлетворенный положением и жизнью народа, он обращался к истории героической борьбы казахов с захватчиками, воспевал подвиги батыров, вольную жизнь народа. Так, он в указанном клубе прочитал свою поэму о сыне Кенесары Касымова батыре Сыздыке под названием «Сказка» и опубликовал ее в газете «Бостандык туы».

В работе клуба активно участвовали писатель Мажит Даулетбаев, Оспан Кашаганов, Таупик Бердыгожин (зять Магжана), Жамшит Нурмухаметов, Хадиша Жамалдинова, Зылиха Серкебаева (будущая мать Ермека Серкебаева), Амина Куанышева, Жамал Бакшилова, Амина Нурумова, Жамал Тастемирова, Гульшара Жалтырова, Зылиха Курманбаева (будущая жена Магжана) и другие. Из татарской молодежи активное участие принимали Вали Хабсалимов, Шарифолла Рахимов, Сайд Богданов и др.

Однако сторонники классовой борьбы в каждой строчке его произведений видели защитника байства, «националиста», противника советской власти.

Все это тяжело отразилось на чувствительном сердце поэта. Не случайно в его творчестве того периода появляются пессимистические нотки. Так, в стихотворении «Обманчивая жизнь» он пишет, что жизнь «постоянно дает

яд и гаснет потихоньку, как огонь лампы. Из-за черного горя на глазах наворачиваются слезы. Умерла надежда, скоро умру и я». В таком же духе созданы стихи «Слово души», «Дума», «Осень», «Если без цветка», «И меня ты, смерть, убаюкай».

Стихотворение «И меня ты, смерть, убаюкай...» начинается горькими словами: «Изнемог я, иссякли силы», и образ душевного ненастья дополняется картиной холодного осеннего дня: «День промозглый и ветер стылый все о чем-то захлеб твердит». «Сердцем пью сладчайшую муку», - с болью говорит поэт. В представлении поэта, жизнь и смерть - постоянные спутники, мотивы жизни и смерти присутствуют во многих стихах Магжана:

Жизнь и смерть – два полюса бескрайних,
Оба повстречались на меже...

Магжан хорошо знал произведения русских поэтов. Он особенно любил стихи Пушкина, Лермонтова, Фета, Блока и др. В августе 1921 г., узнав о смерти Блока, он написал стихотворение «Александр Блок».

В 1911-1922 гг. Магжан Жумабаев перевел более 15 стихотворений ряда русских и западноевропейских поэтов с русского на казахский язык. На наш взгляд, большинство из них он перевел в Петропавловске, в том числе некоторые стихи Лермонтова, Кольцова, Гете, Гейне.

До недавнего времени была неизвестна деятельность Магжана после отстранения его от должности литсотрудника газеты «Бостандык туы». И только летом 1997 года в областном архиве были найдены документы, свидетельствующие о его работе весной и летом 1922 г. заместителем председателя Акмолинской чрезвычайной губернской комиссии помощи голодающим (Акмогубкомпомгол). Об этом была публикация в «Северном Казахстане» от 6

августа 1997 г. Хочется подробнее остановиться на трех документах:

Документ первый:

«23.06.1922 г.

Срочно голодная.

Москва ЦК Помгол.

Центральных губерний Петропавловск направляются голодающие тчк Акмол губерния перегружена таковыми тчк Связи разрастающимися голодом нашей губернии доходящего до людоедства прибывающие люди обречены голодовку тчк Просим Ваших распоряжений запрещения переброски нашу губернию голодающих.

Заместитель председателя

Акмолгубкомпомгола Жумабаев».

Документ-телеграмма за подписью Магжана Жумабаева отправлена в Москву в ЦК Помгол в связи с тем, что в губернии голод, люди доходят до самых отчаянных мер, а Москва все посылает голодных людей из центральной России, не считаясь с местным положением. Наверху телеграммы принятая в то время надпись: «Срочно голодная», чтобы телеграмма пошла до адреса без задержки.

Документ второй:

«Мандат. Предъявитель сего заместитель председателя Акмолинской Губернской Чрезвычайной Комиссии помощи голодающим Жумабаев Магжан Бекенович командирован в Петропавловский и Кокчетавский уезды для усиления работы по оказанию помощи голодающим».

Документ подписан Чрезвычайным уполномоченным КирЦИК и ЦК П.Г. Кияковым 1 июля 1922 г.

Документ третий:

Телеграмма Кокшетаускому уисполкому: «Кокшетау. Уисполком. Срочно голод.

Предложите уполпомгола Жумабаеву срочно выехать губернию для доклада. Пред. Акмолгубисполкома Шарипов. 1 августа 1922 г.».

Из этих документов видно, что Магжан в Кокшетауском уезде в командировке находился месяц – с 1 июля по 1 августа 1922 г. Именно в этот период Магжан одновременно с выполнением порученного ему задания по линии ЧК помгола занимается сбором материала о жизни и творчестве знаменитого певца и композитора Акана сери Корамсина. Он беседует с аксакалами, знатоками творчества Акана. Об этом свидетельствует эпиграф, взятый поэтом к своей научной статье об Акане сери, опубликованной в 1-3 номерах журнала «Сана» в 1923 г. в г. Ташкенте. Там он благодарит за помощь в сборе материалов об Акане аксакалов: Мырзалина Баллы, Бозаева Смагула, Уалиханова Коқыша Шынғысовича (брата Шокана Уалиханова), Самратова Казы. Как известно, после поездки в Кокшетау и Бурабай Магжан, кроме статьи об Акане сери, написал поэму «На кручах Окжетпеса» (легенду о Кенесары Касымове) и цикл стихов.

В это же время отец Магжана сватает ему дочь петропавловского богача Даулия Усербаева, Жамилю. Но Магжан решает по-своему: он полюбил Зулейху Курманбаеву. В октябре 1922 г. он выезжает в Челябинск, через несколько дней туда же прибыла Зулейха, и молодожены добрались до Оренбурга. Здесь Магжан издает книгу «Педагогика», на основе материалов работы педагогических курсов в Омске и Петропавловске. О том, что книга завершалась в Петропавловске, свидетельствует запись Магжана в предисловии: «1922 год, 15 сентября. Кызылжар».

Выпуск этой книги М. Жумабаевым был не случайным. В начале деятельности советской власти школы страны находились в плачевном состоянии, не хватало школьных помещений, учителей, учебников. В сборнике статей «История Казахстана: белые пятна», Алматы, 1991 г. приводится текст протокола «Объединенного совещания от 31-го января 1921 г., созданного Народным комиссариатом просвещения и членом редакционной коллегии при Госиздате КазАССР Ахмедом Байтурсиновым по вопросу составления и перевода на киргизском (казахском - К.М.) языке для Киргизской единой трудовой школы 1-ой и 2-ой ступеней». Был намечен конкретный план работы. В числе согласившихся принять участие в осуществлении задуманного называются «товарищи Магжан Жумабаев, Макаш Турганбаев, Кошмухамбет Кеменгеров, Жумагали Тлеулин».

Магжан Жумабаев свое обещание выполнил, написав и выпустив «Педагогику». Между прочим, эта книга Магжана до сих пор не потеряла свою значимость. Она и сейчас является ценным пособием для учителей школ и других учебных заведений.

В этом же году в г. Казани был издан второй сборник стихов Магжана Жумабаева. Думается, большинство стихов этого сборника тоже написаны в Петропавловске.

Из Оренбурга Магжан с Зудейхой выехали в Ташкент, где поэт устроился преподавателем в Казахском пединституте и одновременно сотрудничал в газете «Ак жол» и в журналах «Сана» и «Шолпан».

В сентябре 1923 г. Магжан поступает на учебу в Московский литературно-художественный институт, под руководством известного поэта Валерия Брюсова. Одновременно он работал в издательстве «Восток» и преподавал студентам Коммунистического университета трудящихся Востока (КУТВ).

После окончания учебы Магжан в 1927 г. возвращается в Петропавловск и работает преподавателем в совпартшколе и педтехникуме. О работе поэта в совпартшколе в 1927-1929 гг. рассказывал автору этих материалов бывший студент этой школы, впоследствии многие годы работавший на различных партийных, советских и хозяйственных работах, недавно ушедший из жизни Умирбай Ибраев. «В то время учащиеся совпартшколы, уже взрослые люди, задавали Магжану различные вопросы из истории казахской литературы. Но Магжан отвечал только в рамках учебной программы, не выходя за ее пределы, так как время было такое: лишнего нельзя было говорить. Он только советовал всем больше читать книги, расширять свои знания, чтобы быть полезным народу. В школу приходил всегда аккуратно одетым, летом ходил в шляпе, зимой – в шапке. В руках держал красивую тросточку. Сам Магжан был очень красивым джигитом».

О работе Магжана Жумабаева в казпедтехникуме повествует в своих воспоминаниях Загипа Тналина, обучавшаяся в этом учебном заведении в 1928-1929 гг. Она также подчеркивает внешнюю и внутреннюю красоту поэта и честно признается о своей неразделенной любви к Магжану. (См. публикацию в газете «Ленин туы» от 6 октября 1992 г. «Девушка, влюбленная в поэта»).

Магжан одновременно работает в 1927-29 годах и в русском педтехникуме в Петропавловске. Об этом свидетельствует сохранившийся в Северо-Казахстанском областном государственном архиве «Список вновь принятых преподавателей Петропавловского русского педтехникума в 1927-28 учебном году:

1. Каргашин Виктор Михайлович - 1896 г.р. - образование 3 курса Саратовского университета физико-математического факультета, стаж - 9 лет - с 12/IX - 27 г. препод. математики, физики.

2. Логинов Николай Яковлевич - 2 курса агропедагогического факультета МГУ, стаж 1 год - препода. естествознания, химии.

3. Жумабаев Магжан Бекенович - 1893 г.р. окончил Литературно-художественный институт в Москве, стаж 10 лет. С 1 сентября 1927 г. - преподаватель казахского языка.

Зав. педтехникумом Владимирцев». (ГАСКО. Ф.2, оп.1, д.667, л.60).

После возвращения из Москвы Магжан многое пересмотрел с точки зрения партийного принципа деления общества на классы и стал писать стихи с этих позиций. 17 августа 1927 г. в республиканской газете «Енбекши казах» была опубликована его поэма «Девяносто – большинство». В ней автор заявлял, что он теперь заодно с большинством, с «девяносто» из ста, не с меньшинством – «десятью», однако эта новая платформа поэзии Магжана руководством республики была проигнорирована. Выступая на VI-й Всеказахстанской краевой партийной конференции, первый секретарь ЦК краевого комитета партии Ф.И. Голощекин в ноябре 1927 г. говорил:

«Среди старой интеллигенции имеется движение, напоминающее сменовеховцев. Вы наверное знаете знаменитое стихотворение Жумабаева «Девяносто». Он о себе пишет, что он на стороне девяноста, а большинство ему поверило, что это действительно так, и было обмануто. Они сначала говорили «сто» и потерпели поражение, а теперь говорят о девяноста. Если к нам придут с хорошими делами, мы по спине погладим, однако чтобы показать необходимость поддержки девяноста другими, мы не только по спине их погладим, но в то же время и ударим по спине» («Советская степь», 21 ноября 1927 г.).

Из этих слов можно понять скрытую угрозу и всесилие беззакония того времени. Магжан действительно открыл новую страницу жизни и творчества, повернулся лицом к

новой власти, однако ему не дали писать с новых позиций. Руководителями республики и КазАППа (Казахстанской ассоциации пролетарских писателей) того времени даже эта поэма была воспринята как «приспособленчество» и «маневр». Признанию Магжана не поверили – он оказался в ответе за «ошибки» более чем десятилетней давности, и в начале июля 1929 г. был арестован в собственном доме в Петропавловске. По этапу Магжана отправили сначала в Алматы, а затем в московскую «Бутырку». Он был осужден на 10 лет каторжных работ и отправлен в карельские леса на строительство Беломорканала. Лишь благодаря хлопотам А.М. Горького и его жены Е.П. Пешковой, он был досрочно освобожден и в июне 1936 г. вернулся в Петропавловск.

После возвращения ему долго не удавалось устроиться на работу. Только с 1 сентября 1936 г. он был принят преподавателем русского языка и литературы семилетней школы № 5 имени А.С. Пушкина.

О Магжане как преподавателе, учителе вспоминает бывшая ученица 6-го класса школы № 5, ныне пенсионерка Татьяна Павловна Нетесова: «Когда Магжан Бекенович в первый раз вошел в наш класс на урок, мы невольно засомневались, сможет ли он вести на соответствующем уровне уроки русского языка и литературы? Но уже после первого занятия все сомнения рассеялись, а после нескольких уроков мы просто полюбили нового учителя...» («Ленинское знамя», 29 июня 1990 г. Т. Нетесова «Учитель, именем твоим»).

Магжан одновременно по совместительству преподает некоторое время и в педтехникуме. Поэт от всей души стремится служить «социалистической трудовой стране». В этом духе он пишет стихотворения «Моему перу» и «Жамбылу». Однако порывы поэта остаются незамеченными представителями власти, не поддержал его и Союз писателей республики. Зато НКВД усиливает проверки. В конце

января 1937 г. он был отстранен от преподавательской работы. Оставшись не у дел, Магжан пишет письмо в Алматы Сабиту Муканову с просьбой помочь ему устроиться на работу в столице. Тот отвечает согласием. В марте 1937 г. Магжан с женой Зулейхой приезжает в Алматы.

Однако в это время повсюду шли преследования и аресты старой и даже среди новой интеллигенции. Ни Сабит Муканов, ни Сакен Сейфуллин уже не в силах были помочь поэту. Его не принимали на работу. Если и принимали, то ознакомившись с биографией, сразу же увольняли.

В конце декабря 1937 г. Магжан Жумабаев был снова арестован. Обвинения были старые. Кроме того, появилась новая формулировка: «японский шпион». 19 марта 1938 г. великий поэт был расстрелян без суда.

Произведения Магжана Жумабаева были изъяты, запрещалось даже произносить его имя. Об этом говорит письмо заведующего КирЛИТО Кондратова в Акмолинский ГубЛИТО от 11 марта 1925 г.: «По имеющимся сведениям, в Киргзавлите, по Акмолинской губернии имеется в обращении сборник стихотворений на киргизском языке Магжана Жумабаева, издание Турк.Госиздата от 1923 года. В отношении такого издания примите решительные меры к изъятию из обращения...» («Ленинское знамя», 13 сентября 1994 г.).

Вследствие указанных мер произведения Магжана Жумабаева более 50 лет оставались закрытыми. Только в конце 1988 года поэт был полностью реабилитирован, и было разрешено публиковать его произведения. Первый однотомник Магжана был издан в Алматы на казахском языке уже в 1989 г. Так Магжан вернулся к своему народу на свою родину.

В августе 1993 года в Петропавловске, где учился в медресе Магжан, где начал писать первые стихи, где работал в разные годы и где написал свои последние стихи

и письма, вся республика отмечала 100-летие со дня его рождения. Праздник проводился и на земле, где родился поэт – на территории совхоза, названного его именем.

В период подготовки к празднику и в дни чествования было проведено много мероприятий по увековечению памяти поэта. На здании редакции газеты «Ленин туы» (преемницы газеты «Бостандык туы», где работал Магжан Жумабаев), была установлена мемориальная доска.

Бывшие 1-я и 2-я Коммунистические улицы города объединены сейчас одним названием – эта широкая магистраль именуется теперь улицей Магжана Жумабаева. Большая красивая площадь на пересечении ул. Интернациональная и Жумабаева носит имя Магжана. Здесь же установлен памятник поэту. Трехметровой высоты гранитная скульптура была выполнена в мастерской известного алматинского мастера М. Айнабекова. Магжан изображен в задумчивой позе с соколом на плече. Взгляд его устремлен вдаль. Как бы сквозь века поэт смотрит в будущее и думает о судьбе своего народа.

Имя Магжана Жумабаева присвоено Петропавловскому педучилищу (ныне – гуманитарный колледж), в котором поэт работал в 20-е годы. В городе в честь поэта были проведены айтыс акынов, торжественный вечер, научно-теоретическая конференция, Магжановские чтения. Большие торжества прошли и на родине поэта. На центральной площади села Молодежное был установлен памятник поэту. В школе аула Сарытомар открыт музей Магжана. Так отметили земляки столетие Магжана. Земляки с большой гордостью произносят его имя. Ежегодно в день его рождения горожане собираются у памятника поэту на площади и возлагают цветы к подножию памятника. Читаются его прекрасные стихи на разных языках.

В гуманитарном колледже имени Магжана Жумабаева создан музей истории колледжа, где центральное место

занимает отдел, посвященный поэту. В последние годы имя Магжана Жумабаева присвоено бывшему Булаевскому району, где родился поэт.

Однако в Петропавловске еще нет специализированного музея Магжана Жумабаева. Необходимость же его создания очевидна. Еще не собраны все материалы, связанные с биографией и творчеством поэта, многие страницы его жизни и творчества не раскрыты. Не изучены практически материалы архивов г. Омска и других городов, где жил, учился, работал Магжан в разные годы. Все это требует продолжения работы над пополнением наследия Магжана.

Судьба поэта подтвердила слова Байрона: «Кончил жизни путь герой, теперь начинается путь его славы». Теперь, спустя более 60 лет после гибели поэта, наступили времена, когда стало возможным открыто говорить и писать о нем. Только теперь начался его путь посмертный - путь всенародной и мировой славы.

В стихотворении «Кто я?» Магжан написал о себе:

«Я – лев, кто выдержит вид мой грозный?
Я – тигр, кто против меня встанет?
В небе – туча, на земле – я – ветер вольный.
Кто спросит, куда он пристанет?...

Не умрет мое – не умру и я.
Не знает невежда, что бессмертен я.
Сам себе – царь и сам – судья.
Какой же глупец проверит меня?»

(Подстрочный перевод мой - К.М.)

Наследие Магжана не погибло. Оно – бессмертно, и спустя более полувека дошло до нас. Теперь, мы верим, оно будет распространяться во всем мире. Значит, жив сам поэт – он вместе со своим народом. Он вместе с нами.

2003 год

МАГЖАН В ОМСКЕ

В январе 1999 года мы с моим коллегой Социалом Жумабаевым побывали в Омском областном государственном архиве, где ознакомились с документами периода обучения Магжана Жумабаева в Омской учительской семинарии. Известно, что он окончил ее с золотой медалью в 1917 г. Однако протоколов педсовета за 1917 г. в архиве не оказалось. Его работники это объяснили тем, что часть архивных документов сгорела во время гражданской войны, часть увезена в Алматы и в Москву.

В годы учебы молодой Магжан, конечно, общался со своими сверстниками, юношами и девушками из других учебных заведений Омска. Им написано большое стихотворение, посвященное дочери богача Даули Куанышева Жамиле, учившейся тогда в Омске. Поэт вспоминает время, проведенное с ней в ресторане «Алтын мүйіз» («Золотой рог»). Этот ресторан находился на нижнем этаже дома Д. Куанышева. В период чехословацкого мятежа хозяин превратил его в гостиницу с рестораном. Сейчас это гостиница «Сибирь». В 1999 году, во время работы в архиве, мы жили в этой уютной гостинице в центре города и вспоминали Магжана, не раз бывавшего в ней.

Потом разыскивали здание бывшей учительской семинарии на углу улиц Декабристов и Маяковского. Построенное из красного кирпича еще в 1903 году, оно хорошо сохранилось. Когда мы подошли к зданию, бросились в глаза две мраморные плиты на его фасаде. На одной упоминаются его воспитанники, видные общественные деятели Казахстана Сакен Сейфуллин и Ныгмет Нурмаков, на другой – известный ученый-географ А.Н. Седельников.

Вошли в здание. Здесь сегодня разместилась начальная школа – филиал СШ № 62. Заведующая филиалом Светлана Голубева показала нам классные комнаты, актовый и спортивный залы и другие помещения. Нас охватило такое чувство, что вот сейчас выйдут к нам молодые воспитанники семинарии Магжан и Сакен. Но чуда не состоялось. К сожалению, учителя и заведующая филиалом вообще ничего не знали о Магжане Жумабаеве, о Сакене Сейфуллине и Ныгмете Нурмакове, хотя их имена записаны золотыми буквами на мемориальной доске. Мы рассказали им об этих замечательных личностях. Ничего не знали в школе об истории семинарии, о ее педагогах и воспитанниках.

Только когда мы побывали в Омском историко-краеведческом музее, заместитель директора музея Татьяна Назарцева поведала нам, что своего рода наследником бывшей учительской семинарии стало педучилище № 1, где имеется краеведческий музей истории учительской семинарии и педучилища. Получив у нее адрес, мы пришли в педучилище № 1, расположенное на улице Всеволода Иванова, 13. Музей расположен в трех соединенных между собой комнатах нижнего этажа. На стендах – данные о педагогах и некоторых прославленных воспитанниках семинарии, например, об уже упомянутых А.Н. Седельникове, С. Сейфуллине, Н. Нурмакове. Нас особенно обрадовало то, что здесь находились и небольшой портрет Магжана Жумабаева, и книга избранных произведений поэта, вышедшая в 1992 г. и подаренная музеем племянником Магжана Гадылшой Кахармановым. Мы также подарили музею книгу, составленную из материалов областной научно-практической конференции, посвященной 100-летию поэта в 1993 году. К сожалению, не смогли увидеть организатора и заведующего музеем В.Г. Пенкеля, который сделал большое полезное дело, создав такой музей.

Известно, что после окончания учительской семинарии, в 1917 году, Магжан Жумабаев активно включается в политическую жизнь. С 25 апреля по 7 мая в Омске проходит Акмолинский областной съезд казахов (тогда Омск был центром Акмолинской области). В нем участвовало 250 делегатов из Акмолинского, Атбасарского, Кокшетауского, Петропавловского и Омского уездов. На съезде был избран областной казахский комитет из десяти человек во главе с Айдарханом Турлыбаевым. Одним из членов комитета стал Магжан Жумабаев. На этом съезде его избрали делегатом на Всероссийский мусульманский съезд от Акмолинской области, который состоялся в Москве с 1-го по 11 мая 1917 г.

21-26 июля 1917 г. Магжан участвует в работе первого всеказахского съезда в Оренбурге, на котором была создана партия «Алаш». Членом ее стал и Магжан.

31 октября 1917 г. в Омске состоялся учредительный съезд, посвященный созданию партии «Алаш» в Акмолинской области. В нем приняли участие около 100 человек.

На съезде выступил с разъяснением роли партии «Алаш» и ее задачах известный ученый, общественный деятель и лидер партии Алихан Букейханов. Был избран Акмолинский комитет партии, в состав которого вошел великий поэт.

На втором всеказахском съезде, состоявшемся 5-13 декабря 1917 г. в Оренбурге, было образовано правительство «Алаш Орды» во главе с А. Букейхановым. Магжан Жумабаев был избран в учебную комиссию правительства, состоявшую из пяти человек (Ахмет Байтурсинов, Магжан Жумабаев, Елдес Омаров, Биахмет Сарсенов, Телжан Шонанов).

В начале 1918 г. Магжан был арестован представителями партии «Уш жуз» и около 7 месяцев

просидел в тюрьме Омска. Здесь им написаны полные грусти и страдания стихотворения: «Жан-жарымды бір сүйейін түсімде» («Поцелую любимую во сне») – посвященное молодой жене (Магжан перед окончанием семинарии женился на племяннице Чингиза Уалиханова – красавице Зейнеп); «Сарғайдым» («Истомился»), «Сағындым» («Соскучился»).

После тюрьмы во время чехословацкого мятежа Магжан Жумабаев некоторое время отдыхает в родном ауле. И уже осенью 1918 г. становится директором педагогических курсов, открытых в Омске для подготовки учителей для казахских начальных школ. Одновременно преподает казахский язык и литературу, историю, педагогику.

Кстати, на этих курсах в 1918-1919 учебном году учился будущий писатель Сабит Муканов.

В феврале 1920 г. в Омске стала выпускаться на казахском языке газета «Кедей сөзі» («Слово бедняка»). Магжан был введен в состав ее редколлегии.

Когда эта газета стала выходить в Петропавловске под названием «Бостандық туы» («Знамя свободы»), Магжан стал работать ее сотрудником. В 1920 г., сотрудничая в «Кедей сөзі», М. Жумабаев одновременно работает сначала инструктором киргизско-татарской секции подотдела нацменьшинств Омского губоно, затем заведующим школьной подсекцией.

В мае 1920 г. командировается в г. Петропавловск, где организует трехмесячные курсы «красных учителей» и становится их директором.

В этот период он уже был высокообразованным, опытным педагогом, хорошо знающим не только тюркские языки, но и русский.

Об этом свидетельствуют воспоминания выпускника учительской семинарии 1919 года, впоследствии ставшего преподавателем Омского сельскохозяйственного института,

доктора сельскохозяйственных наук Валентина Иванова. Вот что писал он о своей встрече с Магжаном в 1922 году: «...Как только он заговорил, я был буквально очарован красотой русского языка Магжана, богатством красок и оттенков слов, чистотою, светлой прозрачностью его слога. В лекциях о культуре речи, которые я нередко читаю своим слушателям-студентам, я почти каждый раз вспоминаю этот случай, столь поразивший меня и запечатлевшийся в моей душе на всю жизнь».

2003 год

1920-й ГОД В ЖИЗНИ МАГЖАНА

Как известно, 1919-й год был печальным для Магжана. В феврале этого года умерла от родов любимая жена Зейнеп, через 9 месяцев умер сын Граждан. Поэт много горевал, лишившись своих близких. Он посвятил жене и сыну горестные стихи.

Однако жизнь есть жизнь. Постепенно он пришел в себя. Время было сложное. Магжан, как и другие алашордынцы, не принял Октябрьскую революцию, но видя укрепление советской власти и стремясь к просвещению родного народа, он не отказывается от службы в советских учреждениях. В это время Петропавловский уезд был составной частью Омской губернии. В начале января 1920 г. В Омске при Сибирском ревкоме был образован Омский губернский отдел образования (губоно). Магжан был назначен инструктором казахской секции отдела национальных меньшинств губоно. Одновременно он входит в состав редколлегии газеты «Кедей сөзі» («Слово бедняка»), выходявшей начиная со 2 февраля 1920 г. в представительстве Казахстана при Сибревкоме.

В мае губоно командирует Магжана Жумабаева, имеющего опыт в организации и проведении педагогических курсов (в 1918-1919 гг. он был директором таких курсов по подготовке казахских учителей в Омске), в г. Петропавловск для создания уездного курса казахских учителей, назначив его директором курса.

В Петропавловске Магжан организует так называемые курсы «красных учителей». В то же время он глубоко задумывается о своей жизни и судьбе. Ведь вскоре (25 июня) ему исполнится 27 лет. Рождается новое стихотворение «Жан сөзі» («Исповедь»), которым он как бы отчитывается перед собой и перед народом о пройденной

жизни и просит народ не судить его строго за его ошибки, а судить сердце.

Вот отрывок из этого стихотворения в переводе А. Козара:

Мне через месяц будет двадцать семь,
А там и тридцать, там и сорок... Кем
Я останусь в людских воспоминаниях,
Когда уже исчезну насовсем?

Я с разумом явно не в ладах,
Теперь меня преследует лишь страх.
Однажды я уйду в сырую землю,
Так чем помянут мой остывший прах?

Иль скажут, что певцом был красоты,
Что поверяли все ему мечты.
В дни радости и горя, может, скажут:
«Поэт, ты с нами, необходим нам ты!»

Иль, может быть, ко мне забудут путь,
Забвению мое имя предадут.
Возможно, и к могиле одинокой
В степи бескрайней люди не придут?

Страна казахов, не обманись,
Я не в ответе за лихие дни.
Пусть суд твой будет праведным, раз судишь,
Я не виновен, сердце ты вини.

Поразительно, как он предвидел свою судьбу: ведь он не дожил даже до 45 лет, был расстрелян в марте 1938 г.

В начале июня началась работа курсов. Магжан принимал на работу преподавателей разных предметов.

Преподавателем естествознания и географии стал Кошмухамед Кеменгеров, знакомый еще с Омска. Сам Магжан преподавал казахский язык и литературу, педагогику. 10 июня была принята преподавателем математики бывшая выпускница Петербургского института благородных девиц Гульсим Камалова-Акчурина, приехавшая с мужем. Она была молодой, красивой и гордой женщиной. В первые дни она ни на кого не обращала внимания, проводила свои уроки и быстро и гордо уходила. Однажды Магжан, зайдя в классную комнату, застал ее одну, сел напротив и только хотел поговорить, но в этот момент зашла техничка и позвала ее к телефону в другую комнату. Магжан взял лежавшую на столе ее толстую тетрадь, написал два куплета стихотворения и ушел. Приведу эти стихи в переводе Владимира Шестерикова:

Глаза верблюжонка, волшебная речь,
Гульсим ханым, жду, как с зарей, с тобою встреч.
И взор мой, столкнувшись с взором твоим,
Разбрел мне всю душу, Гульсим.

Глаза верблюжонка, волшебная речь,
Гульсим ханым, запросто ты можешь сжечь
Меня поцелуем и смехом своим,
Что солнце в сравнении с тобою, Гульсим!

Эти два куплета положили начало сближению Магжана с Гульсим. На второй день, увидев Магжана в коридоре школы, гордая красавица обратилась к нему со словами: «Здравствуйте, Магжан мырза!» («господин Магжан»). Когда после занятий Магжан сказал ей: «Можно вас проводить до полдороги домой?», она ответила: «Нет, Магжан мырза, проводите меня не до полдороги, а до самого дома». С этого дня началась между ними глубокая и

сильная взаимная любовь. Эта любовь отвлекла Магжана от горестных мыслей, занимавших его после смерти близких своих.

Интересно, что приведенные выше первые стихи Магжана, обращенные к Гульсим, перевели несколько известных современных поэтов республики, в том числе и наш местный поэт Владимир Шестериков. Правда, он скромно писал, что «не претендует на то, чтобы соперничествовать с другими». А мне, например, больше нравится именно его перевод. Прав В. Шестериков, когда пишет: «...я читаю полные сокровенных чувств стихи Магжана, посвященные Гульсим, и невольно приходят на память чарующие пушкинские строки:

Я помню чудное мгновенье,
Передо мной явилась ты,
Как мимолетное виденье,
Как гений чистой красоты.
И чудится мне образ Анны Керн».

Появление Гульсим и вспыхнувшая взаимная любовь благотворно повлияли на подавленное состояние поэта после смерти дорогих для него близких (жены и сына). Пламя любви между ними с каждым днем все сильнее возгоралось. Они страстно полюбили друг друга. Вдохновленный любовью Гульсим, Магжан пишет свои знаменитые стихи, посвященные ей: «Гульсим», «Целуй же, милая», «К Г...», «Ожил», «Расставание» и другие.

О любовной лирике Магжана народный поэт Абдильда Тажибаев писал, что «юношескую любовь в самой яркой форме выразил Магжан, а до появления его вновь на исторической арене казахская поэзия была обделена этой прелестью». А наш земляк, замечательный поэт и магжановед Какимбек Салыков дальше развивает эту

мысль: «Действительно воскрес Магжан, воскресли чарующие строки любовной лирики. Открытость Магжана, его тончайший лиризм, пыл его горячей страсти охватили нынешнюю молодую поэзию казахов». Приводя первый куплет из стихотворения Магжана «Целуй же, милая» в русском переводе:

Целуй же, милая, еще раз и еще,
Теплый и целебный яд течет в крови.

Я этой прелести минуту не отдам

За трон царя, за все богатства земли, – Какимбек Салыков продолжает: «...Читая эти строки на казахском языке, поражаешься чудесному магнетизму тайных сил любви, прикосновения через поцелуй. Душа приходит в благодное состояние. Магжан со всей присущей ему откровенностью, открытостью и остротой ярко воспевает свою любовь к конкретной женщине. Он поет о живых человеческих чувствах, пробивая все преграды формально бытующих степных казахов, воспевает любовь по-новому, пылко, страстно и ярко. Все стихотворение «Целуй же, милая» - гимн красоте и любви».

Магжан посвятил возлюбленной еще несколько стихов. В стихотворении «К Гульсум» (перевод А. Кодара) он писал:

Из нежного ветра, что дует в раю,
Из лучших соцветий в родимом краю
Красивая женщина сотворена...
Прекрасной той женщины имя – Гульсум,
Она, как загадка, тревожит мой ум.

В стихотворении «Ожил» поэт в поэтической форме рассказывает о том, как под влиянием страстной и нежной любви Гульсим он расстался со своим печальным

состоянием и ожил. К сожалению, это стихотворение пока никто не перевел на русский язык. Быстро пролетели дни и месяцы любовных встреч. Гульсим с мужем уезжала на родину. В дни расставания Магжан написал стихотворение «В час расставания» (перевод В. Шестерикова):

Год прошел, как был разлит тобою
Сладкий яд любви в моей груди.
Думал ли с такой душевной болью,
Что разлука ждет нас впереди?

Стало горьким наше расставанье.
Мы с тобой не властны над судьбой.
До свидания! Руку на прощанье дай мне,
Верблюжонок милый мой!

Кроме стихов, посвященных Гульсим, Магжан написал целый ряд других стихотворений, воспевающих любовь, красоту, женщину: «Ты красивее всех», «Ожерелье», «Что такое любовь?», «Молодая невестка», «К З...» и другие. В них он поднимает до небес внешнюю и внутреннюю красоту казахских девушек и молодых женщин.

После окончания работы курса «красных учителей» Магжан возвращается в Омск, но по распоряжению губревкома губоно командировывает его в Петропавловский уезд для проведения переписи населения. В конце года он снова в Омске, занимается творческой работой, сотрудничает с редакцией газеты «Кедей сөзі». Так заканчивается богатый событиями в жизни поэта 1920-й год.

2003 год

ПО МАНДАТУ ДОЛГА

В 1921-1922 гг. в стране был сильный голод. КазЦИК принял постановление об организации чрезвычайных комиссий по оказанию помощи голодающим в центре, в губерниях и уездах. Бедственное положение сложилось и в Акмолинской губернии, особенно в казахских аулах.

В такой обстановке 5 мая 1922 г. в Петропавловск приехал чрезвычайный представитель КазЦИК Кияков для организации чрезвычайной комиссии по оказанию помощи голодающим. Заместителем председателя комиссии утвердили Магжана Жумабаева. Об этой его работе долго не было известно. Только летом 1997 г. в областном архиве отыскивали соответствующие документы. Магжан особенно большое внимание уделяет детям. 9 июня 1922 г. он направляет письмо губернскому военному комиссару Приморскому с просьбой принять на свое попечение 100 казахских детей-сирот и по возможности, также как и русским детям, бродящим по городу и просящим милостыню, оказать им помощь. 11 июня 1922 года М. Жумабаев публикует в газете «Мир Труда» статью «Голод в Сары-Арке». Вот некоторые отрывки из нее: «...С осени 1921 г. наша Акмолинская губерния сделалась ареной смертного шествия немого царя - голода. С тех пор киргизы (казахи - К.М.) нашей губернии на почве голода переживают те же испытания и страдания, каковым в течение двух лет подвергнуты их братья в верхних губерниях Киргизской (Казахской) республики. Передо мной лежат официальные отношения нескольких киргизских волисполкомов Петропавловского и Кокшетауского уездов. Именалинский волисполком пишет: «В нашей волости голод начал сильно чувствоваться с ноября 1921 года. Все бедное население волости, до осени съев весь скот, всю зиму поголовно занималось скотокрадством. Небывалый джут прошлой

зимы скопил почти весь скот, каковой сократился на 70 процентов. Люди пухнут и умирают. С ноября по май вол.исполкомом зарегистрировано 270 случаев голодной смерти. Сарыайгырский вол.исполком пишет: «С января по май зарегистрировано 72 случая голодной смерти. Голод все возрастает. Масса скота погибла от апрельской ледяной бури. Чрезмерно усиливается скотокрадство. Из Баимбетской и Айыртауской волостей Кокшетауского уезда сообщают то же самое...». Приводя еще несколько подобных примеров, автор статьи в заключение пишет: «...Эти выписки, безусловно, могут свидетельствовать о степени бедственного положения киргизов в нашей губернии. Словом, кроме одной Семипалатинской губернии, вся киргизская Сары-Арка от Каспийского моря до Иртыша находится во власти голода. Разрушаются хозяйства, уничтожается скот...»

«...Пора же отказаться от старого взгляда екатерининских времен на Сары-Арку как на сказочную киргизкайсацкую орду, как край, «где все обилием дышит», где кумыс льется рекой и где копченое мясо под открытым небом завялено горой. Пора услышать стон Сары-Арки и понять полное страданий жуткое молчание киргизского народа».

Магжан не раз сам отправлялся в командировку, чтобы оказать помощь местным комиссиям ПОМГОЛа, о чем свидетельствует выданный ему документ, подписанный чрезвычайным уполномоченным КирЦИК Кияковым 1 июля 1922 г. «Мандат. Предъявитель сего заместитель председателя Акмолинской губернской чрезвычайной комиссии помощи голодающим Жумабаев Магжан Бекенович командирован в Петропавловский и Кокшетауский уезды для усиления работы по оказанию помощи голодающим».

В тот же день Кияков и Магжан верхом на конях направились в Кокшетауский уезд. В уездный центр приехали 9 июня, откуда Кияков отправился в Атбасар и Акмолинск для знакомства с работой местных комиссий и оказания помощи им.

Магжан принял участие в работе Кокшетауского уездного исполкома, принявшего постановление о немедленном сборе пожертвований среди населения, причем третью его часть решено направить в Петропавловск в распоряжение губПОМГОЛа, а две трети распределить на местах среди голодающего населения. И еще: организовать в Кокшетау Дом для киргизских детей-сирот. Магжан много ездил по разным волостям Кокшетауского, а на обратном пути – Петропавловского уезда.

Из командировки М. Жумабаев вернулся 17 августа, а 20 августа подготовил письменный доклад о проведенной работе, который был рассмотрен на комиссии и одобрен только 13 октября 1922 г. уже без Магжана, так как он уехал к этому времени с Зулейхой в Ташкент. Из документов и свидетельств того времени можно заключить, что поэт сильно переживал, видя тяжелое положение народа, подвергнутого страшному голоду, и старался помочь голодающим по мере своих сил и возможностей.

2008 год

МАГЖАН В ТАШКЕНТЕ

В ноябре 1922 г. Магжан Жумабаев по приглашению председателя Совнаркома Туркестанской республики Турара Рыскулова и секретаря ЦК Туркестана Султанбека Кожанова прибыл в г. Ташкент, где собирались многие бывшие алашордынцы и другие представители казахской интеллигенции, которые преследовались в Казахстане. В Ташкенте Магжан стал преподавателем Казахско-киргизского института просвещения. Одновременно он активно сотрудничает с газетой "Ак жол" и журналами "Сана" и "Шолпан", публикует в них свои стихи и поэмы, рассказы и научные статьи. В этот период им написаны туркестанский и сырдарьинский циклы стихов. В них поэт воспекает старое доброе время, когда все тюркские народы жили дружно, а Туркестан, в старину называвшийся Тураном, был объединяющим центром:

Туркестан - ты в два мира открытая дверь,
Туркестан - ты всех тюркских племен колыбель.
О, Всевышний!
Ты здесь наш народ поселил,
И за благо такое спасибо тебе!
В старину Туркестан называли Туран,
Это Родина древняя тюрков всех стран.
И судьба твоя славно-завидной была
На путях, где прошел дней твоих караван.

В этом стихотворении Магжан создал художественную панораму истории Турана.

Нет на свете земли, как в Туране земля!
Нет на свете народа, чтоб на тюрков менять!

Тюрк - мудрец, тюрк — творец, тюрк — мечтатель-певец...

Нет подобных ему! Это нужно понять, — говорит поэт с большим пафосом в стихотворении «Туркестан».

К этому циклу относятся и такие известные стихи Магжана, воспевавшего Восток с общенациональным чувством, как «Старый Туркестан», «Слово хромого Тимура», «Уральские горы», «Урал», «Огонь», «Пророк», «Восток», «Далекому брату», «Я спешу», «В саду Турана», «В Алатау», «На Волге», «На берегу Волги».

Тему Востока Магжан воспекает в надежде на его пробуждение и оказание им положительного влияния на запятнавший себя кровавыми войнами Запад. По мнению поэта, пробуждение Востока способствует установлению мира и солидарности между всеми народами. Поэтому он призывает к миру Востока с Западом, чтобы добротой скрасить жизнь народам Запада:

Нет, Восток мой, очнись:
Пожалеем, приветим
И заблудшим их детям
Добротой скрасим жизнь.
С небесами их сдружим,

И беспутные души
Повернем на Восток.
Пусть ласкает им взгляды
Утром полный отрады
Света алый поток.

В этот период в свободном Туркестане Магжан с большим вдохновением пишет свои лирические стихи, где воспекает любовь. Одним из них является замечательное стихотворение «Ожерельем — луну и звезду — на кольцо».

Ты – зрачок мой, твое ослепляет лицо,
Поцелуй – задохнусь я, смирившись с концом.
Подойди же, скользя, словно шелк.
Подарю я ожерельем – луну и звезду – на кольцо.

Твоя речь колдовская, как пряный туман.
Мое сердце безумствует, как океан.
А твой смех – так рассыпанный жемчуг смеется
На серебряном блюде из сказочных стран.

Не находя возможностей, чтобы привести родной народ к счастливой жизни в тот период, Магжан в ряде своих произведений обращается к старине, к сюжетам древних легенд. В Ташкенте Магжан с большим интересом прочитал сборник избранных произведений Шокана Уалиханова, выпущенный в Петербурге в 1904 г. Ознакомившись из статьи Шокана «Тенгри» с легендарным баксы (шаманом) Койлыбаем, поэт собирает о нем дополнительные материалы и пишет своеобразную поэму «Кобыз Койлыбая». Эта психологическая поэма является, можно сказать, одним из шедевров казахской поэзии.

Магжан Жумабаев в своих поэмах "Батыр Баян" и "Коркут" берет главными героями людей, сильных духом, оставивших после себя незабываемые примеры преданности родной земле и родному народу. Самой значительной, художественно завершенной, красочной по сюжету и слову является поэма "Батыр Баян". В ней повествуется о давнем событии, происходившем во времена военных походов, вражды между казахами и калмыками. В поэме воспеваются отвага, любовь, дружба и милосердие, показывается слепота гнева и ненависти.

Поэма начинается следующими строками:

О, сердце мое!

Я лишился ума, чего-то в тоске ожидая,
Коварная жизнь, роковая тюрьма сознание мое
убивает.

В темнице томится не тело мое – закован язык
кандалами.

И мечется песней безумной душа, в мучительной пляске
сгорая.

Ах, жизнь окаянная!

Нет у тебя ни шутки, ни песни, ни смеха.

Спасение мое – это клад золотой старинных
легенд и сказаний.

Чтоб узел любой развязать, в старину нашли
бы девяносто приемов,

И каждый волшебным ключом открывал
секреты закрытого дома.

А я погружаюсь в чудесную глубину,

Что манит целительным ложем,

И яд окаянного мира меня не сможет
уже уничтожить!

В эпилоге поэмы поэт, прославляя своих героев, павших
в борьбе с врагами за родную землю, говорит о том, что они
останутся в памяти народа.

В поэме «Коркут» Магжан воспевает гениального
мыслителя древнего огиз-кипчакского времени святого деда
Коркута, который всюду искал бессмертную жизнь и в
итоге изготовил из сосны музыкальный инструмент кобыз,
играл на нем грустные кюи. Столкнувшись лицом к лицу с
несправедливостью своего времени, не находя выхода из
этого тупика, поэт уподобляет свою трагическую судьбу с

действиями древнего Коркута и напоминает о своем намерении воспевать горести жизни народа:

Одного лишь хочу я, как славный Коркут,
Свои песни найти через каторжный труд.
И, отдав все мечте, что и можно отдать,
С другом, верным кобызом, закончить свой путь.

Крупнейшие литературоведы 20-х годов Жусупбек Аймауытов и Габбас Тогжанов называли Магжана основоположником байронизма в казахской поэзии, первым создателем романтических поэм, воспевающих один из коротких отрезков жизни героя. Именно такими являются его поэмы «Батыр Баян», «Кобыз Койлыбая», «Коркут», «На вершине Окжетпеса».

В 1923 г. в 4-8 номерах журнала «Шолпан» был опубликован известный рассказ Магжана «Грех Шолпан», повествующий о тяжелой трагической судьбе женщины.

Магжан в Ташкенте писал и научные литературоведческие, исследовательские статьи. Им написаны такие труды об Акане серэ, Базар жырау, об Абубакире Диваеве.

Материал о жизни и творчестве знаменитого акына и певца Акана серэ он собрал летом 1922 г. будучи в командировке в Кокшетауском уезде по борьбе с голодом для оказания помощи голодающим (тогда Магжан работал заместителем председателя комитета помгола Акмолинской губернии).

Магжан в Ташкенте занимался сбором и изучением творений видного акына-импровизатора второй половины XIX – начала XX вв. Базара жырау. По итогам этих исследований написал статью о жизни и творчестве жырау.

Много внимания уделил Магжан творчеству знаменитого фольклориста и этнографа Абубакира

Ахметжановича Диваева, работавшего тогда профессором Среднеазиатского госуниверситета (САГУ) и преподававшего казахский фольклор и этнографию. Его деятельность фольклориста тесно связана с изучением этнографии казахского народа. Его труд «Этнографические материалы», опубликованный в 1891-1915 гг., сохранил свою ценность по настоящее время. Он собирал образцы казахского устного народного творчества в течение 45 лет. Не случайно писатель Абдильда Тажибаев назвал его «дедушкой казахской фольклористики».

В марте 1923 г. общественность Ташкента отметила 40-летие научной и общественной деятельности патриарха казахской фольклористики. Магжан Жумабаев составил сборник его произведений под названием «Тарту», что означает подарок к юбилею, и написал предисловие к книге, в котором имеются такие слова: «Дорог человек, вложивший свой труд в пользу общества. Цена человека для общества не в единстве крови, а в единстве души, в единстве радости и печали. Абубакир аксакал хотя не имеет с казахским народом единства крови, но душу свою он сделал единой с этим народом и по мере возможности своих сил трудился в его пользу». Книга «Тарту» вышла из печати в Ташкенте в 1924 г.

4 декабря 1922 г. в Ташкенте было создано культурно-просветительское общество «Талап», утвержденное Народным комиссариатом просвещения Туркестанской республики. Целью общества являлось развитие казахско-киргизской культуры и литературы. Председателем правления был избран известный врач, журналист, педагог, ученый, фольклорист, общественный деятель профессор Халел Досмухамедов, один из бывших лидеров Алашорды. В работе общества наравне с Мухамеджаном Тынышбаевым, Мухтаром Ауэзовым, Абубакиром Диваевым и др. принимал активное участие и Магжан

Жумабаев. Общество «Талап» начало свою работу с организации лекций на злободневные темы, имеющие историческое, познавательное значение. Так, в марте 1923 г. были прочитаны лекции членами общества: М. Есболовым «О жизни и деятельности И. Алтынсарина», М. Жумабаевым «О стихотворениях Абая». Общество «Талап» провело значительную работу по развитию культурно-духовной жизни республики. Оно способствовало выпуску сборников стихов Абая и Магжана, превращению газеты «Ак жол» в настоящую народную газету, поддерживающую журналы научно-познавательной ориентации «Шолпан», «Сана», «Сауле» и др.

Магжан вместе с Х. Досмухамедовым, М. Дулатовым, М. Тынышбаевым, М. Есболовым, М. Ауэзовым, А. Байтасовым и другими видными членами партии «Алаш» активно работал и в учебной комиссии Наркомпроса Туркестана.

Магжан Жумабаев пробыл в Ташкенте всего год – с ноября 1922 по ноябрь 1923 г. Но за это время написал множество стихотворений, несколько поэм, рассказы, научно-литературные исследования и статьи. Можно смело сравнить этот период творческой жизни Магжана с пушкинской Болдинской осенью. Это был действительно период расцвета творчества поэта.

Итогом творческой жизни Магжана в Ташкенте явился сборник его стихов с предисловием Султанбека Кожанова, выпущенный в 1923 г. В своем предисловии С. Кожанов пишет:

«До сегодняшнего дня казахский-киргизский язык в Туркестане считался языком овцеводов, непригодным для использования в официальных бумагах, для написания книг. Стихи Магжана могут показать, что казахский язык не только может с пользой использоваться, но что он очень богат, чист, остер и красив. Уверены, что стихи Магжана со

стороны языка и узнавания литературы принесут много пользы».

Но в то же время были и недоброжелатели Магжана, которые с ложных позиций обвиняли его во всех грехах (националист, пантюркист, певец классовых врагов советского строя, пессимист и т.д.). Не случайно в стихотворении «Возлюбленной», опубликованном в газете «Ак жол», поэт с грустью и горестью признается своей возлюбленной:

О, родная, я вступил на трудный путь,
Впереди моря, и некуда свернуть.
Здесь вокруг лежат пески Бетпак-Далы,
Ядовитых тварей злая жуть.

Предо мной гор заоблачных снега,
Острым камнем вся изранена нога.
Может быть, в слезах я горьких упаду,
Не осилив многоликого врага.

2003 год

МАГЖАН В МОСКВЕ

В ноябре 1923 года Магжан Жумабаев по направлению Народного комиссариата просвещения Туркестанской Республики поступил в Московский Высший литературно-художественный институт, открытый по инициативе поэта В.Я. Брюсова. К преподавательской работе в институте были привлечены литературоведы П.С. Коган, М.С. Григорьев, Л.Г. Якобсон, Г.Н. Рачинский. Перед студентами выступали Н.И. Бухарин, А.В. Луначарский и другие видные деятели партии и правительства. Как писал профессор Рачинский, главное место в учебном плане занимали поэзия, проза, драматургия, художественный перевод и литературная критика.

ВЛХИ стал культурным центром, готовящим литературные кадры страны. На лекциях Брюсова присутствовали не только студенты, но и преподаватели, настолько это было захватывающее и полезное занятие. Кроме лекций, он вел класс стиха и семинар по всеобщей истории. Многие студенты института посещали его даже на дому.

Привечал он и Магжана, несколько раз беседовал с ним. Магжана он называл «казахским Пушкиным».

Видный казахский поэт Гафу Каирбеков об этом определении В.Я. Брюсова верно заметил: «На что опирался Брюсов, называя Магжана «казахским Пушкиным?» Что он хотел сказать этим? Мне кажется он прав в этом смысле, что Магжан, подобно Пушкину, смог передать в своем творчестве все национальное величие своего народа, его историю, его характер, состояние души. А для этого Брюсов должен был быть знаком не только с творчеством Магжана, но с ним лично» (Гафу Каирбеков. Слово о Магжане. — Магжан Жумабаев. Стихи, проза, литературные исследования. Петропавловск, 2006, стр. 200).

Магжан еще в Петропавловске, Уфе, Омске и Ташкенте много внимания уделял истории и литературе народов Востока, а также русской и западно-европейской литературе. В Московском ВЛХИ он углубляет свое знакомство с русской и мировой классикой. Он глубже изучает произведения Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Крылова, Фета, Блока, Бальмонта, Н. Гумилева, А. Ахматовой, Д. Мережковского, М. Кольцова, Л. Андреева, Д. Мамина-Сибиряка и других русских поэтов и писателей. Через русскую литературу он глубже знакомится с великими творениями Гете, Гейне, Шиллера, Байрона и других представителей мировой литературы. Таким образом он углубляет свои литературные знания, расширяет свое мировоззрение. На основе этих занятий, стремясь поднять уровень казахской национальной поэзии до уровня русской и мировой классики, оттачивает свои литературные произведения.

В Москве Магжан переводит на казахский язык произведения А. Блока, В. Иванова, Д. Мамина-Сибиряка, М. Лермонтова, А. Кольцова, Д. Мережковского, а также стихи Гете, Гейне и других зарубежных поэтов. К этому же периоду относятся его переводы «Песни о Буревестнике» и рассказов о матери М. Горького, ряда произведений В.И. Ленина. В первые годы советской власти в Казахстане почти никто не занимался переводческим делом. У истоков его в тот период стоял именно Магжан Жумабаев.

Обучаясь в ВЛХИ, Магжан одновременно читал лекции по казахской литературе и стилистике казахского языка в Коммунистическом институте трудящихся Востока (КУТВ) и работал в Центральном восточном издательстве при Народном комиссариате по делам национальностей.

Магжан выпустил несколько учебников для казахских школ и брошюр с переводами, а также новые поэмы на революционную тему для детей: «Правдивая сказка» («Юсуп хан»), «Сказка-ложь».

Московские годы (1923-1927) жизни Магжана богаты радостными и печальными событиями. В начале 1924 года произошел перелом в его мировоззрении и художественном творчестве. Он отрекается от прежних своих убеждений, искренне переходит на платформу советской власти, создавая ряд стихотворений в духе нового времени. 29 июня 1924 года в газете «Ак жол» («Светлый путь»), издаваемой в Ташкенте, было опубликовано стихотворение поэта «Красное знамя», в котором просматривается новая интонация:

Чей он, кровью окрашенный флаг?
Тех, кто знал одну судьбу,
Уготованную рабу,
Кто страдания знал и страх...
Это знамя твое, казах!

Чей он, в небе пылающий флаг?
Тех, чей путь труден и кровав,
Тех, кто ищет воли и прав,
У кого вопрос на устах...
Это знамя твое, казах!

Здесь даны новые интонации, чем в прежних стихах. Непосредственное обращение к массам, ораторский призыв. Здесь он и для себя проясняет истину: на какие силы обращается советская власть, а именно на эксплуатируемые массы, угнетенные народы.

К сожалению, Магжану не удалось по-настоящему развернуть свой талант. Именно в этот период недоброжелатели стали обвинять поэта в буржуазном национализме, пантюркизме, панисламизме. Особенно усилились нападки и политические обвинения после выхода третьего его сборника стихов и поэм в 1923 году в Ташкенте. Предисловие к книге написал известный партийный и государственный деятель С. Ходжанов.

24 ноября 1924 года состоялось собрание студенческой организации «Жерлестик» («Землячество»), созданной при Коммунистическом университете трудящихся Востока. На нем обсуждался «крамольный» сборник. В собрании участвовали директор Центрального издательства народов СССР Н. Тюрякулов, член бюро ЦК комсомола, член исполкома Коммунистического интернационала молодежи (КИМ) Г. Муратбаев. Всего собралось около восьмидесяти студентов и представителей интеллигенции. Удивляет то, что на собрание не был приглашен автор книги.

С основным докладом о стихотворениях Магжана выступил Н. Тюрякулов, который заявил, что Магжан в своих стихах тоскует о прошлом, воспекает феодально-байскую жизнь, ударяется в буржуазный национализм, пантюркизм. Докладчик закончил свою речь словами: «Магжан – поэт, но не казахский поэт, поэт, потерявший связь с жизнью казахов». Выступило еще около двадцати человек. Большинство из них поддержало Тюрякулова. Только Ж. Сарсенбин выступил в защиту Магжана. Он сказал, что нужно дать оценку стихам поэта с литературной, а не с политической стороны, и критиковать его надо не огульно, а за некоторые ошибки, которые не соответствуют коммунистической идее.

Высказывание это вызвало дискуссию. Но последнее слово принадлежало Н. Тюрякулову. Собрание приняло постановление, запрещающее публикацию стихотворений Магжана. Постановление было опубликовано 14 января 1925 года в газете «Енбекши казак» («Трудовой казах»). С того дня на страницах газеты систематически печатались материалы против Магжана. Руководители Ассоциации пролетарских писателей Казахстана начали организованную кампанию против поэта.

Не осталась в стороне и цензура. Об этом свидетельствует сохранившееся в фонде губкома партии областного архива письмо заведующего «Кирлито»

Кондратова Акмолинскому органу цензуры (гублито) от 11 марта 1925 года: «По имеющимся сведениям в «Кирглавлите», по Акмолинской губернии имеется в обращении сборник стихотворений на киргизском языке Магжана Жумабаева, издание «Туркгосиздата» от 1923 г. В отношении такого издания примите решительные меры по изъятию из обращения. Изъятые экземпляры храните до особого распоряжения». На письме наложена резолюция агитпропотдела губкома партии: «Тов. Иванову. Для срочного исполнения. В первую очередь изъять в Кирпедтехникуме, средних школах, библиотеке».

В это трудное для Магжана время известный педагог и писатель Жусупбек Аймауытов опубликовал в журнале «Лениншил жас» (1923 г., № 5) свою статью «О поэзии Магжана», в которой дал объективную оценку творчеству поэта: «Магжан силен чеканностью, образностью и выразительностью слога. Слова в его стихах подобны жемчужинам, нанизанным на шелковую нить. Стихам его присущи нежность, порою печально-горестная тональность. Подобного поэта, как Магжан, с его теплым, мягким, зефирным звучанием слога не встретишь среди современных казахских поэтов. Он умеет извлекать чарующие звуки из сердца кобыза. Какие бы стихи ни слогал Магжан, они удивляют своей чудной красотой и непостижимым совершенством».

Несмотря на гонения, годы, проведенные в Москве, были для Магжана годами творческого роста. В этот период он повысил свое образование, у него расширился кругозор и появились новые друзья из среды известных русских поэтов и писателей того времени.

Весной 1927 года Магжан окончил учебу и вернулся в Петропавловск. Впереди его ждали новые испытания.

2006 год

МАГЖАН И САБИТ

Североказахстанская земля богата замечательными талантами. В числе таких талантов Магжан Жумабаев и Сабит Муканов. В последние годы бытуют досужие мнения, что Сабит и Магжан постоянно находились во враждебных отношениях и что Сабит постоянно преследовал Магжана. А так ли это?

На самом деле в их взаимоотношениях были и теневые и светлые моменты. На это были объективные и субъективные причины. Во-первых, Магжан родился в зажиточной семье и для своего времени получил прекрасное образование. Получив первоначальное образование в ауле у муллы, он окончил в г. Петропавловске медресе, руководителем которого был выпускник Стамбульского духовного университета Мухамеджан Бегишев, прекрасно знавший арабский, персидский, турецкий, татарский языки и восточную литературу. Затем полтора года Магжан проучился в высшем духовном медресе «Галия» в г. Уфе, руководимом Салимгереем Жантуриным, где одним из преподавателей был видный татарский писатель Галымжан Ибрагимов. В 1913-1917 годах он учился в Омской учительской семинарии, где преподавал замечательный педагог-этнограф Александр Никитич Седельников и др.

В учительской семинарии он учился в одно время с Сакеном Сейфуллиным, Ныгметом Нурмаковым, Абдрахманом Байдильдиным и другими, которые впоследствииполнили ряды казахской демократической интеллигенции. Кроме того, еще до встречи с Сабитом Мукановым он близко общался с такими представителями казахской интеллигенции, возглавлявшими алашордынцев, как Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Миржакып Дулатов.

Сабит родился в семье бедняка и с шести лет остался круглым сиротой. Сполна испытал сиротскую долю. Батрачил у баев, пас их скот. С трудом научился грамоте. Затем сам учил арабской грамоте аульных детей, чтобы прокормиться и выжить. И только в начале 1918 года уже семнадцатилетний Сабит едет в г. Омск, чтобы поступить на двухгодичные курсы по подготовке учителей для казахских аулов. Здесь-то он впервые встречается с Магжаном Жумабаевым, руководителем этих курсов.

Если Сабит тогда был бедным малограмотным парнем, слабо владеющим русским языком, но уже имевшим небольшой опыт в сочинении стихов, то Магжан к этому времени уже имел за плечами пятилетний курс учебы в Петропавловском медресе, полтора года учебы в медресе «Галия» в г. Уфе и диплом об окончании Омской учительской семинарии. К тому же, он тогда был уже известным поэтом, выпустившим еще в 1912 г. в г. Казани первый сборник своих стихотворений под названием «Шолпан». Кроме того, он тогда уже был членом Акмолинского комитета Алашорды с центром в г. Омске.

Мировоззрение Магжана Жумабаева формировалось в период после революции 1905 года. В то время на волне развивающегося казахского национально-революционного движения и в условиях роста казахской буржуазно-демократической культуры шел процесс становления целой плеяды казахских интеллигентов. Социальный состав и политические взгляды этой группы деятелей культуры, литературы и просвещения были довольно сложными. В их мировоззрении устойчивым и четким было лишь одно: страстное желание свободы, счастья и просвещения своему народу. В их числе был и Магжан Жумабаев.

Во второй книге своего автобиографического романа «Школа жизни» Сабит Муканов так пишет о своей первой встрече с Магжаном Жумабаевым в г. Омске: «Утром

Казый Торсанов привез меня к директору курсов Магжану Жумабаеву, деятелю Алашорды, поэту, как я позднее понял, глубоко антинародному, контрреволюционному. Я читал его сборник «Шолпан», вышедший еще в 1912 г., и некоторые стихи, напечатанные в журнале «Абай», в газетах «Сары-Арка» и «Жас Азамат». Он был молод и привлекателен. Я запомнил бритое смуглое лицо и выющиеся волосы...»

Мне кажется здесь слова «глубоко антинародному, контрреволюционному» Сабит Муканов написал в духе обстановки 30-х годов, когда Магжан и другие алашордынцы подверглись репрессии. В то же время Сабит Муканов не скрывает положительных сторон Магжана. Так, узнав, что Сабиту негде жить и не на что существовать, Магжан устроил его дворником к своему родственнику Газизбаю, у которого и сам снимал квартиру. О занятиях на курсах Сабит вспоминает: «Мы изучали казахский и русский языки, географию, арифметику, природоведение, педагогику, историю и вероучение. Кроме того, у нас были уроки пения и гимнастики. Магжан Жумабаев преподавал четыре предмета – казахский язык, русский язык, педагогику, историю и вероучение». И далее: «Историю древнего мира – Египта, Греции, Рима – я усваивал лучше других предметов, быть может потому, что мне выпало на долю помогать Магжану в составлении конспектов. Происходило это так. По вечерам он вызывал меня к себе в комнату, удобно располагался на диване, брал русский учебник и диктовал мне казахский перевод. Записанный мною арабскими буквами конспект на следующее утро давался курсантам для переписывания. Я получал на первых порах главным образом «пятерки».

Узнав, что Сабит пишет стихи, Магжан однажды, - как пишет Сабит, - попросил его почитать свои стихи. «В моей тетради это были стихотворные послания девушкам,

айтысы — стихотворные состязания — и стихи о жизни аульной бедноты. Послания и айтысы Магжан похвалил. Но, читая мои стихи об аульной бедноте, он поморщился... Магжан познакомил меня со своими стихами. Его лирические произведения мне очень понравились. Но стихи, воспевавшие Колчака и Алашорду, вызывали во мне молчаливый протест».

Как известно, после победы Красной Армии над Колчаком упомянутые курсы прекратили свое существование, и Сабит там недоучился. Он вернулся через Петропавловск в свой аул Жаманшубар.

4 апреля 1919 г. вышло Постановление ВЦИК, объявившее амнистию алашордынцам и разрешившее им перейти на службу в советские органы. Магжан Жумабаев некоторое время работает в редакции казахской газеты "Кедей сөзі" («Голос бедноты»), выходившей в г. Омске с февраля 1920 г.

В июне 1920 г. Магжан и Сабит встретились в г. Петропавловске. Здесь уже при Советской власти с 6 июня 1920 г. были открыты курсы красных учителей. Магжан здесь преподавал педагогику, казахский язык, литературу. Сабит стал рядовым курсантом. Он в это время уже был кандидатом в члены Коммунистической партии. Несмотря на Постановление ВЦИК, на местах продолжалось недоверчивое и даже враждебное отношение к бывшим алашордынцам. Это подтверждается словами Сабита Муканова в «Школе жизни»: «С первых же дней учебы большинство курсантов заняли по отношению к Жумабаеву враждебную позицию, и только немногие оставались его поклонниками... Противники Жумабаева утверждали, что он еще не сложил оружия и продолжает бороться против советской власти. Хитро, незаметно используя каждый удобный случай, он старается передать курсантам свои

буржуазно-националистические идеи... Другие, их было совсем немного, считали Жумабаева правым во всем».

В это же время в городе функционировал «казахско-татарский клуб», где местная молодежь проводила вечера художественной самодеятельности. Здесь ставились небольшие пьесы, читались стихи, пелись песни и т.д. В этом клубе читал свои стихи и поэмы и Магжан Жумабаев. Курсанты-коммунисты, члены партийной ячейки при курсах также ходили в этот клуб. Однажды они присутствовали, когда Магжан читал свою новую поэму «Сказка». В ней прославлялись Кенесары Касымов и его сын Сыздык. Это стало поводом для обвинения Магжана в поддержке старых алашордынских идей. По словам Сабита Муканова: «...Теперь уже ни у кого из коммунистов не оставалось сомнения, что Жумабаев прочно остался на своих старых идейных позициях. На следующий день партячейка наших учительских курсов вынесла на своем собрании постановление, в котором обоснованно доказалось, что Жумабаева невозможно дальше оставлять преподавателем. Уездный комитет партии согласился с нашим доводом, и поэт-националист был снят с работы».

Сабит тогда был членом редколлегии стенной газеты курсантов. В номере газеты, вышедшей после разоблачения Жумабаева, он поместил свой фельетон «Түсімде» («Во сне»). «Прибегая к обычной в те годы символике, - пишет Сабит Муканов, - я раскрыл в нем буржуазно-националистические взгляды и поступки Магжана Жумабаева». После этот фельетон Сабит опубликовал в республиканской газете «Еңбекші қазақ» 22 февраля 1922 г.

Сабит Муканов курсы не окончил. Уездный ревком послал его в дальнюю волость для организации сбора налогов. В 1921 году Магжан некоторое время работает в редакции газеты «Бостандық туы» («Знамя свободы»). Но и оттуда его отстраняют, так как сторонники классовой

борьбы в каждой строчке его произведений видели защитника байства, буржуазного националиста, противника советской власти.

До недавнего времени была неизвестна деятельность Магжана Жумабаева после ухода с редакции газеты. И только летом 1997 года в областном архиве были найдены документы, свидетельствующие о его работе весной и летом 1922 г. заместителем председателя Акмолинской чрезвычайной комиссии помощи голодающим (Акмологубкомпомгол).

В 1921 г. Сабит в составе отряда ЧОН участвует в подавлении восстания, учится в совпартшколе, а с августа 1922 г. уезжает в г.Оренбург и поступает на учебу в рабфак. В октябре 1922 г. Магжан вместе с невестой Зулейхой через Челябинск и Оренбург уезжают в Ташкент. Здесь в 1923 г. выходит третий сборник стихотворений Магжана Жумабаева с предисловием Султанбека Кожанова, в котором говорилось:

«Мы издали стихи Магжана Жумабаева, считая, что они заслуживают почетное место в киргизской литературе. Поэтические произведения автора читатели уже знают. Ясно, что в деле возрождения новой литературы там, где только начинает вырабатываться литературный язык, заслуга таких поэтов, как Магжан, громадна... Мы в стихах Магжана имели в виду больше литературную сторону, чем их политическое содержание. И читатель не должен обращать внимание на те места, где встречаются противоречия к марксистскому мировоззрению. А побольше обращать внимания на красоту и художественную сторону, на образность, должен серьезно вникать в их исторический смысл».

А сам Магжан в сентябре 1923 г. поступает на учебу в Московский Высший литературно-художественный институт, которым тогда руководил видный русский поэт

Валерий Брюсов. Обучаясь здесь, Магжан одновременно работает в издательстве «Восток» и преподает студентам Коммунистического он университета трудящихся Востока (КУТВ). В Москве он усиленно изучает произведения русских и западноевропейских классиков литературы, пишет новые стихотворения и поэмы, переводит ряд трудов В.И. Ленина, М. Горького, Всеволода Иванова, Г. Гейне, И. Гете и др.

В то же время продолжается и даже усиливается несправедливая критика его произведений. В декабре 1923 г. во время учебы в Оренбургском рабфаке Сабит Муканов и другие студенты произвели заочно литературный суд над Магжаном. Они раскритиковали новый сборник стихов Магжана, вышедший в Ташкенте, как произведение буржуазно-националистического, пантюркистского, феодально-байского, алашордынского направления.

В ноябре 1924 г. организация казахских студентов, обучающихся в вузах Москвы «Жерлестік» («Землячество»), также устроила разбор этого сборника Магжана. По воспоминаниям профессора Бейсембая Кенжебаева, бывшего студента Магжана Жумабаева, часть выступавших на этом собрании, указывая на некоторые признаки национализма и пессимизма в стихах Магжана, в целом признали Магжана большим поэтом. Но большинство сделало вывод, что Магжан — буржуазный националист и для нас совершенно чужой поэт. Собрание приняло постановление, что стихи поэта не должны публиковаться без разрешения властей. Отчет об этом собрании был опубликован в республиканской газете «Еңбекші қазақ» 14 января 1925 г.

В такой сложной обстановке 3 декабря 1924 г. в газете «Тілші» Магжан опубликовал свое стихотворение «Елге сәлем» («Привет Родине»). В ответ на это Сабит Муканов написал свое стихотворение «Сәлемге сәлем» («Привет

привету»), в котором говорил о непреклонной решимости идти по пути, указанному Лениным, о том, что никакие силы и коварство врагов не способны сбить его с этого пути. Позже, 13 октября 1926 г. оно было опубликовано в республиканской газете «Еңбекші қазақ».

В своей работе «Очерк истории казахской литературы» Сабит Муканов писал, что «в 1920-1923 годах в Казахстане поэты феодально-байского направления имели силу. Они выпускали свои книги, журналы против советов. В это время почти никто против них не выступил, никто им не указал на их ошибки. В 1923-1926 годах феодально-байские писатели испытывали в Казахстане гонения. Поэтому они собирались в Туркестане вокруг Султанбека Кожанова, который отдал в их распоряжение газету «Акжол», журналы «Сана» и «Шолпан».

Это было действительно так. В числе писателей, нашедших поддержку у Султанбека Кожанова, крупного партийного и государственного деятеля, был и Магжан Жумабаев. Именно при его поддержке был выпущен сборник стихов Магжана в 1923 г. в Ташкенте.

Но, начиная с 1924 года, особенно после вышеуказанных двух разборок стихов Магжана, критика в его адрес усилилась. Его запретили печатать, и даже уже выпущенные книги изымались из библиотек.

Летом 1925 г. Сабит Муканов в Петропавловске был назначен ответственным секретарем редакции газеты «Бостандық туы». Здесь он организует литературный кружок, вокруг которого группирует местных журналистов и писателей. А летом 1926 г. он уже в столице республики Кызылорде. В июне 1926 г. здесь создается Казахская ассоциация пролетарских писателей (КазАПП), объединившая пролетарские силы казахской литературы. Председателем оргкомитета КазАППа был назначен Сакен Сейфуллин, ответсекретарем Сабит Муканов, членами –

Абдрахман Байдильдин, Хамза Жусупбеков, Орынбек Беков. Подготовить проект платформы было поручено Сабиту Муканову. 4 октября 1926 г. платформа была обсуждена на общем собрании пролетарских писателей и утверждена. С этого дня КазАПП работал на ее основе.

Летом 1927 г. Магжан Жумабаев, окончив Высший литературно-художественный институт, возвращается в Петропавловск. За время пребывания в Москве он многое передумал, принял партийный принцип деления общества на классы и свои стихи стал писать с этих позиций. 17 августа 1927 г. в республиканской газете «Еңбекші қазақ» он опубликовал свою поэму «Тоқсанның тобы» («Девяносто – большинство»). В ней автор приветствует новую жизнь, пришедшую к прежде обездоленным, утверждает, что теперь он заодно с большинством, вместе с девяносто из ста, а не с меньшинством - десятью. Пишет, что раньше он ратовал за все сто, не делая разницы между угнетенным большинством и угнетающим меньшинством, теперь же считает себя вошедшим в строй девяноста.

Однако эта новая позиция поэта не была понята руководством республики. Критика Магжана со стороны писателей пролетарского направления продолжалась. В третьей книге «Школы жизни» («Годы возмужания») Сабит Муканов пишет: «В литературе шла ожесточенная борьба с байско-националистическим направлением, и возглавлял эту борьбу КазАПП. Я не преувеличу, если скажу, что в 1927-1928 годах борьба с проявлениями байского национализма в казахской литературе была непримиримее, чем когда бы то ни было. Подтверждением этого может служить перечень многочисленных статей, опубликованных в те годы на страницах газет и журналов, дискуссии, постоянно вспыхивавшие на писательских собраниях. Конечно, не нужно думать, что все было так уж просто; в одном стане мы, пролетарские писатели, в другом – байские

националисты. Все было очень сложно, и чаще всего наши противники предпочитали не прямое наступление, а искусную маскировку. Конечно, Магжан Жумабаев, почувствовавший свой близкий конец, желая спасти себя, мог написать и такое:

Я свое совершил. Наступает ваш срок,
Я от прошлой десятки теперь далек».

Из этого видно, что в тот период Сабит Муканов, как многие другие пролетарские писатели, не верил искренности Магжана. Магжан же действительно повернулся полностью на сторону советской власти, открыл новую страницу своего творчества. Однако судьба не дала ему возможности писать с этой новой позиции. Черные тучи сталинизма стали сгущаться. Тени этой тучи в первую очередь попали на головы передовой интеллигенции подобных Магжану. В начале июля 1929 г. Магжан был арестован в собственном доме в г. Петропавловске. Он вначале по этапу был отправлен в г. Алматы, затем оттуда в Москву и заключен в знаменитую «Бутырку». Затем был осужден на 10 лет каторжных работ в карельских лесах.

После суда и ссылки Магжана Сабит Муканов понял свои ошибки. Поэтому, находясь в Москве (он учился в институте Красной профессуры), он пишет письмо Магжану, находившемуся в ссылке. Об этом известный ученый-исследователь, доктор филологии, профессор Турсынбек Какишев говорит: «Свое письмо Магжану, находившемуся в ссылке на Беломорканале, Сабит прочитал мне 10 ноября 1959 года. Об этом я подробно писал в своих воспоминаниях «Степь — сердце». В 1990 г. на торжественном собрании в честь 90-летия Сабита Муканова в театре оперы и балета об этом я во всеуслышание рассказал в своем докладе. В этом письме Сабит писал:

«...Скоро выйдете из тюрьмы. Тогда в какой стороне будете? Будете с обидой на незаслуженную репрессию или будете с идеей вашего «Девяноста - большинство»? Для нас, для будущего казахской священной поэзии было бы большим приобретением ваш переход на сторону советов».

Известный писатель Жаик Бектуров в своих воспоминаниях о Магжане Жумабаеве в книге «Бес арыс» («Пять корифеев») также пишет о своей беседе с Сабитом Мукановым. Ему Сабит тоже сказал, что «в период учебы в Москве в 1932-1933 годах, получив разрешение ГПУ, послал письмо Магжану в лагерь» («Бес арыс», Алматы, «Жалын», с. 325).

По утверждению Т. Какишева, подлинник письма находится в фондах Алматинского музея Сабита Муканова.

Сабит Муканов после возвращения Магжана из ссылки в 1936 г. встречается и душевно беседует с ним в г. Петропавловске. Об этом в своей книге «Магжан» ученый, писатель Шериаздан Елеукенов пишет: «В сентябре 1936 года Сабит Муканов, приехав в Петропавловск, специально встретился и переговорил с Магжаном, высказал в его адрес много теплых слов и пригласил на службу в Алматы». А 27 октября того же года Сабит из Алматы пишет Магжану: «Когда с вами встретился в Петропавловске, я говорил, что если Вы сами собираетесь честно служить советской литературе, Вашей литературной работе никто не будет мешать. Эти слова и сейчас в силе. Если с чистым сердцем будете служить советской литературе, никто вас не упрекнет за прошлые ошибки. Пролетариат может простить. Он и защитит, и помочь может. Только пролетариат любит не слово, а дело» (Ш. Елеукенов. Магжан. А., 1995, с.127).

После возвращения из ссылки Магжану в Петропавловске долго не давали работу. И только 1 сентября 1936 г. его приняли преподавателем русского

языка и литературы в 5-7 классах семилетней школы № 5 имени А.С. Пушкина.

Магжан от всей души стремится служить «социалистической трудовой стране». В этом духе он пишет стихотворения «Перу», «Жамбулу». Однако эти порывы поэта остаются незамеченными представителями власти. Зато НКВД усиливает проверки. В конце января 1937 г. его отстраняют от преподавательской работы.

Оставшись без работы и без средств существования, 20 февраля 1937 г. Магжан пишет письмо Сабиту Муканову, работавшему в Алматы председателем Союза писателей Казахстана:

«Уважаемый мой товарищ Сабит!

Я вернулся в Казахстан с единственным желанием показать силой своего пера, что я вступил в новый путь. Я решил остаток жизни, цель и надежду свою посвятить, чтобы доказать на деле, социалистическому строительству. Для меня теперь нет другого пути, кроме пути трудового класса и компартии... Я решил в любом случае перебраться в центр. Если найду средства на дорогу, думаю поеду в центр. Конечно, говоря о своем тяжелом положении, не хочу Вас к чему-либо обязывать. Писать Вам так вынуждает меня нынешнее мое положение. Извините. С уважением, Магжан».

На это письмо Сабит Муканов отвечает согласием и приглашает Магжана приехать в Алматы. Когда Магжан с женой Зулейхой приехал в Алматы 25 марта 1937 года, на вокзале их встретил Сабит Муканов. Здесь же Магжан говорит Сабиту: «Мой путь оказался не верным, а путь Сакена – верным. Вначале я должен делать салем Сакену. Поэтому вези меня сначала к нему». Сабит сначала позвонил Сакену домой, затем привез к нему Магжана. Сакен и Магжан при встрече обнялись и прослезились.

Магжан с женой в тот день переночевали у Сакена, на второй день гостили у Сабита.

После этого по рассказу работавшего тогда секретарем Союза писателей Мухаметжана Каратаева, Сабит вместе с Мухаметжаном и Магжаном были на приеме у Л.И. Мирзояна, Сабит добивался устроить Магжана на службу и помочь ему в финансовом отношении. Он же устроил Магжана с женой в двухкомнатную квартиру по улице Узбекской. О заботе Сабита над Магжаном свидетельствует следующий документ, приведенный Шериязданом Елеукуновым в книге «Магжан»:

«21 апреля 1937 г. Секретно. Тов. Джаманкулов. Как тебе известно, в Алматы приехал алашордынский поэт Магжан Жумабаев, который написал на имя Союза писателей заявление о том, что признает свои антисоветские ошибки и просит помочь ему исправиться и дать работу. По этому поводу я на днях беседовал с тов. Мирзояном. Он мне говорил, что надо дать работу, то есть дать на перевод на казахский язык из произведений классиков русской литературы, чтобы этим ему оказать материальную помощь. Прошу тебя, как члена партии и зав. КИХЛом, учесть эту мою записку и слова тов. Мирзояна на перевод с выдачей аванса по договору.

С ком. приветом, предс. СПК и член партии С. Муканов».

Это письмо показывает яркую страницу гражданственности Сабита. Так как исполнение официального прошения Сабита затягивалось, к директору КИХЛа Рахымжану Джаманкулову зашел Сакен вместе с Магжаном. Несмотря на всякие уловки вчерашнего своего ученика, сегодняшнего крупного начальника, Сакен по своей личной доверенности вынудил его дать аванс Магжану за будущий перевод. Это был со стороны Сакена смелый поступок, свидетельство большой человечности. Но

все это регистрировалось его врагами, затем публиковалось в печати как пособничество алашордынцу.

18 августа 1937 г. секретарь партийной организации Союза писателей Калмақан Абдыкадыров в газете «Қазақ әдебиеті» опубликовал статью «Нужно до конца уничтожить троцкистских, бухаринских, национал-фашистских вредителей в литературе», в которой так разоблачал председателя Союза писателей Сабита Муканова:

«Сабит в своих произведениях: «Адасқандар» («Заблудившиеся») хвалил бая, в 1932 г. в вышедшей книге «Казахская литература XX века» говорил, что враги народа – алашордынцы имеют объективно революционную роль, до последнего времени занял откровенно примиренческую позицию к врагам народа Айсарину, Жумабаеву, Асылбекову... Свои произведения дал переводить врагам народа Досмухамедову, Малдыбаеву. Желание устроить на работу Жумабаева не простая ошибка Сабита, а большая политическая ошибка».

7 сентября 1937 г. на пленуме Союза писателей рассматривался вопрос «О борьбе с вредительскими делами национал-фашистов в литературе и выращивании молодых кадров». В постановлении пленума записали: «С. Сейфуллин, С. Муканов не обращали внимания на поступки врагов народа, проявили либерализм, примиренчество и сами допустили массу политических ошибок». Это было подхвачено газетами «Правда», «Казахстанская правда», «Социалистік Қазақстан». Сакен был арестован 24 сентября 1937 г., а уже 2-3 октября 1937 г. на двухдневном собрании Сабит был снят с должности председателя Союза писателей и исключен из партии.

Недавно издательство «Казахстан» выпустил сборник документов под названием «Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 гг.». В нем приведен такой документ:

«Решение бюро Алма-Атинского горкома КП/б/К по апелляции С. Муканова 2 марта 1938 г. Слушали: Апелляция Муканова. Муканов Сабит, член КП/б/К с июля 1920 г. партбилет № 1559860, рождения 1900 г., казах. По соцположению – служащий. В момент возникновения дела работал в качестве председателя СПК - писатель. Муканов обвиняется в том, что в своих литературных произведениях, как то «Сын бая», «Мырзабек», «Темиртас», «Литература XX века», протаскивал контрреволюционные, националистические взгляды. Муканов был тесно связан с Сейфуллиным, Досмухамедовым, Асылбековым, Айсариным, Валиахметовым и Жумабаевым, разоблаченными врагами народа. Когда Жумабаев был в ссылке, Сейфуллин имел с ним переписку и оказал денежную помощь. Муканов состоял в сейфуллинской контрреволюционной националистической группировке, во время совместной работы в Союзе писателей. Муканов оградил Сейфуллина от критики, тем самым зажимал критику и самокритику.

Решением бюро Фрунзенского ГРК КП/б/К С. Муканов «как активный член контрреволюционной националистической группировки, как пособник врагов народа и как неразоружившийся буржуазный националист» из рядов партии исключен.

Муканов в своих заявлениях не отрицает предъявленные ему обвинения в допущенных ошибках в своей литературной работе и в своих связях с Сейфуллиным, Валиахметовым, Айсариным и другими, но заявляет, что он ничего не знал об их контрреволюционной националистической деятельности. Обвинение, предъявленное Муканову о его переписке с Жумабаевым и оказании ему денежной помощи, когда Жумабаев был в ссылке, ничем не подтверждается.

Докладывал тов. Холодов. Муканов присутствует. Постановили: Ввиду неясности отдельных вопросов, дело о

Муканове отложить и поручить тов. Холодову дорасследовать материал и доложить на бюро.

Секретарь ГК/б/К Шираков».

Документ приведен полностью. Каждая строка его заставляет задуматься о событиях того далекого времени. По мнению исследователя жизни и творчества Сакена, Сабита, Магжана, профессора Турсынбека Какишева, в документе имеется некоторая подтасовка фактов. Особенно это касается переписки с Магжаном Жумабаевым, когда он находился в ссылке. В документе этот факт приписывается Сакену Сейфуллину. Т. Какишев предполагает, что это, может быть, сделано кем-то, сочувствующим Сабиту, ибо Сакен в это время уже сидел в тюрьме. Нужно было хотя бы Сабиту облегчить обвинение. Об этом же говорит строка: «...обвинение, предъявленное Муканову о его переписке с Жумабаевым и оказании ему денежной помощи, когда Жумабаев был в ссылке, ничем не подтверждается».

На самом же деле Сабит Муканов писал письмо Магжану, как было упомянуто выше.

Писатель Жаик Бектуров, занимавшийся исследованием биографических сведений многих представителей интеллигенции Казахстана, приводит некоторые сведения, записанные в блокнот из бесед с Сабитом Мукановым. Вот что рассказал ему Сабит в присутствии Сырбая Мауленова:

«Магжан как поэт и как человек был особым, - говорил Сабит, - только путь его поэзии имел другое направление. Впоследствии его имя не называлось. Характер у него был как у ребенка, язык, как мед. Он очень уважительно относился к людям. Он был в Омске моим учителем. Образованный, мыслитель, хорошо знал русский и восточные языки. Наизусть рассказывал стихи и поэмы Пушкина, Лермонтова. Учителям русского языка преподавал русский язык. Между нами не было согласия только с идейных позиций. Магжан во многом был против

нас. В действительности был против или нет, об этом сегодня трудно судить. Во всяком случае, его произведения в 20-х годах нам казались чуждыми. Он не воспевал советскую эпоху, ее достижения, горевал о старине, байстве. Долгое время не признавал классовую борьбу в казахском ауле, не хотел признать противоречия между баями и бедняками. Большинство этих мыслей я писал в своих книгах. А в личной жизни Магжан был очень человечным, к товарищам относился очень дружелюбно. По поэтическому мастерству, по образованию одним из сильных среди алаша, даже самым сильным, самым даровитым был Магжан. Мы дали Магжану книгу для перевода. Это был роман Л. Фейхтвангера «Семья Оппенгейма». Это было в то время сильное произведение, написанное против фашизма. Он быстро и очень хорошо перевел. Он с самого начала был очень искусным переводчиком... Он был прекрасным знатоком русского и родного языка. В действительности в нашей казахской литературе родоначальником искусства перевода был Магжан. Только упомянутая книга немецкого писателя на казахском языке так и не вышла из печати. Главной причиной моего исключения из партии осенью 1937 г. явилось мое приглашение Магжана в Алматы и оказание ему помощи. В газетах одна за другой появлялись статьи о том, что Муканов поддерживал Сакена, Магжана. Потоком посыпались заявления об этом в партийные органы. В разгар такого ажиотажа как-то на улице встретился Магжан. Он, сильно волнуясь, обратился ко мне с такими словами: «Қарағым Сәбит, я стал причиной ваших бед. Если я виноват, простите. Что только делается в этом мире! Больше встретимся или нет». И еще раз извинившись, попрощался. Больше мы действительно не встретились. (Магжан был арестован 30 декабря 1937 г., а 19 марта 1938 г. был расстрелян).

В чем его вина? Вся его вина в том, что от всего сердца писал стихи о родном народе. Да, передо мной никакой его вины нет. Моя вина – приглашение Магжана из Петропавловска в Алматы. Мы уважали его человечность, его поэтическое дарование, заботились о развитии казахской литературы. Мы не думали, что попадем в такую печальную участь. Магжан ведь был всесторонним писателем». («Бес арыс». Алматы, «Жалын». 1996, сс. 326-327).

А в своей работе «Казахская литература XX века», выпущенной еще в 1932 г., Сабит Муканов писал:

«В языковое обогащение казахской поэзии, улучшение ее изобразительных возможностей никто не вложил так много труда, как Магжан Жумабаев. В развитии казахской словесности после Абая никто не может превзойти Магжана». (С. Муканов. «Казахская литература XX века». А., 1932, с. 283).

Из всего изложенного можно сделать вывод, что Сабит Муканов и Магжан Жумабаев в 20-х годах имели идейные расхождения. В этот период Сабит Муканов выступал с резкой критикой произведений Магжана. К этому его подталкивала и сама обстановка того времени. Но начиная с начала 30-х годов Сабит Муканов понял свои ошибки и достоинства Магжана. Поэтому он пишет Магжану письмо в лагерь, поэтому старался ему помогать до конца, за что и сам в 1938 году подвергался гонениям.

Мы должны знать истину о нем и о Магжане, о двух наших замечательных земляках и низко поклониться их человечности и гражданственности.

РОДОСЛОВНАЯ МАГЖАНА

Предки Магжана Жумабаева – выходцы из ветви Есентанрык рода Атыгай Среднего жуза. У прадеда Магжана – Шоная – было три сына. Последний из них, будущий дед Магжана – Жумабай – родился в 1827 году в ауле на берегу озера Сасыккол. Надо отметить, он был авторитетным человеком среди аульчан. Помимо разведения скота, занимался и торговлей. Благодаря этому смог накопить денег и совершить паломничество в Мекку и Медину – священные для мусульман города, и получил звание хажы. У Жумабая было две жены. От первой жены Койлык он имел трех сыновей, Нурмагамбета, Баймагамбета, Бекмухамбета, а вторая жена Маржикей – подарила ему трех дочерей: Галию, Газизу, Разию. Своего младшего сына Бекмухамета, родившегося в 1867 году, родители ласкательно звали Бекен. Так за ним это имя и закрепилось. Как младший сын, согласно обычаю, Бекен стал хозяином шанырака. Отец женил его рано, на дочери известного человека из рода Керей Аширбека – Гульсим. Когда у них родился первенец – Абумуслим (по простому его звали Муслимом), Бекену было еще только 15 лет.

Бекен постепенно, как и отец Жумабай, стал авторитетным, рассудительным и хозяйственным человеком. Не случайно народ избрал его волостным управителем. У Бекена и Гульсим было 7 сыновей: уже упомянутый Абумуслим (1882 г.), Кахарман (1888 г.), Абилмагжан (1893 г.), Мухамеджан (1898 г.), Салимжан (1905 г.), Калижан (1910 г.), Сабыржан (1915 г.) и двое дочерей – Куландам и Кулбарам. Третьему внуку, по предложению деда Жумабая, дали имя Абилмагжан, но чуть позже все стали ласково называть его Магжаном.

Магжан уже с детства показал себя смышленным, умным мальчиком. Дед Жумабай предрекал ему большое будущее.

«Именно этот внук прославит мое имя», - говорил он близким, лаская малыша. Его пророческие слова сбылись. Магжан Жумабаев, став впоследствии замечательным поэтом, прославил не только имя деда и весь род Жумабаевых, но и весь казахский народ.

В настоящее время из девяти детей Бекена в живых нет ни одного. Старшие сыновья – Абумуслим, Кахарман, Магжан – стали жертвами сталинских репрессий, остальные также не избежали тюрем и ссылок, но вернулись живыми. Однако тяжелые испытания сделали свое. Последним ушел из жизни Мухамеджан в 1984 г.

Из потомков деда Бекена сегодня самым старшим является 72-летний сын Кахармана Гадылша Кахарманов, который живет в поселке Бурабай, недалеко от г. Кокшетау. Всего их 35 внуков и племянников. От Магжана, к сожалению, прямых потомков нет. Но многочисленные потомки его братьев и сестер глубоко чтят своего выдающегося предка и гордятся им.

2001 год

«МЫ ВСЕ МЕЧТАЛИ ПОХОДИТЬ НА НЕГО...»

Магжан Жумабаев с начала 1922 г. по сентябрь 1922 г. работает заместителем председателя Акмолинской губернской чрезвычайной комиссии помощи голодающим (Акмолгубчрезкомпомгол) в г. Петропавловске.

Будучи патриотом своей Родины, поэт не мог оставаться в стороне от первостепенной проблемы того времени – спасения населения от голода, ставшего следствием братоубийственной гражданской войны. Комиссия занималась сбором пожертвований в помощь голодающим, а также беспризорным детям. Магжан делал все, что мог, чтобы поменьше было горя и слез умирающих от голода детей и взрослых. Порой приходилось принимать жесткие, непопулярные решения, исходя из конкретной обстановки.

Так, в мандатах членов комиссии, командируемых в уезды и волости, отмечалось, что они имеют право: «Привлекать для перевозки продуктов волостно-сельский, аульный гужевой транспорт. Устраивать волостные совещания для решения вопросов о помощи голодающим и устраивать с согласия местного населения внутриволостные обложения. Привлекать к ответственности всех без исключения лиц, тормозящих работу по оказанию помощи голодающим. Привлекать к работе Помгола авторитетных аксакалов, председателей и членов аульных и сельских советов и т.д.».

Мандаты подписывали либо председатель Чрезвычайной комиссии А. Данилов, либо его заместитель Магжан Жумабаев. В Северо-Казахстанском областном госархиве сохранилось 15 мандатов, удостоверений и писем комиссии, подписанных ими. Сам Магжан, судя по мандату, 1 июля 1922 г. был командирован в Петропавловский и Кокшетауский уезды.

В октябре 1922 г. Магжан Жумабаев с женой Зулейхой уезжает в центр Туркестанской республики г. Ташкент. Дело в том, что там бывшие алашордынцы чувствовали себя более спокойно, чем здесь, в Петропавловске. В Ташкенте он встречается с Мухтаром Ауэзовым, Тураром Рыскуловым, Султанбеком Кожановым, Халелом Досмухамбетовым, Мухаметжаном Тынышбаевым и другими видными представителями науки, просвещения и культуры.

Здесь он работает преподавателем Казахского института народного образования, является членом казахско-киргизской научной комиссии. С декабря того же года он становится членом научно-литературного общества «Талап» («Стремление»), возглавляемого Халелом Досмухамбетовым. Здесь Магжан прочитал цикл лекций «О стихотворениях Абая Кунанбаева». Кроме того, он сотрудничал с газетой «Ақ жол» и журналами «Шолпан» и «Сана».

В 1923-1927 годы в период учебы в Московском Высшем литературно-художественном институте Магжан одновременно работает преподавателем языка и литературы в Коммунистическом университете трудящихся Востока (КУТВ) и редактором Восточного отдела Центрального издательства Советского Союза.

К концу учебы в институте Жумабаев написал письмо руководству Казахской Республики с просьбой дать ему соответствующую работу в столице, но ответа не получил. Тогда он возвращается в свою Северо-Казахстанскую область. Вначале его определили преподавателем лесного техникума в Боровом, близ города Кокшетау. Затем перевели в город Петропавловск.

В своих воспоминаниях Габит Мусрепов рассказывает о том, что когда он, студент Омского сельскохозяйственного института, приехал летом 1927 г. на каникулы в

Петропавловск, его пригласил секретарь Акмолинского губкома партии Садыкбек Сапарбеков. К этому времени Габит Мусрепов уже написал свою первую повесть «Тулаган толкында». Садыкбек сказал ему: «Габит, ты уже становишься писателем. Больше не возвращайся в институт. Поезжай в Бурабай. Там, в лесном техникуме, устроился преподавателем поэт Магжан Жумабаев. Ты поработай там, а Магжан пусть едет в Петропавловск, будет преподавать здесь, в совпартшколе». Так я впервые увидел уже тогда знаменитого поэта Магжана Жумабаева. Он освободил свою квартиру и поехал в Петропавловск».

Один из учеников Магжана, обучавшийся тогда в совпартшколе, впоследствии работавший в партийно-советских и хозяйственных органах, ныне покойный Умирбай Ибраев вспоминал: «В то время в совпартшколе учились взрослые, уже имеющие определенный трудовой стаж люди. Они Магжану задавали разные вопросы из истории литературы. Однако Магжан отвечал на вопросы только в пределах учебной программы, так как время было такое. Только каждый раз он советовал: «Вы больше читайте книги. Больше будете читать – больше будете знать и принесете больше пользы народу».

Одновременно Магжан преподавал и в педтехникумах – казахском и русском. В казахском педтехникуме директором работал выпускник медресе «Галия» из г. Уфы, уже тогда известный писатель Жиенгали Тулепбергенов. Учениками Магжана в педтехникуме были будущий поэт Жумагали Саин, будущий драматург Шахмет Хусаинов, будущий комсомольский работник и прекрасная певица Загпи Тналина.

Кроме того, Магжан преподает казахскую литературу на двухгодичных педагогических курсах при казпедтехникуме. Жена друга Магжана Бекмухамбета Серкебаева Зылиха (мать Ермека Серкебаева), обучавшаяся на этих курсах,

вспоминала: «Мы всегда с нетерпением ждали уроки Магжана. Когда он заходил в класс, казалось, что перед нами засветилась яркая звезда культуры. Мы его все любили. Его естественная красота, манера одеваться, его метод преподавания, глубокие и всесторонние знания нас всегда привлекали. Мы все мечтали походить на него, стать таким же учителем...»

Магжан в эти годы преподавал казахскую литературу и в школе для казахских детей-сирот, в так называемой «Казахской коммуне». Здесь у него учились будущий казахский литературный критик Есмагамбет Исмаилов, будущий учитель Мажит Мурсалимов. Между прочим, Мажит аксакал сейчас живет в ауле Бостандык Мамлютского района. Он с большой признательностью вспоминает своего учителя.

В июле 1929 г. Магжан Жумабаев был арестован как «алашордынец», как противник политики советской власти и сослан на каторжные работы на 10 лет в далекие карельские леса. Только благодаря ходатайству А.М. Горького и его жены Е.П. Пешковой был досрочно освобожден и летом 1936 г. вернулся в Петропавловск.

На первых порах он читает лекции по русской литературе на летних курсах по переподготовке учителей. Один из курсантов, учитель из Кокшетауской области Байканов, вспоминает: «Стояли жаркие дни. В помещении духота. Большинство слушателей были русские учителя. В душной комнате на многих лекциях сидим и дремлем. Однако, когда заходит Магжан и читает лекцию по русской литературе, все вдруг оживают и слушают с большим интересом и удовольствием. Многие, особенно русские учителя, с удивлением спрашивают: «Кто это? Как он хорошо знает русскую литературу и прекрасно доводит до нас!» А он действительно прекрасно, выразительно читает стихи и отрывки из поэм Пушкина, Лермонтова, Некрасова,

Брюсова, Блока. Его лекции никто не пропускал, наоборот, ждали их с нетерпением».

С 1 сентября 1936 г. Магжан преподаватель русского языка и литературы в семилетней школе имени А.С. Пушкина.

Однако его не оставляют в покое, НКВД усиливает проверки. В конце января его отстраняют от учительской работы в школе. Он остается без средств к существованию. По согласованию с Сабитом Мукановым, работавшим тогда председателем Союза писателей Казахстана, Магжан с женой в марте 1937 г. приезжает в Алма-Ату. Но в это время здесь уже всюю шли аресты старой и даже новой (просоветской) интеллигенции. Ни Сабит Муканов, ни Сакен Сейфуллин уже не в силах были помочь поэту, в сентябре 1937 года был арестован Сакен Сейфуллин. Были арестованы также Ильяс Жансугуров, Беимбет Майлин и другие преданные советской власти писатели. Хотя Магжана Сабит Муканов и устраивал на работу в разные места, но там, узнав, что он бывший алашордынец, сразу же его увольняли.

30 декабря 1937 года Магжан был вторично арестован, а в марте 1938 г. расстрелян. Таким образом, великий поэт не смог использовать всю свою творческую силу. Жизнь его оборвалась слишком рано. Ведь он не достиг и 45 лет...

2002 год

ГДЕ, КОГДА И КАК УЧИЛСЯ МАГЖАН

Магжан в юном возрасте начинает учиться в своем родном ауле у беглого (от солдатчины) башкира Ахитдена Аханова, который учил своих учеников в основном на основе восточных языков и литературы, знакомил детей с элементами арифметики и географии. Научившись грамоте, он начинает читать попадавшиеся под руку некоторые стихи восточных авторов.

Увидев огромное желание сына к знаниям, отец определяет в 1905 году 12-летнего Магжана на учебу в медресе Мухамеджана Бегишева в г. Петропавловске. Мухамеджан Бегишев был выпускником Стамбульского университета. Здесь Магжан, кроме религиозных догм, изучает арабский, персидский, турецкий языки, историю и литературу народов Востока. Много читает. Все это способствует пробуждению и совершенствованию его литературного таланта. Уже находясь в стенах медресе, он пишет стихи.

В 1910 году Магжан закончил курс обучения в медресе. Однако полученные знания его не удовлетворили. В том же году осенью он со своим другом Бекмухамбетом Серкебаевым (отец выдающегося певца, народного артиста СССР Ермака Серкебаева) едет в г. Уфу и поступает в знаменитое медресе «Галия», которое являлось высшим духовным учебным заведением. Здесь Магжан встречается с Беимбетом Майлиным, Билалом Сулеевым, Зейнелгабиденом Иманжановым, будущим известным башкирским писателем Сайфи Кудашем и другими будущими знаменитостями. В медресе «Галия» преподавал тогда уже известный татарский писатель Галимжан Ибрагимов. В период учебы Магжан изучает не только казахскую и татарскую литературу. Он читает в подлиннике известные дастаны и стихи Саади, Хафиза, Омара Хайяма,

Низами, Фирдоуси, Навои, Рудаки и других арабских, персидских поэтов. Из казахских и татарских поэтов он особенно высоко ценил Абая Кунанбаева и Габдуллу Тукая.

Однако Магжан проучился здесь только год. Упомянутый преподаватель Галимжан Ибрагимов, оценив знания и способности поэта, сказал, что ему в этом медресе теперь делать нечего, так как у него знаний больше, чем может дать медресе. И посоветовал продолжить учебу в другом учебном заведении.

Оставив медресе «Галия», Магжан возвращается в г. Петропавловск и здесь встречается с уже известным поэтом, публицистом и педагогом, автором запрещенного царским правительством сборника стихов «Оян, казак!» («Проснись, казах!») Миржакыпом Дулатовым. М. Дулатов, хорошо знавший русский язык и русскую литературу, целую зиму учит Магжана русскому языку, знакомит его с шедеврами русской литературы.

В 1913 году Магжан с целью сближения с европейской культурой и просвещением и не без влияния своих старших современников Ахмета Байтурсынова и Миржакыпа Дулатова поступает в Омскую учительскую семинарию. В семинарии в это время работали такие известные преподаватели как А.П. Васильев (до 1917 года был директором), И.В. Волков, А.В. Россихин, Г.И. Томин, А.Н. Седельников и другие.

Александр Никитич Седельников (1876-1919) – преподаватель географии, а с 1917 года – первый выборный директор семинарии, был уже тогда известным ученым, который занимался изучением жизни и быта южно-сибирских казахов. Он являлся членом Русского географического общества. Здесь, вместе с Магжаном, но в разных классах, учились: Сакен Сейфуллин, Ныгмет Нурмаков, Абдрахман Байдильдин и другие, впоследствии ставшие видными государственными и общественными деятелями и писателями.

Магжан учился отлично по всем предметам. Здесь в стенах семинарии он встречается с другом Шокана Уалиханова, известным ученым Г.Н. Потаниным. Потанин, познакомившись с Магжаном, предсказал ему большое будущее и сказал, что из него выйдет второй Шокан Уалиханов.

Обучаясь на отлично, Магжан получал в семинарии именную стипендию из фонда Потанина. Здесь Магжан получил основательные знания по педагогике, которыегодились ему в практической работе. За годы учебы Магжан хорошо познакомился с русской литературой, особенно с произведениями Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Крылова, Толстого и других. Учительскую семинарию Магжан окончил в 1917 году с золотой медалью.

Учеба Магжана на этом не заканчивается. В 1923 году по направлению Государственного научного совета Туркестанской республики (из г. Ташкента) Магжан поступает в Московский Высший литературно-художественный институт, возглавляемый видным русским поэтом Валерием Брюсовым.

Чему учили в этом институте? Вот что об этом писал в 1923 году профессор ВЛХИ Г.А. Рачинский: «В настоящую минуту институт представляет высшее учебное заведение с трехлетним курсом. Центральное место занимают классы: поэзии, прозы, драматургии, художественного перевода, критики, работы с массами и клубного дела, имеющие ярко выраженный творческий уклон. Необходимая для работников в области художественного слова научная подготовка дается в ряде курсов и семинариев по стихологии вообще, по метрике и ритмике, залогии и созвучиям, строфике и формам, по логике, психологии, в частности психологии творчества, по русской, латинской, греческой и западной литературе, по исторической поэтике и теории словесности, по языкознанию и языкам:

латинскому, греческому, французскому, немецкому и английскому, по истории изобразительных искусств и истории музыки, не считая лекций по политическим и общественным дисциплинам, общих для всех высших учебных заведений». К преподаванию в институте были привлечены П.С. Коган, М.С. Григорьев, Л.Г. Якобсон и другие историки литературы, критики, литературоведы. Ректором и душой ВЛХИ был В.Я. Брюсов.

В период учебы в Омской учительской семинарии, а затем в Московском ВЛХИ Магжан Жумабаев глубже знакомится с русской и мировой литературой.

Таким образом, Магжан Жумабаев был для своего времени высокообразованным человеком. Впрочем, как видим, он имел религиозное, педагогическое, литературно-художественное образование. Он был ученым педагогом, литературоведом, лингвистом, историком. Свои обширные знания он успешно применял в своей повседневной практической работе как педагог и как литератор.

2002 год

ВОЛШЕБНЫМ КЛЮЧОМ ОТКРЫВАЯ НАМ МИР

В ноябре 1922 г. Магжан Жумабаев по приглашению председателя Совнаркома Туркестанской республики Турара Рыскулова и секретаря ЦК Туркестана Султанбека Кожанова прибыл в г. Ташкент, где собирались многие бывшие алашордынцы и другие представители казахской интеллигенции, которые преследовались в Казахстане. В Ташкенте Магжан работает преподавателем Казахско-киргизского института просвещения. Одновременно активно сотрудничает с газетой «Ақ жол» и журналами «Шолпан» и «Сана», публикует в них свои стихи, рассказы и научные статьи. В этот период им написаны туркестанский и сырдарьинский циклы стихов. В них поэт воспекает старое доброе время, когда все тюркские народы жили дружно, а Туркестан, в старину называвшийся Тураном, был объединяющим центром.

В старину Туркестан называли Туран,
Это родина древних тюрков всех стран.
И судьба твоя славно-завидна была
На путях, где прошел дней твоих караван.

В этом стихотворении Магжан создал художественную панораму истории Турана.

К этому циклу относятся и такие известные стихи Магжана, как «Старый Туркестан», «Слово хромого Тимура», «Уральские горы», «Урал», «Огонь», «Пророк», «Восток», «Далекому брату», «Я спешу», «В саду Турана», «В Алатау», «На Волге» и др.

Тему Востока Магжан воспекает в надежде на его пробуждение и оказание им положительного влияния на запятнавший себя кровавыми войнами Запад. По мнению

поэта, пробуждение Востока способствует установлению мира и солидарности между всеми народами. Поэтому он призывает к установлению мира с Западом, чтобы добротой скрасить жизнь народам Запада.

Нет, Восток мой, очнись:
Пожалеем, приветим
И заблудившим их детям
Добротой скрасим жизнь.
С небесами сдружим
И беспутные души
Повернем на Восток.
Пусть ласкает им взгляды
Утром полный отрады
Света алый поток.

В тот период Магжан в ряде своих произведений обращается к старине, сюжетам древних легенд. В Ташкенте он с большим интересом прочитал сборник избранных произведений Шокана Уалиханова, выпущенный в Петербурге в 1904 г. Узнав из его статьи «Тенгри» о легендарном баксы (шамане) Койлыбае, поэт собирает о нем дополнительные материалы и пишет своеобразную поэму «Кобыз Койлыбая». Эта психологическая поэма является одним из шедевров казахской поэзии.

Поэт в своих поэмах «Батыр Баян» и «Коркут» воспеваеет людей, сильных духом, оставивших после себя незабываемые примеры преданности родной земле, народу. Самой значительной, художественно завершенной является поэма «Батыр Баян». В ней повествуется о давнем событии, имевшем место во времена военных походов, вражды между казахами и калмыками. В поэме воспеваются отвага, любовь и милосердие, показывается слепота гнева и ненависти. В поэме есть такие строки:

Ах, жизнь окаянная! Нет у тебя ни шутки, ни песни,
ни смеха.

Спасенье мое – это клад золотой старинных легенд
и сказаний.

Чтоб узел любой развязать, в старину б нашли
девяносто приемов,

И каждый волшебным ключом открывал секреты
закрытого дома.

В поэме «Коркут» Магжан воспевает мудрого мыслителя святого деда Коркута, который всюду искал бессмертную жизнь и в итоге изготовил из сосны музыкальный инструмент кобыз, играл на нем грустные кюи. Столкнувшись лицом к лицу с несправедливостью своего времени, не находя выхода из этого тупика, поэт сравнивает свою трагическую судьбу с действиями древнего Коркута-ата и напоминает о своем намерении говорить о горестях жизни народа.

Крупнейшие теоретики-литературоведы 20-х годов Жусупбек Аймауытов и Габбас Тогжанов называли Магжана основоположником байронизма в казахской поэзии, первым создателем романтических поэм. Именно такими являются его поэмы «Батыр Баян», «Кобыз Койлыбая», «Коркут», «На вершине Окжетпеса».

В 1923 году в 4-8 номерах журнала «Шолпан» опубликован известный рассказ Магжана «Грех Шолпан», повествующий о тяжелой, трагической судьбе казахской женщины.

2004 год

БАТЫР БАЯН

Кто такой батыр Баян? Откуда родом и чем прославился? Обо всем этом нынешнее поколение до сих пор знает очень мало и смутно. О его происхождении из небольшого рода Уак, давшего стране многих батыров, в своей поэме «Батыр Баян» Магжан Жумабаев пишет:

Река Обаган на просторах Арки текла-утекала в овраги.
Там жили, родами своими теснясь,
числом небольшие Уаки.
Числом небольшие, но славой большой оваяны были
те люди:
Из них Ер-Кокше, а еще Ер-Косай - гиганты, и знает
их всякий.
Из этого рода батыр Ер-Кокше - герой, знаменитый
в народе.
Отсюда же родом бесстрашный Баян, которым
гордятся Уаки.

Баян Касаболатулы родился в 1704 г. в ауле Аралагаш на территории нынешнего района Магжана Жумабаева (в советское время – совхоз «Карагандинский»). Отец его Касаболат был искусным ювелиром. Мать Ажар – дочь известного батыра Шолана, сестра Дата, отца знаменитого батыра Сырыма Датова из рода Байбакты. Баян – выходец из отделения Шога рода Уак.

С 14 лет он участвовал в военных походах вместе с более опытным старшим родственником Сары батыром. В 17 лет становится известным сардаром (командиром отряда), умело владеющим военным искусством.

За проявленный героизм и полководческие заслуги он снискал особое почитание у народа и воспевался в течение трех столетий. В первой половине и середине 18-го века при защите казахских степей от нашествия джунгар Баян

проявил исключительный героизм, став верным соратником, одним из главных батыров Абылай хана. Он сумел сплотить народ против врага, возглавив многочисленный отряд сородичей: совместно с Кабанбаем, Малайсары, Олжабаем, Жанатаем и другими батырами принимал участие в освобождении Прииртышья, Калбинских земель и Тарбагатайского края.

Батыр Баян особо отличился в восьмидесятидневной Шоргинской битве у подножия Тарбагатайских гор и в Акшаулинских боях под Аягузом, проявив героизм, отвагу.

Он был одним из главных участников национально-освободительного движения казахов 18-го века, имел огромный авторитет и уважение среди воинов. Ум и храбрость Баяна высоко ценил сам Абылай хан, о чем есть свидетельство великого казахского ученого-просветителя Шокана Уалиханова: «Когда спросили у Абылая, - пишет ученый в своем исследовании «Исторические предания о батырах 18 века», - кого он из батыров более уважает из всех трех орд, он отвечал: «Из моих батыров басентианец Малайсары по богатству, храбрости и по характеру и уаковец Баян по уму и храбрости стоят выше всех».

По преданию, первая встреча Абылай хана и Баяна батыра произошла на поле битвы с калмыками. Увлечшись сражением, Абылай хан не заметил, как с небольшой группой воинов оказался в окружении калмыков. Сжималось кольцо врагов, вот-вот они сомнут казахов и захватят хана. Тогда на своем желто-пегом коне решительно кинулся на калмыков Баян батыр, круша их направо и налево, создавая коридор для выхода окруженной группы. Абылай хан и его войны пробились из окружения и, соединившись со своими основными силами, разгромили калмыков. После победы Абылай хан приказал найти героя на желто-пегом коне. Смелость, решительность батыра

понравились хану. С тех пор хан много раз убеждался в храбрости и уме Баяна и полюбил его.

О великом сыне степи сложено немало песен, легенд, преданий. В народных сказаниях восхваляются его ловкость, бесстрашие, мужество. Он был не только отважным батыром, но и видным оратором и умным собеседником. Его подвиги воспевали крупнейшие акыны и жырау, современники, вместе участвовавшие в походах. Высоко отзывались о храбрости батыра известный поэт-просветитель и фольклорист конца 19-го – начала 20-го веков Машхур Жусуп Копеев и академик-этнограф Алькей Маргулан. О подвигах батыра Баяна писали известные писатели Ильяс Есенберлин в трилогии «Кочевники», Кабдеш Жумадилов в дилогии «Дарабоз». Но, пожалуй, наиболее яркий образ легендарного воина создал великий казахский поэт Магжан Жумабаев в поэме «Батыр Баян». Судя по всему, он был хорошо знаком со сборником произведений Ш. Уалиханова, изданным профессором-востоковедом Н.И. Веселовским в 1904 г. в Санкт-Петербурге. Используя фактический материал из книги, Магжан вводит в свою поэму прекрасный сюжет о возвышенной любви Нояна, сына одного из батыров, к плененной калмычке Куралай.

Опоздание прославленного воина на сборный пункт хана Абылая поэт в своей поэме объясняет следующим образом: «В одном из набегов Баян захватил в плен дочь джунгарского батыра красавицу Куралай. Он влюбился в нее, но не смог добиться взаимности. Зато сын Сары батыра юный Ноян и Куралай полюбили друг друга. Зная, что здесь им не разрешат вступить в брак, влюбленные бежали в Джунгарию, на родину Куралай. Восприняв побег брата с калмычкой во враждебную страну как позорный поступок, как измену Родине, Баян пустился в погоню. Догнав их в местечке Жолдыюзек (местность на территории нынешнего

Аккайынского района), он сгоряча убивает обоих». Автор ярко описывает психологическое состояние батыра, переживавшего за безвинную смерть молодых. В поэме Баян обвиняет себя в несправедливом поступке, горько оплакивая, хоронит влюбленных вместе. Только после этого в удрученном состоянии приезжает на сборный пункт хана и сразу отправляется в поход против калмыков.

В действительности все обстояло несколько иначе. В самом деле пленную красавицу полюбил сын Сары батыра Кыстаубай (в поэме Ноян) и бежал с ней в Джунгарию. Возмущенный таким поступком сына, отец посылает своего родственника Баяна батыра с наказом догнать беглецов, расправиться с ними и в доказательство показать ему их одежду со следами крови. Однако, догнав влюбленных, Баян не стал их убивать, а направил в Младший жуз к родителям матери Кыстаубая. В доказательство того, что он расправился с молодыми, Баян бросает под ноги Сары батыра их верхнюю одежду с кровью убитого им дикого зверя.

Кыстаубай с невестой благополучно добрались до родителей матери (нагашы), которые их приветливо встретили, поставили им отдельную юрту с полной обстановкой, выделили скот и т.д. Впоследствии он стал уважаемым батыром Младшего жуза. Появились дети. Его потомки вернулись на Родину предков в Северный Казахстан через 130 с лишним лет и обосновались в нынешнем Жамбылском районе.

В поэме «Батыр Баян» собравшиеся на сборном пункте батыры, чтобы узнать о причине задержки выступления войск против джунгар, посылают к Абылай хану известного шешена (оратора) Канай бия. Абылай так отвечает ему:

«Я верю в Баяна: взмахнет он мечом и недруг сражен
без пощады.

А я без Баяна – орел без когтей, скакун, не достигший
награды.

Я с места не сдвинусь, поверь мне, Канай, и слово мое
нерушимо.

Я буду стоять, и Баяна дождусь!

Я буду стоять сколько надо!»

Далее поэт описывает героическое сражение небольшого отряда (сотня) во главе с Баяном с многотысячным войском джунгар:

«Набросилась сотня летучих орлов на тысячеглавое войско. Они бушевали, как горный поток, несущийся с грозных утесов. Калмыки, напора такого не ждав, бежали в паническом страхе. Такого сраженья не видела Степь! Или закипела от крови. Ломаются копыта, и кони храпят. У мертвых – сломаны кости. Да, горсть казахов, отважных, как львы, себя показали на славу! Устроили пир для незванных гостей, такого еще не бывало...»

Однако силы были неравны. Батыр Баян со своим отрядом погибает как герой.

Произведение Магжана Жумабаева «Батыр Баян» стало достоянием казахского читателя только в 1989 г., когда после реабилитации поэта вышел из печати первый сборник его произведений. А на русском – только в 2002 г. с выходом в свет книги «Пророк», в которой помещена эта поэма в переводе Б. Джилкибаева.

Многие не знают, что в нашей области живут многоуважаемые потомки батыра. Один из них – Зейнолла Олжабаев – в свое время работал на ответственных постах в Булаевском (ныне Магжана Жумабаева) районе, в настоящее время пенсионер, живет в городе Петропавловске. Зейнолла-ага имеет четырех сыновей и четырех дочерей. Другие потомки Баяна живут в городе и в сельских районах области. Так продолжается новое поколение потомков отважного батыра.

2006 год

УЧИТЕЛЯ МАГЖАНА

Магжан Жумабаев был всесторонне и высокообразованным человеком своего времени. Он был не только великим поэтом, но и выдающимся педагогом. Встает вопрос: как достиг Магжан такого высокого уровня образованности? По нашему мнению, причина этого феномена в том, что, во-первых, он учился в редких для того времени замечательных учебных заведениях и получал уроки от замечательных педагогов-энтузиастов. Какие же это были учебные заведения и какие учителя обучали его?

В аульной школе

Магжан с малых лет показал себя способным мальчиком. С пяти лет он вместе со старшими братьями ходил учиться к аульному мулле и быстрее братьев овладел первоначальной грамотой.

Отец Магжана Бекен Жумабайулы был в то время волостным управителем и грамотным человеком. Он построил в своем ауле здание школы и для обучения своих детей и детей аульчан стал искать образованного учителя. Такого учителя он нашел в ауле Данияра хажы. Там работал учителем молодой учитель Ахмеддин Аканов, который убегая от призыва в царскую армию, скрывался в казахском ауле. Он учил детей по-новому, по-светски, сам башкир по национальности, хорошо знал восточные языки. Бекен привез его в свой аул, создал ему необходимые жизненно-бытовые условия и поставил учителем в новой школе. Ахмеддин с молодым задором и высоким энтузиазмом взялся учить аульных детей. В то время в мусульманских аульных школах учеба длилась от двух до пяти лет. Ахмеддин Аканов сразу заметил особую одаренность и способности Магжана и делал все, чтобы расширить круг

его знаний. Он не только научил мальчика читать и писать на арабском языке, но и познакомил с некоторыми шедеврами восточной поэзии, приемами стихосложения. У Магжана появились тяга и стремление как можно больше узнать о поэзии и об истории Востока. В этот период, подражая восточным поэтам, Магжан и сам стал сочинять стихи, посвященные своим друзьям. Магжан в той школе у Ахмеддина Аканова проучился до 1905 года.

Позже Ахмеддин Аканов занимается обучением детей в других казахских аулах. Он некоторое время учительствовал в ауле Бирлик нынешнего района Шал акына, затем в 1930-1950-х годах работал в средней школе имени Ленина (ныне имени Маркена Ахметбекова) того же района. Он был человеком, преданным своему делу, работал добросовестно, передавал свои знания и опыт не одному поколению своих учеников. В 1946 году за большие заслуги в деле обучения и воспитания молодежи в течение многих лет он был награжден орденом Ленина.

По рассказам младшего брата академика Евнея Букетова Камзабая, ныне проживающего в г. Караганде, в 1952 году в Октябрьский (ныне Шал акына) район приехал первый секретарь ЦК Компартии Казахстана Жумабай Шаяхметов, который знакомился с ходом уборки урожая в районе. В конце командировки он заехал в аул имени Ленина (ныне имени Героя Советского Союза Искака Ибраева). Вместе с другими руководителями района его сопровождал и Камзабай Букетов, работавший тогда инструктором райисполкома. В ауле Жумабай Шаяхметов зашел к своему бывшему учителю Ахмеддину Аканову, уже находившемуся на пенсии. Они при встрече обнялись, за чашкой чая вспоминали прошлое. Старик был тронут оказанным вниманием и даже прослезился. Жил он бедно в старой землянке. Семья большая: жена и четверо детей. Жумабай тут же дал поручение руководителям колхоза и

района срочно построить для аксакала новый дом и оказать другую помощь. Поручение первого секретаря ЦК вскоре было исполнено: был построен аксакалу новый дом, оказана помощь. Все дети Ахиеддина получили высшее образование. Старший сын Бирлик Аканов, окончив среднюю школу с золотой медалью, поступил в Карагандинский политехнический институт. После работал инженером, защитил кандидатскую диссертацию. Дочь Сауле, окончив Алматинский педагогический институт, работала, как и отец, учителем. Позже Бирлик забрал престарелых родителей в г. Караганду. Ахиеддин Аканов уже в преклонном возрасте скончался там, в Караганде.

В Кызылжарском медресе

Заметив рвение сына к учебе, к знаниям, Бекен осенью 1905 г. отдал его для дальнейшего обучения в Кызылжарское медресе (г. Петропавловск). Руководителем этого медресе был выпускник факультета восточных языков Стамбульского университета Мухамеджан Бегишев, работавший имамом мечети № 3 г. Петропавловска. Он свободно владел татарским, казахским, узбекским, арабским, персидским, тюркским языками, хорошо знал историю и литературу Востока. Сам он в медресе преподавал историю, литературу и языки народов восточных стран. Магжан учился отлично по всем предметам, особенно по литературе и языкам восточных народов. Он, пользуясь богатой библиотекой медресе и личной библиотекой имама, с особой страстью читал произведения восточных корифеев поэзии: Фирдоуси, Фзули, Навои, Низами, Саади, Хафиза, Жами, Омара Хайяма. Здесь же он с большим трепетом и интересом знакомился с замечательными стихотворениями великого

казахского поэта Абая Кунанбаева и замечательного татарского поэта Габдуллы Тукая.

В 1909 г. Магжан прочитал вышедший в г. Санкт-Петербурге первый сборник стихотворений Абая. Стихи Абая вдохновили молодого поэта. Он многому научился у своего кумира. Одно из своих стихотворений посвятил великому поэту.

Мухамеджан Бегишев был человеком преданным мусульманской религии и одновременно крупным общественным деятелем. Он был против царских чиновников и христианских миссионеров, стремившихся к русификации ино-родцев и насаждению христианства среди мусульман. В этом вопросе он был солидарен с знаменитым Науан Хазретом Таласовым, выпускником Стамбульского университета, работавшим имамом соборной мечети в г. Кокшетау, и его учеником, членом царской Государственной Думы Шаймерденом Коштыгуловым. За такие взгляды он не раз подвергался гонениям со стороны царских жандармов. И уже в советское время в 30-х годах XX века он был репрессирован, мечеть и медресе были закрыты.

Ученик Миржакыпа Дулатова

В 1909 г. автор вышедшего в том же году знаменитого сборника стихов «Оян, казак!» («Проснись, казах!») видный поэт, публицист, историк, талантливый педагог Миржакып Дулатов, скрываясь от преследований царских ищек, приезжает в г. Петропавловск. Здесь он встречается с молодым поэтом Магжаном Жумабаевым, обучающимся в медресе Мухамеджана Бегишева.

Миржакып в Петропавловске обучает группу казахских детей русскому языку, в том числе и Магжана.

Магжан получал у своего учителя не только уроки русского языка, но многому научился у него как у видного

опытного поэта. Миржакып знакомил Магжана с произведениями русских поэтов А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, А. Блока и др. Под руководством старшего товарища Магжан переводит некоторые стихотворения русских поэтов на казахский язык. Сборник стихотворений М. Дулатова «Проснись, казах!» произвел большое впечатление на Магжана. Он возбудил в молодом поэте горячее чувство любви к родному народу и искренний глубокий патриотизм. М. Дулатов в г. Петропавловске завершил свой роман «Несчастливая Жамал». В 1910 г. Магжан на сцене Петропавловска поставил пьесу, подготовленную им на основе романа для населения города.

Магжан очень уважал М. Дулатова и как старшего брата, и как своего учителя, наставника. Через него Магжан позже познакомился с известными представителями передовой казахской интеллигенции, будущими руководителями Алашорды, Алиханом Букейхановым и Ахметом Байтурсыновым. Когда в 1911 г. М. Дулатов был арестован и заключен в тюрьму, Магжан посвятил ему несколько стихотворений.

В медресе «Галия»

После успешного окончания Петропавловского медресе Мухамеджана Бегишева Магжан вместе со своим товарищем по медресе Бекмухамбетом Серкебаевым приезжает в город Уфу для поступления на учебу в знаменитое медресе «Галия». Медресе «Галия» считалось тогда высшим духовным учебным заведением. В нем учились молодые люди из Татарстана, Башкирии, Казахстана, Узбекистана и других мусульманских стран. Здесь Магжан знакомится с известным татарским писателем Галимжаном Ибрагимовым, слушает его лекции по литературе народов Востока. Однако Магжан здесь учится

всего полтора года. Галымжан Ибрагимов, увидев его одаренность и высокий поэтический талант, посоветовал ему поступить в другое учебное заведение, так как он знает уже больше, чем может дать медресе «Галия».

Замечательные стихи молодого поэта произвели огромное впечатление на маститого писателя. Он, посмотрев рукописи стихотворений Магжана, редактирует их и отдает в типографию братьев Каримовых в г.Казани. Так при поддержке писателя в 1912 г. выходит в свет первый сборник стихов Магжана под названием «Шолпан». Г. Ибрагимов на первой странице своего романа «Дочь степи» эпиграфом поместил следующий куплет из стихотворения Магжана «Луне»:

Видишь ты степь без конца и без края?

Ветер устанет, ее облетая.

С гор ее льется вода слаще меда, –

Это Отчизна моя золотая.

Галымжан Ибрагимов первым из татарских писателей признал высокий талант Магжана, а Магжан получил от него много полезных советов.

В Омской учительской семинарии

Магжан для более близкого знакомства с русской и европейской культурой и по совету своих старших наставников Ахмета Байтурсынова и Миржакыпа Дулатова в 1913 г. поступает в Омскую учительскую семинарию. Эта семинария была вторым известным учебным заведением г. Омска после Кадетского корпуса, в котором в 40-50-х гг. XIX в. учился великий казахский ученый Шокан Уалиханов. В семинарии в то время работали такие высокообразованные преподаватели, как А.П. Васильев, И.В. Волков, А.И. Покровский, А.В. Россихин, А.Н. Седельников. Например, знаменитый краевед, автор несколь-

ких книг по истории казахов, преподаватель географии, историк, этнограф, член Российского географического общества Александр Никитич Седельников уже тогда занимался исследованием жизни и быта южно-сибирских казахов.

В стенах семинарии Магжан совершенствовал свои знания и более глубоко знакомился с произведениями выдающихся русских поэтов и писателей А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, В.А. Жуковского, Н.В. Гоголя, Д. Мережковского, А. Блока и др.

Магжан в Омске встретился с известным лидером казахской интеллигенции, будущим руководителем «Алаш-Орды» Алиханом Букейхановым, а через него познакомился с другом Шокана Уалиханова Г.Н. Потаниным. Григорий Николаевич с первых же встреч поразился эрудицией, восприимчивостью, горячим стремлением к знаниям Магжана и назвал его «будущим Шоканом». Этот прогноз его вполне оправдался. Магжан в семинарии был отличником и получал специальную стипендию имени Потанина. Впоследствии он стал выдающимся поэтом, литератором, лингвистом, историком, тюркологом и высокообразованным педагогом. Летом 1917 г. Магжан окончил семинарию с золотой медалью.

В Московском Высшем литературно-художественном институте

В ноябре 1923 г. Магжан по направлению Народного комиссариата просвещения Туркестанской республики поступает в Московский Высший литературно-художественный институт (ВЛХИ), руководимый видным русским поэтом В.Я. Брюсовым. Институт был открыт в 1921 году по инициативе В.Я. Брюсова. Будучи ректором, он привлек к работе в институт таких известных ученых

преподавателей, как П.С. Коган, М.С. Григорьев, Л.Г. Якобсон, Г.Н. Рачинский и др. Перед студентами института выступали с лекциями Н.И. Бухарин, А.В. Луначарский и другие руководители партии и правительства. Здесь вместе с Магжаном учились Михаил Светлов, Артем Веселый, Всеволод Иванов, Степан Злобин и другие.

ВЛХИ стал крупным центром, готовящим литературные кадры страны. В.Я. Брюсов, несмотря на большую нагрузку в нескольких советских учреждениях, в институте читал лекции по 8 часов в неделю. На них присутствовали не только студенты, но и преподаватели — настолько эти лекции были интересны и полны новизны. Кроме лекций он вел класс стиха и семинарий по всеобщей истории. В.Я. Брюсов отдавал профессиональному образованию будущих литераторов всего себя. Многие студенты института посещали его даже на дому. Привечал он и Магжана, несколько раз беседовал с ним. Магжана он называл «казахским Пушкиным».

Магжан в Московском ВЛХИ еще больше углубляет свое знакомство с русской и мировой классикой. С еще большей заинтересованностью изучает произведения Пушкина, Лермонтова, Гоголя, Фета, Блока, Бальмонта, Гумилева, Мамина-Сибиряка, Иванова и других русских поэтов и писателей. Через русскую литературу он знакомится с великими творениями Гете, Гейне, Шиллера, Шекспира, Байрона и других представителей мировой литературы.

Три с половиной года учебы в Московском ВЛХИ были для Магжана годами творческого роста. В эти годы он повысил свое литературное образование, у него расширился кругозор и круг новых друзей из среды русских поэтов и писателей того времени. Он сам написал целый ряд новых стихотворений и поэм, подготовил и выпустил несколько учебников для казахских школ, перевел на казахский язык

некоторые статьи В.И.Ленина, «Буревестник» А.М. Горького, некоторые рассказы Всеволода Иванова, Мамина-Сибиряка и др.

Можно твердо сказать, что в результате учебы в названных учебных заведениях и в результате получения всесторонних и глубоких знаний от названных учителей и преподавателей Магжан и сам стал всесторонне образованным педагогом, литератором, лингвистом, историком и выдающимся поэтом.

Основные даты жизни и творчества Магжана

1893 г. 25 июня	Родился в ауле близ озера Сасыкколь Полудинской волости Петропавловского уезда (ныне район Магжана Жумабаева Северо-Казахстанской области)
С 4-х лет	Учился в аульной школе у учителя Ахиетдена Аканова
1905-1910 гг.	Учился в казахско-татарском медресе, возглавляемом Мухамеджаном Бегишевым, в городе Петропавловске
1910- 1911 гг.	Учился в высшем духовном медресе “Ғалия” в г. Уфе
1912 г.	В г. Казани вышел первый сборник стихов под названием “Шолпан”
1910-1911 гг.	В г. Петропавловске встретился с уже известным поэтом, писателем и публицистом Мыржакыпом Дулатовым, у которого брал уроки русского языка. М. Дулатов ознакомил его с русской литературой

1913-1917 гг.	Учился в Омской учительской семинарии, где впервые встретился с Сакеном Сейфуллиным
1914-1918 гг.	Был членом полулегального общества молодежи “Бірлік” (“Единство”)
1916 г.	Написал для рукописного журнала общества “Бірлік”, “Балапан” (“Птенец”) стихотворение в прозе “Птенец расправил крылья”
1917 г. начало апреля	Участвовал в Тургайском областном казахском съезде в г.Оренбурге
1917 г. 25 апреля-7 мая	На Акмолинском областном Казахском съезде в г.Омске избран членом Акмолинского областного казахского комитета
1917 г. 1-12 мая	Делегат Всероссийского мусульманского съезда
1917 г. 21-26 июля	Участвовал в I-м Всеказахском съезде в г. Оренбурге. Стал членом партии “Алаш”
1917 г. 30 октября	Участвовал в Акмолинском областном съезде казахов, посвященном организации партии “Алаш”
1917 г. 5-13 декабря	Участвовал в II-м Всеказахстанском съезде в г. Оренбурге. был избран членом учебной комиссии правительства “Алашорды”
1917 г. (декабрь) – 1918 г. (май)	В г. Омске сидел в “ушжузовской” тюрьме
1918 г. июнь-июль	Читал лекции на двухмесячных курсах учителей в селе Полтавке Омской области

1918 г. (ноябрь) – 1919 г. (февраль)	Был директором двухгодичных курсов казахских учителей в г. Омске, где преподавал казахский язык и литературу, историю, педагогику
1918 г. 30 июля	В газете “Жас азамат”, выпускаемой в г. Петропавловске, было опубликовано стихотворение Магжана “Я верю молодым”
1920 г. 10 января	В г. Омске был создан Омский областной отдел народного образования. Магжан стал работать инструктором казахско-татарской секции отделения “иностранцев” этого отдела
1920 г. февраль	В городе Омске начала выходить газета “Кедей сөзі”. Магжан был членом редколлегии этой газеты
1920 г. июнь-август	Магжан стал директором трехмесячных курсов “Красных учителей” в г. Петропавловске и преподавал казахский язык и литературу, педагогику. В этот же период сблизился с Гульсим Камаловой, преподававшей на курсах математику. Написал целый цикл любовных стихов, посвященных ей
1921-1922 гг.	Магжан работает в редакции газеты “Бостандық туы”.
1922 г. май – август	Работает заместителем председателя Акмолинской чрезвычайной комиссии помощи голодающим
1922 г.	В г. Оренбурге вышла из печати книга Магжана “Педагогика”

В г. Казани вышел 2-й сборник стихов Магжана Жумабаева под редакцией Бернияза Кулеева.

Магжан с Зулейхой Курманбаевой поженились и переехали в г. Ташкент

Магжан в г. Ташкенте работает преподавателем Казахско-киргизского института просвещения. Сотрудничает в газете “Ақ жол” (“Светлый путь”), в журналах “Сана” и “Шолпан”. Одновременно он был членом Казахско-киргизской научной комиссии и общества “Талап”

В г. Ташкенте вышел третий сборник стихов поэта с предисловием Султанбека Кожанова

В № 5 журнала “Лениншил жас” была опубликована статья Жусупбека Аймауытова о поэзии Магжана.

В г. Оренбурге состоялся заочный суд над произведениями Магжана, где обвинителем выступал Сабит Муканов, защитником Жакен Сарсенбин

В Москве в студенческом обществе “Жерлестік” (“Землячество”) обсуждался сборник стихов Магжана, вышедший в 1923 г. в Ташкенте. Магжан не был приглашен. Основной доклад делал Н.Турякулов, большинство участников собрания выступили с обвинением Магжана в

	национализме, в противнике советской власти и т.п. С защитой выступил один Жакен Сарсенбин. Собрание: постановило больше без разрешения не публиковать стихи Магжана в печати
1924 г. 3 декабря	В газете “Тілші” было опубликовано стихотворение Магжана “Елге сәлем” (“Привет Родине”)
1924 г. 19 декабря	В газете “Еңбекші қазақ” появилось ответное стихотворение Сабита Муканова “Сәлемге сәлем” (“Привет привету”)
1923 г. (ноябрь) – 1927 г. (май)	Магжан учился в Московском Высшем литературно-художественном институте. Одновременно преподавал казахский язык студентам Коммунистического университета трудящихся Востока и работал в редакции издательства “Восток”
1925 г. 14 января	В газете “Еңбекші қазақ” были опубликованы материалы собрания общества “Жерлестік” и постановление собрания.
1927 г. – весной	Магжан после окончания учебы в Москве вернулся в г. Петропавловск.
1927-1929 гг.	Магжан работал преподавателем педтехникума и партийно-советской школы
1927 г. 17 августа	В газете “Еңбекші қазақ” была опубликована поэма поэта “Девяносто – большинство”

1927 г. ноябрь	На VI конференции крайкома партии 1-й секретарь крайкома Ф.И. Голощекин резко критиковал поэму Магжана Жумабаева
1929 г. 6 июля	Магжан был арестован в собственном доме в г. Петропавловске и отправлен в г. Алматы, оттуда в “Бутырку” в Москве. Затем был осужден на 10 лет каторжной работы и направлен в Карелию.
1936 г. июнь	С помощью А.М. Горького и его жены Е.П. Пешковой был досрочно освобожден и вернулся в Петропавловск.
1936 г. сентябрь-декабрь	Магжан преподает русский язык и литературу в семилетней школе № 5 им. А.С. Пушкина в г. Петропавловске.
1937 г. январь	Магжан Жумабаев уволен с работы из школы № 5 имени А.С. Пушкина.
1937 г. 20 февраля	Магжан пишет письмо председателю Союза писателей Казахстана Сабиту Муканову
1937 г. 25 марта	Магжан с Зулихой приехали в г. Алматы
1937 г. 30 декабря	Магжан арестован
1938 г. 19 марта	Магжан Жумабаев расстрелян

Мероприятия, проведенные после реабилитации
Магжана

1960 г. 8 июля	Магжан реабилитирован решением военного трибунала Туркестанского военного округа. Однако под предлогом того, что это только гражданская реабилитация, не разрешалась публикация его произведений в печати
1988 г. декабрь	Великий поэт был реабилитирован полностью
1989 г.	Вышел из печати в г.Алматы сборник произведений Магжана Жумабаева с предисловием Абдильды Тажибаева
1990 г. 2 апреля	По инициативе Союза писателей Казахстана и института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова Академии наук Казахской ССР в г. Алматы проведена научная конференция, посвященная творчеству Магжана Жумабаева
1991 г. 4 октября	На стене здания редакции газеты “Ленин туы” была помещена мемориальная доска, посвященная поэту. На ней были написаны следующие слова: “Выдающийся казахский поэт Магжан Жумабаев (1893-1938) в 20-е годы работал в редакции газеты “Бостандық туы” (“Ленин туы”)
1992 г. апрель	В г. Алматы вышел полнометражный телефильм “Магжан”
1992 г.	По решению акима Северо-

12 мая	Казахстанской области улицы Коммунистическая и 2-я Коммунистическая были объединены и объединенной улице было дано имя Магжана. Теперь эта улица стала называться улицей Магжана Жумабаева
1993 г. март	Кабинет Министров Республики Казахстан принял Постановление о проведении мероприятий, посвященных столетию со дня рождения Магжана Жумабаева
1993 г. 25-26 марта	В г. Петропавловске состоялась областная научно-практическая конференция по теме: “Магжан Жумабаев – гражданин, поэт, педагог”
1993 г. 25 мая – 2 июня	В Турции прошли дни поэзии, посвященные 100-летию со дня рождения Магжана Жумабаева. В них приняла участие группа казахских поэтов и писателей
1993 г. 12 августа	В столице республики (г. Алматы) состоялись торжественное собрание и научно-теоретическая конференция, посвященные столетнему юбилею поэта
1993 г. 13 августа	Постановлением № 695 Кабинета Министров Казахской ССР было присвоено имя Магжана Жумабаева Петропавловскому педагогическому училищу
1993 г. 13-14 августа	Юбилейные торжества, посвященные 100-летию поэта, прошли в г. Петропавловске и в Булаевском

районе. На Родине поэта был открыт памятник. В ауле Сарытомар открыт музей поэта
В областном русском драматическом театре им.Н. Погодина состоялось торжественное собрание, посвященное 100-летию великого поэта
Площадь на стыке улицы Магжана Жумабаева с улицей Интернациональной стала называться «Площадь Магжана»
Указом Президента Республики Казахстана Н.А. Назарбаева Булаевский район был переименован в район Магжана Жумабаева
На стене Петропавловского гуманитарного колледжа была установлена мемориальная плита, посвященная поэту
Была установлена памятная мемориальная доска на стене здания, где в 20-е годы жили Магжан и Зулейха (на улице Первомайской)
Вышел первый номер литературно-художественного журнала “Магжан” в г. Петропавловске
Прошли юбилейные торжества, посвященные 115-летию со дня рождения Магжана Жумабаева на Родине поэта возле аула Сарытомар района имени Магжана Жумабаева
На могилах отца поэта Бекена и матери Гульсум были поставлены памятные камни

При поддержке акима области
С.С. Билялова были изданы стихи и
поэмы Магжана Жумабаева в книгах:
«Туған жер» («Родная земля») и
«Батыр Баян»

В Северо-Казахстанском
государственном университете
им.М.Козыбаева прошла
международная научно-практическая
конференция по теме: «Магжан
Жумабаев и национальная культура»

В областном казахском музыкально-
драматическом театре им. С. Муканова
была поставлена пьеса известного
писателя Баянгали Алимжанова «Батыр
Баян», в областном русском
драматическом театре им. Н. Погодина
– спектакль заслуженного артиста РК
Виктора Шалаева «Суд Магжана»

В районе, носящем имя поэта, стала
выходить на казахском языке газета
«Мағжан жұлдызы»

На привокзальной площади
г. Петропавловска открыт
величественный памятник Магжану
Жумабаеву

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Мұқанов Сәбит. XX ғасырдағы Қазақ әдебиеті: ұлтшылдық, байшылдық дәуірі. – Алматы, 1938.
2. Мұқанов С. Өсу жолдарымыз. Таңдамалы шығармалар 16 томдық. 14 том. Алматы, 1978.
3. Мұқанов С. Өмір мектебі. 2-ші кітап. Алматы, 1993.
4. Мұқанов С. Есею жылдары. Алматы, 1964.
5. Аймауытов Ж. Шығармалары. Алматы «Жазушы», 1989.
6. Алаш қозғалысы. Движение Алаш. Құжаттар мен материалдар жинағы. Сборник документов и материалов. Алматы, «Алаш», 2004.
7. Ахметов С. Ахметова Г. По следам Мағжана Жумабаева (к 100-летию поэта). «Нива», 1993.
8. Байтұрсынов А. Шығармалары. Алматы. «Жазушы», 1989.
9. Бөкейханов Ә. Шығармалары. Алматы. «Қазығұрт», 1994.
10. Базарбаев М. Көрікті ойдан – көркем сөз. Зерттеулер мен мақалалар. Алматы, 1994.
11. Бенюх М. Допущен к переводным экзаменам. Об учебе поэта в Омской учительской семинарии в 1914 г., «Ленинское знамя», 1993 г., 24 июня.
12. Бенюх М. Любезным быть народу (О деятельности Мағжана Жумабаева на ниве народного просвещения), «Ленинское знамя», 1993 г., 24 августа.
13. Бес арыс. Естеліктер. Эсселер және зерттеу мақалалар. Құрастырған Д. Әшімханов. Алматы «Жалын», 1992.
14. Дәрімбетов Б. Мағжан және Алаш қозғалысы. «Қазақ тарихы», 1999, № 6, 56-60 беттер.

15. Дәрімбетов Б. Жүрегі таза, ойы азат. Алматы, «Жалын», 1989, № 2.
16. Досжанов Д. Абакты. Алматы, 1993.
17. Досжанов Д. Мағжан Жұмабаев – немесе ажалына асыққан адам. «Жалын», 1991, № 5.
18. Дулатов М. Шығармалары. Алматы, «Жазушы», 1991.
19. Елеукенов Ш. Жаңа жолдан. С новой строки. Әдеби портреттер, зерттеулер. Литературные портреты, исследования. Алматы, «Жазушы», 1989.
20. Елеукенов Ш. Мағжан Жұмабаев, Алматы, 1990.
21. Елеукенов Ш. Абай және Мағжан. Алматы, «Жұлдыз», 1993, № 2.
22. Елеукенов Ш. Мағжан мен Мұхтар. «Жұлдыз», 1997, № 10.
23. Елеукенов Ш. Мағжан. Өмірі мен шығармашылығы. Оқу құралы. Астана, 2008.
24. Елеукина Р. Ақын жырлаған ару (Г.Камалова жайлы). «Солтүстік Қазақстан», 6.03.1998.
25. Ерман Ж. Мағжанның Түркиясы. «Қазақ әдебиеті», 9.07.1993.
26. Жұмабаева Р. Ақынның жақын туыстары. «Қазақ әдебиеті», 13.08.1993.
27. Ергөбеков Қ. Жазушы шеберханасында (Сәбит Мұқанов). Алматы, «Қазақпарат», 2002.
28. Ергөбеков Қ. Арыстар мен ағыстар. Шеберлік шеберханасы. 5-ші кітап. Астана, «Фолиант», 2004.
29. «Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам» журналы, 2012, № 1 (37).
30. Иванов В. Я был буквально очарован. (Воспоминания ученого педагога о встречах с писателями, в том числе с Магжаном Жумабаевым). «Ленинское знамя», 12.08.1993.

31. Қамзабекұлы Д. Халел, Брюсов, Мағжан. «Парасат», 1995, №10.
32. Какен А. Сәкен Сейфуллин. Астана, «Фолиант», 2009.
33. Қамзабекұлы Д. Алаш және әдебиет. Астана, «Фолиант», 2002.
34. Қанарбаева Б. Жырымен жұртын оятқан. Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығы хақында. Алматы, «Ана тілі», 1998.
35. Қанарбаева Б. Ақын мұражайын ойласақ. «Ақиқат», 1992, № 12.
36. Қаһарманұлы Ғаділша. Жәжеке. Естеліктер мен деректер. Алматы, «Қазығұрт», 2005.
37. Кәкішев Т. Сәкен Сейфуллин. Москва, «Молодая гвардия», 1972.
38. Кәкішев Т. Сәкен Сейфуллин (Ғұмырнамалық хикая). Алматы, «Жалын», 1976.
39. Кәкішев Т. Дәуір дидары. Алматы, «Жазушы», 1985.
40. Кәкішев Т. Ескірмейді естелік. Алматы, «Жазушы», 1994.
41. Кәкішев Т. Қазақ әдебиеті сынының тарихы. Алматы, «Санат», 1994.
42. Кәкішев Т. Сәбит өткелдері. Алматы, «Қазақпарат», 2000.
43. Кәкішев Т. Сайыс. Эссе. Алматы, «Қазақпарат», 2001.
44. Кемеңгеріұлы Қ. Таңдамалы. Алматы «Қазақстан», 1991.
45. Кемеңгер Қ. Омбыда оқыған қазақтар. (Алаш қайраткерлері туралы зерттеулер мен мақалалар). Астана, 2007.
46. Қирабаев С. Шығармалар. I-том. Сәкен Сейфуллин. Монография. Алматы, «Жазушы», 1991.

47. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. 2 томдық. Монография. I-том. Алматы, «Мектеп», 2008.
48. Құдаш С. Қазақ ақыны Мағжан Жұмабаевтың тағдыры туралы – Зауал. Мақалалар, естеліктер. Алматы, 1991.
49. Летящее пламя. Жизнь и лира Магжана. Редактор-составитель В. Шестериков. Петропавловск, 2003.
50. Мағжан Жұмабаев. Шығармалары. (Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер). Алматы, «Жазушы», 1989.
51. Мағжан Жұмабаев. Таңдамалы. Алматы. 1992.
52. Мағжан Жұмабаев. Педагогика. Алматы. «Ана тілі». 1990.
53. Мағжан Жұмабаев. Свеча в ураганной ночи. Жизнь и творчество М. Жұмабаева. Петропавловск, 1993. Редактор-составитель В.Шестериков.
54. Мағжан Жұмабаев. Шығармалар 3 томдық. 1-ші том. Алматы, «Білім». 1995.
55. Мағжан Жұмабаев. Шығармалар. 3 томдық. 2-3 томдар. Алматы. «Білім», 1996.
56. Мағжан Жұмабаев. Сарыарқаны сағындым. Шығармалары. Құрастырған Мүтәллап Қанғожин. Петропавл. 1993.
57. Мағжан Жұмабаев. Педагогика. Алматы. «Ана тілі». 1992.
58. Мағжан Жұмабаев. Батыр Баян. Өлеңдер. Поэмалар. Құрастырған Ерік Асқаров. Астана, «Елорда», 1998.
59. Мағжан Жұмабаев. Пророк. Стихи и поэмы. Составитель, вступительная статья, комментарии Б. Каньянова. Алматы, «Жибек жолы», 2002.
60. Мағжан Жұмабаев. Стихи. Проза и литературные исследования. Составитель Ж. Сулейменов. Петропавловск, 2006.
61. Мағжан Жұмабаев. Избранное. Составитель Сауле Мансурова. Москва, «Русский раритет», 2006.

62. Мағжан. Өлендері. Прозасы және әдеби зерттеулер. Құрастырған Ж.Сүлейменов. Петропавл. 2006.
63. Мағжан Жұмабаев. Туған жер. Өлендер мен дастандар жинағы. Құрастырған К.Оспанов. Петропавл. 2008.
64. Мағжан әлемі. Әдеби зерттеулер. Құрастырған Ж.Сүлейменов. Алматы, «Асыл кітап». 2009.
65. Мағжан Жумабаев. Исповедь. Перевод с казахского Ауэзхана Кодара. Петропавловск, 2011.
66. Мағжан Жумабаев. Я солнцем огненным рожден. Стихи. Роллан Сейсенбаев. Международный клуб Абая. Жидебай, 2011.
67. Мұқаев У. Арыстар жайлы және бір дерек (М.Дулатов, М.Жұмабаев туралы). «Жұлдыз», 1998, № 2.
68. Мұқаев У. Мағжанның келіні Бибізайып. «Жұлдыз», № 1, 2000.
69. Муканов К. Жумагали Тлеулин – деятель «Алаш Орды». Документальная биография. Алматы, «Жибек жолы», 2005.
70. Мұқанов Қ. Өлке тұлғалары. Петропавл, 2008.
71. Мұқанов Қ. Ақын ізі. След поэта. Петропавл. 2009.
72. Мұстафа мен Мағжан – Тұран елінің даналары. Алматы. 1993. құрастырған, баспаға әзірлегендер Хамза Абдуллин мен Қайыржан Касенов.
73. Нұрғали Р.Әуезов және Алаш. Алматы. «Санат», 1997.
74. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. Алматы, «Ататек», 1995.
75. Озғанбаев Ө. Дәуір белестері. Алматы, 1996.
76. Омарбеков Т. Голощекин тұсындағы алаш қайраткерлерінің тағдыры (1928-30 жылдардағы алашордашыларға қарсы күрестің күшеюі жайлы), «Ақиқат», № 12, 1995.

77. Поэзия және тағдыр. Мағжан Жұмабаевтың шығармашылығы жайында. Поэзия и судьба. О творчестве Магжана Жумабаева. Петропавловск, 1993.

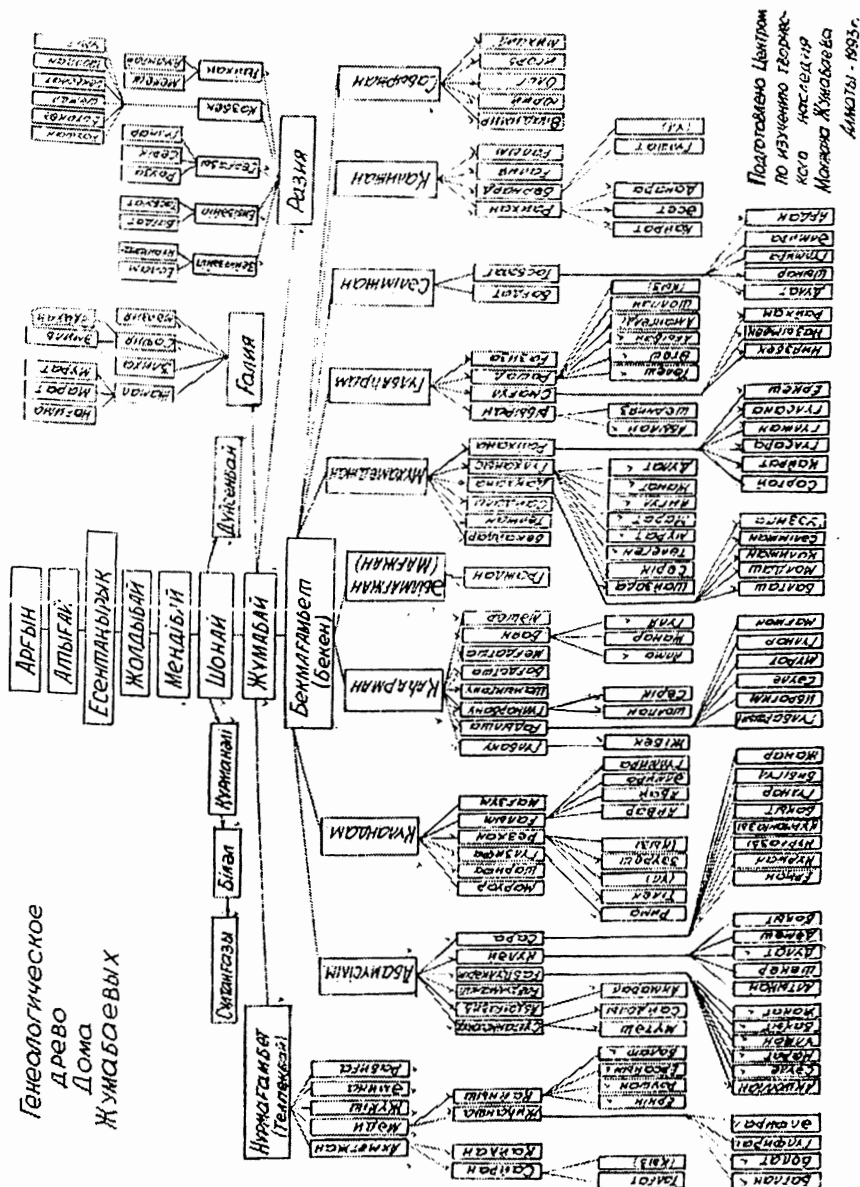
78. Салықов К. Мағжанға тағзым. Өлендер. Төрттағандар. Поэмалар. Астана, «Фолиант», 2008.

79. Сүлейменов Ж. Сөнбейтін шырақ. Петропавл, 2008.

80. Солтүстік Қазақстан облысы. Энциклопедия. Алматы «Арыс», 2004.

81. Тайшыбай З. Мағжанның Қызылжары. Зерттеу. Астана. 2008.

Мазмұны

Алаш арыстары Мағжан жайлы.....	5
Сөз басы.....	6
Мағжанның “Таңдамалысы”.....	9
Ақын. Азамат. Педагог.....	16
Мағжанның ақындық шеберлігі.....	39
Мағжан – педагог.....	48
Мағжан – Қызылжарда.....	58
Мағжан – Омбыда.....	69
Мағжан – Ташкентте.....	79
Мағжан – Мәскеуде.....	88
Ақиық ақынның ұстаздығы.....	97
Мағжан мен Міржақып.....	108
Мағжан мен Міржақыптың досы.....	114
Мағжан мен Сәбит.....	122
Мағжан мен Сәкен.....	142
Алашым деп жүрегі атой салған.....	158
Мағжанның түрікшілдігі хақында.....	164
Мағжан және балалар әдебиеті.....	172
Батыр Баян.....	180
Мағжан эпиграммаларының кейіпкерлері.....	189
Жыр пайғамбарының ұстаздары.....	227
Мағжан мақтаған ғалым.....	235
Аққу – махаббат иесі.....	238
Мағжанмен таныс болған адамдар.....	245
Ақын шыққан әулет.....	264
Жұмабай Шонайұлының жиендері.....	282
Құрманәлі ата ұрпақтары.....	289
Мағжан өмірі мен шығармашылық жолының көрсеткіші.....	292
Мағжан ақталғаннан кейінгі өткізілген шаралар.....	299

Отзывы известных личностей о Магжане.....	305
Предисловие.....	307
«Не умрет мое, не умру и я».....	311
Магжан в Петропавловске.....	317
Магжан в Омске.....	333
1920-й год в жизни Магжана.....	338
По мандату долга.....	344
Магжан в Ташкенте.....	347
Магжан в Москве.....	355
Магжан и Сабит.....	360
Родословная Магжана.....	378
«Мы все мечтали походить на него».....	380
Где, когда и как учился Магжан Жумабаев.....	385
Волшебным ключом открывая нам мир.....	389
Батыр Баян.....	392
Учителя Магжана.....	397
Основные даты жизни и творчества Магжана.....	405
Мероприятия, проведенные после реабилитации Магжана.....	411
Пайдаланган әдебиеттер. Исползованная литература.....	415
Генеалогическое древо Дома Жумабаевых.....	420

Қайролла Мұқанов

МАҒЖАН ІЗІМЕН
ПО СЛЕДАМ МАҒЖАНА

Редакторы К. Мұсырман
Корректорлары Д. Бектасова, Е. Мурзалиева
Дизайнері С. Ахмадиева
Компьютерде терген Н. Байтенова

Подписано в печать в 2013 г.
Формат 60х84/16. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Заказ № 2081.
Отпечатано в типографии АО “Полиграфия”.
СКО, г. Петропавловск, ул. Конституции Казахстана, 11

ҚАЙРОЛЛА МҰҚАНОВ

Қайролла Мұқанұлы Мұқанов 1932 жылдың 26 қыркүйегінде қазіргі Тимирязев ауданындағы Ынтымақ ауылында дүниеге келген.

1952 жылы сол кездегі Октябрь ауданының Марьевка орта мектебін күміс медальмен тамамдаған. 1957 жылы Алматы қаласындағы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетін бітірген.

Еңбек жолын қазіргі Тимирязев ауданындағы Комсомол орта мектебінде тарих пәнінің оқытушысы болып бастаған. 1958 жылы сол мектептің оқу ісінің меңгерушісі болып тағайындалды. 1959 -1971

жылдары қазіргі Шал ақын ауданына қарасты Городецкий орта мектебінің директоры болды. 1971-жылдан бастап, 23 жыл бойы Солтүстік Қазақстан облыстық оқу бөлімі меңгерушісінің орынбасары болып істеді. Одан кейін 6 жыл облыстық мұғалімдер білімін жетілдіру институтында әдіскер әрі аға оқытушы қызметін атқарды.

2001 жылдан бері Солтүстік Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану мұражайының жанынан құрылған «Асыл мұра» ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері.

Қайролла Мұқанов білім беру саласында 42 жыл жемісті еңбек етіп, «Құрмет белгісі» орденімен, В.И. Лениннің 100 жылдығына арналған мерекелік медальмен, Ыбырай Алтынсарин медалімен, «КСРО халық ағарту ісінің үздігі», «Қазақ КСР халық ағарту ісінің үздігі» төсбелгілерімен, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің, Қазақ КСР халық ағарту министрлігінің, Солтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің және атқару комитетінің Құрмет грамоталарымен марапатталған. Тәуелсіздік жылдарындағы белсенді қоғамдық қызметі үшін «Жеңіске 60 жыл», «Қазақстан Конституциясына 10 жыл», «Жеңіске 65 жыл» медальдарына ие болған. 2010 жылы облыс әкімінің Құрмет грамотасымен, 2011 жылы «Мәдениет қайраткері» төсбелгісімен, 2012 жылы «Қазақстан Тәуелсіздігіне 20 жыл» медалімен және Президент Н.Ә. Назарбаевтың Алғыс хатымен марапатталды.

Қайролла Мұқанов облыстық ардагерлер кеңесінің, Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы облыстық филиалы басқармасының, Сәбит Мұқанов атындағы облыстық әмбебап кітапхана жанындағы өлкетанушылар клубының және Петропавл қалалық ономастикалық комиссияның мүшесі.

Қ. Мұқанов Қазақстан Журналистер одағының мүшесі. 1943 жылдан бері жергілікті және республикалық басылымдарға мақалалар жазып, әсіресе, Қызылжар өңірінің атақты адамдары жайлы зерттеулерін жүйелі жариялап келеді. Бірнеше кітаптың авторы.